Dini Değerleri İle
Diyarbakır

PEYGAMBER MAKAM VE KABİRLERİ

SAHABE TÜRBE VE KABİRLERİ

TARİHİ CAMİ VE MESCİTLER

MEDRESELER

TÜRBELER

KİLİSELER

HAVRALAR

ISBN 978-605854471-0

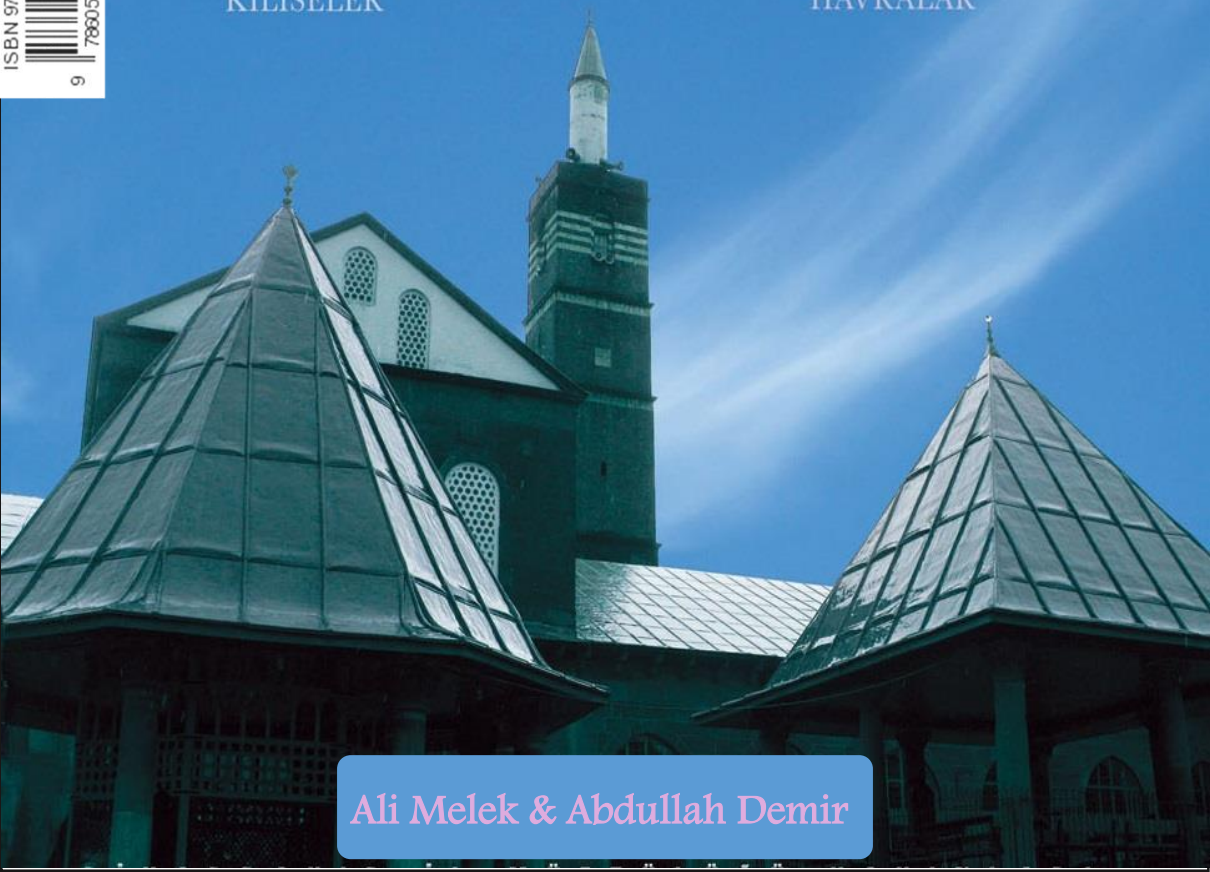

Ali Melek & Abdullah Demir

Peygamber Makam ve Kabirleri

Sahabe Türbe ve Kabirleri

Tarihi Cami ve Mescitler

Medreseler

Türbeler

Havralar

Kiliseler

DİNİ DEĞERLERİ İLE DİYARBAKIR

E-kitap

Ali MELEK
Mersin İl Müftüsü

Abdullah DEMİR
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ISBN 978-605854471-0

Eser Adı: *Dini Değerleriyle Diyarbakır: Peygamber Makam ve Kabirleri-Sahabe Türbe ve Kabirleri-Tarihi Cami ve Mescitler-Medreseler-Türbeler-Havralar-Kiliseler*

Yazar: *Ali Melek & Abdullah Demir*

Materyal Türü: *Elektronik Kitap*

Elektronik Yayın Formatı ve Tipi: *pdf*

İnternet Adresi: *http://cumhuriyet.academia.edu/AbdullahDemir*
https://www.academia.edu/5872971/Dini_Degerleri_Ile_Diyarbakir_Historic_and_Religious_Places_in_Diyarbakir_E-Kitap

Elektronik Yayının Erişime Açılma Tarihi: *29.01.2014*

Yayımcı: *Abdullah Demir*

ISBN: *978-605-85447-1-0*

Eserin Birinci Baskısı: *Diyarbakır İl Müftülüğü Yay., Ankara 2009*

Copyright © 2014
Bu eserin bütün yayın hakları yazarlarına aittir. Yazarların izni olmaksızın kısmen ya da tamamen çoğaltılamaz.

Fotoğraflar:
5 adet Diyarbakır Turizm ve Tanıtma Derneği Arşivi
8 adet Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi
45 adet Diyarbakır İl Müftülüğü Arşivi
215 adet Abdullah DEMİR/ Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Grafik Tasarım:
Aral Ajans Ltd. Şti. *0312 433 2725*

E-Kitap

ÖNSÖZ 10

KISALTMALAR 12

GİRİŞ

1. TARİHTE DİYARBAKIR 14
2. KABİR-TÜRBE ZİYARETİ VE ADABI 21

BİRİNCİ BÖLÜM

DİYARBAKIR'DA BULUNAN PEYGAMBER MAKAM VE KABİRLERİ 25
1. NEBİ ELYESA' (A.S.) VE KABRİ (EĞİL İLÇESİ) 29
2. NEBİ ENÛŞ (A.S.) VE KABRİ (ERGANİ İLÇESİ) 32
3. NEBİ HALLAK (A.S.) VE KABRİ (EĞİL İLÇESİ) 34
4. NEBİ HÂRÛN-I ÂSAFÎ (A.S.) VE KABRİ (EĞİL İLÇESİ) 35
5. NEBİ HARUT (A.S.) VE KABRİ (EĞİL İLÇESİ) 37
6. NEBİ İLYÂS (A.S.) VE MAKAMI (MERKEZ SUR İLÇESİ) 38
7. NEBİ YÛNUS (A.S.) VE MAKAMI (MERKEZ SUR İLÇESİ) 39
8. NEBİ ZÜLKİFL (A.S.) MAKAM VE KABRİ (ERGANİ-EĞİL) 41

İKİNCİ BÖLÜM

DİYARBAKIR İL GENELİNDE BULUNAN TARİHİ CAMİ VE MEDRESELER 47
A. TARİHİ CAMİLER 48
1. ALİ BEY CAMİİ (ÇÜNGÜŞ İLÇESİ) 49
2. ALİ PAŞA CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 49
3. ARAP ŞEYH CAMİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 56
4. BEHRAM PAŞA CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 58
5. BELEDİYE CAMİİ (SİLVAN İLÇESİ) 64
6. CAFER-İ TAYYAR MESCİDİ (HANİ İLÇESİ) 64
7. ÇAĞAL (ÇAĞALOĞLU) CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 65
8. ÇARŞI CAMİİ (ÇERMİK İLÇESİ) 66
9. EYYÛBİYE CAMİİ (EĞİL İLÇESİ) 66
10. FATİH PAŞA (KURŞUNLU) CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 67
11. HACI BÜZRÜK (BÜZÜRK) CAMİİ/MERKEZ SUR İLÇESİ 72
12. HACI MÜŞTAK (AZİZİYE) CAMİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 73
13. HANBAŞI CAMİ (ÇERMİK İLÇESİ) 75
14. HANÇERİ GÜZEL CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 76
15. HANZÂDE CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 77
16. HASIRLI CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 77

17. HOCA AHMED (AYNÎ MİNARE) CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 78
18. HÜSREV PAŞA CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 79
19. HAZRETİ ÖMER CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 81
20. HAZRETİ SÜLEYMAN CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 82
21. İBRAHİM BEY CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 86
22. İSKENDER PAŞA CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 87
23. KADI CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 90
24. KARA BEHLÛL CAMİİ (SİLVAN İLÇESİ) 91
25. KAŞIK BUDAK MESCİDİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 92
26. KAVAS-I SAĞİR CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 93
27. KOZLU CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 94
28. KURT İSMAİL PAŞA CAMİİ (MERKEZ YENİŞEHİR İLÇESİ) 94
29. LALA KÂSIM (LALE) BEY CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 97
30. MEDRESE CAMİİ (ÇERMİK İLÇESİ) 100
31. MELİK (MELEK) AHMED PAŞA CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 102
32. NASUH PAŞA CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 104
33. NEBİ CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 106
34. RAĞİBİYE (DEFTERDÂR) CAMİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 111
35. SAFA (PARLI) CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 113
36. SALOS CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 116
37. SARI SALTUK MESCİDİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 117
38. SİN CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 118
39. ŞEYH MATAR (DÖRT AYAKLI MİNARE) CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 119
40. ŞEYH YUSUF CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 121
41. TACETTİN MESCİDİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 122
42. ULU CAMİ/CAMİ-İ KEBİR (DİYARBAKIR MERKEZ) 122
43. ULU CAMİ-SULTAN ALAADDİN CAMİ (ÇERMİK İLÇESİ) 133
44. ULU CAMİ-TACİYAN CAMİ (EĞİL İLÇESİ) 136
45. ULU CAMİ/CAMİ-İ KEBİR (ERGANİ İLÇESİ) 137
46. ULU CAMİ/CAMİ-İ KEBİR (HANİ İLÇESİ) 138
47. ULU CAMİ/CAMİ-İ KEBİR (HAZRO İLÇESİ) 140
48. ULU CAMİ/ CAMİ-İ KEBİR (KOCAKÖY İLÇESİ) 141
49. ULU CAMİ/VAKIF AHMED BEY CAMİİ (LİCE İLÇESİ) 142
50. ULU CAMİ/SELAHADDİN EYYÛBİ CAMİ (SİLVAN İLÇESİ) 145
B. MEDRESELER 147
1. ABDULLAH PAŞA MEDRESESİ (ÇERMİK İLÇESİ) 148
2. ALİ PAŞA MEDRESESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 152
3. HATUNİYE MEDRESESİ (HANİ İLÇESİ) 153
4. HÜSREVİYE MEDRESESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 154
5. LATİFİYE MEDRESESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 156

6. MESÛDİYE MEDRESESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 156
7. MUSLİHÜDDİN LÂRİ MEDRESESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 159
8. ZİNCİRİYE MEDRESESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 160

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHÂBE VE EVLİYA TÜRBELERİ 163
A. SAHÂBE KABİR VE TÜRBELERİ 164
1. MÂLİK-İ EJDER (ECDER) TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 169
2. MİR SEYYAF/KARADENİZ TÜRBESİ (SUR İLÇESİ) 170
3. MİR SİYAF TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 171
4. SA'D (SAHAD) B. VAKKAS VE KABRİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 171
5. SAHÂBE ABDURRAHMAN KABRİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 172
6. SULTAN SA'SAA (R.A.) VE KABRİ/MERKEZ SUR İLÇESİ 173
7. SULTAN ŞÜCÂ' TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 174
8. ŞEHİD SAHABİLER TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 177
B. EVLİYÂ TÜRBELERİ 183
1. AKTEPE KÖYÜ (ŞEYH HASAN NURANİ) TÜRBESİ (ÇINAR İLÇESİ) 184
2. ARAKÇİN BABA ZİYARETİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 185
3. ARAP ŞEYH TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 186
4. ASHÂB-I KEHF MAĞARASI (LİCE İLÇESİ) 187
5. BÂB-I KÂL/BAVEKÂL) TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 190
6. BEYAZ TÜRBE/AKMEZAR (MERKEZ SUR İLÇESİ) 191
7. BIYIKLI MEHMET PAŞA VE KABRİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 192
8. CAFER-İ TAYYÂR TÜRBESİ (HANİ İLÇESİ) 193
9. ÇİFTE KÜMBET (EĞİL İLÇESİ) 194
10. DABANOĞLU TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 195
11. DURAK DEDE ZİYARETİ (BİSMİL İLÇESİ) 196
12. EİZZE-İ KİRÂMDAN HZ. ZÜNNUN (EĞİL İLÇESİ) 196
13. HACI ABDULFETTAH YAZICI TÜRBESİ (HAZRO İLÇESİ) 197
14. HACI BABA TÜRBESİ (ÇERMİK İLÇESİ) 197
15. HALVETİ BABA TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 197
16. HAMZA BABA ZİYARETİ (MERKEZ KAYAPINAR İLÇESİ) 198
17. HANÇERİ GÜZEL (MERKEZ SUR İLÇESİ) 198
18. HASAN DEDE TÜRBESİ (ÇÜNGÜŞ İLÇESİ) 200
19. HEZAN (SAVAŞ) KÖYÜ TÜRBESİ (LİCE İLÇESİ) 200
20. HİNDİ (HİNDİSTANLI) BABA ZİYARETİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 201
21. IMAM ÂKİL TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 202
22. İNCE VE ARAP TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 203
23. KAMIŞLI ZIYARETİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 204
24. KOMUTAN MUAZ TÜRBESİ (SİLVAN İLÇESİ) 204

25. LALA KÂSIM BEY TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 204
26. MEYRANİ (ÜLGEN) KÖYÜ TÜRBESİ (HAZRO İLÇESİ) 205
27. MUSLİHUDDİN LÂRİ VE KABRİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 206
28. NİSANOĞLU TÜRBESİ (EĞİL İLÇESİ) 207
29. ÖZDEMİROĞLU OSMAN PAŞA TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 208
30. PİR MANSUR TÜRBESİ (DİCLE İLÇESİ) 210
31. SANCI ZİYARETİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 211
32. SARI SALTUK TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 212
33. SEYDA BABA TÜRBESİ (MERKEZ BAĞLAR İLÇESİ) 214
34. SEYFÜLMÜLÛK TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 215
35. SEYYİD BEDREDDİN TÜRBESİ (HANİ İLÇESİ) 215
36. SİNOĞLU CAMİİ ZİYARETİ (MERKEZ İLÇESİ) 216
37. ŞEYH ABDULLAH HATİPOĞLU TÜRBESİ (HANİ İLÇESİ) 216
38. ŞEYH ABDÜLCELİL (SAFA CAMİİ) TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 217
39. ŞEYH AHMET TÜRBESİ (ÇINAR İLÇESİ) 218
40. ŞEYH AHMED MÜRŞİDİ TÜRBESİ (MERKEZ BAĞLAR İLÇESİ) 218
41. ŞEYH AHMED KARAZİ VE KABRİ (HANİ İLÇESİ) 219
42. ŞEYH AHMET RASİM VE KABRİ (MERKEZ YENİŞEHİR İLÇESİ) 219
43. ŞEYH ALİ TÜRBESİ (KULP İLÇESİ) 219
44. ŞEYH AZİZ MAHMUD URGİEVİ VE KABRİ (YENİŞEHİR İLÇESİ) 220
45. ŞEYH BİLAL TÜRBESİ (LİCE İLÇESİ) 221
46. ŞEYHAN DEDE TÜRBESİ (ÇERMİK İLÇESİ) 222
47. ŞEYH EBU BEKİR TÜRBESİ (KULP İLÇESİ) 222
48. ŞEYH GÜZEL TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 222
49. ŞEYH HASAN-I ZERRÂKİ TÜRBESİ (LİCE İLÇESİ) 223
50. ŞEYH İSMAİL TÜRBESİ (LİCE İLÇESİ) 223
51. ŞEYH KÂSIM TÜRBESİ (ÇINAR İLÇESİ) 224
52. ŞEYH MAHMUT TÜRBESİ (KULP İLÇESİ) 225
53. ŞEYH MUHAMMED TÜRBESİ (LİCE İLÇESİ) 226
54. ŞEYH MUHAMMED ÂMİDİ TÜRBESİ (MERKEZ YENİŞEHİR İLÇESİ) 227
55. ŞEYH MUHAMMED ARABKENDİ TÜRBESİ (BİSMİL İLÇESİ) 228
56. ŞEYH MUSA TÜRBESİ (DİCLE İLÇESİ) 229
57. ŞEYH MAZAR(MUTAHHAR TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 230
58. ŞEYH ÖMER VE ŞEYH MUHAMMED TÜRBESİ (KULP İLÇESİ) 230
59. ŞEYH SEYDOŞ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 231
60. ŞEYH ŞAPUR TÜRBESİ (HAZRO İLÇESİ) 232
61. ŞEYH ŞERAFEDDİN TÜRBESİ (KOCAKÖY İLÇESİ) 232
62. ŞEYH YÜSUF TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 232
63. ŞEYH ZEKİ VE KABRİ (MERKEZ YENİŞEHİR İLÇESİ) 234
64. TİL-ALO KÖYÜ ŞEYH ALİ TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 234

65. YAKACIK (KOTEGAN) KÖYÜ TÜRBESİ (ERGANİ İLÇESİ) 235
66. YUSUF RÂİF EFENDİ TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 235
67. ZÂT-I ÂLİ KÜMBETİ (EĞİL İLÇESİ) 237
68. ZİNCİRKIRAN TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 238
69. ZÜBEYDE VE LEYLA HANIMLAR TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 239

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAVRA (SİNAGOG) VE KİLİSELER 243
1. SİNAGOG/HAVRA (MERKEZ SUR İLÇESİ) 246
2. SİNAGOG/HAVRA (ÇERMİK İLÇESİ) 248
3. ERMENİ KATOLİK KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 250
4. KIRKLAR KİLİSESİ (KIRKLAR DAĞI) 250
5. MAR PETYUN (KELDANİ KATOLİK) KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 251
6. SAINT GEORGE KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 254
7. SURP GİRAGOS ERMENİ KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 255
8. SURP SARGİS KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 256
9. SÜRYANİ KADİM MERYEM ANA KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 256
10. SÜRYANİ PROTESTAN KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ) 258

EKLER 259

KAYNAKÇA 265

ÖNSÖZ

Diyarbakır şehrinin geçmişten günümüze kadar olan tarihi süreç içerisinde özel bir yeri olmuştur. Geçmişte çok farklı devlet yapısı içerisinde varlıklarını sürdürmüş olan toplumların farklı kültür ve değerlerine ev sahipliği yapmış olan ilimiz, ciddi bir kültürel zenginliğe sahiptir. Diyarbakır, bu şehre gelen toplulukların taşıdığı ve burada meydana getirdiği kültür ve medeniyetlerin izlerini ve eserlerini içinde barındırmaktadır.

Diyarbakır, Hz. Ömer (r.a.)'in hilafeti döneminde fethedilip İslâm idaresine girdikten sonra farklı dinlere mensup azınlıkların inançlarını, geleneklerini ve etnik özelliklerini güven içinde sürdürdükleri bir kent olmuştur. Farklı mezhep ve geleneksel yapılar ilimizin kültür, sanat ve düşünce dünyasına ayrı bir renk ve güzellik kazandırmış, birlikte yaşama kültürünü de geliştirmiştir. Böylece farklı din, mezhep ve kültürlere sahip olan topluluklar İlimizde asırlarca güven ve huzur içerisinde beraberce yaşamışlardır.

Diyarbakır ile ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerde şehrimizle alakalı birçok konuya değinilmiştir. Kaynak ve tanıtım kitapları yanında doktora ve yüksek lisans tezleri, ilmi tebliğ ve makalelerde de ilimiz çeşitli yönleriyle değerlendirilmiştir. Ancak Diyarbakır il genelinde bulunan peygamber kabir ve makamları, sahabe kabir ve türbeleri, tarihi cami ve medreseleri ile türbe ve kiliselerin bir bütün olarak tanıtımını içeren müstakil bir kitabın bulunmayışı bizi bu eseri hazırlamaya sevk etmiştir.

Ülkemiz genelinde kabir ve türbe ziyaretlerinde zaman zaman görülebilen akıl ve din dışı bid'at ve hurafe gibi yanlışlıklardan uzak bir ziyaret yapılmasını temin amacıyla eserimizde, Diyarbakır il genelinde bulunan türbeler hakkında bilgi verilmeden önce kabir ve türbe ziyaretlerinde gözetilmesi gereken adâba da yer verilmiştir.

Hazırlanmış olan bu eserin, tarih, kültür ve sanat merkezi olan şehrimizin daha iyi tanıtımına, Diyarbakır'ın dini değerleri konusunda bilgi edinmek isteyenlere faydalı olacağını ve Diyarbakır'ın dini değerlerinin tanıtılmasına katkıda bulunacağını umuyoruz.

E-Kitap

Kitap hazırlanırken Diyarbakır ile ilgili basılı eserlere, akademik tezlere, tebliğ ve makalelere imkânlar ölçüsünde ulaşılmaya çalışılmışsa da eksiklerimizin olabileceğini, ancak bunların da iyi niyetimize verilmesini ümit etmekteyiz.

Beğeninize sunduğumuz bu eserin hazırlık aşamasında bilgi, belge ve fotoğraf temininde katkıda bulunan İlçe Müftülükleri'ne, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne ve Diyarbakır Turizm ve Tanıtma Derneği'ne, özel kütüphanesinden yararlanma imkânı tanıyan Abdülaziz YATKIN'a, çalışmayı başından sonuna kadar okuyup kontrol eden ve gerekli düzeltmeleri özveri ile yapan Prof. Dr. Abdurrahman ACAR'a, Dr. Mehmet Emin ULUDAĞ'a, M. Şefik KORKUSUZ'a, Zeynel Abidin ÇİÇEK'e ve bize katkılarını esirgemeyen değerli araştırmacılarımıza teşekkür ediyoruz.

Bu eserin Diyarbakır'ın daha pozitif değerlerle tanınmasına katkıda bulunmasını temenni ediyoruz. 29.01.2014

Ali MELEK & Abdullah DEMİR

E-Kitap

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.t. : Adı geçen Doktora/Master Tezi.
a.mlf. : Aynı müellif
A.Ü. : Ankara Üniversitesi
b. : Bin: Oğlu
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
DBB :Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi
DİA : İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
DÜİFD : Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H. : Hicrî tarih
Haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
İA : İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
M : Milâdi tarih
MÖ : Milattan önce
nşr. : Neşreden
s. : Sayfa
S. : Sayı
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik eden
trc. : Tercüme eden
TTK : Türk Tarih Kurumu
Yay. : Yayınları
ö. : Ölüm tarihi
(r.a.) : Radıyallahu anh
(s.a.v.) : Salllahu aleyhi ve selem

E-Kitap

GİRİŞ

E-Kitap

DİNİ DEĞERLERİ İLE **DİYARBAKIR**

1. TARİHTE DİYARBAKIR

Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu bölgesinin en önemli yerleşim alanlarından biridir. Dicle Nehri'nin kenarında, denizden 750 metre yükseklikte, Karacadağ'ın lavları üzerine kurulan şehir, tarihin her devrinde büyük medeniyetlere ve zengin kültürlere beşiklik etmiştir. Son dönemde yapılan arkeolojik kazılarda Dünyadaki en eski yerleşim alanlarının bu bölgede olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Ergani ilçesine 8 km. uzaklıkta bulunan "Hilar Şehri Harabeleri"nde yapılan Çayönü[1] arkeolojik kazıları dünya tarihine ışık tutmuştur.[2]

Diyarbakır'ın eski adı "Âmid" olup bu ismin menşei hakkında Hz. İbrahim (a.s.)'in neslinden Âmid b. Bülendî/Belenda'ya dayandığı[3] gibi bir rivayet varsa da kelimenin nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Şehrin daha sonraki adı olan "Diyârbekir" ise, Yukarı Dicle bölgesine, Yemen tarafından gelip buralara yerleşen Rebîa Arapları'nın iki büyük şubesinden biri olan Bekir b. Vâil kabilesine nispetle verilen "Diyâr-i Bekr"den gelmektedir. Zamanla Yukarı Dicle bölgesi için kullanılan "Diyârbekir", ilimizin adı olmuştur.[4] Bu isimde 10 Aralık 1937 gün ve 7789 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile "Diyarbakır" olarak değiştirilmiştir.

Şehrin, milâttan önce 2300'den beri bir yerleşim merkezi olduğu, kalesinin bir kısmının da milâttan önce 4. yüzyıldan kaldığı sanılmaktadır. Milâttan sonra 349'da Doğu Roma İmparatoru II. Konstantinos (M. 337–362), Sâsânîlere karşı şehrin etrafını surla çevirterek burasını bölgenin askerî ve idarî merkezi haline getirmiştir.[5]

Kalkan balığı biçimindeki Diyarbakır surları, Anadolu'daki benzeri yapıların en büyüğü ve en sağlam şekilde ayakta kalmış olanıdır. Bu surların kuşattığı alanın doğu-batı doğrultusundaki uzunluğu 1700 metre, kuzey-güney doğrultusundaki genişliği ise 1300 metredir.

---

[1] **Çayönü**, Diyarbakır'ın 65 km. kuzey batısında, Ergani ilçesi yakınlarında yer alan eski bir yerleşim merkezidir. Burada yapılan araştırmalarda yörenin tarihinin M.Ö. 7000 yıllarına kadar indiği ve ilk yerleşik tarımın burada yapıldığı ifade edilmektedir. Çayönü buluntuları, Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Bkz. Nevin Soyukaya, "Arkeolojik Araştırmalar Işığında Diyarbakır ve Çevresi", *Diyarbakır: Müze Şehir*, Ş.Beysanoğlu-M. Sabri Koz-Emin Nedret İşli, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 27.

[2] Soyukaya, *a.g.e.*, s. 27.

[3] *Diyarbakır Salnâmeleri*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, DBB Yay., İstanbul 1999, V, 84; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzy lın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840),* T.T.K. Yay., Ankara 1995, s. 1; Cuma Karan, *Diyâr-ı Bekir ve Müslümanlarca Fethi,* Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi), Diyarbakır 2003, s. 32.

[4] Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., Ankara 2003, I, 5; Adnan Çevik, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002, s. 70.

[5] Nejat Göyünç, "Diyarbakır", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 465.

E-Kitap

82 burcu bulunan surların duvar kalınlığı yer yer 3–5 metre, duvar yüksekliği 12 metre ve toplam uzunluğu 5 kilometredir.[6]

Diyarbakır Şehir Surları

Yapısı, sağlamlığı, taşıdığı yazıtlar, kabartmalar ve şekiller ile dikkat çeken Diyarbakır surlarında, 12 değişik döneme ait yazıtları okumak mümkündür. Ünlü Sanat Tarihçisi Albert Gabriel (ö. 1972), Diyarbakır surlarına hayranlığını "Tek başına bir yazıtlar müzesi sayılabilir" cümlesi ile ifade etmektedir.[7]

Surlar, "sur içi" ve "sur dışı" olmak üzere günümüz Diyarbakır şehrini iki kısma ayırmaktadır. Sur içindeki kesim, daha çok tarihî eserler ve dar sokaklar boyunca sıralanmış kendine özgü Diyarbakır evleriyle dikkati çeker.

Tarihî eserler bakımından sur içinin zenginliği yanında sur dışında da Dicle üzerindeki "Ongözlü Köprü" ile bu köprüye bakan "Gazi Köşkü" gibi önemli eserler bulunmaktadır. Diyarbakır'ın sahip olduğu tarihî eserlerin bolluğu sebebiyle turistik merkez olma özelliği, son yıllarda çok belirginleşmiştir. Türk Edebiyatında ölüm ile hayat arasındaki ilişkiyi en güzel şekilde ifade eden Diyarbakırlı şair Cahit Sıtkı Tarancı ile fikir ve edebiyat adamı Ziya Gökalp'ın (ö. 1924) evleri restore edilerek müze haline getirilmiş, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1916–1917 yıllarında 16. Kolordu Kumandanı sıfatıyla görev yaparken bir süre kaldığı ev de Atatürk Müzesi olarak düzenlenmiştir.

---

[6] Metin Tuncel, "Diyarbakır", *DİA,* İstanbul 1994, IX, 470; Şevket Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, İstanbul 1963, s. 177.

[7] *Diyarbakır Kabartmalar ve Kitabeler Açık Hava Müzesi*, Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., s. 3; Ayrıca bkz. Albert Gabriel*, Diyarbakır Surları*, trc. Kaya Özsezgin, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği, Ankara 1993.

Diyarbakır, Hz. Ömer (r.a.)in halifeliği döneminde (H. 634–644) Şam ve Mısır'dan sonra fethedilmiştir. O dönemde şehir Bizans'a bağlı valiler tarafından yönetilmektedir. Hz. Ömer (r.a.), Şam valisi ve ordusu başkomutanı Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.)'a (ö. 18/639) bir mektup göndererek İyâz b. Ganm (ö. 20/641) komutasında oluşturulacak bir kuvvetle Diyarbakır'ın da içinde bulunduğu "el-Cezîre" denilen yukarı Mezopotam-

E-Kitap

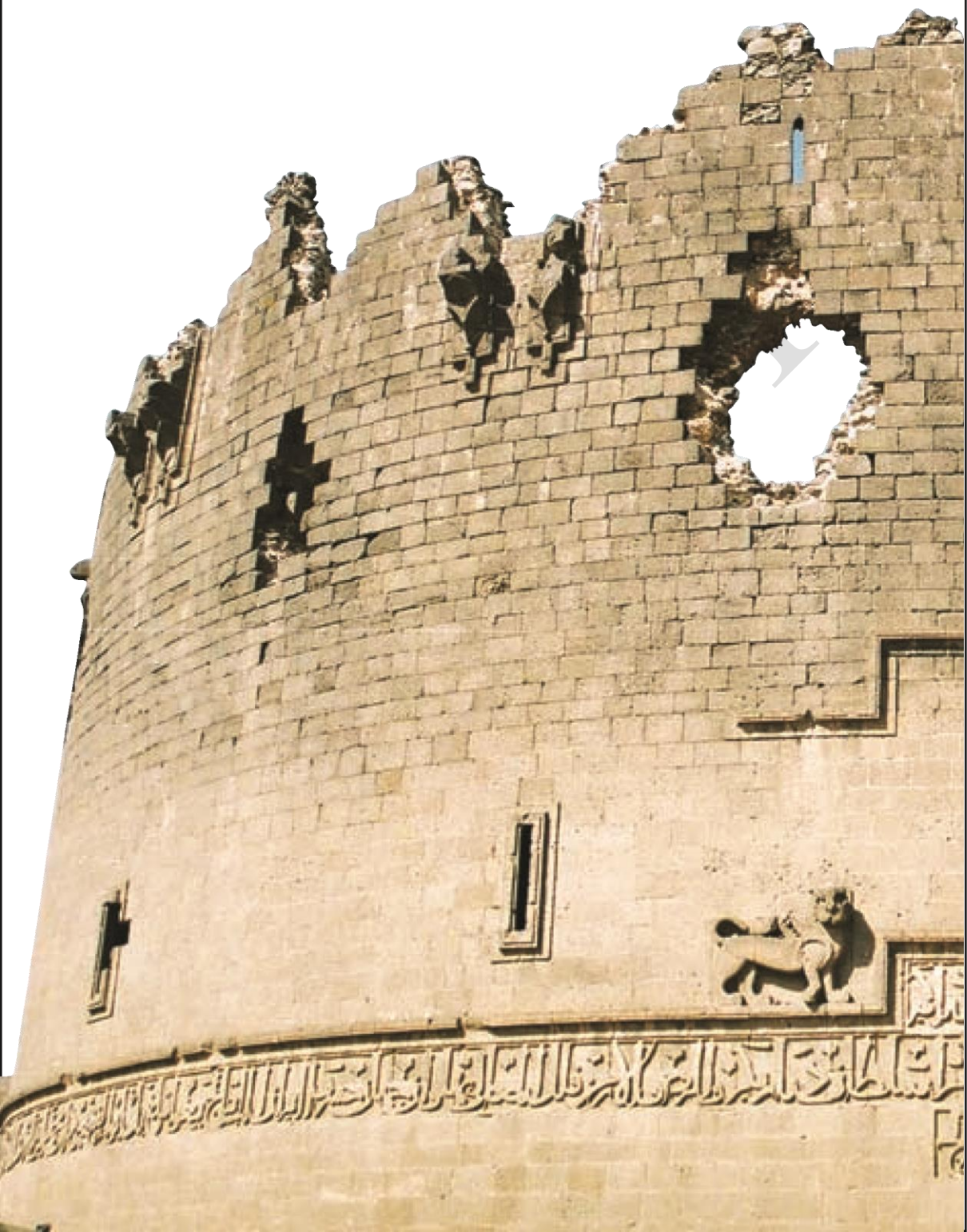

Yedi Kardeş
Burcu

Evli Beden Burcu

ya bölgesinin fethedilmesini emreder. Bunun üzerine İyâz b. Ganm[8], içlerinde Hâlid b. Velîd (ö. 21/642), Nu'mân b. Münzir, Dırâr b. Ezver (ö. 18/639)[9], Mikdâd b. elEsved (ö. 33/653), Damra b. Rebîa, Âmir b. Rebîa (ö 35/656), Zü'ledğâr b. Kays, Hakem b. Hişâm, Elyesa' b. Halef, Talha b. Behram, Âmir b. Behram ve Ammâr b. Yâsir (ö.

[8] İsimlerin yazımında, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* esas alınmıştır.

[9] **Dırâr b. Ezver:** Şâir ve cengâver sahâbî, Taberî ve İbnü'l-Esîr gibi bazı tarihçiler Dırâr'ın, Hîre, Kadisiye, Yermük ve Şâm'ın fethinden sonra 18/639 yılında vefat ettiğini söylemektedir. Dırâr b. Ezver'in mezarı Ürdün'de kendi ismi ile anılan (Dırâr Köyü) köyde küçük bir mescidin içinde bulunmaktadır. Nevzat Âşık,"Dırâr b. Ezver", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 276.

Diyarbakır Şehir Surları

37/657), Abdullah b. Yûkannâ gibi bin Sahabe-i Kirâmın katılımı ile oluşan sekiz bin kişilik ordu ile beş ay süren bir kuşatma neticesinde hicri 18, milâdi 27 Mayıs 639 yılında[10] şehri fetheder.[11]

Fetihten sonra halkın büyük bir kısmı, İslâm Dini'ni kabul etmeye zorlanmadan kendi isteği ile Müslüman olur.[12] Fetihten sonra şehirde 12 gün kalan İyâz b. Ganm (r.a.), burada asayişi muhafaza için sahabeden Sa'saa el-Abdî (r.a.)'yi şehrin valiliğine getirir. Sa'saa'ya amcaoğulları ve Araplardan oluşan beş yüz kişilik bir süvari birliğini yardımcı kuvvet olarak vererek Diyarbakır'dan ayrılır ve fetihlere devam eder.[13] Mardin ve civarını aldıktan sonra Musul'a yönelir. (17–20/638–641) yılları arasındaki seferlerle el-Cezîre bölgesinin tamamını İslâm topraklarına katan İyâz (r.a.), Suriye'nin kuzeyinde bulunan Rakka şehrinde iken Halife Ömer (r.a.)'dan "Şam'a dönmesini ve hasta olan Yezîd b. Ebû Süfyân'ın ölümü halinde idareyi ele almasını" bildiren bir mektup alır. Bunun üzerine yola çıkan İyâz, Humus şehrine vardığında 20/641 yılında vefat eder ve Hâlid b. Velîd (r.a.)'ın Humus şehrindeki kabri yanına defnedilir. İyâz (r.a.)'ın vefatından sonra ailesinin Âmid/Diyarbakır'da kaldığı kaynaklarda belirtilmektedir.[14]

---

[10] Fetih tarihini 17/638 olarak da veren kaynaklar bulunmaktadır. Bkz. Abdulgani Bulduk, *el-Cezire'nin Muhtasar Tarihi,* Haz. Mustafa Öztürk–İbrahim Yılmazçelik, Elazığ 2004, s. 14; Basri Konyar, *Diyarbekir Tarihi*, Ulus Basımevi, 1936, I, 147; Abdurrahman Acar, "Âmid (Diyarbakır) Şehrinin Fethi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Diyarbakır 1999, I, 196.

[11] el-Vâkıdî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer (207/823), *Futûhu'ş-Şâm,* I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1314/1997, II, 89, 151–152; Ahmet Demir, İslâm'ın Anadolu'ya Gelişi (Doğu ve Güneydoğu İlleri), Kent Yay., İstanbul 2004, s. 112; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi,* I, 160; a.mlf., *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 103; Acar, "Âmid (Diyarbakır) Şehrinin Fethi", I, 202.

[12] Vâkıdî, *Futûhu'ş-Şâm*, II, 152.

[13] Vâkıdî, *Futûhu'ş-Şâm*, II, 152; a.mlf., *Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbur ve Diyarbekr*, s. 187.

[14] Asri Çubukçu, "İyâz b. Ganm", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 499.

E-Kitap

Hz. Ömer (r.a.) döneminde fethinden sonra Diyarbakır'a sırayla Emevîler (661–750), Abbasiler (750–1258), Şeyhoğulları (869–899), Hamdanoğulları, Büveyhoğulları, Mervanoğulları, Büyük Selçuklular (1085–1093), Mervâniler (984–1085), İnaloğulları (1097–1142) Nisanoğulları (1142–1183), Artuklular (1183–1232), Mısır ve Şam Ey-

Dicle Nehri üzerindeki tarihî Ongözlü Köprü

yubileri (1232–1240), Anadolu Selçukluları (1240–1302), Mardin Artukluları (1302–1394), Timur (1394–1401), Akkoyunlular (1401–1507), Safevîler (1507–1515) egemen olmuş; sonuçta Diyarbakır, Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılındaki Çaldıran Zaferi sonrası, 10 Eylül 1515'te Osmanlı idaresine katılmıştır.[15] Bu sebeple yüzyıllar boyunca 26 medeniyete beşiklik etmiş olan Diyarbakır'da her devrin ayrı bir izini görmek mümkündür.[16]

Diyarbakır'ın yeni kurulan dört merkez ilçesi ile birlikte toplam 17 ilçesi bulunmaktadır. İl merkez nüfusu 826.414, İl geneli toplam nüfusu ise 1.460.714'tür.

E-Kitap

[15] Göyünç, "Diyarbakır", *DİA,* IX, 466.
[16] *Diyarbakır Kent Rehberi*, s. 23.

Diyarbakır'dan genel bir görünüm

2. KABİR-TÜRBE ZİYARETİ ve ADÂBI

Bu eserde, Diyarbakır'da bulunan Peygamber, sahabe ve evliyâya ait kabir ve türbeler tanıtılacağından, burada kabir ve türbe ziyaretinin dini usûl ve adâbı hakkında bilgi verilmesi, din ve akıl dışı bid'at ve hurafelerin önlenebilmesi için uygun görülmüştür.

Kabir ziyareti erkek ve kadın her Müslüman için ölümün hatırlanm ası ve dünyada ahireti unutmadan yaşamak için ibret alınması bağlamında dinimizin tavsiye ettiği bir husustur. Hz. Peygamber (s.a.v.), toplumun ölüleriyle övünmesi gibi cahiliye alışkanlıklarının de vam ettiği dönemde, kabir ziyaretini bir ara yasaklamış, ancak bunu daha sonra serbest bırakmıştır. Bu konuda Sevgili Peygamberimiz (s.a.v) "Size kabir ziyare tini yasaklamıştım. Artık kabirleri ziyaret edebilir siniz."[17], "Kabirleri ziyaret edi niz. Kabirleri ziyaret, size ahireti hatırla tır. "[18] buyurmuştur.

Kabir ve türbe ziyaretlerinde İslâm'ın özüne ve tevhit anlayışına ters düşen, İti kadî bakımdan zararlı tutum ve davranışlardan uzak durmak gerekir.

Türbe ve kabirlerde medfûn kişileri beşer üstü varlıklar olarak görmek, bir kısım ihtiyaç ve dilekleri on lara arz etmek, kendilerinden medet beklemek ve yardım dilemek

[17] Müslim, "Cenâiz", 106.

[18] İbn Mâce, "Cenâiz", 47.

tevhid dini olan İslâm ile bağ daşmaz. Kabir ziyaretinde bulunan kişi, ahireti hatırlamalı, dünyanın geçici olduğunu ve bir gün kendisinin de öleceğini düşünmelidir.

Kabirlerin haftada bir gün, özellikle cuma veya cumartesi günleri, ayrıca arefe ve bayram günleri ziyaret edilmesi yaygın bir gelenek olmuştur. Bunda Hz. Peygamber (s.a.v)'in genellikle bu günlerde kabir ziyaretinde bulunduğuna dair rivayetler etkili olmuştur.

Kabir ziyaretinin belli usulleri vardır. Kısaca şöyle özetlenebilir:

Kıbleye karşı dönülerek "es-Selâmu aleyküm yâ ehle'l-kubûr. Ve innâ inşâallahu biküm lâhikûn: Ey kabir halkı! Allah'ın selâmı üzerinize olsun. İnşallah biz de bir gün size kavuşacağız" ifadeleriyle ölüler selamlanır.

Sevabı ölülere bağışlanmak üzere Kur'ân-ı Kerim okunur. Ölüler ve hayatta olanlar için dua edilir. Ölüm nedeniyle Kur'ân okumanın, hem okuyana hem de kendisi için okunana sevaba vesile olacağı ümit edilir.

Ölünün yedinci, kırkıncı, elli ikinci gecesi gibi belli gün ve gecelere tahsis edilerek icra edilen hatim ve mevlid merasimleri hakkında da Kur'ân ve Sünnet'e dayalı bir bilgi veya tavsiye mevcut değildir. Kabir ziyaretlerinde genellikle Yasin, Mülk, Vakıa, İhlâs, Felak ve Nâs sureleri, sonra Fatiha ile Bakara sûresinin ilk beş ayeti okunabilir. Sevabı da cenazenin ve diğer müminlerin ruhlarına bağışlanabilir.

Dinimiz temel prensip olarak bütün çeşitleriyle israfı haram kılmıştır. Bu nedenle mezarlara israf sayılabilecek ve dinen tasvip edilemeyecek türden harcamaların yapılması doğru değildir.

Mezarın kime ait olduğunu gösterecek nitelikte taş veya levhalar yeterli iken, mezarların çok lüks mermer veya diğer kıymetli taşlarla kaplanması, kabirlerin yükseltilmesi, üzerine kubbeli binalar yapılması, taşına övücü veya kaderden şikâyet edici sözler yazılması uygun değildir.

Mezar taşına fotoğraf yapıştırılması, çeşitli heykel veya figürlerin işlenmesi gibi adetler genellikle İslâm dışı dinlerin etkisiyle ortaya çıkan uygulamalardır. Müslümanların bu tür uygulamalardan uzak durmaları gerekir. İslâm'da esas olan mezar ve kabirlerin sade ve mütevazı olmasıdır.

Kabirleri ve kabristanları (mezarlıkları) korumak, temiz tutmak ve ağaçlarla süslemek, hayatta olanlar için bir görevdir. Kabirler özellikle ziyaret edenlerin huzuru açısından temiz, bakımlı, ağaçlandırılmış, yeşilliklerle bezenmiş bir bahçe görünümünde olmalıdır. Kabirlerin kirli veya bakımsız olmasının, orada medfûn bulunan kimselere herhangi bir zararı olmasa bile, böyle bir davranış ziyarete gelenlere bir saygısızlık sayılır.

Bu nedenle kabirlerin çevrelerini kirletmek, ağaçlarını ve otlarını kesip koparmak mekruhtur. Örfümüzde her mevsim yeşil kalabilen selvi benzeri ağaçların mezarlıklara dikilmesi âdet haline gelmiştir.

Burada türbe konusuna ayrıca değinmekte fayda görüyoruz. Türbe, başta hükümdarlar olmak üzere, büyük bilginler, veli olarak bilinen şahsiyetler, meşhur

Ekitap

komutanlar ve şehitlerin, unutulmayıp sürekli anılmaları için yaşadıkları devirlere özel mimari tekniği ile yapılan anıtmezarlara denilmektedir.

Anadolu'nun Türk-İslâm yurdu olmasında, üzerinde yaşadığımız toprakların vatana dönüşmesinde önemli hizmetlerde bulunmuş olan bu şahsiyetlerin tanınmasında, tarihî ve millî şuurun canlı tutulmasında türbeler önemli bir rol oynamaktadır.[19] Yaşadığımız topraklar üzerindeki türbe ve mezar taşları bugünün dünyasında o toprakların bize ait olduğunun tapu senetleridir. Yeni yapılan bir mezarın sade yapılmasına özen gösterilebilir ama yüzyıllar önce yapılmış bir türbenin, kabirleri sade kılmak adına tahrip edilmesi de doğru olmaz.[20]

Buna karşın, içinde bulunduğumuz bilgi çağında, müspet ilme ve akla en büyük değeri veren İslâm'ın aydınlığından yararlanan bir coğrafyada; bazı bölgelerde ve yörelerde, insanları hayrete hatta dehşete düşürecek tarzda **bid'at**[21] ve **hurafe**lerin[22] taraftar bulmasını, özellikle türbe ziyaretlerinden şifa istenmesini, dilekte bulunulup ağaçlara bez ve çaput bağlanılmasını, nazar boncuğu vb. şeylerden medet dilenilmesini, akılla, mantıkla ve yüce dinimiz İslâm'la bağdaştırmak asla mümkün değildir.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından müftülüklerden elde edilen verilere dayanılarak yapılan araştırma ile Türkiye'de 1380 farklı hurafenin varlığı tespit edilmiştir. Yapılan tasnife göre bu hurafelerin 78'i mezarlıklara ilgilidir.[23] Özetle; İslâm Dini'ne göre; türbe ve yatırlara adak adanmaz, kurban kesilmez, mum yakılmaz, bez-çaput bağlanmaz; taş, para yapıştırılmaz, yenilecek şeyler bırakılmaz, eğilerek ve emekleyerek girilmez; el, yüz sürülmez. Türbe ve yatırlardan medet ve şifa umulmaz. Ayrıca türbe ve yatırların etrafında tavaf eder gibi dönülmez. Bu ve benzeri bid'at ve hurafeler Dinimizce uygun görülmemektedir.

E-Kitap

---

[19] *Cenaze Hizmetleri Rehberi,* DİB Yay., Ankara 2008, s. 59-63.

[20] Süleyman Uludağ, *İslam'a Giriş (Temel Esaslar)*, DİB Yay., Ankara 2008, s. 208.

[21] **Bid'at:** Dinin aslından olmayan ve şer'î delillere istinat etmeden Hz. Peygamber (s.a.v)'in Sünnet'ine aykırı olarak icat edilen şeylerdir. Başka bir ifadeyle; dinî emirlerin ikmalinden sonra, Hz. Muhammed (s.a.v)'in Sünnet'ine, Kur'ân'ın sarîh hükümlerine, ashâb, tabiin ve müçtehitlerin genel görüşlerine tamamen aykırı olarak ortaya çıkan hal, davranış ve işler demektir. Bkz. *Dinî Kavramlar Sözlüğü,* DİB Yay. Ankara 2006, s. 72.

[22] **Hurâfe**: Dinî ve mantıki temeli olmayan bir kısmı din adına ileri sürülen batıl inanç ve uygulamalardır. Ali Murat Yel, "Hurâfe", DİA, İstanbul 1998, XVIII, 381. Ayrıca bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hurafeler ve Batıl İnanışlar*, İstanbul 1981.

[23] Uludağ, *İslam'a Giriş*, s. 211.

BİRİNCİ BÖLÜM

E-kitap

DİNİ DEĞERLERİ İLE **DİYARBAKIR**

DİYARBAKIR'DA BULUNAN PEYGAMBER MAKAM VE KABİRLERİ

Peygamber kelimesi, Farsça kökenli olup "haberci", yani "Allah'tan haber, vahiy getiren demektir. Dilimizde bu kelimeyi "elçi" sözü karşılamaktadır.

Hz. Âdem (a.s.)'den (MÖ 10.000)[24] son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'e kadar pek çok peygamber gelip geçmiştir. Allah Teâlâ her ümmete bir peygamber göndermiştir. Gönderilen peygamberlerin sayısı hakkında Kur'ân-ı Kerimde bir rakam verilmemekle birlikte bu konuda bazı hadisler bulunmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v)'e, peygamberlerin sayısı sorulmuş, O da 124 bin (bir başka rivayette 224 bin) olduğunu açıklamıştır.[25] Fakat Allah Teâlâ bir ayette, *"Öyle peygamberler (gönderdik ki) hayat hikâyelerini önceden sana bildirdik. Yine öyle peygamberler (yolladık ki) sana onların hayat hikâyelerini anlatmadık."*[26] buyurduğu için, peygamberlerin sayısı ile ilgili belli bir rakam tayin etmeden "Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gönderilmiş olan peygamberlerin hepsine inandım. Hepsinin hak ve gerçek olduklarını kabul ettim" demek daha uygun olur.[27]

Kur'ân-ı Kerim'de peygamberlerden 25 tanesinin ismi zikredilmektedir. Bunlar; Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakub, Hz. Yûsuf, Hz. Eyyub, Hz. Şuayb, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davut, Hz. Süleyman, Hz. İlyas, Hz. Elyesa', Hz. Zülkifl, Hz. Yûnus, Hz. Zekeriya, Hz. Yahya, Hz. İsa ve Hz. Muhammed aleyhimüsselamdır. Ayrıca Kur'ân'da haklarında bilgi verilen Üzeyr, Lokman ve Zülkarneyn adlarında üç kişinin de peygamber olup olmadıkları
İslâm âlimleri arasında tartışmalıdır.[28]

Burada peygamberlikle alakalı "resul" ve nebi" kelimelerini de açıklamak yerinde olacaktır. Sözlükte risalet görevini yerine getiren elçi anlamına gelen **resul**, dinî literatürde, yüce Allah tarafından yeni bir kitap ve yeni bir şeriat ile bir topluma veya

---

[24] Uludağ, *İslam'a Giriş*, s. 28.
[25] Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 266.
[26] Mü'min 40/ 78.
[27] A.Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Neş., İstanbul 1985, s. 143.
[28] *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 539.

Ekitap

bütün insanlığa gönderilen kimsedir. Resul kavramı nebi kavramına oranla daha kapsamlıdır. Her Resul aynı zamanda bir nebîdir. Fakat her nebî bir resul değildir. Hz. Muhammed (s.a.v.) hem resul hem de nebîdir. Çünkü O, müstakil ve mükemmel bir din olan İslâm ile onun hükümlerini ihtiva eden Kur'ân-ı Kerim'i getirip açıklamıştır.[29]

Sözlükte haberci anlamına gelen "nebî" kelimesi ise, ıstılahta, Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara bildiren peygamberlere verilen bir isimdir. Fakat özel manasıyla **nebî**, yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla gönderilmeyip kendisinden önceki bir peygamberin kitabını ve şeriatını ümmetine bildirmekle görevli olan peygambere denir.[30]

Bu çalışmada, Diyarbakır'da medfûn olduğuna inanılan ve bazı kaynaklarda bu inanışı destekleyici bilgilerin de bulunduğu "Nebiler(Peygamberler)" hakkında, peygamber olup olmadıkları konusunda bir yoruma girmeden kaynaklarda geçen bilgileri aktarmakla yetinilmiştir.

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de[31], Diyarbakır'da kabri bulunan Peygamber, sahabe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda "Dâhil-i vilayette defîn-i hâk-i ıtırnâk olan kuvve-i kudsiye ve füyûzât-ı maneviyeleriyle vilâyetimiz ahâlîsini müstefîd eden enbiyâ-i izâm ve sahâbe-i kirâm ve eizze-i zevi'l-ihtirâm efendimiz hazerâtının türbe ve makam-ı saadetleriyle merâkıd-i şerifelerinin bulundukları mahallerin ve müşârun ilayhime merbût evkâf-ı şerifenin cedvelidir." denilerek, Diyarbakır'da kabri bulunan nebîler (peygamberler) ve bu peygamberlere ait türbelerinin yerleri belirtilmektedir (EK:1).

Buna göre;

1. Nebî Zülkifl aleyhisselâm,
2. Nebî Elyesa' aleyhisselâm,
3. Nebî Harun-ı Âsafî aleyhisselâm,

---

[29] *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 552.

[30] Kılavuz, *a.g.e.*, s. 146.

[31] **Salnâme:** Farsça "yıl" anlamına gelen "sâl" ile "kitap" anlamına gelen "nâme" kelimelerinin birleşiminden oluşmuş "yıllık" anlamında bir kelimedir. Salnâme bir yıl içerisinde olan olayları topluca göstermek amacıyla düzenlenmiş eserlere denilmektedir. Yalnızca Osmanlı İmparatorluğuna özgü olmayıp Fransa, İngiltere gibi diğer birçok Avrupa ülkelerinde de Osmanlı'dan daha önce yayınlanmıştır. İlk Osmanlı vilâyet salnâmesi 1866 yılında yayınlanan Bosna Salnâmesi, sonuncusu ise 1918 yılında yayınlanan Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi'dir. Vilâyet salnâmeleri, ilgili vilâyetin idari bölünüşü, memur listeleri, yöresel tarih ve coğrafyası, eski eserleri, ticari ve ekonomik durumu, nüfus, okullar ve kütüphaneler hakkında pekçok bilgiler verirler. Özellikle Bolu, Diyarbakır, Halep, Bursa, Manastır ve Selanik salnâmeleri oldukça zengin bilgiler içerir. Diyarbakır için 1286/1869–1323/1905 yıllarını içine alan 20 defa Salnâme hazırlanmıştır. Bu salnâmelerde vilayetin caoğrafi durumu, siyasi olaylar, ekonomi, sağlık, kültür ve folklor gibi sosyal hayatın bütün yönlerini ilgilendiren konularda teferruatlı bilgiler verilmektedir. Ömer Tellioğlu, "Önsöz", *Diyarbakır Salnâmeleri*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, DBB Yay., İstanbul 1999.

E-Kitap

4. Nebî Hallak aleyhisselâm,

5. Nebî Harut aleyhisselâm,

6. Nebî Enûş b. Şit aleyhimüsselâmın kabr-i şerifleri, Diyarbakır'da bulunmaktadır.[32]

1321/1903 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de ise "Eğil nahiyesi derununda Nebî Elyesa'(a.s.), Nebî Harun-ı Âsafî (a.s.), Nebî Hallak (a.s.), Nebî Harut (a.s.) hazretlerinin kabr-i şerifleri mevcuttur." denilmektedir.[33]

924/1518 ve 937/1530 tarihli *Osmanlı Tahrir Defterleri*'nde de Hz. Zülkifl (a.s.)'ın türbesi ve türbeye vakfedilen gelir hakkında bilgiler bulunmaktadır.[34]

Kur'ân-ı Kerim'de peygamber oldukları belirtilen Hz. Zülkifl[35] ve Hz. Elyesa' (a.s.)[36] ile peygamber olup olmadıkları kesin olarak bilinmeyen ve bazı kaynaklarda peygamber olarak belirtilmeleri sebebiyle[37] halk arasında da Peygamber olduklarına inanılan Nebî Harun-ı Âsafî, Nebî Hallak, Nebî Harut, Nebî Enûş b. Şit (a.s)'ın kabirleri de Diyarbakır'ın Eğil ilçesinde bulunmaktadır.[38]

Eğil, Diyarbakır il merkezinin kuzey batısında, Dicle Nehri vadisinde, Diyarbakır'a 52 km. mesafede ve genel nüfusu 108.706 olan bir ilçemizdir. Eğil İlçesi'nin, tarih öncesi dönemlerden itibaren pek çok medeniyetlere beşiklik ettiği yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Bu kapsamda 1946 yılında bu bölgede yapılan kazılarda Eğil'de Orta Paleolitik Çağ'da (MÖ 20.000–15.000) açık hava yerleşmelerinin olduğu tespit edilmiştir.[39]

Yukarıda haklarında bilgiler verilen Peygamberler dışında, halk tarafından peygamber olduklarına inanılan[40] fakat kaynaklarda, kimlikleri ve peygamber olup-olmadıkları hususunda bilgi edinemediğimiz "**Nebî Zünnun** (Bkz. *Eizze-i kirâm'dan Hz. Zünnun)* ve **Nebî Melik**" ile Kur'an-ı Kerim ve hadislerde kendisiyle ilgili herhangi bir bilgi yer almayan fakat diğer İslamî kaynaklarda ve Kitab-ı Mukaddes'te nebî (peygamber) olarak kendisinden bahsedilen **Nebî Danyâl'ın**[41] da Diyarbakır'ın Eğil

---

[32] *Diyarbakır Salnâmeleri*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, DBB Yay., İstanbul 1999, IV, 208.

[33] *Diyarbakır Salnâmeleri*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer , DBB Yay., İstanbul 1999, V, 310, 418.

[34] Mehmet Salih Erpolat, "Dünden Bugüne Ergani'deki Ziyaret Yerleri ve Bu Ziyaret Yerleri İçin Kullanılan Terimler", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi*, TÜKSEN Yay., Ankara 2004, s. 517 (BOA, TD-64, S. 538 ve TD-998, s. 112'den naklen).

[35] "İsmâil'i, İdris'i ve Zülkifl'i de an. Bunların her biri de sabredenlerdendi" Enbiyâ, 85.

[36] "İsmâil'i Elyesa', Yûnus'u, Lût'u da (hidayete erdirdik). Hepsini âlemlere üstün kıldık. En'âm, 86.

[37] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 208.

[38] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 208; M. Cengiz Yıldız "Bir İnanç Merkezi Olarak Eğil", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD)*, Yıl: 1, S. 1, s. 78.

[39] www.egil.gov.tr/tarihce.php (12.02.2009).

[40] Yıldız, "Bir İnanç Merkezi Olarak Eğil", s. 78.; www.bilinmeyendiyarbekir.com/nebi.html (10.02.2009).

[41] Ömer Faruk Harman, "Dânyal", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 480.

E-Kitap

İlçesinde medfûn olduğu söylenmektedir. Buna karşın 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, Diyarbakır'da kabri bulunan Peygamber, sahabe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda "Nebî Zünnun"un peygamber değil, Evliyâ manasında "Eizze-i kirâm"dan olduğu belirtilmekte;[42]

"Nebî Danyâl" ve "Nebî Melik"'ten ise hiç bahsedilmemektedir. Bununla birlikte "Nebi Melik" hakkında bir kaynakta "Peygamberlerin berberiymiş" ifadesi yer almaktadır.[43] Nebî Danyâl'ın mezarının Eğil İlçe Emniyet Müdürlüğü binasının arka bahçesinde bulunduğu söylenmektedir.[44]

Yöre insanı arasında böyle bir inanış olmamakla birlikte, **Yûnus (a.s.)** ve **Cercis (a.s.)**'ın kabirlerinin de Diyarbakır'da bulunduğu konusunda bazı bilgiler aktarılmaktadır. Basri Konyar, *Diyarbekir Tarihi* adlı eserinde Timur zamanında Diyarbakır'ı anlatırken şu bilgileri nakletmektedir: "Âmid, Timur ordusuna beş gün dayanabildi. Şehre giren Timur, Yûnus ve Cercis peygamberlerin kabirlerini ziyaret etti. Üzerlerine birer kubbe yapılması için birçok para verdi".[45] Yine o dönemde Silvan'da bulunan Bethamarya Kilisesi'nin, Cercis peygambere mensup cemaate ait olduğu aktarılmaktadır.[46]

1. NEBÎ ELYESA' (A.S.) VE KABRİ (EĞİL İLÇESİ)

Kur'ân-ı Kerîm'de, Elyesa' (a.s.)'ın ismi, "İsmail, Elyesa', Yûnus ve Lût'a da yol gösterdik; hepsini âlemlere üstün kıldık"[47], "İsmail'i, Elyesa'ı, Zülkifl'i de an. Hepsi de iyilerdendir"[48] mealindeki iki ayette geçmektedir.

İslâmî kaynaklarda "Elyesa' b. Ahtûb b. Acûz" şeklinde verilen şeceresi dışında onunla ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, İlyâs (a.s.) devrinde yaşadığı ve ondan sonra peygamber olarak görevlendirildiği bilinmektedir.[49] Elyesa' (a.s.)'ın tutulmuş olduğu hastalıktan, İlyâs (a.s.)'ın yaptığı dua ile kurtulduğuna ilişkin bilgiler

---

[42] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 208; Mebrure Değer-Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, Ankara 1992, s. 88; Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, Ankara 1985, s. 87.

[43] Muhsine H.Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, Doruk Yay., Ankara 1993, s. 260.

[44] www.bilinmeyendiyarbekir.com/nebi.html (10.02.2009).

[45] Konyar, *Diyarbekir Tarihi*, I, 203.

[46] Konyar, *Diyarbekir Tarihi*, II, 308–318; Mehmet Şimşek, "Doğu-Batı Süryani Kilise Tarihinde Silvan/Maipherkat ve Mar Marutha", *Silvan Sempozyumu*, s. 4. www.suryanilik.comsilvansempozyumu.pdf (24.02.2009).

[47] En'âm, 86.

[48] Sâd, 48.

[49] Ömer Faruk Harman, "Elyesa", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 69.

Ekitap

kaynaklarda geçmektedir. Yine onun İlyâs (a.s.)'ın tebliğ ettiği dinin esaslarına iman ettiği ve daha sonra peygamberlik vazifesi ile görevlendirildiği de nakledilmektedir.[50]

Nebi Harun Tepesi'nde bulunan Peygamber Türbeleri

Nebî Elyesa' (a.s.)'ın, İsrailoğulları'nı doğru yola davet etmesine rağmen çok azının kendisine inandığı, çoğunluğun ise iman etmediği, kendisine iman etmeyen ve gerekli dersleri almayan İsrailoğulları'nın büyük bir kısmının başına ise Asurluların musallat edildiği ifade edilmektedir.[51]

E-Kitap

[50] Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamberler Halkası*, Feza Yay., İstanbul 1997, s. 195.

[51] Mehmet Dikmen-Bünyamin Ateş, *Peygamberler Tarihi*, Yeni Asya Yay., İstanbul 1997, s. 515-516.

Kitâb-ı Mukaddes'te[52] Elişa adıyla zikredilen peygamberin Elyesa' (a.s.) olduğu tahmin edilmektedir.[53] Buna göre Hz. Elyesa' milâttan önce VIII. yüzyılda İsrail Krallığı'nda yaşayan Şafaf'ın oğludur. Tanrı'nın emri üzerine İlyâs Peygamber tarafından kendisine halef olarak seçilmiştir. İlyas (a.s.), Elyesa'yı çift sürerken bulmuş ve ona peygamber olarak seçildiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Elyesa' (a.s.), İlyas (a.s.)'ın yanından hiç ayrılmayarak ona hizmet etmiş ve onun vefatından sonra da doğru yola daveti sürdürmüştür.[54]

Nebi Elyesa' (a.s.)'ın kabri

Hz. İlyâs'ın ölümünden sonra Hz. Elyesa' (a.s.)'ın, peygamberlik görevine Eriha'da (Batı Şeria/Filistin) başladığı ve pek çok mucize gösterdiği de Kitab-ı Mukaddes'te anlatılmaktadır.[55] Hz. Elyesa' (a.s.)'ın, İsrail Kralı Yoaş zamanında vefat ettiği tahmin edilmektedir.[56]

1316/1898, 1321/1903 ve 1323/1905 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir'*de Hz. Elyesa' (a.s.)'ın Eğil'de medfûn olduğu ve mezarının da on beş metre uzunluğunda olduğu ifade edilmektedir.[57] Aynı şekilde bölge halkı da, Hz. Elyesa' (a.s.)'ın mezarının Eğil'de olduğunu asırlardır kökleşmiş bir inançla kabul etmektedir.[58]

Buna karşın Hz. Elyesa' (a.s.)'ın mezarının Samiriyye'de olduğunu ileri süren araştırmacılar olduğu gibi,[59] Şanlıurfa'nın Eyyüb Nebi Köyü'nde Elyesa' (a.s.)'ın medfûn olduğuna inanılan bir türbe de bulunmaktadır. Nebî Elyesa' (a.s.)'ın naaşının naklinden önceki türbesi, Diyarbakır'ın Eğil İlçesinin Çarıkören Mahallesi'ndedir. Eski bir caminin bitişiğinde bulunan bu türbe, iki kemer

---

[52] **Kitâb-ı Mukaddes**: Tevrat, Zebur, İncil'e verilen ortak ad.
[53] Harman, "Elyesa", *DİA,* XI, 69.
[54] Kitâb-ı Mukaddes, "II. Krallar", 2/1–18
[55] Bkz. Kitâb-ı Mukaddes, "II. Krallar".
[56] İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 2005, s. 548.
[57] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 208; V, 310, 418.
[58] www.bilinmeyendiyarbekir.com/hz_elyesa.html (10.02.2009).
[59] Ahmet Cemil Akıncı, *Peygamberler Tarihi*, Bahar Yay. İstanbul 2006, V, 457–458.

üzerine oturtulmuştur.[60] Dicle Barajı'nın yapılmasıyla birlikte, Eğil İlçesi'nde baraj gölü havzasında kalan, Elyesa' ve Zülkifl Peygamberlerin naaşları, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün işbirliği neticesinde 13–16 Eylül 1995 tarihleri arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce Kale Mahallesi'nde, Nebî Harun tepesinde yaptırılan türbeye nakledilmiştir. Nakil için dokuz kişiden oluşan bir heyet kurulmuştur. Heyette; Eğil Kaymakamı Selim ÇAPAR, İlçe Müftüsü Ekrem ABBASİOĞLU, Kaymakamlık V.H.K.İ
Mahmut LÂÇİN, Müftülük memuru Burhanettin İNCEDURSUN, fahri İmam-Hatip Ömer KALKAN, İmam-Hatip Sadullah KIZILAY ve üç işçi (Bahattin KÖKSAL-Mehmet KAYA-Tahir KORKUT) görev almıştır.

Elyesa' (a.s.) ve Nebî Zülkifl (a.s.) Türbesi/Eğil İlçesi

Elyesa Camii iç görünüm

Önce, Hz. Elyesa' (a.s.)'nın kabrinin açılmasına başlanmış ve bu faaliyet iki gün sürmüştür (13–14 Eylül 1995). İkinci gün sonunda naaşa ulaşılmıştır. Elyesa' Peygamber'in naaşı, Eğil İlçesi'ne hâkim durumda bulunan ve Nebî Harun-ı Âsafî'nin kabrinin de

[60] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 82.

bulunduğu tepedeki türbeye nakledilmiş ve bu durum 18.09.1995 tarih ve 06 sayılı Komisyon Kararı (EK: 2) ile de tespit edilmiştir.[61] Heyette bulunanların, cesedin çürümediğini yönündeki görüşleri gazetelere de yansımıştır.[62]

Kale Mahallesi'nde Nebî Harun Tepesi'ndeki türbenin yanında **Elyesa' Camii** bulunmaktadır. Cami ve türbenin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olup cami faal durumdadır.

Eğil'de Nebî Harun Tepesi'nde bulunan cami ve türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Elyase Peygamber Camii, Zaviye ve Türbesi" adıyla ve 21.06.02/02 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[63]

2. NEBÎ ENÛŞ (A.S.) VE KABRİ (ERGANİ İLÇESİ)

Kaynaklarda Enûş (a.s.)'ın Şit (a.s.)'ın oğlu olduğu belirtilmektedir.[64] Hz. Enûş'un hayatı hakkında ayrıntılı bilgi tespit edilememiştir. Ancak İbnü'l-Esir'in belirttiğine göre Hz. Enûş, Hz. Şit (a.s.)'ın oğlu olup, onun ölümünden sonra vasiyeti üzerine halkının yönetimini ele almış ve 705 yıl yaşamıştır.[65]

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, Diyarbakır'da kabri bulunan Peygamber, sahabe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda, Nebî Enûş (a.s.)'ın peygamber olduğu bilgisi ile birlikte Şit aleyhisselâmın oğlu olduğu ve Ergani'nin Kızılca (Otluca)

E-Kitap

[61] Eğil İlçe Müftülüğü'nün, İl Müftülüğü'ne gönderdiği 18.09.1995 ve 119 sayılı "Türbelerin nakli" konulu yazı ve 2 adet Komisyon Kararı/Diyarbakır İl Müftülüğü Arşivi.

[62] Yüksel Evsen-Zeki Gün, "3 Bin Yıllık Naaşlar Sağlam", *Zaman Gazetesi*, 05 Temmuz 1996.

[63] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[64] Akıncı, *Peygamberler Tarihi*, I, 155; *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 208.

[65] bnü'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kamil fi't-tarih Tercümesi*, trc. Ahmet Ağırakça, Bahar Yay., İstanbul 1985, I, 45–46.

Nebî Enûş Türbesi/Ergani İlçesi Otluca Köyü

Köyünde medfûn olduğu da belirtilmektedir.[66] Buna karşın bazı kaynaklarda Enûş isimli bu kişinin Peygamber olmadığı sadece hükümdar olduğu bilgisi de bulunmaktadır.[67]

Türbede medfûn şahsın kimliği ve peygamber olup olmadığı hakkında *Diyarbakır Sâlnameleri* dışında başka bir eserde bilgiye ulaşılamamıştır. Buna karşın bölgede bu yapı, peygamber türbesi olarak bilinmekte ve ziyaret edilmektedir. Bu türbe sebebiyle olsa gerek Ergani ve çevresinde Enûş ismine rastlanılmaktadır.

Enûş Peygamberin türbesi, Ergani İlçesinin 17 km. güneybatısında Kızılca yeni ismi ile Otluca Köyü'nde bulunmaktadır. Burada bulunan ziyaretgâh, **kümbet**[68] şeklindeki bir türbeden ibarettir. Türbe, köyün batısında cami ile aynı avlu içerisinde yer almaktadır. Kümbetin kitabesinden ve yapı malzemesinden sonradan bakım ve onarımdan geçtiği anlaşılmaktadır.

Türbe iki kısımdan oluşmaktadır. Türbe binasına doğudaki giriş kapısından girilmektedir. Kümbetin içinde bulunan taşta "Yerd b. Mehlail b. Kinan b. Enûş b. Şit b.

---

[66] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 208.

[67] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Tarih-i Taberi Tercümesi*, Konya 1980, I, 94.

[68] **Kümbet**: Selçuklularda eski Türk kurganlarının taştan yapılmış bir çeşidi olan piramit çatılı tuğla veya taştan iki katlı, üst katta mescit alt katta adına yapılan devlet büyüğü veya önemli şahsiyetin mezarının bulunduğu cenazelik kısmı olan kümbet diye adlandırılan türbe binaları yapılmıştır. Kümbetler 10. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar yapılmıştır. 14. Yüzyıldan itibaren Osmanlı döneminde türbelerde cenazelik kısmı kaldırılmış, içinde sandukanın bulunduğu ve mescit kısmının yer almadığı türbe binalarının yapımına başlanılmıştır.

Âdem" yazdığı ifade edilmektedir.[69] Burası, arkeolojik kazılarda milâttan önce 7500–6500 yılları arasındaki döneme ait kalıntıların bulunduğu Sesverenpınar Köyü yakınlarında Çayönü antik kazı alanına çok yakındır.[70] Mülkiyeti köy tüzel kişiliğine ait olan türbe[71] sürekli ziyarete açıktır. Yıl boyu ortalama ziyaretçi sayısı üç bindir.

Nebî Enûş Türbesi/Ergani İlçesi Otluca Köyü

[69] Şerafeddin Güneli, *Bütün Yönleriyle Erğani*, Ankara 1966, s. 13; Erpolat, a.g.e., s. 519; Ergani İlçe Müftülüğü'nün İl Müftülüğü'ne gönderdiği 19.09.2008 tarih ve 612 sayılı yazı; www.bilinmeyendiyarbekir.com/hz_enus.html (10.02.2009).

[70] Soyukaya, "Arkeolojik Araştırmalar Işığında Diyarbakır ve Çevresi", s. 27.

[71] Ergani İlçe Müftülüğü'nün İl Müftülüğü'ne gönderdiği 19.09.2008 tarih ve 612 sayılı yazı.

3. NEBÎ HALLAK (A.S.) VE KABRİ (EĞİL İLÇESİ)

Nebî Hallak (a.s.)'ın Kabri/Eğil İlçesi

1316/1898, 1321/1903 ve 1323/1905 tarihli *Diyarbakır Salnâmeleri*'nde Nebî Hallak (a.s.)'ın peygamber olduğu ve kabrinin Eğil'de bulunduğu bilgisi bulunmaktadır.[72] Nebî Hallak (a.s.)'ın kabri, Eğil İlçesi'nin girişinde, Giriş Mezarlığı'nda çevresi duvar ile çevrilmiş şekilde bir meşe ağacının yanında bulunmaktadır.[73]

Nebî Hallak (a.s.)'ın Kabri/Eğil İlçesi

Etrafı taşlarla çevrili bu mezarın Hz. Muhammed (s.a.v.)'in berberliğini yapmış olan bir sahabî'ye ait olabileceği de söylenmektedir.[74] Nebî Hallak (a.s.)'ın peygamber olup

---

[72] *Diyarbakır Salnâmeleri,* IV, 208; V, 310, 418.

[73] Zeynel Abidin Çiçek, *Diyarbakır'ın Fethi Tarihi ve Kültürü*, Diyarbakır 2007, s. 98.

[74] *Diyarbakır Salnâmeleri,* V, 310, 418; Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 82; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 80; *Diyarbakır Salnâmeleri,* V, 310, 418.

Örnek

olmadığı ve hayatı hakkında *Diyarbakır Salnâmeleri* dışında herhangi bir kaynakta bilgiye ulaşılamamıştır.

4.NEBÎ HÂRÛN-I ÂSAFÎ (A.S.) VE KABRİ (EĞİL İLÇESİ)

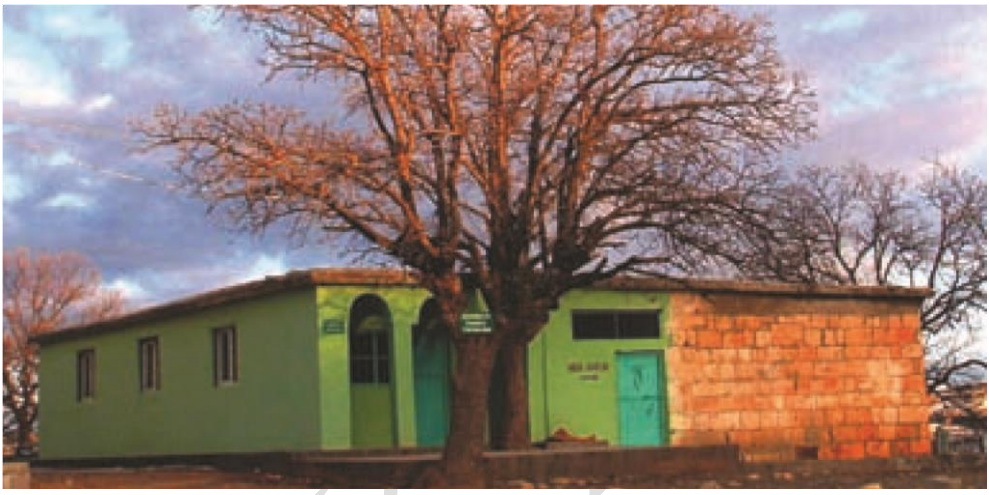

Hârûn-ı Âsafî Mescidi ve Türbe Girişi

1316/1898, 1321/1903 ve 1323/1905 tarihli *Diyarbakır Salnâmeleri'n*de "Nebî Hârûn-ı Âsafî" peygamber olarak ifade edilmekte ve mezarının da Eğil İlçesinde olduğu belirtilmektedir.[75] Kimliği ve peygamber olup olmadığı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi tespit edilememekle birlikte Hârûn-ı Âsafî'nin peygamber olduğuna ve kabrinin de Eğil ilçesinde bulunduğuna inanılmaktadır.

[75] Diyarbakır Salnâmeleri, IV, s. 208.

Eğil'de bulunan bu mezarın Hz. Musâ'nın veziri Nebî Hz. Hârun'a ait olabileceği ileri sürülektedir.[76] Hârûn (a.s.), Hz. Musa (a.s.)'ın yardımcısı olarak İsrâiloğulları'na gönderilen bir peygamberdir. Vefat ettiğinde 123 yaşında olduğu Kitab-ı Mukaddes'te zikredilmektedir.[77] Vefat ettiği zaman Hz. Musa (a.s.) tarafından Hor dağının tepesine defnedilmiştir.[78] Hz. Hârûn'un defnedildiği "Hor" dağının nerede olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Fakat Hz. Hârûn'un vefat ettiği dönemde İsrâiloğulları'nın "Arz-ı Mev'ûd"a[79] girmeleri yasaklanmış olduğu için "Hor Dağı"nın arz-ı mev'ûd dışında olması gerekir.[80] "Hor" kelimesinin Tevrat'ta, ilimizi de içine alan bölgenin ilk medeni ahalisi olan Hurri'ler için kullanıldığı[81] dikkate alınacak olursa, Eğil'de bulunan bu mezarın Hz. Musâ'nın veziri Hz. Hârun'a ait olabileceği düşünülebilir. Kaldı ki bu mezar kaynaklarda Hârûn-ı Âsafî'ye nispet edilmektedir. "Âsaf" kelimesi, İslâm dünyasında vezir karşılığı olarak kullanılan[82] bir terimdir ki, Hz. Hârun (a.s.)'da Hz. Musa (a.s.)'ın veziri ve yardımcısı idi.[83] Hz. Musa ve Hz. Hârûn (a.s)'ın bölgemizde bir dönem bulunduklarını teyit eden bir bilgi de, şehrin fethinden sonra Ulu Cami'ye çevrilen mabedin Hz. Musa (a.s.) zamanında yapılmış olduğu konusundaki rivayetlerdir: "Müverrih-i Rûm ve ukalâ-ı dûrbîn-i zevî'lmefhûm cümlesi müttefiklerdir ki bu ibâdetgâh-ı atîk tâ Hazreti Mûsâ

Hârûn-ı Âsafî (a.s.)'ın Kabri/ Eğil İlçesi

[76] Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 66; www.bilinmeyendiyarbekir.com/harun_nebi.html (10.02.2009).

[77] Kitâb-ı Mukaddes, "Sayılar", 33/39

[78] Sayılar, 20/7–29; 33/38; Tesniye, 32/50.

[79] Arz-ı Mev'ûd, Allah'ın Hz. İbrâhim'e ve onun soyundan gelenlere vermeyi vaad ettiği yer için kullanılan terim. Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. İbrâhim'e yapılan vaade "Mısır ırmağından büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar olan bölge" (Tekvîn, 15/8). Bkz. Abdurrahman Küçük, "Arz-ı Mev'ûd", DİA, İstanbul 1991, III, 442.

[80] Sayılar, 20/12; Ömer Faruk Harman, "Hârûn", *DİA,* İstanbul 1997, XVI, 255.

[81] Hurriler, Tevrat'ta Hor olarak yer almaktadır. Bk. Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi,* I, 51.

[82] Mehmet İpşirli, "Asaf", *DİA*, İstanbul 1994, III, 455.

[83] Harman, "Hârûn", *DİA,* XVI, 254.

E-Kitap

aleyhisselâmın zamân-ı sa'âadetlerinde binâ olunmuşdur".[84] Buna karşın "Hor Dağı"nın, Toros dağları veya Lübnan dağı olduğu da ileri sürülmektedir.[85]

Hârûn-ı Âsafî (a.s.)'ın türbesi, Eğil İlçesi'nde, Nebi Harun Tepesi olarak bilinen tepenin üzerindedir. Türbe müştemilatında Nebi Harun Mescidi de bulunmaktadır. Nebi Harun (a.s.)'ın kabrine bu mescid bölümünden geçilmektedir. Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Nebi (Peygamber) Harun Türbesi" adı ve 21.06.01/02 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[86]

Türbenin giriş kısmında 557/1161 tarihli "Hâzâ kabri'l-merhum Hârûn b. Pîrî Can: Burası, Pîrî Can'ın oğlu Harun'un kabridir" yazısı okunabilmektedir. Türbede başka kitabeler de bulunmakla birlikte silik olmaları sebebiyle okunamamaktadır.

Hârûn-ı Âsafî Mescidi ve Türbe Girişi

5. NEBİ HARUT (A.S.) VE KABRİ (EĞİL İLÇESİ)

1316/1898, 1321/1903 ve 1323/1905 tarihli *Diyarbakır Salnâmeleri*'nde Nebî Harut (a.s.)'ın peygamber olduğu ve kabrinin de Diyarbakır'da bulunduğunu bilgisi yer almaktadır.[87] Bunun dışında, Nebî Harut (a.s.)'ın hayatı ve peygamber olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgi edinilememiştir.

Nebi Harut (a.s.)'ın kabri, Eğil'in 4 km. dışında bulunan Haciyan Mahallesi'nde, Nebî Zükifl (a.s.) eski kabrinin yanında bulunmakta olup baraj yapımından sonra Dicle barajı suları altında kalmıştır.

---

[84] Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 4. Kitap, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahr man, Yapı Kredi Yay., 1. Baskı İstanbul 2001, IV, 25; Martın van Bruinessen-Hendrik Boeschoten, Evliyâ *Çelebi Diyarbekir'de*, trc. Tansel Güney, İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 108.

[85] Küçük, "Arz-ı Mev'ûd", DİA, III, 442.

[86] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[87] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 208; V, 310, 418.

Baraj gölü havzasında kalan Nebî Elyesa' ve Nebî Zülkifl Türbesi ile Nebi Harut'un kabri

6.NEBÎ İLYÂS (A.S.) VE MAKAMI (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Hz. İlyâs (a.s.), Kur'ân- ı Kerim'de iki defa İlyâs,[88] bir defa da İlyâsîn[89] şeklinde ismen zikredilmekte, mümin kullardan olduğu, putperest inancıyla mücadele ettiği ve daha sonra gelenler arasında hayırla anıldığı belirtilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de İlyâs (a.s.) hakkında başka bilgi bulunmazken tarih, tefsir ve kısas-ı enbiyâ kitaplarında çeşitli rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetlerde onun şeceresi "İlyâs b. Yâsîn b. Finhâs b. İzâr b. Hârûn b. İmrân" veya "İlyâs b. Âzir b. İzâr b. Hârûn b. İmrân" şeklinde verilmektedir. Her iki şecerede de İlyâs (a.s.)'ın, Harun (a.s.)'ın torunlarından olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen İlyâs (a.s.)'ın, Kitâb-ı Mukaddes'te anlatılan İlyâ

[88] En'âm, 85; Saffat, 123.

[89] Saffat, 130.

(EliyahuEli) olduğu kabul edilmektedir. Zira Kur'ân'da geçen İlyâs peygamber de tıpkı peygamber İlyâ gibi putperestlikle mücadele etmiştir.[90]

İlyâs peygamber hakkında Kur'ân ve hadis dışındaki İslâmî literatürde çoğunlukla Yahudi dinî literatüründen kaynaklanan pek çok rivayet yer almaktadır. İlyâs (a.s.)'ın milâttan önce 9. yüzyılda İsrail Kral ları Ahab (MÖ 874–853) ve oğlu Ahazya (MÖ 853–852) döneminde İsrail Krallığı'nda yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu konudaki rivayetlere göre Kral Ahab putlara tapıyor ve kavmini de buna zorluyordu. İlyâs (a.s.) onları "Ba'l" adlı puta tapmayı bırakıp Allah'a kulluğa davet etti. Kral Ahab, İlyâs (a.s.)'ın davetine uyarak putperestliği terk etti. Bir ara karısı İzebel, komşusunu öldürterek bahçesini ele geçirince Allah onları uyarmak ve bahçeyi iade etmelerini, aksi takdirde cezalandırılacaklarını bildirmek üzere İlyâs (a.s.)'ı görevlendirdi. Kral Ahab buna kızarak tekrar putperestliğe döndü ve İlyâs (a.s.)'ı da öldürmeye kalkıştı. Bunun üzerine İlyâs (a.s.) yedi yıl dağlarda ve mağaralarda kendi halinde münzevi bir hayat sürmeye başladı.[91]

Hz. İlyâs (a.s.)'ın bir süre kaldığı bu yerin/makamının Diyarbakır'da olduğuna inanılmaktadır. Burasının, Merkez Sur İlçesi Hasırlı Mahallesi, Küçükbahçecik Sokak No:21'de bulunan, günümüzde ikametgâh olarak kullanılan ve tarihi özelliği kısmen kaybolmuş **Sinagog**[92] (Bkz. Sinagog/Merkez Sur İlçesi) olduğu aktarılmaktadır.[93]

1265/1848 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden Yahudi Seyyah Benyamin Haşeni, şehrin ayrı bir kesiminde yaşayan 250 Yahudi aile hakkındaki gözlemlerini eserinde naklederken Hz. İlyâs (a.s.)'ın Diyarbakır'da bir dönem bulunduğuna dair bilgiler vermektedir: "Çoğu dinimizi biliyor. Kutsal kitaplarımız ve peygamberlerimiz kalplerinde yer edinmiştir. Sinagog'da mevcut olan küçük bir oda daima kapalı tutulmaktadır. Bu oda Yahudiler ve diğer dinlere mensup kişiler için kutsaldır. İnançlarına göre Hz. İlyâs bu odada peygamberliğini ilan etmiştir."[94] Diyarbakır şehri Yahudiler için Tevrat'ta geçen Kalne[95] şehri olarak kabul edilmektedir.[96]

---

[90] Ömer Faruk Harman, "İlyas", *DİA,* İstanbul 2000, XXII, 161.

[91] Harman, "İlyas", *DİA*, XXII, 162; Uludağ, *İslam'a Giriş*, s. 40.

[92] **Sinagog**: Yahudilerin ibadet etmek için toplandıkları yer, havra.

[93] Çiçek, *a.g.e.*, s. 98; www.bilinmeyendiyarbekir.com/hz_ilyas_hizir.html (10.02.2009).

[94] Rıfat N. Bali, "Diyarbakır Yahudileri", *Diyarbakır: Müze Şehir*, Hz. Ş.Beysanoğlu-M.S. Koz-E. Nedret İşli, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 368.

[95] Tevrat, "Tekvin", 10/1–15: *"Ve Ham'ın oğulları: Kuş ve Mitsraim ve Put ve Kenan. Ve Kuş'un oğullan: Seba ve Havila ve Sabta ve Raama ve Sebteka ve Raam'ın oğulları Seba ve Dedan. Ve Kuş Nimrod'un babası oldu.* O *Rabbın indinde kudretli avcı idi. Ve onun krallığının başlangıcı Şinar diyarında Babil ve Erek ve Akad ve* ***Kalne*** *idi".*

[96] Ahmet Taşğın, "İnanç Merkezinin Sosyal Bütünleşmedeki İşlevi: Diyarbakır Örneği", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi*, TÜKSEN Yay., Ankara 2004, s. 1095.

E-kitap

7. NEBÎ YÛNUS (A.S.) VE MAKAMI (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Yûnus (a.s.), Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen peygamberlerden biridir. Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Yûnus (a.s.)'ın ismi dört yerde açıkça zikredilmiş; iki yerde ise onu yutan balık münasebetiyle, "balık sahibi" anlamlarına gelen "Zü'n-nûn[97] ve sahibu'l-hût"[98] kelimeleri ile anılmıştır.[99]

Yüce Allah; Yûnus (a.s.)'ı, İlyâs (a.s.)'dan sonra, Peygamber olarak göndermiştir.

Yûnus (a.s.)'ın Makamı, Fis Kayası/Diyarbakır Merkez

Yûnus (a.s.)'ın kavmi, putlara tapardı. Yüce Allah; onları, putlara tapmaktan, inkârdan ve bu hususta hatalarından dolayı tövbe etmelerini istemiş ve Allah'ın birliğine inanmalarını emretmek üzere, Yûnus (a.s.)'ı göndermiştir. Kaynaklarda Hz. Yûnus (a.s.)'ın geniş topraklara hükmeden Asurluların Dicle Nehri'nin doğu yakasında bulunan başkentleri Ninova şehrine, MÖ VIII. yüzyılda peygamber olarak gönderildiği bilgisi bulunmaktadır. Yûnus (a.s.)'ın II. Yereboam devrinde yaşadığı tahmin edilmektedir. [100]

Yûnus (a.s.), otuz üç yıl, kavmini, putperestlikten vazgeçip tevhid inancını benimsemeye çağırmış fakat kendisine, iki kişiden başka iman eden olmamıştır. Bunun üzerine Yûnus (a.s.) kavminin ıslah olmayacağını düşünüp kızgınlıkla ülkesini terk etmiş, münzevi bir hayat sürdürmüş ve bu halde iken vefat etmiştir.[101]

---

[97] Enbiya, 87.

[98] Kalem, 48.

[99] Nisa, 163; En'am, 86; Yûnus, 98; Saffat, 139.

[100] Muhammed Ali Sâbûnî, *Peygamberler Tarihi*, Ahsen Yay., İst. 2003, s. 676; Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, s. 550.

[101] Köksal, *Peygamberler Tarihi*, II, 148; Uludağ, *İslam'a Giriş*, s. 41.

Hz. Yûnus (a.s.)'ın makamı (bir süre kaldığı yer), Diyarbakır merkezde, Fis Kayası mevkiinde, Şehir surlarının altında bulunan Fis mağaralarıdır.[102] Bu konuda Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme'*sinde, Eski Musul'da oturan Hz. Yûnus (a.s.)'ın, o bölgenin halkını Hâk Dine çağırdığını, tek bir kimsenin bile imana gelmemesine üzülüp Musul halkına beddua edince eski Musul'un harap olduğunu, daha sonra Âmid'e geldiğini ve halkın tamamının mucize istemeden Müslüman olmasına çok sevinip *"İliniz, bayındır, halkınız devamlı sevinçli ve neşeli, bütün çoluk çocuğunuz uzun ömürlü, soylu ve doğru yolda olsun"* diye hayır dua ettiğini ve Fis Kayası denilen yerde bulunan mağarada yedi yıl ikamet ettiğini nakletmektedir. Yine Evliyâ Çelebi'nin aktardığına göre, o zamanda, Amalak kızlarından olan Melike, Yûnus Peygambere iman ederek Müslüman olmuş ve Hz. Yûnus (a.s)'ın öğretimiyle şehri, şimdiki İçkale'yi, sert kara taştan Fis Kayası'nda inşa etmiştir.[103] Bu bilgiler de Yûnus (a.s.) ile Diyarbakır'ın birlikteliğini pekiştirmektedir.

E-Kitap

[102] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 24.

[103] *"İliniz vilâyetiniz ma'mur u âbâdân ve halkınız dâ'imâ mesrûr u şâdân olup cümle evlâd u ıyâlleriniz mu'ammer ü mu'ammere olup necîb ü reşîd olalar!"* Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 21, 24; Bruinessen-Boeschoten, Evliyâ *Çelebi Diyarbekir'de*, s. 244; Çiçek, *a.g.e.*, s. 98; Konyar, *Diyarbekir Tarihi*, I, 13; www.bilinmeyendiyarbekir.com/hz_yunus.html (10.02.2009).

8.NEBÎ ZÜLKİFL (A.S.) MAKAM ve KABRİ (ERGANİ-EĞİL)

Zülkifl (a.s.)'ın makamı/bir süre ikamet ettiği yer ve kabri Diyarbakır'da bulunmaktadır. Zülkifl (a.s.)'ın, Hz. Eyyûb (a.s.)'ın oğlu Bişr olduğu ve Hz. Eyyûb (a.s.)'dan sonra kendisine peygamberlik görevi verildiği; halkı, Allah'ın birliğine davet etmesinin emredildiği kaynaklarda zikredilmektedir.[104]

Kur'ân-ı Kerim'de, iki ayette, diğer bazı peygamberlerle birlikte Hz. Zülkifl (a.s.)'ın da adı zikredilmiş ve onların bazı özellikleri şöyle açıklanmıştır: "Ve İsmâil'i, İdris'i ve Zülkifl'i hatırla ki, onların hepsi sabredenlerdendi. Ve bu yüzden onların hepsini rahmetimizle kuşatmıştık; onlar gerçekten dürüst, erdemli ve sâlih kimselerdi." [105] "İsmail'i,
Elyesa'yı ve Zülkifl'i hatırla; onların tamamı, seçilmiş hayırlı kimselerdendi."[106]

"Zülkifl isminin" bu ayetlerde peygamberlerin isimleriyle birlikte zikredilmesi, sabredenlerden, seçilmişlerden ve Allah tarafından ödüllendirilenlerden olduğunun belirtilmesi, onun da peygamber olduğunu gösteren bir delil olarak değerlendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de ve güvenilir hadis kaynaklarında peygamber olduğuna işaret edilen başka bir bilgi bulunmamakla Hz. Zülkifl (a.s.) hakkındaki meşhûr görüş onun peygamber olduğudur.[107]

Bazı kaynaklarda Hz. Zülkifl (a.s.)'ın Anadolu ve Suriye bölgesinde yaşadığı, 75 veya 95 yaşlarında öldüğü zikredilmektedir.[108] Bir rivayete göre Hz. Elyesa' (a.s.), kendisinden sonra insanları yönetecek birini yerine getirip, nasıl icraatta bulunacağını görmek ister ve ileri sürdüğü üç şartı kabul eden kimseyi yerine tayin edeceğini açıklar. Bu şartlar; gündüzlerin oruçla, gecelerin ibadetle geçirilmesi ve kızıp öfkelenilmemesi şeklindedir. Bu şartları yerine getireceğini söyleyen şahsın teklifini birinci gün reddeden Hz. Elyesa' (a.s.), ertesi gün de şartlarını tekrar eder ve aynı şahıs bu defa da şarları yerine getirmeye talip olunca onu bu göreve seçer. İşte Elyesa' Peygamberin ölümünden sonra onun makamına oturan ve verdiği sözleri yerine getirdiği için "Zülkifl" lakabı ile anılan bu gencin Hz. Eyyûb (a.s.)'ın oğlu Bişr olduğu kaynaklarda geçmektedir.[109]

E-Kitap

---

[104] Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I, 323; Akıncı, *Peygamberler Tarihi*, IV, 117.
[105] Enbiyâ, 85–86.
[106] Sâd, 45.
[107] Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, s. 370 naklen İbn Kesir, *Kasasu'l-enbiyâ*, I, 320.
[108] Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, s. 371 (Sa'lebi, *Arâisü'l-mecâlis*, s. 164'den naklen); Ayrıca bkz. Ebu's-Suûd, *İrşâdü'lakli's-selîm (Tefsir*), Beyrut 1414/1994, VI, 82.
[109] Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, s. 372; Kazancı, *Peygamberler Halkası*, s. 196.

Nebî Zülkifl ve Elyesa' (a.s) Türbesi/Eğil İlçesi

Hz. Zülkifl (a.s.)'ın mezarının Eğil İlçesi'nde[110], makamının ise Ergani'de olduğu[111] kabul edilmektedir. Bu konuda 1301/1883, 1308/1890 ve 1318/1900 tarihli *Diyarbakır Salnâmeleri'*nde Nebî Zülkifl (a.s.)'ın makamının Ergani'de bulunduğu[112] ve bu makamın müzeyyen bir surette tamir ve tefriş edildiği bilgisi bulunmaktadır.[113] 1316/1898 tarihli *Salnâme'*de ise Hz. Zülkifl (a.s)'ın kabr-i şerifinin en doğru rivayete göre Ergani'de olduğu da belirtilir.[114] Bazı araştırmacılar da Hz. Zülkifl (a.s.)'ın kabrinin Ergani'de olduğunu ileri sürmektedir.[115]

Asırlardan beri kökleşmiş bir şekilde Hz. Zülkifl (a.s.)'ın kabir ve makamının Diyarbakır'da olduğuna ise kuvvetle inanılmaktadır.[116] Güneydoğu Anadolu bölgesinde

---

[110] Yıldız, "Bir İnanç Merkezi Olarak Eğil", s. 1; Akıncı, *Peygamberler Tarihi*, IV, 117; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 65; M.Şefik Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, Kent Yay., İstanbul 2003, s. 151; Müslüm Üzülmez, *Çayönü'nden Ergani'ye*: Uzun Bir Yürüyüş, İstanbul 2005, s. 267.

[111] *Diyarbakır Salnâmeleri*, III, 245; IV, 67; V, 94, 209, 214; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 463; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 65; Bayram Sadi, *Kaynaklara Göre Güneydoğu Anadolu'da Proto-ön-Türk İzleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. İstanbul 1989, s. 20.

[112] *Diyarbakır Salnâmeleri,* III, 245; IV, 67; V, 94, 214.

[113] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 280, 372.

[114] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 208.

[115] Güneli, *Bütün Yönleriyle Erğani*, s. 13.

[116] Akıncı, *Peygamberler Tarihi*, IV, 117; www.bilinmeyendiyarbekir.com/hz_zulkifl.html (10.02.2009).

Zülküf isminin yaygın kullanılmasında bu inanışın etkili olduğu söylenebilir.[117]

Buna karşın Hz. Zülkifl (a.s.)'ın kabrinin Şam'da olduğu görüşünü ileri süren araştırmacılar da bulunmakta[118] ise de Zülkifl (a.s.) kabr-i şerifinin Eğil'de, makamının ise Ergani ilçesinde bulunduğu görüşü kaynaklara ve yöre halkının bu yöndeki kabulüne[119] daha uygun düşmektedir. Bu görüşümüzü aşağıda aktarılan "Peygamber naaşların nakli" bilgileri de doğrulamaktadır.

Dicle Barajı'nın yapılmasıyla birlikte, Eğil ilçesinde baraj gölü havzasında kalan, Elyesa' ve Zülkifl Peygamberlerin naaşları, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün işbirliği neticesinde 13–16 Eylül 1995 tarihleri arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce Kale mahallesi, Nebî Harun
Tepesi'nde yaptırılan türbeye nakledilmiştir.[120]

Hz. Zülkifl (a.s.)'ın naaşının nakli için çalışmalara Nebî Elyesa' (a.s.)'ın naaşının naklinden sonra başlanmıştır. Bu nakilde görev alan kişiler, Hz. Zülkifl (a.s.)'ın naaşının bulunduğu mezarın açılmasında, mezarın, dönemin çimentosu olarak bilinen **Kels-i hacer**[121] adlı bir madde ile kaplı olduğu için çok zorlanıldığını ifade etmişlerdir. Hz. Zülkifl (a.s.)'ın naaşı, 15–16 Eylül 1995 tarihleri arasında Eğil İlçesinde, Kale Mahallesinde önceden hazırlanan türbeye nakledilmiştir.[122] Heyette bulunanların Hz. Zülkifl (a.s.)'ın naaşının çürümediğini gördükleri hususundaki ifadeleri[123] basında yer almıştır.[124]

E-Kitap

---

[117] Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul 1998, Enbiya, 85. ayetin dipnotu.

[118] Akıncı, *Peygamberler Tarihi*, IV, 117; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I, 324.

[119] Ergani İlçe Müftülüğü'nün İl Müftülüğü'ne gönderdiği 19.09.2008 tarih ve 612 sayılı yazı.

[120] Eğil İlçe Müftülüğü'nün İl Müftülüğü'ne gönderdiği 18.09.1995 tarih ve 119 sayılı "Türbelerin nakli" konulu yazı ve 2 adet Komisyon Kararı/Diyarbakır İl Müftülüğü Arşivi.

[121] **Kels-i Hacer**: Yumurta akı, kum ve kireçten oluşan karışım.

[122] Eğil İlçe Müftülüğü'nün İl Müftülüğü'ne gönderdiği 18.09.1995 tarih ve 119 sayılı yazısı.

[123] Çiçek, *a.g.e.*, s. 95–97.

[124] Yüksel Evsen-Zeki Gün, "3 Bin Yıllık Naaşlar Sağlam", *Zaman Gazetesi*, 05 Temmuz 1996.

Nebî Elyesa' (a.s.) ve Nebî Zülkifl (a.s.)'ın naaşlarının çürümemiş olması, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), "Cenabı-ı Hak, toprağa, peygamberlerin cesedini çürütmeyi haram etmiştir"[125] hadis-i şerifi ile irtibatlandırılmıştır.

Eğil ilçesinde bulunan Nebî Zülkifl (a.s.)'ın kabrinin bulunduğu türbesinin bakımı ve gelen ziyaretçilerin bilgilendirilmesi için Eğil İlçe Müftülüğünce Elyesa Camii İmam-Hatibi görevlendirilmiş olup haftanın yedi günü görev mahallinde bulunmaktadır.[126] Nebi Harun Tepesi'nde bulunan bu türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Zülkifil (Zülküf) Peygamber Türbesi" adı ve 21.06.02/05 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[127] Ayrıca türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından 12.06.1991 tarih ve 791 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[128]

Hz. Zülkifl (a.s.)'ın makamı (bir süre kaldığı yer), Ergani ilçesinin 6 km. kuzeyinde bulunan "Zülküfil" veya "Makam" ismi verilen dağın zirvesindedir.[129] 924/1518 ve 937/1530 tarihli *Osmanlı Tahrir Defterleri*'nde Hz. Zülkifl (a.s.)'ın türbesi ve türbeye vakfedilen gelir hakkında bilgiler bulunmaktadır.[130] 1307/1889 yılında Diyarbakır'da bulunmuş olan Arif Paşa, *Seyahatnâmesi*'nde Ergani kasabasına gittiklerinde ilk önce Hz. Zülkifl (a.s.)'ın makam-ı mukaddeslerini ziyaret ettiklerini ifade ederek türbe ve türbenin çevresini ayrıntılı olarak tasvir etmektedir.[131]

Ali Emirî Efendi (ö. 1924) ise *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi* adlı eserinde 1297/1879 yılında Abidin Paşa ile Elazığ'a giderken Ergani'ye uğradıklarını, Zülkifl (a.s.)'ın makamını ziyaret ettiklerini ifade etmektedir.[132]

---

[125] Ebû Davud, "Salât", 207; Nesaî, "Cum>a", 5.

[126] Eğil İlçe Müftülüğü'nün, İl Müftülüğü'ne gönderdiği 29.01.2009 tarih ve 42 sayılı yazı.

[127] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[128] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğüne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[129] Demir, *a.g.e.*, s. 107; Korkusuz, *Seyahatnâmelerde Diyarbekir*, s. 151.

[130] Erpolat, a.g.e., s. 517 (BOA, TD–64, S. 538 ve TD–998, S. 112'den naklen).

[131] Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, s. 151.

[132] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 499 (Ali Emirî, *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi*, İstanbul 1918, s. 25'den naklen).

Mescid, türbe ve zaviyeden oluşan Zülkifl Nebi Zaviyesi hakkında, ne zaman ve

Nebî Zülkifl ve Elyesa' (a.s) Türbesi/Eğil İlçesi

kim tarafından yaptırıldığına dair kesin bilgilerden yoksun olsak da, yapının 924/1518 tahririnde vakıf kaydının bulunması, Osmanlı döneminden eskiyi işaret etmektedir. 924/1518 yılı *Tahrir Kayıtları*'na göre vakfın geliri ismi kaydedilmeyen bir mezra'anın mahsulünden sağlanmaktadır.[133] 1285/1868 yılında Diyarbakır valiliğine atanan Kurt İsmail Paşa, Zülkifl Nebî Türbesi'ni ziyarete gelenler için buraya ziyaretçilere mahsus bir daire ile sarnıç inşa ettirmiştir.[134] Hz. Zülkifl (a.s.)'ın makamındaki 16. yüzyıla ait mermer kolonlu mescidin 1936 yılında yıktırıldığı, 1958–1959 yıllarında ise Ergani Hayır Cemiyeti tarafından yeniden yapıldığı ifade edilmektedir.[135]

[133] Alpay Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2002, s. 347 (BOA, MM 100, s. 23'den naklen).

[134] Abdulgani Fahri Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, Haz. E. Tanrıverdi-A. Taşğın, Medrese Yay., 2007, s. 178.

[135] Erpolat, a.g.e., s. 517.

İçinde Hz. Zülkifl (a.s.) makamı bulunan ve türbe olarak adlandırılan bu yapı, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 09.06.2008 tarihinden itibaren orijinali muhafaza edilmek kaydıyla restore edilmeye başlanmış ve tamamlanmıştır.[136] Bu binanın içerisinde yaklaşık 20–30 kişinin namaz kılabileceği küçük *Nebî Zülkifl (a.s.) Makamı/Ergani İlçesi* bir mescid de bulunmaktadır.

Türbe ziyarete sürekli açık olup hafta sonu ziyaretçi sayısı artmaktadır. Yıl boyu tahmini ziyaretçi sayısı 50 bin civarındadır. Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Zülküfil Nebi Türbesi" adı ve 21.07.01/08 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[137] Ayrıca türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından 20.02.1991 tarih ve 656 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[138]

Yöre halkı tarafından yoğun bir şekilde ziyaret edilen Ergani ilçesinde bulunan türbe/makamın bakımı, muhafazası ve gelen ziyaretçilerin bilgilendirilmesi için haftada üç gün (Perşembe, Cumartesi ve Pazar) Ergani İlçe Müftülüğünce kadrolu bir görevli geçici olarak görevlendirilmiştir.

E-Kitap

[136] Ergani İlçe Müftülüğü'nün, İl Müftülüğü'ne gönderdiği 19.09.2008 tarih ve 612 sayılı yazı.

[137] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[138] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHÎ CAMİ VE MEDRESELER

E-Kitap

A. TARİHÎ CAMİLER

Müslümanların cemaat halinde ibadet ettikleri mekânlara cami denir. Kur'ân ve Sünnet'te cami, mescid kavramı ile ifade edilmiştir. Mescid ise secde edilen yer demektir.

Yeryüzünde ilk yapılan mescid, Mekke'deki Mescid-i Haram'dır.[139] Hz. Muhammed (s.a.v)'in ilk yaptığı mescid ise Medine yakınındaki Kuba Mescidi'dir. Bundan sonra da Mescid-i Nebevî inşa edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'lerde camilerin inşası, bakım ve temizliğine oldukça önem verilmiştir. Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe îman eden, namaz kılıp zekât veren ve sadece Allah'tan korkan kimselerin imar edeceği,[140] Allah için bir mescid bina edene Allah'ın da o kimse için cennette bir köşk bina edeceği[141], buna mukabil Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adının anılmasına ve mescitlerin harap olmasına çalışanların en zalim kimseler olduğu[142] bildirilmiştir. Ayrıca camilerde sadece Allah'a ibadet edilmesi[143], camilere güzel-temiz elbiselerle gidilmesi[144] ve camilerin temizlenmesi[145], Allah'ın emridir. Namazlarını camide cemaatle kılan Müslüman ise yirmi yedi kat daha fazla sevap kazanır.[146]

Diyarbakır, cami ve mescitler bakımından oldukça zengin bir kenttir. Ulu Cami, Hz. Ömer Camii, Nebî Camii, Safa Camii ile birlikte Hoca Ahmed, Şeyh Mutahhar, Lala Bey, Şeyh Yûsuf, Fâtih Paşa, Hüsrev Paşa, Ali Paşa, İskender Paşa, Behram Paşa, Melek Ahmed Paşa, Defterdâr Nasuh Paşa ve Kurt İsmail Paşa Camileri Diyarbakır'ın en önemli tarihî camileridir.

Diyarbakır'da 16. yüzyılda inşa edilen yapılardan, Mimar Sinan'a (ö. 966/1588) atfedilen altı eser, Ali Paşa, Behram Paşa, İskender Paşa ve Melek Ahmed Paşa Camileri ile Ali Paşa Medresesi ve Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi'dir.[147]

18/639'da Âmid/Diyarbakır'ın fethi sonrası kiliseden camiye çevrilen Ulu Cami, en kapsamlı onarımı Selçuklular döneminde gördüğü için Selçuklu eserleri arasında sayılmaktadır. Şeyh Matar Camii, Lala Bey Camii ve Nebi Camii Karakoyunlu ve

---

[139] Müslim, "Mesâcid", 1.

[140] Tevbe, 18.

[141] Münzirî, *Terğîb*, I, 193.

[142] Bakara, 114.

[143] Cin, 18.

[144] A'râf, 31.

[145] Bakara, 125; Hac, 26.

[146] Müslim, "Mesacîd", 249.

[147] Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul 1971, s. 62–102, 125–171, 175–182; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı, İstanbul 1986, s. 250.

E-Kitap

Akkoyunlu Türkmenlerinin hayrâtıdır. Fatih Paşa, Hüsrev Paşa ve Ali Paşa camileri ise Osmanlı dönemi eserlerindendir.[148]

Günümüzde, Diyarbakır camilerinden Nebi Camii, Safa Camii, Hüsrev Paşa Camii ve Melek Ahmed Paşa Camii'nde "Osmanlı Çini"leri bulunmaktadır.[149]

Eski bir bilim kültür merkezi olan Diyarbakır'da camilerin yanı sıra medrese mimarisinin de güzel örneklerine rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları günümüze ulaşmamış olsa da Zincîriye, Mesûdiye, Ali Paşa, Muslihüddîn-i Lârî, Hüsreviyye, (Çeteci) Abdullah Paşa ve Hatuniye Medreseleri ayakta kalan örnek eserlerdendir.

Bu bölümde, Diyarbakır şehir merkezi ile birlikte ilçe ve köylerde bulunan tarihî cami ve medreseler hakkında bilgi sunulması hedeflenmiştir.

1. ALİ BEY CAMİİ (ÇÜNGÜŞ İLÇESİ)

Ali Bey Camii, Çüngüş ilçe merkezinde, Camii Suk Mahallesi'nde bulunmaktadır. 1596 yılında Kapıkıran Mehmet Ali Paşa tarafından yaptırıldığı rivayet edilmektedir. 1596 yılında yanındaki maiyeti ile birlikte Çüngüş'e gelen Osmanlı Paşası Kapıkıran Mehmet Ali Paşa, yörenin kalkınması ve dağınık Çüngüş yerleşmesine son vermek için büyük gayret sarfetmiş ve bunda da başarılı olmuştur. Bu kapsamda yaptırdığı cami de onun adı ile anılmaktadır. 1850 yılında Çüngüş'te yaşanan deprem sonrası Ali Bey Camii minaresi yıkılmış daha sonra tekrar onarılmıştır. Kapasitesi 400 kişi olan cami, Osmanlı Yükselme Dönemi yapılarını andırmaktadır. Caminin mülkiyeti hazineye aittir.[150]

2. ALİ PAŞA CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*'nde Diyarbakır'ın önemli camileri arasında saydığı [151] Ali Paşa Camii, Mardin Kapı ile Urfa Kapı arasında aynı adla anılan mahallede, surlara yakın cadde kenarında bulunmaktadır. Diyarbakır'ın 6. Osmanlı Valisi Hadım Ali Paşa'nın isteği üzerine 1534–1537 yılları arasında yapılmıştır. Hadım Ali Paşa Diyarbakır'da 1534–37 yılları arasında görev yapmış, Mısır valisi iken 1560

E-Kitap

[148] Diyarbakır Vilayeti Mufassal Tahrir Defteri (Âmid Sancağı, 1564-1568), Tapu ve Kadastro Müdürlüğü Yay., Ankara 1999, I, LX.

[149] Savaş Yıldırım, "Diyarbakır'daki Osmanlı Dönemi Çinilerinin Motif ve Kompozisyon Özellikleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır,* II, 596.

[150] Çüngüş İlçe Müftülüğü'nün, İl Müftülüğü'ne gönderdiği 10.02.2009 tarih ve 44 sayılı yazı; www.cungus.gov.tr/ tanit/tanit.aspx?ano=11&bno=25 (14.02.2009).

[151] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 26.

yılında orada vefat ederek Karâfe Mezarlığı'na[152] defnedilmiştir. Külliye şeklindeki yapılar topluluğundan oluşan tek kubbeli caminin doğusunda Şafiîler kısmı, batısında medrese, kuzeydoğu yönünde ise dikdörtgen planlı "zikirhâne" bulunmaktadır.

E-Kitap

[152] Ali Paşa'nın eşi ve çocuklarının Ali Paşa Camii'nin doğusundaki hazirede medfûndurlar. M. Mehdi İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*, TTK Yay., Ankara 1996, I, 180, 187.

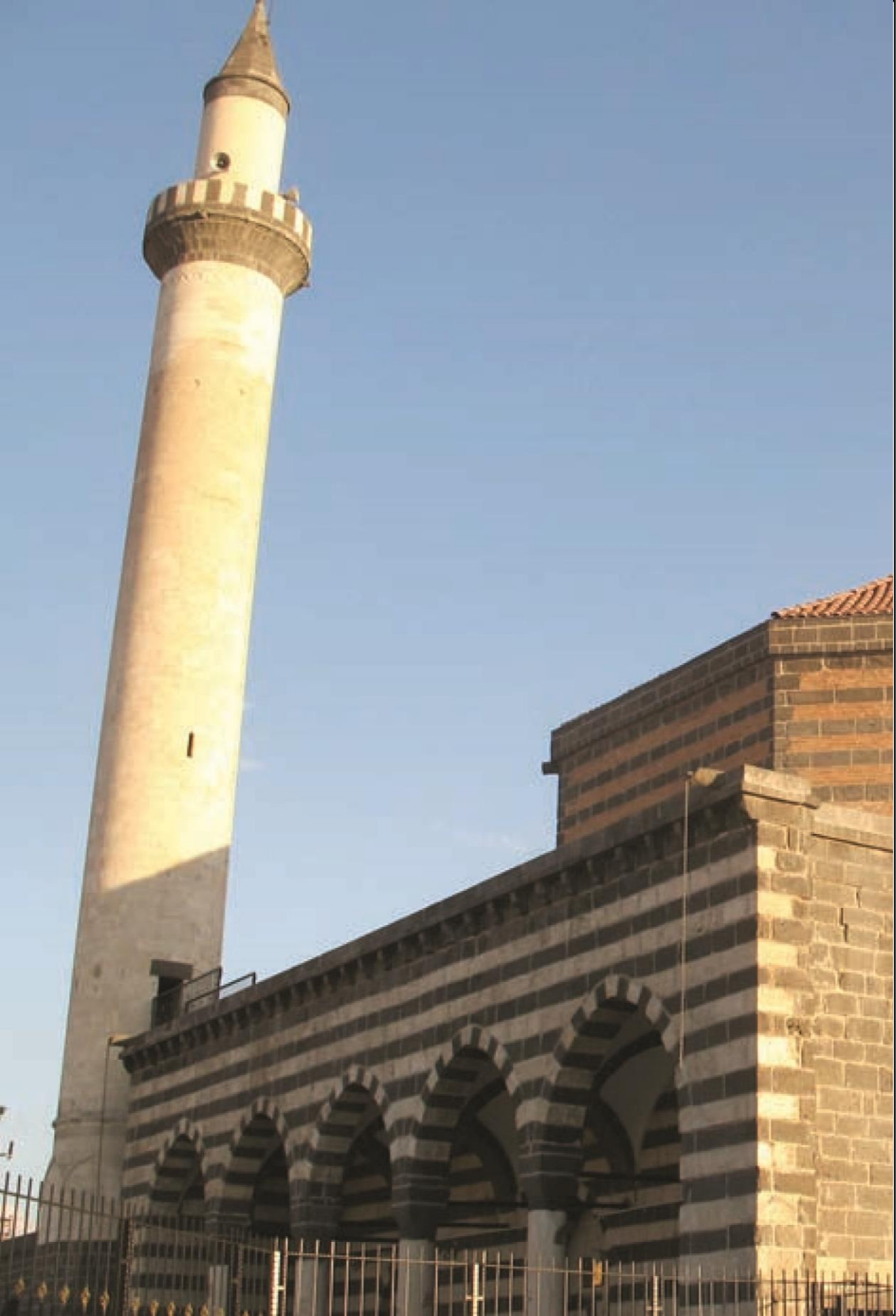

Ali Paşa Camii/Merkez Sur İçesi

Ali Paşa Camii Şadırvanı ve "Zikirhâne" Kısmı

Caminin kuzey yönünde eskiden bir de hamam bulunduğu bilinmektedir. Ali Paşa Camii'nin "Şafiîler Kısmı" ise bir hayırsever tarafından 1769–1770 tarihleri arasında eklenmiştir. Mimar Sinan'ın eserleri arasında sayılan[153] caminin iç duvar eteklerini kaplayan altıgen mavi renkli çinileri enfestir. Ses akustiği de ses cihazı kullanmayı gerektirmeyecek şekilde harikadır. Ali Paşa Camii'nin vakfiyesi günümüze ulaşmamıştır.[154]

Birçok tamir geçiren cami, son olarak Vakıflar Genel Müdürlüğünce, Aralık 2008 tarihinde onarılmıştır.[155] Günümüzde zikirhâne bölümü, kış döneminde akşam, yatsı ve sabah namazlarının kılınması ve imam odası olarak kullanılmakta, enine planlı ve iki

[153] Mustafa Diğler, "Mimarbaşı Koca Sinan ve Diyarbakır Behram Paşa Cami", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, II, 585.

[154] Tuncer, "Diyarbakır Camileri", Diyarbakır: Müze Şehir, İst. 1999, s. 219; Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 17.

[155] Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 37.

sahınlı medrese bölümü (Bkz. Ali Paşa Medresesi) ve Şafiîler kısmı bugün kullanılmamaktadır.

Ali Paşa Camii Şafiîler Kısmı

Orhan Cezmi Tuncer, Ali Paşa Camii'nin mimari yapısı hakkında şu değerlendirmeler de bulunmaktadır: "Ali Paşa Camii tek kubbeli ve kare planlıdır. Son cemaat yeri aynı yükseklikte ve açıklıkta beş eşit kubbeden meydana gelir. Son cemaat yerindeki bütün kemerler birbirinin aynı olup iki merkezlidir. Giriş kapısı basık bir kemerle kapatılmış olup, yanlarında şekilleri olan sivri kemerli bir niş[156] içindedir. Cami; 14.45x14.45 m. boyutunda olup, doğu ve batıya üçer, kuzey ve güneye ikişer penceresi vardır. Pencere dış sövelerinde[157] orijinal demir parmaklık ve doğramalar, iç sövelerinde çok güzel geçmeli ahşap kapakları vardır. Ahşap pencere kapakları da sözü edilmeye değecek kadar güzeldir. İyi bir malzeme, temiz işçilik, mükemmel teknik bu sanat eserlerinin asırlarca durmasını sağlamakta, ruhu okşamaktadır. Pencere kapaklarında; dört kare tabla, iki kare tabla ve ortasında bir dikdörtgen tabla, tek tablalı düzenlemeler denenmiş ve seren ile kayıtlar incecik döğme demir kenetler ile birbirine bağlanmıştır. Minberlerde de kullanılan bu demir bağlantılar çok güzel ve ilginçtir.

Kubbe dört tromp[158] ile dört yalancı kemere taşıtılmıştır. Dört ana yöndeki yalancı kemerler duvarlardan 11 cm. çıkıntı yapar ve tromp kemerlerinin oturduğu üçgen ayaklarla birlikte yere kadar iner". [159]

---

[156] **Niş**: Duvar içinde bırakılan oyuk.

[157] **Söve**: Kapı ve pencerenin yerleştiği kasa, çerçeve.

[158] **Tromp:** Binanın bir bölümünü tutmaya yarayan köşe kubbesi.

[159] Orhan Cezmi Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., 1996 s. 127-133.

Mihrap dıştan dışa 3,39x4,61 metrelik bir yüzey kaplar. Bir sıralı çevre mukarnaslarını, içeriden mihrabiyeli ve daha sonra geometrik desenli çerçeveler ters (U) şeklinde sarar. Günümüzde aşırı boyamalar nedeniyle süsleme özelliklerini büyük ölçüde kaybetmiştir.[160]

Siyah abanoz ağacından yapılmış oranlı ve süslü minber camii adeta süsler. Geçmelerdeki temiz işçilik ve oranlar ruhu okşamaktadır.

Ali Paşa Camii mihrap ve minberi

Caminin duvar eteklerini, yüksekliği 1.06 m gelen nefis çiniler dolaşır. Mavi, mor ve beyaz renkler kullanılmıştır. Altıgen çiniler, altı köşeli mavi renkli bir yıldızın çevresindeki altı adet mor renkli altıgen ile bezelidir. Altıgenlerin çevresindeki bir alttan

[160] Mehmet Top, "Diyarbakır'daki Osmanlı Devri Mihrapları", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, II, 506.

bir üstten geçen ince beyaz şeritler çinileri de birbirine bağlar. Üst ve altta, yükseklikleri 10 cm olan, yüzleri çiçeklerle bezeli çiniler vardır. [161]

Diyarbakır'da, cami beden duvarlarından yükselen minare yoktur. Behram Paşa ve Ulu Cami'de olduğu gibi gövdeye yapışık olanların yanında, Melek Ahmet, Şeyh Mutahhar, Nebi ve Safa (Parlı) gibi camilerde de minare gövdeden ayrı bir yerde tek başına yükselir. Hadım Ali Paşa Camii'nde de minare, caminin kuzeydoğudaki çıkıntısından 2.63 m. açıktadır.[162]

Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Hadım Ali Paşa Camii Şafiiler Kısmı ve Şadırvanı " adı ve 21.00.01/008 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları"

Ali Paşa Camii iç görünüm ve çini süslemeleri

[161] Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, s. 127–133.

[162] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 552–556.

arasında kayıtlıdır.[163]

Arsa alanı 520 m², cami alanı 240 m², cemaat kapasitesi 400 kişi olup antika mihraba sahip Ali Paşa Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Cami, 1981 ve 2004 yıllarında, son olarak da 2008 yılında onarım görmüştür.[164]

3. ARAP ŞEYH CAMİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Arap Şeyh Camii, Diyarbakır'ın güneydoğusunda, Arap Şeyh Mahal lesi, Yıkık Kaya Sokağında bulunmaktadır.

Orhan Cezmi Tuncer, Arap Şeyh Camii'nin mimari yapısı hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Batı yöndeki kapıdan girild iğinde harim kitlesi kuzeyinde hazirenin yer aldığı dar bir aralıktan avluya geçilir. Sağda yanları sağ ır tutulan 3 kubbeli son cemaat yeri, avluya, 2 monolit kol on ve ince yonu 3 bazalt kemerle yansır. Kubbeleri ba sıktır. Eksende yer alan 1.20 m. enindeki harim girişinin önünde, lentolu ve 25 cm. derinliği olan bir girinti vardır.

Yanlarındaki, içi dışı yığma söveli, lentolu, demir parm aklıklı 2 pencere harime açılır. Kıble duvarında eksende 96 cm. eninde, yarım sekizgen plânlı sade bir mihrap ile bu nun yanlarında, içi dışı yığma söveli, lentolu birer pen cere vardır.

E-Kitap

[163] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[164] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 6.

Arap Şeyh Camii/Merkez Sur İlçesi

Haziredeki başucu taşları (şâhide) 18.-19. yüzyıl Os manlı eseri görünümündedir. Yapının herhangi bir yerinde tarih tespit edilememiştir. Avlu kuzey yak asında kümbet şeklinde bir türbe bulunmaktadır (Bkz. Arap Şeyh Türbesi). Genel olarak Arap Şeyh Camii'nin özgünlüğün den pek çok şey kaybettiği söylenebilir. Vakıflardaki kay dına göre, Diyarbakır'ın 71. Osmanlı Valisi Kara Mustafa Paşa[165] 1654 yılındaki bir yıllık görev süresi içinde bu camiyi yaptırmıştır".[166]

[165] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 63.
[166] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 178.

Arap Şeyh Camii iç görünüm

Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Arap Şeyh Camii, Şadırvanı ve Haziresi" adı ve 21.00.01/029 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[167] Ayrıca *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Arap Şeyh Camii ve Türbesi" adı ve 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[168]

Arsa alanı 790 m², cami alanı 440 m² ve cemaat kapasitesi 700 kişi olan Arap Şeyh Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.[169]

[167] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[168] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[169] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 18.

4. BEHRAM PAŞA CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Diyarbakır camilerinin en görkemlilerinden olan Behram Paşa Camii,[170] Diyarbakır'ın güneybatısında Melik Ahmet Paşa Caddesi, Ziya Gökalp Mahallesi'nde bulunmaktadır. Taçkapı'daki inşa kitabesine göre Diyarbakır'ın 13. Osmanlı Valisi Behram Paşa'nın emri ile 1564 tarihinde yapımına başlanmış ve 1572 tarihinde inşası tamamlanmıştır. Aynı tarihte caminin hemen bitişiğine bir de medrese inşa edilmiştir. Bu çalışmalar için Behram Paşa'nın Diyarbakır ve Malatya'daki bütün emlaklerini vakfettiği bilinmektedir.[171] Cami, Mimar Sinan'ın eserleri arasında sayılmaktadır.[172]

Behram Paşa Cami son cemaat yeri ve giriş kapısı

Diyarbakır'daki Osmanlı dönemi camilerinin en güzel ve en görkemli örneğini teşkil etmektedir. Caminin giriş kapısının üstündeki sağ ve sol sahanların ters düzeninin bugünkü inşaatlarda kullanılan modern sıkıştırma usulünün günümüzden 400 sene önce taş inşaatına uygulanması suretiyle yapılması bilim adamlarının dikkatini çekmekte ve takdirini kazanmaktadır.[173]

Behram Paşa Camisi tamamen kesme taşlardan yapılmış tek kubbeli, kare planlı bir yapıdır. İlk bakışta tek kubbeli basit bir yapı gibi görünmekte ise de, Diyarbakır'ın özellikle taş işçiliği yönünden zengin yapıları içinde, başlı başına bir yer tutmakt adır.

---

[170] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 26.

[171] Yılmazçelik, *IX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır s.* 59.

[172] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 86; Kuran, *Mimar Sinan*, s. 250; Orhan Cezmi Tuncer, "Sinan'ın aynı Plânı Uyguladığı Dört Yapısında Izgaralı Düzen", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, II, 490; Diğler, "Mimarbaşı Koca Sinan ve Diyarbakır Behram Paşa Cami", II, 587.

[173] *Diyarbakır Kabartmalar ve Kitabeler Açık Hava Müzesi*, s. 8.

Ayrıca tek kubbeli camiler içinde, tek kubbeli bir alanın nasıl zenginleştirileceği konusunda da somut bir örnek teşkil etmektedir.

E-kitap

Behram Paşa Camii

Behram Paşa Camii son cemaat yeri

Cami de tek kubbeli bir mimarî içinde denenebilecek her şey denenmiştir. Her duvara duvar ayağı diyebileceğimiz ikişer çıkıntı yapılmış, kubbe duvarlara değil, bu ayaklara oturmuştur.

Sakıflı son cemaat yeri, aynı üslûpta yapılmış, önündeki şadırvanıyla, sütunlu bir saray girişini anımsatmaktadır. Asıl son cemaat yeri beş kubbelidir. Ortadaki kubbe diğerlerinden daha yüksek ve içerden kaburgalıdır. Bunun önündeki eğimli çatıyla örtülü kinci son cemaat diyebileceğimiz kısım da, bir sıra siyah bir sıra beyaz taşlardan yapılmıştır. Taç kapı bir sanat eseridir.

E-Kitap

Ana girişin sağ ve solundaki sütunlar, özellikle süslenmiştir. Bunlarda da siyah-beyaz taş sıraları devam etmekte,

Behram Paşa Camii mihrab ve minberi

Behram Paşa Camii iç görünüm

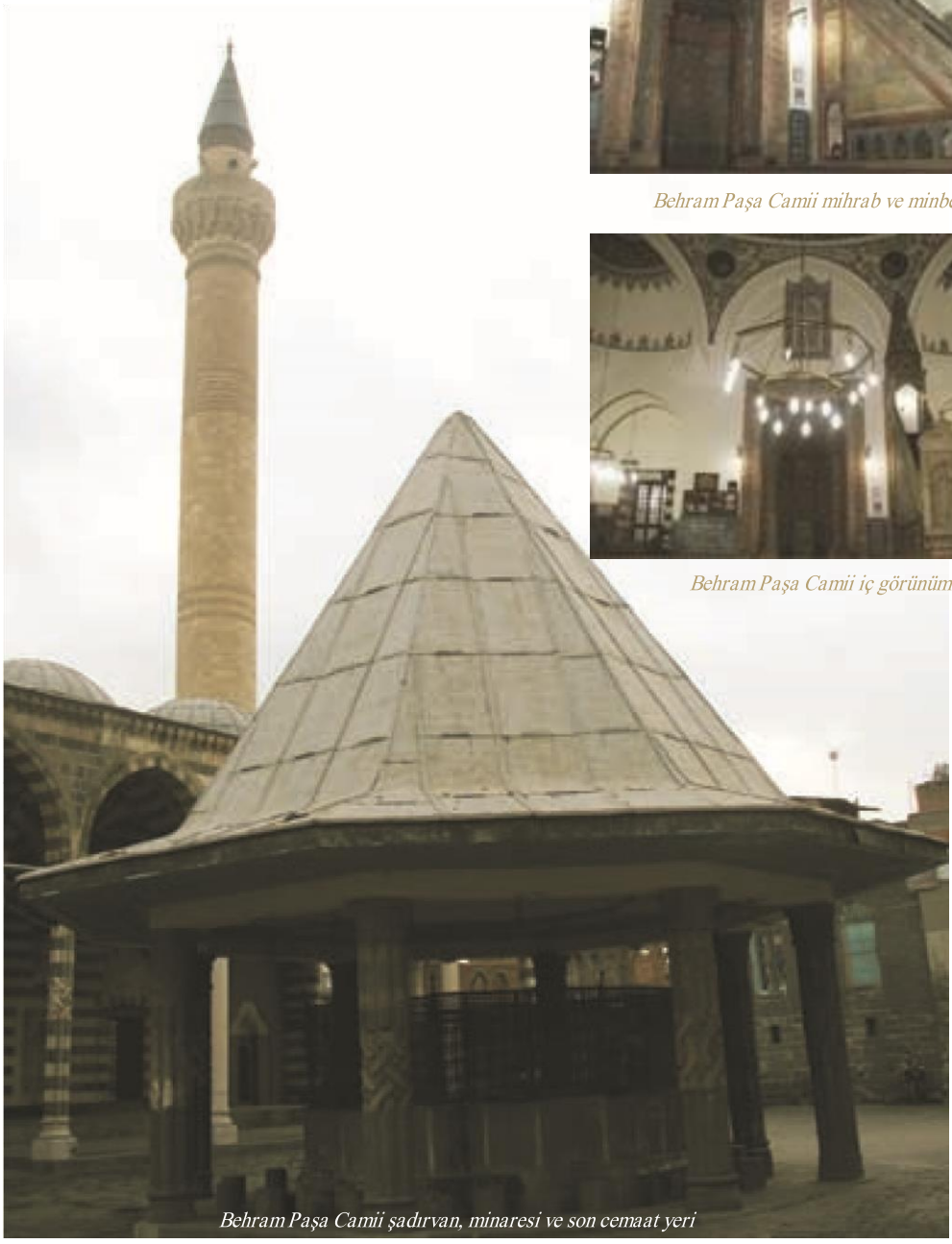

Behram Paşa Camii şadırvan, minaresi ve son cemaat yeri

Caminin bütün duvarlarını alttan belirli yüksekliğe kadar karakteristik 16. yüzyıl İznik Çinileri süslemektedir. Harimde duvar etekleri, eyvanlar da dâhil mavi renkli, karanfil desenli, büyük boyutlu kare çinilerle kaplıdır. Harimin kuzey duvarı eyvanlarının taştan düz tavan örgüleri bir teknik gösteridir. Pencerelerinin demir parmaklıkları ile dövme lokmaları da oldukça özenlidir.

İç görünüş olarak cami, altta ve onun üstündeki galeri kemerleriyle düz duvar görünümünden kurtulmuş, alttaki küçük çinili mihrapçıklarla daha zengin bir görünüş kazanmıştır. Kubbeye geçiş tromplarladır. Trompların duvarlara binen ayakları mukarnaslarla süslenmiştir. Mukarnaslarında çok üstün bir plastiklik vardır. Cami ilk bakışta biraz basık görünüşlüdür. Fakat duvar ayaklarından elde edilen kemerli nişler, bunun üstündeki mahfil kemerleri, bu basıklığı biraz olsun gidermektedir.

Behram Paşa Camii planını, Mimar Sinan daha önce, İstanbul'da Yenibahçe'deki Bali Paşa Camii'nde ve Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii'nde uygulamıştır. Topografyasının getirdiği değişiklikler dışında bu iki plan hemen hemen birbirinin eşidir. Boyutları da birbirine çok yakındır. Sıra Diyarbakır'a gelince, Mimar Sinan bir adım daha ileri atar. Güney duvarı iki ucuna birer çilehane tasarlar. Mahfil merdivenleri, kuzey duvarı girişi 2 yanına ve yan duvarların güney uçlarındadır. Minare, harimden ve son cemaat yerinden daha batı açığa alınır. Üçüncü boyut, kitleyle dengesi

Behram Paşa Camii iç görünüm

Behram Paşa Camii çini süslemeleri

açısından bunu zorunlu kılmış gibidir. Taçkapı'daki mukarnasın, harimde hemen arka sında kullanılması da ayrı bir özen ve ayrıcalığıdır. Eyvanın düz taş tavanı, demir parmaklık lokmaları tam Mimar Sinan'a yaraşır niteliktedir. Zaten camiin yapıldığı 1572 tarihi de Mimar Sinan'ın doruktaki konumuyla özdeşleşmektedir.[174]

Her yan eyvanın birer mihrabı bulunmaktadır. Bunlardan başka, son cemaat yerinde iki mihrap daha vardır. Böylece mihrap sayısı dokuzu bulur. Behram Paşa Camii'nin harimdeki taştan mihrabı, özellikle minberi külâhına değin bezenmiştir.[175]

Behram Paşa Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Behram Paşa Camii ve Şadırvanı" adı ve 21.00.01/010 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[176]

Arsa alanı 1500 m², cami alanı 500 m² ve cemaat kapasitesi 700 kişidir. Tek şerefeli tek minareye sahip Behram Paşa Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne

---

[174] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 87-91; Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, s. 145, 152, 155; a.mlf., "Diyarbakır Camileri*",* s. 221-223; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 597-603.

[175] Gülsen Baş, "Diyarbakır'daki Osmanlı Dönemi Taş Minberleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, II, 533.

[176] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

aittir. Minaresi 5 Mayıs 1928'de yıldırım isabeti yüzünden hasar görmüş, bir yıl sonra aslına uygun şekilde onarılmıştır. 2002 yılıda kubbe kurşunları ve nakışları yenilenmiştir.[177]

5. BELEDİYE CAMİİ (SİLVAN İLÇESİ)

Silvan ilçe merkezinde bulunan, Keldani Kilisesi olarak bilinen ve uzun yıllar sinema olarak kullanılan yapı, 1988 yılında Silvan Belediyesi tarafından onarılarak camiye çevrilmiştir.

Halk arasında Belediye Cami olarak bilinen yapının inşa tarihi bilinmemektedir. [178] Günümüzde faal durumdaki camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Yeni (Kilise) Camii" adı ve 21.13.01/03 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[179]

E-K

[177] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 5; Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi, s. 89*

[178] Bkz.Ferhat Parlak, *Çeşitli Yönleri İle Silvan*, İstanbul 2007.

[179] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

6. CAFER-İ TAYYAR MESCİDİ (HANİ İLÇESİ)

Cafer-i Tayyar Camii, Hani İlçesi, Zirve Mahallesi, Cafer-i Tayyar Sokak'ta bulunmaktadır. Cafer-i Tayyar Türbesi'nin yanına inşa edildiği için bu ismi almıştır (Bkz. Cafer-i Tayyar Türbesi).

Cafer-i Tayyar Mescidi/Hani İlçesi

Bu mescidin, Diyarbakır'ın 221. Osmanlı valisi olan ve kendi ismiyle anılan camiyi de yaptıran Kurt İsmail Paşa tarafından inşa ettirildiği tahmin edilmektedir. İbadete açık durumda olan mescid, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Caferi Tayyar Mescidi" adı ve 21.08.01/02 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[180]

7. ÇAĞAL (ÇAĞALOĞLU) CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Çakal (Çağal) Mahallesi, Yıldırım Sokak'ta bulunan caminin, 1581 yılında dönemin Valisi Çağalazâde Yusuf Sinan Paşa veya 1604 senesinde Diyarbakır valiliği yapan oğlu Mehmed Paşa tarafından yaptırdığı ve onlara nisbetle bu ismi aldığı tahmin edilmektedir.[181] Bu mescid ve bulunduğu mahalleye halk, "Çağal" yerine kullanım kolaylığından olsa gerek "Çakal" demektedir. Caminin, 1896–1902 yıllarında da halk tarafından "Çakal Mescidi" adı ile bilindiği ve bu tarihlerde yıkık bir halde iken dönemin valisi Mehmed Halid Bey tarafından mükemmel şekilde inşa edilerek yeniden ibadete açıldığı bilinmektedir.[182]

Ekitap

---

[180] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[181] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 68; Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, II, 675.

[182] Hatip Yıldız, "Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, II, 394.

Çağal Mescidi/Merkez Sur İlçesi

Arsa alanı 190 m², cami alanı 118 m² ve cemaat kapasitesi 160 kişi olan Çağaloğlu Camii'nin mülkiyeti şahsa aittir. İki kez onarım görmüştür.[183]

Cami avlusunda cami tapusunun adına kayıtlı olduğu Ayşe Keçeci medfûndur. Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Cağaloğlu Mescidi" adı ve 21.00.01/041 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[184] Günümüzde caminin tarihi kimliği değişmeye yüz tutmuş,[185] yalnız cami girişindeki üç kemer tarihi özelliği yansıtmaktadır.

8. ÇARŞI CAMİİ (ÇERMİK İLÇESİ)

Çermik Çarşı Cami

Çermik Çarşı Camii iç görünüm

[183] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 20.
[184] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).
[185] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 65.

Çarşı Cami, Çermik İlçesi Çukur Mahallesi'nde bulunmaktadır. Çarşı Cami'nin arsa alanı 100 m², cami alanı 250 m² ve cemaat kapasitesi 500 kişidir. 1730 yılında inşa edildiği tahmin edilen tek şerefeli minaresi de bulunan caminin mülkiyeti Çermik Belediyesi'ne aittir.[186]

9. EYYÛBİYE CAMİİ (EĞİL İLÇESİ)

Eyyûbiye Camii/Eğil İlçesi

Eyyûbiye Camii iç görünüm

Eyyûbiye Camii, Eğil ilçe merkezinde, Dicle Barajı Caddesi üzerinde, Kale'nin batısındadır. Cami taş örme olup dört kemerden oluşmaktadır. Yapılış tarihi bilinmemekle birlikte 1978 yılında tadilat geçirdiği bilinmektedir. Faal olan caminin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.[187]

Osmanlı döneminde bu caminin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla "Eyyûbiye Cami Vakfı" kurulduğu da bilinmektedir.[188]

10. FATİH PAŞA (KURŞUNLU) CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Kubbelerinin kurşun ile kaplı olmasından ötürü Kurşunlu diye de anılan Diyarbakır'daki ilk Osmanlı eseri olan cami, Diyarbakır'ın kuzeydoğusunda, Fatih Paşa Mahallesi, İç Sokak'ta bulunmaktadır. İçkale'nin güney kapısından başlayan yol, güneye uzanarak, bu yapı topluluğuna ulaşır. Cami, Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından 1516–1521 yılları arasında yaptırılmıştır.[189]

---

[186] *Çermik Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 2.

[187] Eğil İlçe Müftülüğü'nün İl Müftülüğü'ne gönderdiği 29.01.2009 tarih ve 42 sayılı yazı.

[188] Cahit Aydemir, "Diyarbakır'da Bulunan Vakıfların Envanteri Üzerine Bir Çalışma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.e-sosder.com/dergidetay.php?id=110 (08.02.2009).

[189] Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 20.

Fatih Paşa (Kurşunlu) Camii/Merkez Sur İlçesi

Bıyıklı Mehmed Paşa, 1516 senesinde Yavuz Sultan Selim tarafından Diyarbakır'a, buranın ilk Osmanlı valisi olarak tayin edilmiştir. İdris-i Bitlisî'nin yardımıyla Musul, Mardin ve el-Cezire'nin (Yukarı Mezopotamya) diğer beldelerini de fethetmiştir. Bu fetihler Mehmet Paşa'nın "Fâtih" olarak anılmasına sebep olmuştur. Diyarbakır'da altı sene görev yapan Fâtih Mehmet Paşa, kendi adı ile anılan bu camiyi inşa ettirmiştir.

Fatih Paşa Camii iç görünüm

Fatih Paşa Camii mihrap ve minberi

Fatih Paşa (Kurşunlu) Camii

Fatih Paşa Camii minaresine bitişik türbe ve son cemaat yeri

1521 senesinde vefat ederek bu camiinin doğu yönündeki haziresine defnedilen Mehmed Paşa'nın (Bkz. Bıyıklı Mehmed Paşa) bu caminin inşası için birçok arazi ve emlakini vakfettiği bilinmektedir.[190]

Fatih Paşa Camii'nin hemen doğu yönündeki haziresinde, Bıyıklı Mehmed Paşa'nIn kabrinin daha kuzeyinde ise Diyarbakır'ın 16. Osmanlı Valisi Özdemiroğlu Osman Paşa'nın medfûn olduğu sekizgen bir türbe bulunmaktadır (Bkz. Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi). Caminin kıble istikametindeki haziresinde ise kime ait olduğu konusunda bilgi edinilemeyen yıkık halde bir türbe daha bulunmaktadır. Ayakta kalan kısımlardan anlaşıldığına göre türbe, sekizgen gövdeli olup, kesme taştan yapılmıştır. Bu taş sıraları arasında iç kısımlarda enlemesine beyaz taşların da sıra halinde kullanıldığı görülmektedir. Sekizgen planlı türbenin bütün cephelerinde birer pencere açılmıştır. Üst

[190] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 13; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 57; M. Mehdi İlhan, "Diyarbakır Fatihi ve Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa", Atatürk ve Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Yay., Diyarbakır 1981, s. 159.

örtüsünün nasıl olduğu konusunda bilgi bulunmamaktadır. Duvarların belirli bir düzeye kadar ayakta kaldığı türbenin, üst örtüsünün kubbe olması mümkündür.[191]

E-kitap

[191] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 175–176.

Fatih Paşa Camii minaresine bitişik türbe ve son cemaat yeri

Fatih Paşa Camii'nin kuzeydoğusunda bulunan avlulu iki sahınlı Şafiî bölümü ise Lâtifiye olarak da adlandırılmakta ve geçmişte medrese olarak (bk. Latifiye Medresesi) hizmet veren bu bölüm uzun süre âtıl olarak kalmış ise de, 2004 yılında onarılarak SHÇEK Kadın ve Çocuk Eğitim Merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır.[192] Bu bölüm, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Fatih Paşa (Bıyıklı Mehmet Paşa-Kurşunlu) Camii Şafiiler Bölümü" adı ve 21.00.01/011 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[193]

Orhan Cezmi Tuncer, duvarları çok güzel Osmanlı çinileri ile kaplı Fatih Paşa Camii'nin mimari yapısı hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Yapı, Diyarbakır'daki camilerin en boyutlu ve özenlisidir. Merkezdeki kubbeyi dört ana yönde dört yarım kubbe desteklemektedir. Bu planı ile cami, cami planları gelişimi içinde önemli bir köşe taşıdır. Dört ana ayak baldaken çatkıyla birbirine bağlanırken, üstte sekizgen kasnak ve buna oturan kubbeyle dışa yansır. Sekiz pencere iç alanı yeterince aydınlatır. Harim, kare planlı; kubbeli son cemaat yeri iki yanındaki güneye bakan hücrelerle, avlu yüzünde yatay planlıdır. Caminin kuzey avlu yüzü almaşık örgülüdür. Her kemer koltuğuna, Diyarbakır'da yaygın olarak kullanılan, birer atlamalı damla ve rozetler kabartmalı olarak yerleştirilmiştir. Sekiz kolon ve başlıkları beyaz mermerdendir. Buna karşılık harim kuzey dış yüzü sıvalıdır.

Caminin son cemaat yeri sekiz sütuna dayanan yedi kubbe ile örtülüdür. Minare batı uçtadır. Kare kaide siyah taştan olup üst köşelerindeki profillerle beyaz taşlı gövdeye geçilir. Minarenin batısına, iki kemerli, üstü kapalı ve kapısı az çok özenli bir türbe daha bulunmaktadır"[194]. Minareye bitişik bu türbede lahidli iki de mezar bulunmaktadır. Şeyhzadelere ait olan bu mezarlardan birinde Şeyhzade Muhammed Bey (ö.1296/1876) medfûndur.[195] Bu bölümündeki geçitten geçildiğinde arka bölümdeki mezarlığa ulaşılır.

5.66 m. yüksekliğindeki taş mihrap kıble duvarından 11 cm. taşkın olup, yanlarında 12 cm.'lik sağırlık bırakan ters U çerçeve altı sıralıdır. Dışta özenli mukarnas sırasıyla görsel etkinliği arttırır. Mermer minber özenli ve görkemlidir. Köşk bölümü, şebekeleri ve özellikle mermer kapı kanatlarına oldukça emek verildiği görülmektedir. Kûfi panolar, yazılar, zengerek ve kıvrık dallarla bezenmiştir.[196] Mihrap ve minberin cami iç hacmiyle oldukça orantılı olduğu görülmektedir.[197] Mihrap günümüzde sağlam, orijinal yapısını büyük ölçüde muhafaza eden Osmanlı mihrabı örneklerindendir.[198]

---

[192] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 13; Tuncer, "Diyarbakır Camileri", s. 217–218; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 57.

[193] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[194] Tuncer, Diyarbakır Camileri, s. 107.

[195] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", s. 184.

[196] Baş, "Diyarbakır'daki Osmanlı Dönemi Taş Minberleri", II, 532.

[197] Tuncer, "Diyarbakır Camileri", s. 217–218.

[198] Top, "Diyarbakır'daki Osmanlı Devri Mihrapları", II, 504.

E-Kitap

Fatih Paşa Camii Şafiler kısmı

Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Fatih Paşa (Bıyıklı Mehmet PaşaKurşunlu) Camii" adı ve 21.00.01/033 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[199]

Arsa alanı 1800 m², cami alanı 500 m² ve cemaat kapasitesi 750 kişi olan, tek şerefeli tek minareye sahip Fatih Paşa Camii'nin mülkiyeti, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Daha önce iç tamirat geçiren cami, Vakıflar Genel Müdürlüğünce ihalesi yapılarak 23.05.2008 sözleşme tarihi itibariyle genel onarıma alınmıştır.[200]

Fatih Paşa Camii, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Kurşunlu Camii ve Hazire" adı ile 12.06.1991 tarih ve 784 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[201]

11. HACI BÜZRÜK (BÜZÜRK) CAMİİ/MERKEZ SUR İLÇESİ

Hacı Büzürk Mescidi, Merkez Sur İlçesi, Cevatpaşa Mahallesi'nde, Yıldız Sokağında bulunmaktadır. Avl uya üstü kemerle kapanan ön girintili bir kapıdan girilir. Kuzeyde üstü betonarme tabliyeyle sonr adan örtülmüş abdest alma yeri bulunmaktadır. Tek katlı,

---

[199] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[200] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 12.

[201] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

son cemaat yeri bulunan kârgir cami, dikdörtgen şeklindedir. Son cemaat yeri kapı ak sından batıya kaçırılmış bir kolon, buna bağlı 2 kemer ile uçlarında pencereleri olan duvarlarla örülüdür.

Hacı Büzrük Camii/Merkez Sur İlçesi

Eksenden doğuya kaçırılan kapının sağ ve solunda harime, cami ana mekânına açılan ikişer pencere bulunmaktadır. 12,93 x 5,37 m. ölçül ü, enine plânlı, 2 sahınlı harimi yan duvara yanaştırılanlar da dâhil 4 monolit bazalt kolon, 3 kemerle birbirine bağlanarak enine bir sıra oluşturur. Batıda sokağa açılan 2 penceresi vardır. Bunların ve güneyde sol (doğu) ya rıda iki tane olmak üzere 4 üst (tepe) penceresi yer alır. Duvardan 4 cm. taşkın taş mihrabı bulunmakta birlikte minberi bulunmamaktadır. Siyah bazalt taşından avlu ve harim yüzü inceyonu olarak örülen mescit olabildiğince sadedir. Sadece harim kapısı basık ve lentosu almaşıktır. İnceyonu sokak kapısı dışında batı (sokak) yüzü sıralı moloz örgülüdür.

Hacı Büzrük Camii iç görünüm

Hacı Büzürk Mesc idinin yapılış tarihi ve yaptıranı bilinmemekle birlikte 15. yüzyılda inşa edildiği tahmin

edilmektedir.[202] Hacı Büzrük Camii eski dönemlerden bu güne kadar gelen ve hala ayakta kalan mescitlerdendir.[203]

Mescid, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Hacı Büzürk (Büzürük) Mescidi" adı ve 21.00.01/055 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[204]

Arsa alanı 500 m², cami alanı 400 m², cemaat kapasitesi 600 kişi olan Hacı Büzrük Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Cami birkaç kez onarım görmüştür.[205]

12. HACI MÜŞTAK (AZÎZİYE) CAMİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Hacı Müştak/Azîziye Cami, Merkez Sur İlçesi'nde, Gazi Caddesi'nin Balıkçılarbaşı ile Mardin Kapı Semti arasında, Süleyman Nazif Mahallesi'nde, Ocak Sokak ile Sait Paşa Sokağı'nın kesiştiği köşe başında bulunmaktadır.[206]

E-Kitap

[202] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 101; Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 122.

[203] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 65.

[204] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[205] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 23.

[206] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 26; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 63; Abdu rahman Acar, "Diyarbakır Medreseleri ve Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisindeki Yerleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, I, 146.

Hacı Müştak (Azîziye) Camii/Merkez Sur İlçesi

Hacı Müştak Camii iç görünüm

Caminin 1591–1620 yılları arasında, Şeyh Aziz Mahmud Urmevî (Bkz. Şeyh Aziz Mahmud Urmevî Türbesi) tarafından tekkesinin yanına inşa ettirildiği tahmin edilmektedir ve ismini de Şeyh Aziz Mahmud'a nispetle almıştır.[207] Tarihi özelliğe

[207] M. Şefik Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Âmid (Diyarbekir Velileri)*, İst. 1997, s. 88-92; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 665; a.mlf., *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 96-97.

sahip bu mescid, 1993 yılına kadar yıkık ve harabe bir halde uzun süre ibadete kapalı kalmıştır. Fakat 17.03.1993 tarihinde arka haziresinde bulunan iki eski ev, cami ve avluya katılarak cami onarılmış ve yeniden ibadete açılmıştır. Azîziye diye isimlendirilen cami, 1993 yılından sonra Hacı Müştak adıyla tanınmaya başlanmıştır. Hacı Müştak Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Şeyh Azizi Urmevi (Aziziye) Camii" adı ve 21.00.01/016 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[208]

Caminin orijinal halinin, ahşap kirişli, toprak damlı ve duvarların da bazaltan olduğu anlaşılmaktadır. Yarım sekizgen plânlı mihrap girintisini üstünde 7 sıralı mukarnas dizisi ve 3 dilimli kemer örter. Sokağa ba kan batı duvarında her şahında altlı üstlü birer penceresi vardır.[209]

Caminin arka haziresinde Osmanlıca kitabelerinden kime ait oldukları tespit edilebilen üç mezar bulunmaktadır. Bu mezarlarda Hacı Abdurrahman Hayırağazade, Müftü Hacı Halil Efendi (ö. 1243) ve Hacı Halil Efendi'nin kız torunu Rukiye Hatun medfûndur.

13. HANBAŞI CAMİ (ÇEMİK İLÇESİ)

Hanbaşı Camii, Çermik İlçesi, Tepe Mahallesi'nde bulunmaktadır. Arsa alanı 200 m², cami alanı 200 m², cemaat kapasitesi 670 kişidir.[210] Cami, 19,90x13,10 metre ölçüsünde dikdörtgen planlıdır. Mihrap duvarına paralel 3 nefli bir plan şeması gösterir. Nefleri birbirinden ince sütunların taşıdığı iki sıra sivri kemer ayırmaktadır. Cami iç oldukça sadedir. Doğuda yer alan son cemaat yeri 3 kemer ile dışarı açılmaktadır.

Hanbaşı Cami/Çermik İlçesi

[208] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[209] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 176.

Cami, inşa kitabesine göre 1251/1853 yılında Hacı Seyyid Hüseyin oğlu Hacı Muhammed tarafından yaptırılmıştır. 1960 yılında caminin toprak tavanı değiştirilerek betonla desteklenip ahşap ve kiremitle düz tavan şeklinde örtülmüştür. Tek şerefeli minaresi 1963 yılında, 160 m² kuzey bölümü ise 1992 yılında mevcut mimariye uygun olarak eklenmiştir.

Hanbaşı Cami/Çermik İlçesi

[210] *Çermik Müftülüğü Cami Kütük Defteri* , s. 3.

E-K

14. HANÇERİ GÜZEL CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Hançeri Güzel Camii, Merkez Sur ilçesi, Lalebey Mahallesi Uçak Sokak'ta bulunmaktadır. Cami yanında, camiye de ismini veren halk arasında sahabe olduğuna inanılan ve Hançer-i Güzel olarak adlandırılan eizze-i kiramdan Hançer Güzâr medfûndur (Bkz. Hançeri Güzel Türbesi).

Hançeri Güzel Camii iç görünüm

Caminin arsa alanı 450 m², cami alanı 300 m² ve cemaat kapasitesi 450 kişidir. Caminin, 1896–1902 yıllarında Hüsameddin Mescidi adı ile tanındığı ve bu tarihlerde yıkık bir halde iken dönemin valisi Mehmed Halid Bey tarafından yeniden inşa edilerek ibadete açıldığı bilinmektedir.[210] Caminin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.[211] Günümüzde cami, tarihi özelliğini, özellikle 1956 yılında yapılan eklemeler ve orijinaline uygun olmayan onarımlar sonucunda büyük ölçüde yitirmiş görünmektedir.

15. HANZÂDE CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Hanzâde Camii, Merkez Sur İlçesi'nde İskender Paşa Mahallesi, Telgrafhane Sokak'ta bulunmaktadır. Arsa alanı 350 m², cami alanı 350 m² ve cemaat kapasitesi de 425 kişi olan Hanzâde Camii'nin mülkiyeti şahsa aittir.[212] Caminin, 1896–1902 yıllarında yıkık bir halde iken dönemin valisi Mehmed Halid Bey tarafından yeniden

[210] Yıldız, "Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor", II, 394.
[211] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 25.
[212] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 21.

inşa ettirilerek ibadete açıldığı bilinmektedir.[213] Caminin mülkiyeti bir şahsa aittir. Cami, 1970 yılında onarılmış, 1999–2000 yılları arasında ise komple yıkılarak yeniden yapılmış ve minare eklenmiştir.[214] Günümüzde cami, orijinaline uygun yapı malzemeleri kullanılarak yapılmadığı için tarihi özelliği yansıtmamaktadır. Cami müştemilatında Kur'an Kursu da bulunmaktadır.

Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Hanzâde Camii" adı ve 21.00.01/032 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[215]

16. HASIRLI CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Hasırlı Camii, Merkez Sur İlçesi'nde, Hasırlı Mahallesi Köprülü Sokak'ta bulunmaktadır. 160 Kişilik cemaat kapasitesine sahip, mülkiyeti şahsa ait caminin arsa alanı 260 m², cami alanı ise 120 m²'dir.[216]

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâmesi'nde camiyi kimin yaptırdığının bilinmediği ifade edilmektedir.[217] Kesme taştan yapılmış basit görünümlü bir camidir. Cami avlusunda halk arasında "Hasırlı Baba" diye isimlendirilen bir şahıs medfûndur. Cami, Hacı Hüzni Taşkıran tarafından bitişiğinde bulunan arsanın da cami avlusuna eklenmesi sonrası 1964 yılında orijinaline uygun olmayan bir şekilde betonarme olarak yeniden yapılmıştır. Bu nedenle tarihi özelliğini koruyamamıştır. Cami müştemilatında medrese olarak kullanılan bir kısmın da bulunduğu kaynaklarda belirtilmiştir.

Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Hasırlı Mescidi" adı ve 21.00.01/053 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[218]

17. HOCA AHMED (AYNÎ MİNARE) CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Hâce/Hoca Ahmed ve Aynî Minare adıyla da bilinen cami, Diyarbakır'ın güneybatısında Abdaldede Ma hallesi'nde, Behram Paşa Camii'nin 120 m. kadar güney inde bulunmaktadır. Tek katlı, tek minareli kârgir bir yapı olan caminin, 904/1498 tarihinde Şirazlı Hâce Ahmed tarafından yaptırıldığı bilinmektedir.[219] Hoca Ahmet Cami, 1982 yılında Nuri Onur tarafından onartılmıştır.

EKİTAP

---

[213] Yıldız, "Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor", II, 391.
[214] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 21.
[215] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).
[216] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 24.
[217] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 26.
[218] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).
[219] Yılmazçelik, *IX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır s.* 58.

Avluya, doğu yönde, son cemaat yerine bitişik basık kemerli, nişli kapıd an girilir. Minaresi, kare kaideli, sekizgen gövdeli; demir parmaklıklı şerefesi ve peteğin kapı kesimi siyah bazalt taşından olup yukarısı beyazdır. Son cemaat ye rindeki kubbeli kısımlar yıkılmış, onarılırken düz bir tavan ile kapatılmış, bu şekilde son cemaat yeri orijinalliğini kaybetmiştir.

Hoca Ahmed Camii/Merkez Sur İlçesi

Cami ana mekânı, harimi 2 bölümden oluşmaktadır. Kuzey bölümü tonozludur. Yanlarda birer penceresi var ken, solda güneye açılanın simetriği yoktur. Buna dik ola rak saplanan tonoz örtülü kesim yan aşırken ters T plân oluşur. Güney köşeler birer pencere sığacak kadar pahlandığı için kenarları eşit olmayan yar ım sekizgen plâna dönüşür. Mihrap ve minberin sığması için güney kenar, köşelerden uzun tutulmuştur. Doğu ve batı yönde birer pencere daha vardır. Bu bölümün biraz daha basık tutulan tonozunun kuzeydekine saplandığı görülüyor. [220]

Cami avlusunun kuzey duvarı dibinde bulunan 1311/1893 tarihli mezar taşından, burada Hacı Ömer isimli bir kişinin medfûn olduğu anlaşılmaktadır. 1186/1772 tarihli kitabesi okunamayan mezarda ise Hacı Ömer Efendinin kardeşi medfûndur.[221]

---

[220] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 90–91; Gönül Cantay, "Akkoyunlu Cami Mimarisinin Osmanlı Cami Mimarisine Etkileri", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, II, 473.

[221] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", s. 180, 196.

Cami müştemilatında bulunan bölümün bir dönem Hâce Ahmed Medresesi olarak hizmet verdiği bilinmektedir.[222] Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Hoca Ahmet (Ayni Minare) Camiii" adı ve 21.00.01/026 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[223]

Hoca Ahmed Camii/Merkez Sur İlçesi

18. HÜSREV PAŞA CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Hüsrev Paşa Camii, Merkez Sur İlçesi'nde Cemal Yılmaz Mahallesi Çukurlu Sokak'ta, Mardin Kapı yakınında, Deliller Hanı'nın arkasında bulunmaktadır. Cami orijinalinde, Diyarbakır'ın ikinci valisi olan Hüsrev Paşa tarafından 1521–1528 tarihleri arasında Hüsreviyye Medresesi olarak yaptırılmış fakat 1728 tarihinde silindirik bir minare eklenerek dershane kısmındaki mescid, cami haline getirilmiştir. Kuzeydeki medrese portalinden yapıya girilmekte, sağ ve sol taraflarda medrese odaları yer almaktadır. Ana girişin tam karşısında ise caminin giriş kapısı yer almaktadır. Kasnak ve belirgin kubbesi olan orta alan yanlara tonozlarla uzanırken, yarım sekizgeniyle güneye de taşarak ters T tipini oluşturduğu görülmektedir.[224] Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*'nde caminin gayet sanatlı ve şirin olduğunu ifade etmektedir.[225]

Hüsrev Paşa Camii/Merkez Su İlçesi

Deneme Kitap

---

[222] Acar, "Diyarbakır Medreseleri ve Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisindeki Yerleri", I,136.

[223] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[224] *Diyarbakır Vilayeti Mufassal Tahrir Defteri (Âmid Sancağı, 1564–1568)*, I, LV; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 31; Tuncer, *Diyarbakır Camileri, s. 118.*

[225] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 26.

Hüsrev Paşa Camii ve Medresesi arka kısmı/Merkez Sur İlçesi

Cami kısmı ve medrese, 1966 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce esaslı bir onarıma tabi tutulmuştur. Medresenin mescit kısmı bugün cami olarak kullanılmakta, bir dönem Vakıflar Bölge Müdürlüğünce öğrenci yurdu olarak kullanılan medrese kısmı ise günümüzde kullanılmamaktadır (bk. Hüsreviyye Medresesi).

Hüsrev Paşa Camii'nin güney bahçesinde lahidli bir mezar bulunmaktadır. Kitabesi silik olduğundan burada kimin medfûn olduğu bilinmemekle birlikte, kitabedeki 1018/1609 tarihi okunabilmektedir. Lahdin etrafındaki yazılar celi-sülüs hattın en güzel örneklerinden biridir.[226]

Hüsrev Paşa Camii iç görünüm/Merkez Sur İlçesi

Hüsrev Paşa Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Hüsrev Paşa Camii ve Medresesi" adı ve 21.00.01/015 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[227]

Cami, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Hüsrev Paşa Camii ve Hazire" adı ile 12.06.1991 tarih ve 782 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[228]

[226] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", s. 187.

[227] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[228] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

Kitap

Arsa alanı 350 m², cami alanı 150 m² ve cemaat kapasitesi 225 kişi olan tek şerefeli tek minareye sahip cami ve medresenin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Cami kısmı, 1984 yılında tamirat görmüştür.[229]

19. HAZRETİ ÖMER CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Hazreti Ömer Camii iç görünüm/Merkez Sur İlçesi

Daha çok Hz. Ömer Camii olarak bilinmekle birlikte kaynaklarda Ömer Şeddad Cami olarak da zikredilen caminin yapım tarihi ve yaptıranı kesin olarak belli değildir. Gerek halk arasında, gerekse Osmanlı dönemine ait belgelerde caminin Hz. Ömer tarafından yaptırıldığı kanaati yaygın ise de Hz. Ömer'in buraya gelmediği dikkate alınarak, Âmid'in

[229] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 6.

fethinden (18/639) sonra Mardin Kapı'nın sağındaki
burç içerisinde, burada bulunan sütun ve başlıklardan yararlanılarak[230] Hz. Ömer'e ithafen yapılmış olduğu[231] veya vaktiyle orada yan yana bulunan üç kapının ikisinin girişlerinin Nisanoğulları döneminde (1141–1183) kapatılarak oluşturulduğu tahmin edilmektedir.[232] Mardin Kapı'nın batı açıklığının örülmüş bölümü üzerinde yer alan 1145–55 tarihli kitabede, Hz. Ömer Camii'nin, Nisanoğulları döneminde, Nisanoğlu Ahmed oğlu Ebu (…) Ali el-Hasan tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.[233] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*'nde ise yapılış tarihi 545/1150 verilmektedir.[234]

Cami harimi, doğu batı doğrultusunda enlemesine dikdörtgen bir planlamaya sahiptir. İç mekân üç bölümden oluşmaktadır. Mekân ortada oval, yanlarda yarım küre formlu birer kubbe ile kapatılmıstır. Konumundan dolayı düzensiz bir mimari yansıtmaktadır.[235] Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Hz. Ömer (Şeddad) Camii" adı ve 21.00.01/024 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[236] Arsa alanı 270 m², cami alanı 120 m² ve cemaat kapasitesi 350 kişi olan Hz. Ömer Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Cami, 1991–1992 yıllarında onarım görmüştür.[237]

20. HAZRETİ SÜLEYMAN CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Hazreti Süleyman Camii, Merkez Sur İlçesi, Saray Kapı yanında bulunmakta ve Nasıriyye, Murtaza Paşa, Kale ve Hâlid b. Velid Camii isimleri ile de anılmaktadır.[238] Minare üzerindeki kitabeye göre 555/1160 tarihinde Nisanoğulları döneminde, Cemalüddevle ünvanlı Nisanoğlu Kemaleddin Ebu'l-Kâsım Ali (1156–1179) tarafından yaptırılmıştır. Mimarı muhtemelen Diyarbakır'daki Nisanoğlu dönemi yapılarında adı geçen Hibetullah el-Gürgani'dir.[239] Evliyâ Çelebi, caminin, fetih sonrası inşa edilen ilk

[230] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 57.

[231] Çiçek, *a.g.e.*, s. 45; Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, s. 66.

[232] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 268.

[233] Canan Parla,"Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi,* 2005/1 (22.1), s. 68, 77.

[234] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 14.

[235] Gülsen Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van 2006, s. 57.

[236] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[237] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 14.

[238] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 25, 26.

[239] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 54; Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme,*
s. 53; Metin Sözen, *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, İstanbul 1981, 39–41.

E-kitap

cami olduğunu belirtmektedir.[240] Önemli bir ziyaret yeri olması yüzünden camiye her devirde eklemeler yapılmış olması mümkündür. Çeşitli devirlerde onarılan cami, Osmanlı döneminde, 1631 tarihinde Silahdar Murtaza Paşa tarafından tamir ettirilmiş, cami yanına da bir çeşme ile beş tuvalet eklenmiştir.[241] Hazreti Süleyman Camii, son olarak Vakıflar Genel
Müdürlüğü'nce genel onarımdan geçirilmiştir.[242]

İçkale'de surlara bitişik olan bu cami Selçuklu tarzında olup minaresi ise Arap üslubunda yapılmıştır. Kare planlı minare, üç ara silmeyle daralmadan yükselmektedir. Ulu

Hz. Süleyman Camii/Diyarbakır-Merkez

Cami ve Şeyh Matar camilerinin de minareleri kare planlı ve bazalttandır.[243]

Camideki süslemeler bazalt ve kalker üzerine oyma ve sgrafitto tekniğinde; aşhap üzerine ise boyama tekniğiyle oluşturulmuştur.[244]

---

[240] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 26.
[241] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 54.
[242] Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 26.
[243] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 27.
[244] Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s. 54.

Cami müştemilatında bulunan "Sahâbîler Türbesi" hakkında XIX. Yüzyıla ait belgelerde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır (Bkz. Sahâbîler Türbesi).[245]

Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi* isimli eserinde cami hakkında şu bilgileri vermektedir: "Yapının neredeyse tamamı taştan yapılmıştır. Yapıda ilgi çekici önemli süsleme özelliklerine rastlanmamaktadır. Yapı topluluğuna iki yerden giriş vardır. Bunlardan biri batıda, diğeri güneydedir. İki taraftan da girilince güneyde mihrabı, kuzeyde üç sütuna dayanan dört kubbeli abdest alma musluklarının bulunduğu alana varılır. Burası yaz aylarında açık namaz kılınacak yer durumundadır. Açık alanın doğusunda yer alan caminin önündeki türbe daha geç bir devirde yapılmış, yapılırken tam olarak camiye uydurulamamıştır. Caminin bitişiğinde bulunan bu türbe bölümünün içi İznik Çinileri ile süslüdür. Caminin batı duvarına bitişik olarak eklenen türbeye camiden geçitler sağlanmış, fakat yer yer örtü şekillerinde beliren kesilmelerden bu eklenen kısmın da zaman zaman değişiklik gördüğü anlaşılmaktadır.

Hazreti Süleyman Camii/Merkez Sur İlçesi

Minaresi, Diyarbakır ve çevresinde örneklerine rastladığımız gibi karedir, enine yer yer silmeler atılarak dikey görüntüsü zayıflatılmaya çalışılmıştır. Üzerindeki yazıtın varlığı minareyi 555/1160 yılına götürmektedir.

Cami kısmına, burca bitişik basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Bu giriş bölümünün üstünde ikinci bir kat bulunmaktadır. Kuzey tarafta ise kubbeli kısım ve şadırvan yer almaktadır. Olanakların el verdiği kadar eğimli arazi kullanılmaya çalışılmış, surla bağlantısı bulunduğundan boşluklar gerektiği şekilde doldurulmuştur. Buradan, ortada kapı, iki yanda bu kısma birer penceresi bulunan camiye girilmektedir. Bu kısmın üstü beşik tonozla örtülüdür ve üstte iki sütuna dayanan bir mahfili

[245] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 54.

bulunmaktadır. Bu mahfile, minareye, doğu kısmından dışarı taşan beşik tonozlu odaya, soldaki merdivenle geçit sağlanmıştır.

Hazreti Süleyman Camii iç görünüm

Caminin iç kısmı, mahfilli kısımla beraber, enine üç bölüme ayrılmıştır. İlk iki bölüm hemen hemen birbirine eşit olduğu halde, girişteki mahfilli kısım onların yarısı kadar düşünülmüş, hepsi de enine beşik tonozlarla örtülmüşlerdir. Bölümler ikisi duvarda, ikisi bağımsız olmak üzere dört ayağa dayanan kemerlerle ayrılmışlardır. Yalnız birinci bölümdeki dar ayakların kuzey tarafa bakan yüzleri, belirli bir yükseklikten sonra niş şeklinde biçimlendirilmiş diğerleri yalın bırakılmıştır.

Harim, namaz kılınan asıl kısım tek katlıdır, içerden beşik, dışardan düz çatıyla örtülmüştür. İçerde ana mekân her şeye rağmen birlikten yoksundur, enine iki ayak ister istemez sırası yapıyı üçe bölmektedir. Ayrıca ayakların kalın oluşu da mihrabın

bulunduğu bölümle bağlantıyı zayıflatmaktadır".[246]

Cami avlusunda bulunan türbenin bir zamanlar inilebildiği söylenen alt kısmında, bodrum katında, Hâlid b. Velid (r.a.)'ın oğlu Hz. Süleyman (r.a.)[247] ile Diyarbakır'ın fethi sırasında şehit düşen **27 sahâbenin** medfûn olduğu şehitlik bulunmaktadır.[248]

Hazreti Süleyman Camii/Merkez Sur İlçesi

Cami haziresinde bulunan türbeler hakkında çalışmamızın "Sahâbîler Türbesi" başlığı altında ayrıntılı bilgi sunulmuştur. Hz. Süleyman Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Hazreti Süleyman (İçkale-Nasırıye-Murtaza Paşa) Camii " adı ve 21.00.01/030 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[249]

Arsa alanı 750 m², cami alanı 350 m², cemaat kapasitesi 600 kişi olan ve haziresinde sahâbe kabirlerinin de bulunduğu, tek şerefeli tek minareye sahip Hz. Süleyman Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.[250]

21. İBRAHİM BEY CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

İbrahim Bey Camii/Merkez Sur İlçesi

[246] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 39–41; Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, I, 271, II, 668.
[247] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 26.
[248] Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, II, 753; İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", s. 182.
[249] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).
[250] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 3.

İbrahim Bey Camii iç görünüm

İbrahim Bey Camii, aynı adı taşıyan mahallede, İbrahim Bey ve Tütenk Sokağı'nın birleştiği kavşağın güney yakasındadır. Bazı yayınların İbrahim Bey'i, Akkoyunlu Kasım Padişah'ın yeğeni olarak göstermesine [251] karşın, Kasım Padişah, İbrahim'in yeğenidir. [252] Bu bilgiye dayanılarak İbrahim Bey Mescidi'nin 15. yüzyılın dördüncü çeyreğinde yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.[253] İbrahim Bey Camii, eski dönemlerden bu güne kadar gelen ve hala ayakta kalan mescitlerdendir.[254]

Orhan Cezmi Tuncer, caminin mimarisi hakkında şu bilgileri vermektedir: "İbrahim Bey Camii'nin enine 3, derinliğine 2 aks üzerine kurulu hariminde, ortada, kare kesitli 2 yığma ayak bulunmaktadır. Makruse kubbesi ile bunun batısındaki arka arkaya 2 alanı kubbe örterken, geriye kalan 3 alanı da çapraz tonoz örtmektedir. Caminin pencere, kapı, iç ve son cemaat yeri kemerleri ile avlu yüzü ince yonudur. Yapının değişik zamanlarda onarım gördüğü anlaşılmaktadır".[255]

Mescid, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "İbrahim Bey Mescidi" adı ve 21.00.01/045 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[256] Arsa alanı 420 m², cami alanı 200 m² ve cemaat kapasitesi 300 kişi olan İbrahim Bey Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.[257] Yakın zamanda Vakıflar Genel Müdürlüğünce caminin genel onarımı yaptırılmıştır.

E-Kitap

---

[251] Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 204; a.mlf., *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi,* II, 487.

[252] Sözen, *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, s. 24–25.

[253] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 100; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 73.

[254] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 65.

[255] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 100.

[256] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[257] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 26.

22. İSKENDER PAŞA CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

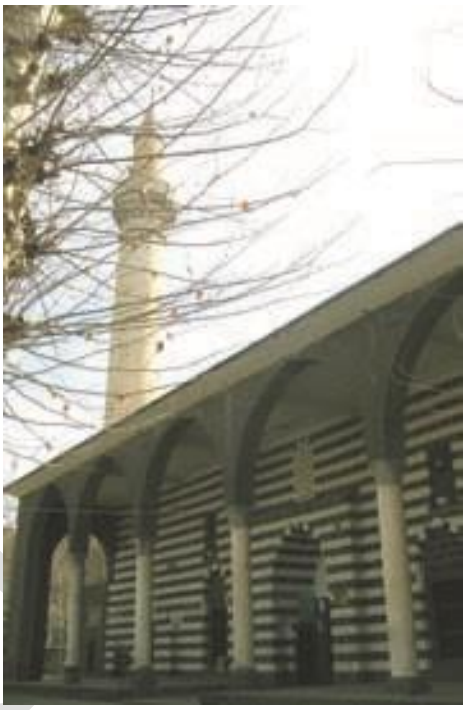

Güzel ve sanatlı bir eser olan[258] ve Mimar Sinan'a atfedilen[259] İskender Paşa Camii, Diyarbakır'ın kuzeybatı çeyreğinde, kendi adıyla anılan mahallede, Telgrafhane Sokak'ta bulunmaktadır. Caminin yapımına, Diyarbakır'ın 12. Osmanlı Valisi İskender Paşa'nın emriyle 1554 senesinde başlanmış ve üç yılsonunda 1557'de tamamlanmıştır. İskender Paşa 1551–64 yılları arasında, Diyarbakır'da vali olarak 14 yıl görev yapmış ve bu yöreye gönülden bağlandığını yaptırdığı cami ile göstermiştir. İskender Paşa; Van, Erzurum, Diyarbakır, Bağdat ve Mısır Beylerbeyliği'nde bulunmuştur. Emekliliğini İstanbul'da geçiren İskender Paşa 1571 yılında orada vefat ederek Kanlıca'daki Kanlıca Camii avlusuna defnedilmiştir.[260]

Caminin doğu yönündeki hazirede yer alan, biraz değişik planlı türbede İskender Paşa neslinden Şair Yusuf Raif Efendi, kızı ve bir torunu medfûndur (Bkz. Yusuf Râif Efendi Türbesi). İskender Paşa'nın nesli Diyarbakır'da yaşamaya devam etmektedir.[261] Kayıtlardan İskender Paşa Camii külliyesi içinde İskender Paşa Medresesi'nin olduğu anlaşılmaktadır.[262]

EKİ

---

[258] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 26.

[259] Kuran, *Mimar Sinan*, s. 250; Diğler, "Mimarbaşı Koca Sinan ve Diyarbakır Behram Paşa Cami", II, 585.

[260] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 22; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 592; Ayrıca bkz. Reşit İskenderoğlu, *Beylerbeği Gazi İskender Paşa (1492–1571)*, Ankara 1989.

[261] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 22.

[262] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 74.

Orhan Cezmi Tuncer, İskender Paşa Camii'nin mimari yapısı hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Cami, kurşun kaplı tek kubbeli ve kare planlıdır. Köşe kemerleriyle kare plan üstte sekizgene dönüşür. Sekiz pencereli kasnak dışarıda onaltıgendir. Kuzeyde aşı boyalı ufak mahfili vardır. Beş kubbeli son cemaat yerinin yıkıldığı, bazalt taşından, köşelerde L ayak ve arada dört beyaz mermer kolonlu olarak yenilendiği, üstünün ahşap kirişlemeyle örtüldüğü anlaşılmaktadır.

Harim iç ölçüsü 14,76 x 14,76 metredir. Yanlarda üçer, güney ve kuzeyde ikişer penceresi olup, iç ve dışta, teğet kemerlerle örtülen almaşık örgülü girintiler içine alınmışlardır. Kasım Padişah Camii'nde görülen gömme mahfiller, 2,22 metreye ulaşan duvar kalınlığından yararlanılarak burada da kullanılır". [263]

Camide bulunan altıgen çinilerin çoğunun döküldüğü görülmektedir. Çinilerde mavi renk egemendir.[264] Cami süslemelerinin Osmanlı Valisi Mehmed Halid Bey döneminde (1896–1902) yeniden yapıldığı bilinmektedir.[265]

Tamamen düzgün kesme taş ile yapıdan ayrı inşa edilen mihrabın üzerindeki süslemeler oyma tekniğinde geometrik şekil ağırlıklı olarak yapılmıştır. Ancak mihrabın alt kısmı, bugün son dönem çinileriyle kaplıdır. Mihrabı çerçeve, beş kenarlı hücre, mukarnaslı kavsara, kuşatma kemeri ve köşelik meydana getirmektedir.[266] Bugünkü görünümü ile ahşap minberin elden geçirildiği, zevksiz bir şekilde bozulduğu anlaşılmaktadır.

Minare siyah bazalt taşından olup doğu yöndeki hücreye bitişiktir. Pabuç bölümü ile gövde beyaza dönüşür. Dama buradan ulaşılan bir köprüsü vardır.[267]

---

[263] Tuncer, "Diyarbakır Camileri", s. 220; Ayrıca bkz. Sözen, *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, s. 81–85.

[264] Tuncer, "Diyarbakır Camileri", s. 221.

[265] Yıldız, "Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor", II, 393.

[266] Top, "Diyarbakır'daki Osmanlı Devri Mihrapları", II, 507.

[267] Tuncer, "Diyarbakır Camileri", s. 220–221; Ayrıca bkz. Sözen, *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, s. 81–85.

İskender Paşa Camii iç görünüm

Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "İskender Paşa Camii" adı ve 21.00.01/001 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[268] Ayrıca yapı, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "İskenderpaşa Camii ve Hazire" adı ile 12.06.1991 tarih ve 777 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[269]

Arsa alanı 2000 m², cami alanı 600 m² ve cemaat kapasitesi 1000 kişi olan ve haziresinde türbe de bulunan, tek şerefeli tek minareye sahip İskenderpaşa Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Cami, 1953 yılında tamirat görmüş, 2002 yılında ise restoresi yapılmıştır.[270]

[268] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[269] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[270] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 4.

23. KADI CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Kadı Camii harim bölümü/Merkez Sur İlçesi

Kadı Camii, Merkez Sur ilçesi, Dabanoğlu Mahallesi'nde bulunmaktadır. Akkoyunlu döneminde Kadı İsmail tarafından yaptırldığı tahmin edilmektedir.[271]

Osmanlı döneminde Kadı Ali Camii olarak adlandırıldığı ve 1896–1902 yılları arasında dönemin valisi Mehmed Halid Bey tarafından onartıldığı bilinmektedir.[272] Minaresi olmayan, arsa alanı 220 m², cami alanı 110 m² ve cemaat kapasitesi 180 kişi olan Kadı Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Cami, birkaç kez onarım yapılmıştır.[273]

[271] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 11.
[272] Yıldız, "Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor", II, 392.
[273] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 22.

Cami avlusunun bir köşesinde bulunan karemsi alanda, camiyi yaptıran Kadı'nın medfûn olduğu söylenmektedir.[274] Cami hariminin karşısında bulunan ve 1960 yılında İl Müftülüğü olarak kullanılan iki katlı kısmın, Osmanlı döneminde ilk kademe eğitim hizmetlerinin verildiği medrese olduğu bilinmektedir.[275]

Kadı Camii medrese kısmı

Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Kadı Camii" adı ve 21.00.01/031 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[276]

24. KARA BEHLÜL CAMİİ (SİLVAN İLÇESİ)

Silvan İlçesi'nde bulunan Karabehlül Camii, Silvan Ulu Cami'nin 500 metre kuzeyinde Kara Behlül Bey Caddesi, Cami Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Önünde yakın zamanda yeniden düzenlendiği anlaşılan, üç kenarı revaklı geniş bir avlusu vardır. Dış duvarlarının tamamı bej renkli kesme taşlarla kaplıdır. Son cemaat yerini örten ahşap çatıyı altı sütun ayakta tutmaktadır. Taçkapı'nın, kırık kemerli bir tonoz parçası ile örtülü bir nişi vardır. Ana nişin köşelerinde üzerleri geometrik şekillerle süslü iki gömme sütuncuk görülmektedir.

Caminin herhangi bir yerinde inşa kitabesi görülememektedir. Ancak Sancak Beyi Kara Behlül Bey tarafından 1566–1574 yılları arasında, 16. Yüzyılın ikinci yarısında inşa ettirildiği,

Ekitap

[274] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", s. 180.
[275] Alpay Bizbirlik, "Vakıf Şehir İlişkisine Bir Örnek: XVI. Yüzyıl Diyarbakırı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, II, 444.
[276] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

minaresinin de 1317/1899 yılında eklendiği bazı eserlerde belirtilmektedir.[277] İbadete açık durumda olan cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Kara Behlül Camii" adı ve 21.13.01/02 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[278]

25. KAŞIK BUDAK MESCİDİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Merkez Sur İlçesi, Dabanoğlu Mahallesi, Karataş Sokak'ta bulunan, arsa alanı 200 m², cami alanı 100 m² ve cemaat kapasitesi 150 kişi olan Kaşık Budak Mescidi'nin mülkiyeti şahsa aittir.[279]

Kaşık Budak Mescidi/Merkez Sur İlçesi

[277] Rahmi Hüseyin Ünal, *Diyarbakır İlindeki Bazı Türk-İslâm Anıtları Üzerine Bir İnceleme*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1975, s. 26, 31; *2000'e Beş Kala Diyarbakır*, Diyarbakır Valiliği Yay., Diyarbakır 1995, s. 145; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 639.

[278] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[279] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 27.

Kaşık Budak Camii haziresinde, mezar taşı okunabilen 1887, 1894 ve 1895 tarihli üç mezar bulunmaktadır. Bunlardan 1895 tarihli ortadaki kabrin, hayatı hakkında bilgi edinilemeyen Hafi Kasım el-Hindî'ye (ö. 1895) ait olduğu anlaşılmaktadır.[280]

Kaşık Budak Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Karışık Budak Camii" adı ve 21.00.01/025 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[281]

26. KAVAS-I SAĞÎR CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Kavas-ı Sağîr Camii, Balıkçılarbaşı'ndan doğuya uzanan yolun hemen güneyinde bulunan İshak Sukuti Sokak üzerinde bulunmaktadır. Eski dönemlerden bu güne kadar gelen ve hala ayakta kalan mescitlerdendir.[282] Fakat son dönemde yapılan özentisiz eklemeler yapının tarihi dokusuna zarar vermiştir.

Kavas-ı Kebîr ve Kavas-ı Sağîr Mescitlerini bilinenlerin aksine Kemalettin ile Cemalettin adında iki kardeş yaptırmamıştır. Şimdi mevcut olmayan Kavas-ı Kebîr mescidini Hacı İsmail b. el-Hac Mehmed, Kavas-ı Sağîr mescidini ise Kavasoğlu Hacı Ahmed b. Mehmed yaptırmıştır. Vakfiye kayıtlarına göre Kavas-ı Sağîr Mescidi 871–872/1466–1467 yıllarında yaptırılmıştır. Kavasoğlu Hacı Ahmed b. Mehmed, 873/1468 tarihinde cami ile aynı ismi taşıyan bir de vakıf kurmuş ve vakfın kendinden sonra nesli tarafından yönetilmesini ve bu yöneticinin kadın-erkek gözetilmeksizin en yüksek eğitimi almış kişi olmasını şart koşmuştur.[283] Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Kavas-ı Sagir Mescidi" adı ve 21.00.01/038 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[284]

Orhan Cezmi Tuncer, Kavas-ı Sağir Camii'nin mimarisi hakkında şu bilgileri vermektedir: "Kemerli girinti içine alınan kuzey kapısından avluya girilir. Enine gelişen avluyu, az bir sekiyle, ortasında tek parçalı bazalt kolona oturan sağlı sollu birer kemer son cemaat yerine bağlar. Harim kapısı basık kemerlidir ve eksenden belli öl çüde batıya kaydırılmıştır. Yanlarında birer pencere harimi son cemaat yerine bağlar. Enine plânlı harim, 3 gözl üdür. Mihrabın sağ ve solunda, derinliğine uzanan 2 kem er, güney ve kuzeyde duvardan taşan ayaklara oturur, yarım sekizgen plânlı mihrap çok sadedir.

Mescidin oldukça sade, süsten uzak yapıldığı görülmektedir. Siyah bazalt taşıyla avlu yüzü ince yonu olup, harimin kuzey yüzü ve içi sıvalıdır. Kapısının üstünde sade bir besmele yazısı vardır. Sokak yüzleri sıralı molozdur. Üstü birer kemerle kapatılan kapı

---

[280] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", s. 179.

[281] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[282] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 65.

[283] Cami girişine, Kavas-ı Sağir Vakfı Mütevellisi Opr. Dr. Ercüment Şükrü Aras tarafından asılan belge.

[284] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

E-Kitap

ve sağındaki kemer içine alınan çeşme, girişe sadece biraz hareket verir. Harim ve son cemaat yerinin zamanında ahşap kirişli ve toprak damlı olduğu anlaşılmaktadır".[285]

Arsa alanı 120 m², cami alanı 65 m², cemaat kapasitesi 130 kişi olan Kavas-ı Sağir Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Cami, birkaç kez onarım görmüştür.[286] En kapsamlı onarım 1966 yılında cami vakfının mütevellisi Albay Behçet Aras tarafından yaptırılmıştır.

27. KOZLU CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Merkez Sur İlçesi, Kozlu Mahallesi'nde, İzzet Paşa Caddesi'nde bulunan bu caminin, ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat Molla Bahaddin Mescidi olarak da bilinen bu yapının 16. Yüzyıl Osmanlı eseri olduğu tahmin edilmektedir. Bir dönem ev olarak da kullanılmış olan cami, 1946 yılından sonra camiye çevrilmiştir. Eski dönemlerden bu güne kadar gelen ve hala ayakta kalan mescitlerdendir.[287] Caminin mülkiyeti şahsa aittir.[288]

Basit görünümlü bir yapı olan cami, kesme ve moloz taştan yapılmıştır. Önündeki avlu ve mescit evler arasında sıkışmıştır. Kuzeyden güneye doğru genişleyen avluda helâlar ve bir de havuz yer almaktadır. Son cemaat yeri bir sütundan çıkan ve duvarlara dayanan sivri kemerlerle iki bölümlüdür. İbadet mekânı, dört pencere ile aydınlatılmış, bunların üzerine de daha küçük pencereler yerleştirilmiştir. Harim, ibadet mekânı kuzeyden güneye doğru daralmakta ve üzeri düz bir çatı ile örtülmüştür. Cami içerisinde mihrap da dâhil süsleme elemanına rastlanmamaktadır.[289]

E-Kitap

---

[285] Tuncer, Diyarbakır Camileri, s. 168.

[286] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 27.

[287] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 65; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 675.

[288] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 29.

[289] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, 128.

28. KURT İSMAİL PAŞA CAMİİ (MERKEZ YENİŞEHİR İLÇESİ)

Merkez Yenişehir İlçesi'nde, Dağ Kapı yönünden Seyrantepe kavşağına giden yolun sol tarafında, Kurtoğlu Askeri Lojmanları içinde bulunmaktadır.

Cami, Diyarbakır'ın 221. Osmanlı Valisi Kurt İsmail Paşa tarafından kardeşi Meded Bey adına yaptırılmıştır. Sur dışında yapılmış ilk camidir. 1868 yılından başlamak üzere 7 yıl 9 ay görev yapan İsmail Paşa, kentin sur içinen sur dışına taşınmasına öncülük etmiş, bunun için sur dışında bu cami ile birlikte hükümet binası, ıslâhhane, gureba hastanesi, hapishane, 21 dükkân ve 5 de

Kurt İsmail Paşa Camii/Merkez Yenişehir İlçesi

çeşme yaptırmıştır.[290] Caminin yapım tarihi 1869–1875 olarak tarihlenmektedir.[291] Ziya Gökalp bir yazısında şöyle belirtmiştir: "Memleketimizde, halk sevdiği kimselere birer lâkap takar. İsmail Paşa'ya da 'Kurt' lâkabını veren halktır. Diyarbekir'e gelip geçmiş valilerin ekserisini halk tanımaz. Yalnız çok sevdiği muhterem bir sima vardır ki onu pekiyi tanır ve aradan birçok batınlar geçtiği halde bir türlü unutamamışlardır. Bu şanlı sima Kurt İsmail Paşa'dır".[292]

Sur içi geleneksel cami tasarımından çok farklı olarak tasarlanıp uygulanan tek katlı sekizgen planlı harimi, çepeçevre ahşap kirişlemeli revağı dolanır. Yan üç kenarda birer pencere, güneyde dışa taşan mihrap ve kuzeyde de kapı yer almaktadır. Revak dâhil duvarlar iç ve dışta sıvalıdır. Minare, giriş kapısı sağındaki köşede, beden duvarına oturtulmuş şekilde inşa edilmiştir. Silindirik gövde, üstte dışbükey bir profille

[290] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 178.
[291] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 182.
[292] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 715.

genişleyerek şerefeyi oluşturur. Korkuluğu demir parmaklıklıdır. Müezzin mahfilinden minareye bağlantı vardır. Çok sade mihrap yarım daire kesitli ve küresel örtülüdür.[293]

Caminin mimarîsi hakkında Metin Sözen şu bilgileri vermektedir: "Kurt İsmail Paşa

Kurt İsmail Paşa Camii iç görünüm

Camisi, plan yönünden bütün diğer yapılardan ayrılmakt adır. Planı, Türk Sanatı'nda daha çok türbelerde uygulanmış, camilerde fazla rağbet bulmamış bir plandır. Yapı, sekizgen bir ana mekân ve onu yine sekizgen olarak çepeçevre çeviren revaktan meydana gelmiştir. Sekizgen revak kısmı zeminden oldukça yükselmiş, köşelere birbirine yakın ikişer yalın başlıklı sütunlar yerleştirilmiştir. Böylece sütunların araları sekiz geniş, sekiz dar olmak üzere onaltı kemerle bağlanmıştır. Üstü eğimli bir çatıyla örtülüdür. Bu kısma kuzeyden bir merdivenle çıkılmakta, ayrıca kemer alınlığı biraz daha yükseltilerek, giriş yönü belirtilmiştir. Kuzeydeki giriş dışında diğer altı kenara basık kemerli, içerden dışarıya doğru daralan pencereler açılmıştır. Tam güneye rastlayan kenarda mihrap bulunduğundan, pencere açılmamıştır. Girişin hemen sağındaki tek şerefeli silindirik gövdeli minareye, girişin soluna rastlayan ilk pencerenin içinden çıkılmaktadır. Kurt İsmail Paşa

[293] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 180–181.

Camisi, bezemeden yoksundur".[294]

İbadete açık olan caminin bakımı ve temizliği Merkez Komutanlığınca görevlendirilen askerler tarafından yapılmaktadır. Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Kurt İsmail Paşa Camii" adı ve 21.00.01/023 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[295]

29. LALA KÂSIM (LALE) BEY CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Lala Kâsım Bey Camii, Merkez Sur İlçesi, Lalebey Mahallesi'nde, Lalabey Sokak ile Dörtler Sokağı'nın kesiştiği kavşak üzerinde bulunmaktadır.

Akkoyunlu eseri olan cami, üç kubbeli son cemaat yeri, bunun batısında, alt katı türbe, üst katı hücre, batısında minaresi olan, tek katlı, tek kubbeli, siyah bazaltla örülü kârgir bir yapıdır. Son cemaat yerinin batısını minare kaplamaktadır.

Kareye çok yakın planlı iç alanı kubbe örtmektedir. Dört yöne ikişer pencere yerleş-

Lala Kâsım Bey Camii iç görünüm

[294] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 111–113; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 716.

[295] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

tirilmiştir. Planı, Nebî ve Şeyh Matar Camii planlarına benzemektedir.

Caminin doğusunda yer alan türbeye (Bkz. Lala Kâsım Bey Türbesi) hücrenin güneyindeki merdivenden inilir. Burada Abdullah Halife isminde bir zat medfûndur.[296]

Lale Bey Camii'ni, Eğil Beylerinden Kâsım b. Şâh Muhammed (ö. 1535) yaptırmıştır. [297] Lala Kâsım, İsfendiyar Şâh Muhammed'in oğlu olup, Çaldıran Savaşı'nda Sultan Selim'in maiyetinde bulunmuştur.[298]

Cami hakkında Metin Sözen şu bilgileri vermektedir: "Tek kubbeli küçük bir camidir.

E-Kitap

[296] Tuncer, "Diyarbakır Camileri*",* s. 214–215; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 114.

[297] Nusret Aydın, *Diyarbakır Eğil Hükümdarları Tarihi,* Avesta Yay., İstanbul 2000, s. 97, 101.

[298] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 61.

Lala Kâsım Bey Camii son cemaat kısmı

Kimliğini koruyan son cemaat yeri ve minarede, siyah-beyaz taş sıraları kullanılarak, hareketli bir görünüm elde edilmeye çalışılmıştır. Üç kubbeli son cemaat yerinde, kubbelerin dayandığı sütunlar ve başlıklar bezemesizdir. Ayrıca kubbeler dışarıdan gizlenmiş, özellikle belirtilmemiştir. Sağında, son cemaat yerinden girilen, taştan, tek şerefeli silindirik gövdeli minaresi bulunmaktadır. Bezeme olarak, pabuç bölümünde kare çerçeve içinde yer alan kûfî yazılar dikkati çekmektedir. Ayrıca pabuçla gövdenin birleştiği noktada geometrik bir silme dönmektedir. Solda bir kapıyla girilen türbe bölümü yer almaktadır.

Caminin ana mekânı bugün düz çatıyla örtülüdür. Fakat köşelerde açık biçimde görülen tromp izlerinden kubbeyle örtülü olduğu, zamanla kubbenin yıkılmasından sonra düz çatıya çevrildiği anlaşılmaktadır.

Klasik özellikteki mihrabı da bozulmuştur. Yapının giriş bölümünde görülen mahfilin sonradan geç dönemde eklendiği üslûp özelliklerinden anlaşılmaktadır.

Renkli taş bezemenin, Diyarbakır'ın diğer yapılarında olduğu gibi burada da kullanıldığı, bu yolla hareketli bir ön cephe elde edilmeye çalışıldığı görülmektedir".[299]

Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Lala Kasım (Lale Bey) Camii" adı ve 21.00.01/017 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[300] Ayrıca *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Lale Bey Camii ve Hazire" adı ve 12.06.1991 tarih ve 774 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[301]

---

[299] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 95–96; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 484; Ayrıca bkz. Cantay, "Akkoyunlu Cami Mimarisinin Osmanlı Cami Mimarisine Etkileri", II, 472.

[300] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[301] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

Ekitap

Arsa alanı 220 m², cami alanı 120 m², cemaat kapasitesi 250 kişi olan tek şerefeli bir minareye sahip Lale Bey Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Camii, birkaç kez onarım geçirmiştir.[302]

E-kitap

[302] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 15.

Lala Kâsım Bey Camii/Merkez Sur İlçesi

30. MEDRESE CAMİİ (ÇERMİK İLÇESİ)

Çermik İlçesi Çukur Mahallesi'nde bulunan aslı medrese olan cami, inşa kitabesine göre 1170/1756 tarihinde Çeteci Abdullah Paşa tarafından yaptırılmıştır (Bkz. Abdullah Paşa Medresesi). Çeteci Abdullah Paşa aslen Çermikli'dir. Osmanlı döneminde beş kez Diyarbakır Valiliği görevini yürütmüştür. Abdullah Paşa'ya "Çeteci" lakabının Emîrü'lHac (Hac ibadetinin düzen içinde ve kurallarına uygun biçimde yerine getirilmesi) görevi sırasında urbân eşkıyasına karşı başarılı mücadelesinden dolayı verildiği tahmin edilmektedir.[303]

E-kitap

[303] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 108; Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, Diyarbakır Tanıtma, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yay., Ankara 1996, I, 205.

Medrese Camii Cemaat Yeri

Medrese Camii/Çermik İlçesi

Hattat, şair, âlim, fazıl ve cömert biri olan Abdullah Paşa 1760 yılında vefat etmiş, Dağ Kapı dışındaki mezarlığa defnedilmiştir. Bu mezarlık kaldırıldığı için mezar yeri şu an belli değildir.[304]

Bugünkü medrese cami, Abdülhâmid zamanında Çermik Rüştiye Mektebi olarak kullanılmış, sonra bazı kısımları yıkılmış ve bazı hücreleri de dükkân olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca 1974 yılında, ilçenin Kur'ân Kursu binası olarak da kullanılmıştır. Daha sonra Çermik Cami Yaptırma Derneği tarafından onartılan medresenin tamamı bugün cami olarak kullanılmaktadır.

Medrese Camii/Çermik İlçesi

Cami, genel hatlarıyla dikdörtgen bir plana sahiptir. Revaklar ve bunların gerisinde yer alan hücreler, merkezi avlunun üç kenarına sıralanmıştır.

Yakın zamanda avlusu düzenlenmiş, revak aralarında ve revakların avluya bakan yüzünde onarım ve değişiklikler yapılmıştır.

Medrese Camii'nin arsa alanı 600 m², cami alanı 450 m² ve cemaat kapasitesi 1000 kişidir.[305] İbadete açık olan Medrese Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında

[304] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 108–109; Ünal, *a.g.e.*, s. 74, 76, 78; Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, I, 207.

[305] *Çermik İlçe Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 4.

"Çarşı (Medrese) Camii" adı ve 21.02.01/03 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[306]

31. MELİK (MELEK) AHMED PAŞA CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

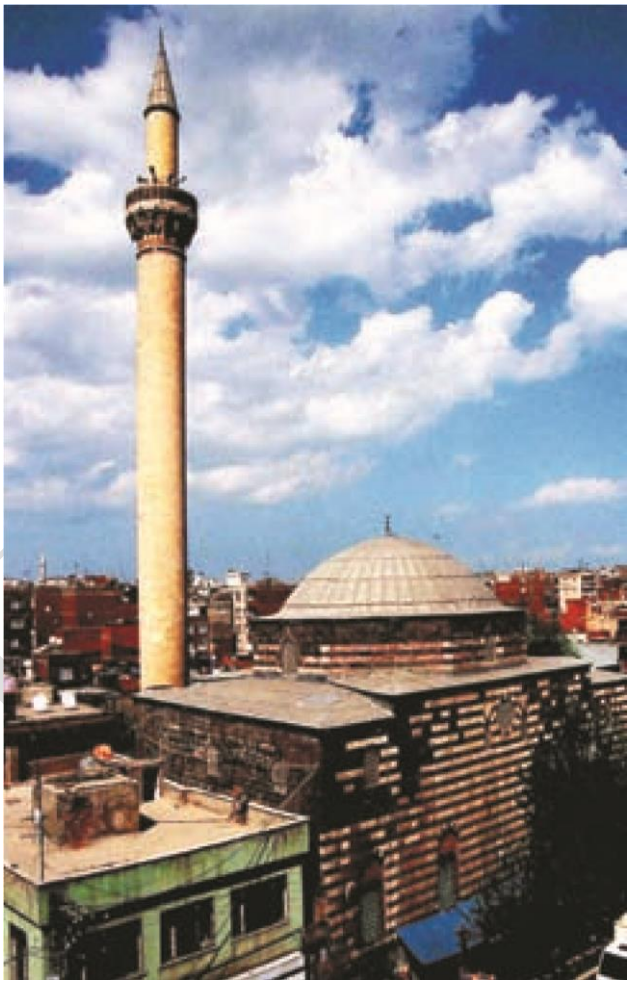

Osmanlı çinileri ile dikkat çeken cami, merkez Sur İlçesi'nde, Urfa Kapı yakınında, Melik Ahmet Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Diyarbakırlı Melek Ahmed Paşa tarafından 1587–1591 yılları arasında yaptırılmıştır.[307]

"Melek Ahmed Paşa", üç kez Diyarbakır valiliği ve sadrazamlık da yapmış olan Silahdar Melek Ahmed Paşa ile karıştırılmamalıdır. Camiyi yaptıran Ahmed Paşa, Diyarbakırlı sevilen ve etkin bir hayır sahibidir.[308] Melek Ahmed Paşa Camii'ne gerek plan düzeni ve gerekse çinili mihrabı açısından bir İstanbullu usta eli değdiği bellidir. Cami, Mimar Sinan'a atfedilmektedir.[309] 1588 yılında ölen Mimar Sinan'ın

[306] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[307] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 26; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 64.

[308] Ali Emîrî, "Evail-i Halında Fakir İken Ticaret ve Zira'ata İkdam ile Âmid Şehrinin Ağniyasından Olan Sahib-i Cami Melek Ahmed Paşa", *Amid-i Sevda Dergisi, S.* 6, s. 81–88.

[309] Kuran, *Mimar Sinan*, s. 250; Diğler, "Mimarbaşı Koca Sinan ve Diyarbakır Behram Paşa Cami", II, 585. [311] Tuncer, "Diyarbakır Camileri*",* s. 223–225.

ömrünün son günlerinde bu yapıyla uğraşma şansı yoktur. Onun ekolünden bir kalfa tarafından yapılmış olabilir. İki katlı oluşu ve sekizli kubbe düzeni ile çini mihrabı, Mimar Sinan'ın İstanbul-Tahtakale'de yaptığı Rüstem Paşa Camii'ne benzemektedir. [311]

Orhan Cezmi Tuncer, Melek Ahmed Paşa Camii'nin mimari yapısı hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Cami, iki katlı kuzey ve güney geniş yüzleri almaşık örgülü ve minareli kârgir bir yapıdır. Zemin katta, batı uçtaki tonozlu geçit, caddeyi dikine uzanan sokağa bağlar. Bunun doğusunda dükkânlar, yazlık, mescit, caddeden arka bahçeye bağlantıyı sağlayan ve **taç kapı**yla[310] başlayan aralığı vardır. Üst kata, yarım kemere oturtulan ve minareye batı yönde yanaştırılan merdivenle ulaşılır. Enine genişleyen harimin yanlarında, kare kesitli ikişer yığma ayak vardır. Böylece üst yarıda sekizgene dönüşen plan, kasnakla yükselerek kubbeye erişir. Yan kanatlar iki katlıdır. Buraya, kuzey duvarı içine yerleştirilen merdivenlerle ulaşılır. Mihrabın karşısında bulunan müezzin mahfilinin ahşap merdiveni ayrıdır. Yan duvarlar sağırdır.

Minare kitlenin kuzeyinde, tonozlu batı geçidiyle aynı doğrultudadır. Kare planlı küp bölümü yine Diyarbakır geleneğine uyarak kitleden ayrı bir yerde siyah bazalttan yapılmıştır.

2,02 x 4,32 m. ölçülü mihrap Diyarbakır'ın çinili tek örneğidir. Köşeleri sütunceli, 1,14 m. eninde, 62 cm. derinlikteki yarım sekizgen planlı mihrap girintisini üstte aynı güzellikteki dokuz sıralı çini örter. Girinti de dâhil düz yüzeyler plak çini kaplanmıştır. Çerçevedeki profiller ile mukarnaslarda özel kalıpların kullanıldığı görülmektedir. Duvar alt kesimi çinileri bunlarla uyumlu olmakla birlikte değişik desenlerde yer almaktadır. Kaidesinin süslemeciliği oldukça inceliklidir. Çini mozaiklerle süslü kabartmalar ince ve ustalıklı bir beğeni örneğidir. Ahşap minberi özgün değildir. Camiyi yaptıran Melek Ahmed Paşa'nın yaptırdığı Han ve Medrese günümüze erişmemiştir".[311] İki katlı olarak yapılmış caminin ilk katının da medrese olarak kullanıldığı bilinmektedir. Günümüzde bu katta Merkez Sur İlçe Müftülüğüne bağlı Melik Ahmed Kız Kur'an Kursu olarak hizmet vermektedir.

Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Melek (Melik) Ahmet Paşa Camii ve Şadırvanı" adı ve 21.00.01/006 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[312] Ayrıca *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Melik Ahmed Paşa Camii ve Hazire" adı ve 12.06.1991 tarih ve 775 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[313]

---

[310] **Taç kapı**: Büyük bir yapının görkemli biçimde süslenmiş girişi.

[311] Tuncer, "Diyarbakır Camileri*",* s. 223–225; Ayrıca bkz. Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 644; Metin Sözen, Diyarbakır'da Türk Mimarisi, 95.

[312] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[313] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

Arsa alanı 740 m², cami alanı 220 m² ve cemaat kapasitesi 500 kişi olan, tek şerefeli tek minareye sahip Melik Ahmed Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Cami, muhtelif zamanlarda iki defa tamirat görmüştür. Şu an Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yürüttüğü genel onarım çalışmaları devam etmektedir.[314]

32. NASUH PAŞA CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Nasuh Paşa Camii, Merkez Sur İlçesi, Fatih Paşa Mahallesi'nde, İçkale yönünden Fatih Paşa Camii'ne giden yolun bitiminde batı köşede bulunmaktadır. Cami, doğudaki minare, son cemaat yeri, avlu ve batıdaki harimden oluşur. 1606–1611 tarihleri arasında yaptırılmış küçük bir yapıdır. 1606 yılında Diyarbakır valiliğine atanan Nasuh Paşa'nın hanımı Servisehiy [315] tarafından yaptırılmıştır. Belgelerde bu camin adı Servisehiy Hatun Camii olarak da geçmektedir.

Nasuh Paşa Camii

Nasuh Paşa, 1611 tarihine kadar bu Diyarbakır valiliği görevini sürdürmüş, 1612 tarihinde vezir-i azamlığa yükseltilmiş 1614'te ise Sultan Ahmed'in buyruğuyla idam edilmiştir. İstanbul Okmeydanı'nda medfûndur.[316]

Camiye girişten hemen sonra avlu kısmına ulaşılır. Güneyde, üç sütuna dayanan, üstü düz damla örtülü, açık bir namaz kılma yeri vardır. Avlunun batısındaki kapıdan caminin esas namaz kılınan yerine girilir. Hafif çarpık kareye yakın iç mekân, dört sütunla belirli

[314] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 9.

[315] Bu ismi, Selvinaz (Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 175) ve "Servinaz Hatun" (Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 56) olarak veren kaynaklar da bulunmaktadır.

[316] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 43.

bölümlere ayrılmış vaziyettedir. Dokuz bölümlü iç kısmın orta yerinde pandantifli bir kubbe, köşelerinde kare, aralarındaki dikdörtgen şekilli bölümler çapraz tonozlarla örtülmüştür. Nasuh Paşa Camii, bezemeden yoksun, basit görünüşlü bir yapıdır. Mihrabı da böyledir.

Güneydoğu köşesinde, içerden minareye çıkılan kapı bulunmaktadır. Dış duvardan taşkın, kesme siyah bazalt taşından, kare kaide üzerine silindirik gövdeli olarak yapılmış minaresinin üst kısmı, 1819 yılındaki ayaklanma sırasında, İçkale'den atılan top mermilerinden birinin isabetiyle yıkılmıştır. Vakıflar Bölge Müdürlüğünce 1972'de cami esaslı bir onarımdan geçirilirken minaresinin de yıkık kısmı aslına uygun bir şekilde yaptırılmıştır. Nasuh Paşa Camii'nin güneyinde Zincirkıran Türbesi bulunmaktadır (Bkz.
Zincirkıran Türbesi).[317]

Orhan Cezmi Tuncer, Nasuh Paşa Camii'nin mimari yapısı hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Avluya, üstü kemerle örtülen girintili taç kapıdan girilir. Avlunun güneyini 3 kolon ve bunları birbirine bağlayan 4 kemerli enine plânlı son cemaat yeri kaplar. Bunun güneydoğu köşesinden, güneye taşkın minareye giriş vardır. Doğu yüzü 11,45 m. gelen batı yakadaki harimin avl uya 4 penceresi ve kuzey uçta kapısı

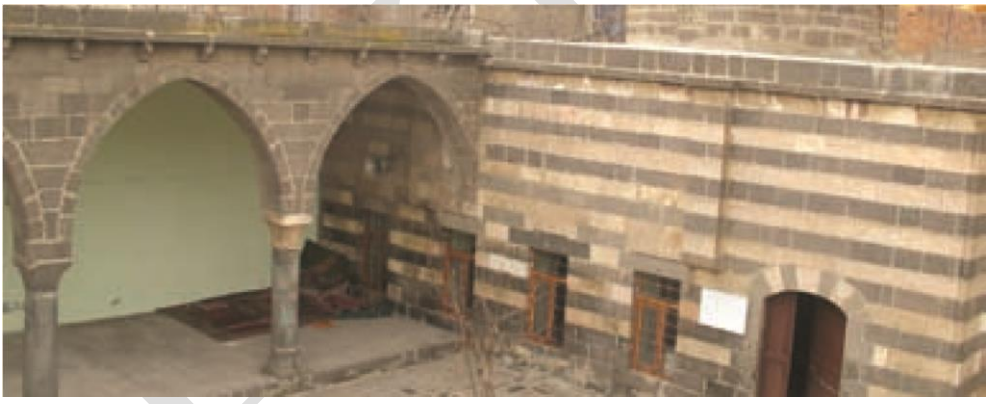

Nasuh Paşa Camii/Merkez Sur İlçesi

vardır. Güneyde mihrabın yanınd aki pencereler hazireye açılır. Batı ucunda eni 1,95 m. gelen örülü bir kapı vardır. Harim, ortada 4 kolon üstüne oturan içi kubbeli, 4 ana yöne birer üst penceresi olan fenerlikten aydınlanır. Pencereler kubbe kesimindedir. Üstte, ala turka kiremitle kaplı az eğimli piramit çatı ve sekizgen kasn ak bulunmaktadır.

[317] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 653.

2,11 m. eninde, sıvasız, yarım daire kesitli bazalt mihrap, güney eksenden biraz doğuya kaçırılmış ve duv arla 14° lik açı yaparak yerleştirilmiştir. Bu nedenle sol (doğu) kenarı taşkın, sağ (batı) kenarı ise gömük du rumdadır".[318]

Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Nasuh Paşa Camii" adı ve 21.00.01/035 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[319] Arsa alanı 2500 m², cami alanı 400 m², cemaat kapasitesi yazlık bölüm ile birlikte 533 kişi olup tek şerefeli tek minareye sahip Nasuh Paşa Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Cami, muhtelif zamanlarda birkaç kez onarım görmüştür.[320]

33. NEBİ CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Nebi Camii, Dağ Kapı'da, Gazi Caddesi ile İzzet Paşa Caddesi'nin kesiştiği köşede yer almaktadır. Minaresinde bulunan "Kâle'n-Nebî: Peygamber (s.a.v.) buyurdu" diye başlayan kitabelerin (hadis-i şeriflerin) çokluğundan dolayı Nebi Camii diye isimlendirilmektedir.[321]

Nebî Cami mimaresinden "Kâle'n-Nebî diye başlayan bir kitabe

E-Kitap

[318] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s.170–174.
[319] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).
[320] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 10.
[321] Kitabeler için bkz. Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 475.

Minaresinin üzerindeki 936/1530 tarihli kitabeden Diyarbakırlı Kasap Hacı Hüseyin adlı bir şahsın bu kısmı yaptırdığı anlaşılsa da, ana binanın kimin tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat taş örtülü tek kubbeli caminin, 15. yüzyıl Akkoyunlu eseri olduğu tahmin edilmektedir.

Nebi Camii/Diyarbakır-Merkez

Nebi Camii daha önce geniş bir alan üzerine yayılmış bir halde Şâfiîler kısmı, Hanefîler kısmı ve medrese bölümlerinden oluşmaktaydı.[322] Günümüzde-

Nebi Camii olarak bilinen ve kullanılan Şafiîler kısmının tamamı ile medresenin bir bölümü mevcuttur. Medrese kısmı bugün imam odası olarak kullanılan kısımdan başlayıp batı tarafta bulunan abdest alma çeşmelerinin bulunduğu yerde idi. O dönemde abdest alma yeri ise avlu ortasında bulunan büyük bir havuz etrafında idi. Kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmeyen medrese, 15. yüzyıl olarak tarihlenmektedir.[323]Nebi camii'nin Hanefîler kısmı 936/1530 yılında camiye minare eklenirken inşa edilmiştir.

E-KİTAP

[322] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 27.

[323] Sözen, *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, s. 117; Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular Siyasal Kültürel ve Ekonomik Tarihi*, Ankara 2002, s. 216.

Zübeyde ve Leyla Hanımlar Türbesi/Nebi Camii haziresi

Enine planlı dört sahınlı, ayaklı ve kemerli olan Hanefîler kısmının belgelere göre 1927 yılında üst ahşap kirişlemesi çürüyerek çökmüş ve 1955 yılında Gazi Caddesi batı yöne doğru genişletilirken kamulaştırılıp caddeye katılmıştır. 1960 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce caminin kalan kısımları onartılmış, minaresi de sökülerek taşlar numaralanarak Şafiîler kısmına daha yakın şimdiki yerine taşınmış ve onarılmıştır.

Yıktırılan Hanefîler kısmının hemen batısında, orta kubbeli, buna bağlı az derinlikli iki katlı Şafiîler kısmının yapılış tarihi ise kesin olarak bilinmemektedir.[324] Bugünkü haliyle cami, tek kubbelidir. Ortada ikisi bağımsız altı ayak üzerine oturan kubbe yanlara doğru kemerlerle genişletilmistir. Girişte üç kubbeli son cemaat yeri bulunmaktadır. Kuzeydoğuda yapıdan bağımsız olan minare kare gövdeli olarak yükselmektedir. Yapı bazalt ve kalker ile iki renkli olarak inşa edilmiştir.[325] Nebi Camii, Diyarbakır'ın en faal camileri arasında yer almaktadır.

Diyarbakır'da 1717–1719 yılları arasında valilik yapan Köprülü Abdullah Paşa, Nebi Camii'nin arka tarafında, eşi Zübeyde Hanım ve kızı Leyla Hanım için bir türbe yaptırmıştır (Bkz. Zübeyde ve Leyla Hanımlar Türbesi). Bu türbe bugün ayaktadır.[326]

Caminin mimarî yapısı ve özellikleri hakkında Metin Sözen eserinde şunları kaydetmektedir: "Cami, Diyarbakır'ın özelliği olan siyah bazalt taşından inşa edilmiştir. Ancak son cemaat yeri cephesinde ve minarede bir sıra beyaz, bir sıra siyah bazalt taş ile değişik bir yol denenmiş ve tek düzen görünüş engellenmiştir.

Nebî Camii Medresesi'nin günümü ulaşan bir kısmı

Nebi Camii, mimari özellikleri, plan şeması bakımından altı ayaklı yapılar grubu içine girmektedir. Kubbeler cephede iki bağımsız, iki yarım duvara gömülü sütunlara dayanmaktadır. Yan kısımlar duvarla kapalıdır ve birer pencereyle dışarıya açılmaktadır. Pencereler dikdörtgen olup üzerinde sivri boşaltma kemerleri yer almaktadır. Kubbeler yanlarda doğrudan duvarlara değil, dar kemerlere oturmaktadır.

İki yandaki kubbeli alan biraz yükseltilerek, ortadaki giriş kısmından ayrılmış, cami cephesine yanlarda iki pencere, iki de beş kenarlı son cemaat yeri mihrabcığı açılmış, bu şekilde düzenli bir görünüş elde edilmiştir. Ayrıca son cemaat yeri kubbelerinin düz bir alınlık duvarıyla gizlenmiştir.

E-KİTAP

---

[324] Tuncer, "Diyarbakır Camileri", s. 214; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 40–41; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 477.

[325] Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s. 80.

[326] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 98; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 58; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 477; Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 76.

Minaresi siyah-beyaz taşlardan yapılmıştır ve bu çevrede sık sık karşımıza çıkan kare şeklindedir. Üstündeki silindirik kısım, diğer kısımlarla çelişme halindedir. Dışta dikkati çeken, zaman zaman beyaz taşlara rastlamak üzere yazı dizilerinin bulunuşudur. Yapı, içerden değişik bir görünüşe sahiptir. Zemin planına bakılırsa altı ayaklı ve yanlara ikişer derin kemerle genişleyen bir durum görülür. Bu görünüşüyle altı ayaklı yapılar içine koymak mümkündür. İlk anda plandan kalkarak böyle bir sonuca varmak, bizi yanıltabilir. Üst yapı doğrudan doğruya bir kubbenin yanlara derin kemerlerle genişletilmesinden meydana gelmiştir.

Orta alanda iki kare ayak bulunmakta, bunların köşeleri belirli bir yüksekliğe kadar düzlendiğinden, zemin planında sekizgen gibi gözükmektedir. Altı ayaklı yapılarda kubbeye geçiş organı, bir yanda bu ayaklara dayanır. Köşe trompları yanlara açılan kemerlerin ortasına rastlamaktadır. İçteki kubbe dışta gizlenmiş, taştan konik çatı şeklini almıştır. Bu bakımdan Nebi Camii'nin dış görünüşü, plan şemasını yansıtmamaktadır.

Tromplar ve kubbe yeni kalem işleriyle bezenmiştir. İlk anda yapıya iç açıcı bir görünüm sağlayan, bu yanlara kemerlerle açılmasıdır. Ayrıca bu açılmadan yararlanarak her cepheye iki pencere koymak mümkün olmuştur. Mihrap cephesinde ise iki pencere vardır. Mihrabı beyaz taştandır, geometrik bordürleri bulunmaktadır. Minberi yalın ve

E-Kitap

herhangi bir özelliği yoktur. Zemininden biraz yukarıda bir şerit halinde çiniler yer almaktadır".[327]

Evliyâ Çelebi, Nebi Camii'ni şöyle tasvir etmektedir: "Dağ kapısı yakınında bir eski camidir. Gayet ruhaniyetli olup, kubbeleri kârgirdir. Baştanbaşa kurşunludur. Dört köşe bir minaresi vardır. Bir tarafında Şâfiîler Camii var. Mihrab ve minberi, müezzinler mahfili gayet sanatlıdır. Avlusunda bulunan havuzu ve fıskiyesi sanatlıdır. Bunun da cemaati çoktur. Yapıcısı, Hazret-i Peygamberi rüyasında görüp, onun öğretmesiyle yaptığı için Peygamber Camii derler."[328]

Nebi Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Nebi Peygamber (Kasap Hacı Hüseyin) Camii" adı ve 21.00.01/034 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır. Nebi Camii'nin bir bölümü ve mevcut olan medrese kısmı da "Nebi Peygamber Medresesi" adı ve 21.00.01/162 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[329]

Nebî Camii iç görünüm/Merkez Sur İlçesi

[327] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 43–47; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 478; Ayrıca bkz. Cantay, "Akkoyunlu Cami Mimarisinin Osmanlı Cami Mimarisine Etkileri", II, 466.

[328] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 25.

[329] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

Ayrıca cami, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Nebi Camii ve Hazire" adı ile 12.06.1991 tarih ve 786 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[330]

Arsa alanı 1270 m², cami alanı 170 m² ve cemaat kapasitesi 450 kişi olan tek şerefeli tek minareye sahip Nebî Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.[331]

Nebî Camii son cemaat kısmı

34. RAĞIBİYE (DEFTARDÂR) CAMİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Defterdâr adı ile de bilinen cami, Süleyman Nazif Mahallesi, Melik Ahmet Caddesi, Ocak Sokak'ta yer almaktadır.

Diyarbakır Defterdarı Ahmet Zihnî Bâlî Bey tarafından 1594 yılında yaptırılmıştır. Daha sonra harabeye dönmüş olan camiyi, 1832 yılında Hacı Muhammed Rağıb

[330] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[331] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 8.

Efendi (ö. 1265/1848) tamir ettirilmiş, ayrıca caminin güneyine bir de medrese inşa ettirmiştir. Rağıbiye Cami, inşa ettiren Defterdarı Ahmet Zihnî Bâlî Bey'e nispetle "Defterdar", onarımını yaptıran Hacı Muhammed Rağıb Efendi'ye nispetle de "Rağıbiye" adları ile anılmaktadır.

Boyut, düzenleme ve örtüsü açısından Diyarbakır mescitleri türündedir. Siyah bazalt taşının kullanıldığı kitlede zemin kat, enine doğu batı doğrultusunda uzanmaktadır. Harime kuzeydeki merdivenlerle ulaşılır. Mihrap duvardan 9 cm. çıkıntılıdır. Güneyde mihrabın yanlarında ikişer pencere vardır. Ahşap minberin boyutları mihrap ve camiyle orantılıdır. Korkuluklarında yazı, üçgen kesiminde geometrik süsleme bulunur. Cami olabildiğince sadedir. Doğu duvarında ve batı duvarı güney yarısında tek pencere bulunur. Pencereler içeride teğet kemerli almaşık birer girinti içine alınmıştır. Güney bahçe haziredir ve Rağıp Efendi'nin aile efradı medfûndur. Kuzey avlu ise boştur.[332]

Muhammed Rağıb Efendi'nin kabri, caminin güney haziresinde, Rağıbiye Medresesi'nin avlusunda bulunmaktadır.[333] Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Defterdar (Rağıbiye) Camii" adı ve 21.00.01/013 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[334] Ayrıca *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Defterdar Camii ve Hazire" adı ve 12.06.1991 tarih ve 781 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[335]

Arsa alanı 500 m², cami alanı 200 m² ve cemaat kapasitesi 300 kişi olan Rağıbiye

Rağıbiye Cami arka bahçesi ve Rağıb Efendi'nin kabri

Rağıbiye Cami iç görünüm/Merkez Sur İlçesi

[332] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 165; Beysanoğlu, Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi, II, 667; Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 100.

[333] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", s. 194.

[334] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[335] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.[336]

Rağıbiye Medresesi, Nakipler ailesinden olan seyyid Hacı Muhammed Rağıb Efendi (ö. 1848) tarafından 1826–1833 yılları arasında yaptırılmıştır. [337] Hureviyye Medresesi'nde müderrislik yapan Hacı Rağıb Efendi malının tamamını bu medrese için sarfetmiştir. 1249 tarihli Hacı Rağıb Efendi Vakfı vakfiyesinde vakıf malları ve şu sekilde sayılmaktadır: *Medrese, fevkan camii şerifi (9 eyvan, 8 hucurat, 1 dersane fevkinde 2 tek eyvan ve bir matbu kütüphane, 5 havuz, 4 masura ab-ı sahravat, 2 bahçe, her bahçede bir su kuyusu, eşcarı müsmire ve gayr müsmire) evsafla mevsuf medrese ve mescid-i şerif, 1 adet furun, şatıroğlu furunu, 1 değirmen, 1 harabe değirmen ve harimlerimde vaki olan el-ma'lümatül-hudud tarlalar ve üzerindeki eşcarı müsmire ve gayr müsmire. Gelir evvela medrese ve sonra evkafın tamir ve terminine ve vakfiyede yer aldığı üzere sarf olunacaktır.*[338]

Günümüze ulaşmayan medresenin, güneyinde yedi, doğusunda iki kemerli eyvan, sekiz hücre ve bir büyük dershane ve üst katında iki kemerli iki eyvanlı bir kütüphane bulunmakta idi.[339] Muhammed Rağıb Efendi'nin kabri de Rağıbiye Camii'nin arka avlusundadır. Mülkiyeti Nakipler ailesine ait[340] olan medrese Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında 21.00.01/102 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kabulunmaktadır.[341]

35. SAFA (PARLI) CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Parlı Cami olarak da bilinen Evliyâ Çelebi'nin İpariye diye isimlendirdiği Safa Camii, Merkez Sur İlçesi, Melik Ahmet Caddesi, Kara Cami Sokak'ta bulunmaktadır.

E-Kitap

---

[336] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 16.

[337] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, Ankara 2003, II, 745; Acar, "Diyarbakır Medreseleri ve Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisindeki Yerleri", I, 148.

[338] Aydemir, "Diyarbakır'da Bulunan Vakıfların Envanteri Üzerine Bir Çalışma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.e-sosder.com/dergidetay.php?id=110 (08.02.2009).

[339] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, Ankara 2003, II, 745.

[340] **Nakipler Ailesi**: Diyarbakır'da Nakiplik (seyyid ve şeriflere ait işleri görmek amacıyla kurulmuş olan teşkilata nikâbet, bu teşkilatın başındali kişiye nakîb ya da nakîbu'l-eşraf denir) görevini üstlenmiş olan seyyid ailesi bundan dolayı halk arasında nakipler ailesi olarak bilinir. Cumhuriyet döneminde Ocak ve Nakipoğlu soyadlarını kullanmaya başlamışlardır. Bkz. Abdurrahman Adak, "Güneydoğu Anadolu'da Seyyidler", *Marife*, Yıl 4, S. 3, Kış 2004, s. 388.

[341] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

Safa Camii'nin yapım tarihi hakkında kesin bir tarih verilememekle beraber, 15. yüzyılın ortalarında Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd Sâfi'nin isteği üzerine Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından yaptırıldığı ve Şeyhe hürmeten Camiü's-Sâfi denildiği, sonradan Camiü's-Safa denilmeye başlandığı tahmin edilmektedir.[342]

Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâmesi*'nde minarenin kirecine yetmiş yük Diyarbakır çevresinde yetişen kokulu bitkiler, Misk-i Hoten, katılarak bina edildiği için İparî yani Miskli Cami denildiğini ifade etmektedir.[343] Bu yüzden o dönem Safa Camii'nin minaresinin kılıf içinde tutulduğu ve sadece cuma günleri bu kılıfın çıkarıldığı ifade edilmektedir. Günümüzde minarenin koku özelliği fark edilememektedir. Caminin, kapı üstündeki kitabesinden 938/1531 yılında Abdurrahman b. Hacı Hüseyin tarafından onarıldığı anlaşılmaktadır.

Doğu-batı dogrultusunda dikdörtgen bir alanı kaplayan yapının kuzey cephesi boyunca beş kubbeli son cemaat yeri revakı uzanmaktadır. İç mekân ortada 4'ü bağımsız 8 ayak üzerine bir kubbe ile kapatılmıstır. Bu kubbe, dogu ve batıda kemerlerle genisletilmiştir. Yan mekânlar köşelerde kubbe, ortada beşik tonozla kapatılmıstır. Orta kubbe dışta yükseltilmis kasnak üzerine kiremit külahla kaplanmıştır. Kuzeydoğuda yapıdan bağımsız minaresi yükselmektedir.[344]

Safa Camii'nin en önemli yanlarından biri, ana kapıdan içeri girilince görüleceği gibi orta alanda meydana gelen sekiz ayağa oturan orta kubbesidir. Maksure kubbesi, sekizgen kasnak ve piramit külahla örtülüdür. Alaturka kiremit kaplıdır. Dört ana yöne birer tepe penceresi vardır. Kasnak dışında kalan örtü yanlara akıntılı ve dolgulu olup, sular çörtenlerle akıtılır.[345]

---

[342] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 55; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 23; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi,* II, 467.

[343] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 26.

[344] Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme,* s. 70.

[345] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 469.

Safa Cami Son Cemaat Yeri/Merkez Sur İlçesi

Son cemaat yeri beş kubbeli olup, iç yan örtüler de dâhil, yükseltilen kalkan duvarları ve dolgusu nedeniyle dışa yansımazlar. Kuzeydoğu köşede taşkın olan minare ile kitle arasında hazire kapısı vardır.[346] Bir Akkoyunlu şaheseri olan Safa Camii'nin minare küpündeki kûfi pano, minaresindeki damlalı, rozetli yazı; şeritli, geometrik ve zengerekli süslemeler ve duvar çinileri el sanatları açısından harikadır.[347]

Safa Camii, önemini planından, çinilerinden ve zengin taş süslemelerinden almaktadır.[350] Harim, altta altıgen çinilerle kaplıdır. Türk mavisi ve koyusu egemen olup çin bulutu desenli su ile çevrelenir. Çinilerde değişik desenlerin yeğlendiği görülmektedir.

Harim taçkapısı sade olup kemerli girintiyle yetinilir. Kapı boşluğunu basık bir almaşık kemer örter. Bunu yazı şeridi ve teğet kemerli bir pencere izlemektedir. Oldukça özenli mermer minber, yer yer boyandığı için kirletilmiş sayılır. 3,68 m. eninde, 5,17 m. yüksekliğindeki süslü mihrap, kubbe duvarından 7 cm taşkındır. Yarım sekizgen planlı mihrap girintisi sütuncelerle başlar ve üstte 10 sıralı mukarnas dizisiyle son bulur.

Harimin doğu ve güneyi haziredir. Hazirede Şeyh Abdülcelil Türbesi bulunmaktadır (Bbz. Şeyh Abdülcelil Türbesi).

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, Eizze-i kirâmdan Şeyh Ahmed-i Gülşenî'nin Safa Camii haziresinde medfûn olduğu bilgisi bulunmaktadır.[348] 1945

---

[346] Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 24; Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s. 70.

[347] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 469; a.mlf., "Anadolu'nun Kültür ve Medeniyet Tarihinde Diyarbakır", *1.Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır'ı Tanıtma Kültür Yardımlaşma Vakfı Yay., Ankara 2001, s. 162; Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s. 70. [350] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 469.

[348] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 208.

Ekitap

yılında vefat eden Gülşenî tarikatının halifelerinden Şeyh Ahmed Gülşenî ise Mardin Kapı mezarlığında medfûndur.[349]

Caminin güneyinde, İpâriye Medresesi bulunmaktadır. Burada ünlü bilgin Muslihüddîn Larî'nin ders verdiği bilinmekte, bu yüzden medrese onun ismi ile de bilinmektedir (Bkz. Muslihüddîn Lârî Medresesi).[350] Muslihüddîn Larî (ö.1571), Safa Camii'nin batısındaki mezarlıkta medfûndur (Bkz. Muslihüddîn Larî ve Kabri).[351] Safa Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Safa (Parlı-Parlak-İparya) Camii" adı ve 21.00.01/020 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[352] Ayrıca *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Parlı Safa Camii ve Hazire" adı ve 12.06.1991 tarih ve 782 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[353]

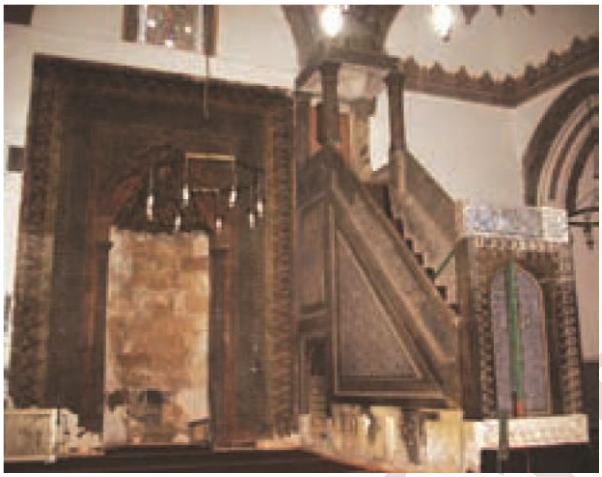

Arsa alanı 728 m², cami alanı 228 m² ve cemaat kapasitesi 400 kişi olan tek şerefeli tek minareye sahip Safa Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel

[349] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 79; Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 51.

[350] Tuncer, "Diyarbakır Camileri*",* s. 214–215; Acar, "Diyarbakır Medreseleri ve Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisindeki Yerleri", I, 136.

[351] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 489.

[352] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[353] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

Müdürlüğü'ne aittir. Birkaç kez onarım geçirmiş[354] olan cami, en son 2004–2005 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır.

36. SALOS CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Salos Camii iç görünüm/Merkez Sur İlçesi

Salos Camii/Merkez Sur İlçesi

16. yüzyıl Osmanlı eseri olan cami, Merkez Sur İlçesi'nde, Gazi Caddesi üzerinde Peynirciler Çarşısı'nın karşısında bulunmaktadır. Evliyâ Çelebi, camiyi, Salori olarak adlandırmaktadır. Caminin yapım tarihi sonradan asılan kitabesinde 1743 olarak verilmesine karşın, 16. Yüzyıl Osmanlı eseri olduğu tahmin edilmektedir.[355]

Arsa alanı 150 m², cami alanı 120 m² ve cemaat kapasitesi 100 kişi olan Salos Camii'nin mülkiyeti şahsa aittir. Daha önce iki kez onarım geçiren cami,[356] son olarak

[354] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 13.
[355] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 675.
[356] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 30.

16.05.2008–16.11.2008 tarihleri arasında tadilat geçirmiş, bu tadilatta camiye sonradan yapılan eklemeler yıkılarak, cami orijinal haline dönüştürülmüştür.

İbadete açık olan cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Salos (Salız) Camii" adı ve 21.00.01/027 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[357]

37. SARI SALTÛK MESCİDİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Sarı Saltuk Camii ve Türbesi/Merkez Sur İlçesi

[357] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

Sarı Saltuk Mescidi, Merkez Sur İlçesinde, Urfa Kapı'nın karşısında Sarı Saltûk Türbesi'nin yanında bulunmaktadır. Burada bulunan türbede İbrahim Gülşenî'nin halifesi olan Şeyh Sadık Ali Efendi'nin medfûn olduğu aktarılmaktadır (Bkz. Sarı Saltûk Türbesi). Günümüzde cami olarak kullanılan yapı, burada bulunan Gülşenî Tekkesi'nin bir bölümüdür. [358]

Sarı Saltûk Mescid veTürbesi/Urfa Kapı

Arsa alanı 180 m², cami alanı 30 m², cemaat kapasitesi 45 olan Sarı Saltûk (Saltık) Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Cami, birkaç kez onarım geçirmiştir.[359]

38. SİN CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Sin Camii, Merkez Sur ilçesinde, kendi adı ile anılan semtte, Vakıflar işhanının karşısında, Artuklar Sokak'ta bulunmaktadır. Sinlioğlu, Sinoğlu, İbn-i Sin ve Şems Efendi adları ile de bilinen caminin yaptıranı ve yapım tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak 16. yüzyılın başlarında, 1518–1540 tarihleri arasında yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Evliyâ Çelebi, camiyi, Şems Efendi isminde birisinin yaptırdığını belirtmekte ve şu inanışı aktarmaktadır: "Şems Efendi daha anne karnında iken babası

onu 'İlâhî bu hâmile ehlimin karnındaki evladımı sana emanet eyledim' diye dua edip gazâya çıkar. Gazâ sonrası döndüğünde eşinin vefat ettiğini öğrenir. Bunun üzerine eşinin karnındaki çocuğu Allah'a emanet ettiğini söyleyerek eşinin kabrini açar ve kabirde rahat bir vaziyette annesinin çürümemiş olan sağ memesini emen çocuğunu

[358] M. Şefik Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid Diyarbekir Velileri I-II*, Kent Yay. İstanbul 2001, s. 19; Murat Özaydın, "Türk Mutasavvıfı İbrahim Gülşenî'nin Tarikatı ve Diyarbakır'a Yansımaları", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, III, 778.

[359] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 30.

bulur. İşte bu çocuğa Sinoğlu ve Şems derler. Sinoğlu büyüdüğü zaman ehl-i takva ve hayırsever bir kişi olmuş ve bu camiyi de yaptırmıştır".[360]

Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Sin Camii" adı ve 21.00.01/036 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[361] Cami günümüzdeki şeklini H. Ahmed Ezber'in 1960 yılında yaptırdığı onarım ve eklemeler sonucunda almıştır. Bu haliyle camide sadece harimde bulunan kemerler tarihi özelliği kısmen yansıtmaktadır.

Arsa alanı 305 m², cami alanı 305 m² ve cemaat kapasitesi 450 kişi olan Sin Camii'nin mülkiyeti şahsa aittir.[362]

39. ŞEYH MATAR (DÖRT AYAKLI MİNARE) CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Dört Ayaklı Minare ve Kasım Padişah isimleri ile de bilinen cami, Savaş Mahallesi, Yenikapı Sokak'ta bulunmaktadır.

Minaresindeki yazıtından 906/1500 yılında ismini de aldığı Akkoyunlu Sultanı Kasım Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Minarede bulunan kitabede "Âdil Sultan Kasım Han'ın saltanatı zamanında Hacı Ömer oğlu Hacı Hüseyin'in emeğiyle 906/1500 senesinde inşa edildi" yazılıdır.[363] Şeyh Matar Camii'nin minaresi hakkında *Diyarbakır Salnâmeleri'*nde İslâmdan önce yapılmış sağlam ve yüksek bir eser olduğu, fetihten sonra yanına cami inşa edilerek minare olarak kullanılmaya başlandığı bilgisi bulunmaktadır.[364]

E-Kitap

[360] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 26; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 27; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 610; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 55.

[361] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[362] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 17.

[363] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 480.

[364] *Diyarbakır Salnâmeleri*, III, 98, 222.

Şeyh Matar Camii/Diyarbakır-Merkez

E-K

Caminin yapıldığı alanın, Şeyh Mutahhar isimli bir kimsenin mezarının bulunduğu[365] arsa olduğu için, caminin Şeyh Mutahhar (Şeyh Matar) adıyla anıldığı söylenmektedir.

[366]Orhan Cezmi Tuncer, Şeyh Matar Camii'nin mimari yapısı hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Tek kubbeli almaşık örgülü kare prizma gövde, silmeyle son bulur. Harimde, yanlarda üçer, kuzey ve güneyde ikişer penceresi olup tümünün iç ve dışında kemerle kapanan girintileri vardır. Bugün ikisi de kapatılmış olan kıble duvarı pencereleri içinden yanlara doğru yükselen merdivenlerle, doğu ve batı duvarı güney pencereleri üstüne yerleştirilen ve harim üst yarısına açılan ufak mahfillere ulaşılır. Son cemaat yeri doğu ucundaki kapıyla, mahfile bağlanır.

Üç monolit kolona oturtulan kare kesitli minare bir sanat ve teknik gösterisidir. Gövdede almaşık örgüler köşelere varmadan kesilir. Üç ara silme gövdeyi eşit olmayan dört parçaya böler. Peteğin üst yarısından fazlası beyaz taştandır".[367]

Cami, 1960 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onartılmıştır.[368] Şeyh Matar Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Şeyh Matar (Kasım Padişah - Şeyh Mutahhar) Camii (Dört Ayaklı Minare)" adı ve 21.00.01/019 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[369]

Arsa alanı 600 m², cami alanı 221 m² ve cemaat kapasitesi 500 kişi olan Şeyh Matar Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.[370]

40. ŞEYH YUSUF CAMİİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Debbağhane'nin çok yakınında olduğu için Tabakhane Mescidi olarak da bilinen Şeyh Yusuf Camii, Melik Ahmet Mahallesi Kesmeli Sokakta bulunmaktadır. Cami, haziresinde bulunan ve Şeyh Yusuf el-Hemedanî'ye nispet edilen türbe (Bkz. Şeyh Yusuf el-Hemedanî Türbesi) dolayısıyla bu isim ile anılmaktadır.[371] Caminin 873/1468 yılında Kavvasoğlu diye meşhur Hacı Ahmed tarafından yaptırıldığı vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Türbenin ise 871/1466 senesinden daha önce inşa edilmiş olduğu tahmin edilmektedir.[372]

Şeyh Yusuf Camii/Merkez Sur İlçesi

Siyah bazalt taşından son derece sade şekilde yapılmış tek katlı, kârgir cami, son cemaat yeri ve üç sahnlı hacimden oluşmaktadır. Ön köşeleri sütunceli, yarım sekizgen girintili sade bir mihrab ve minberi vardır.[373]

Cami avlusunda, caminin evvelki imamlarından Hüseyin Efendi ile kızı Fatma Hanım da medfûndur. Şeyh Yusuf Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Şeyh Yusuf Hemedani (Tabakhane) Camii" adı ve 21.00.01/037 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[374] Ayrıca *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Şeyh Yusuf Hemedani Camii ve Hazire"

---

[365] *Diyarbakır Salnâmeleri,* IV, s. 210.

[366] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 60; Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, II, 480.

[367] Tuncer, "Diyarbakır Camileri*",* s. 216–217; Ayrıca bkz. Cantay, "Akkoyunlu Cami Mimarisinin Osmanlı Cami Mimarisine Etkileri", II, 470.

[368] Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 43.

[369] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[370] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 11.

[371] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 73–74; Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 93; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 62.

[372] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 63.

[373] Tuncer, *Diyarbakır Camileri, s. 73.*

[374] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

adı ve 12.06.1991 tarih ve 799 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[375]

Arsa alanı 1000 m², cami alanı 500 m² ve cemaat kapasitesi 750 kişi olan Şeyh Yusuf Camii'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.[376]

41. TACETTİN MESCİDİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Merkez Sur ilçesi, Tacettin Mahallesi'nde Melik Ahmed Paşa Hamamı yakınında bulunmaktadır. Kitabesi bulunmadığından yaptıranı ve yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte,[377] mimari üslubundan 15. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir.

Tacettin Mescidi, evler arasına sıkışmış bir yapı olup yalnızca doğu cephesi sokağa açılmaktadır. Giriş kapısı siyah kesme taştan yapılmış olup, bu yüzden de diğer bölümlerden ayrılmaktadır. Avlunun güneyinde basık bir sütuna dayanan iki kemerli bir son cemaat yeri vardır. Mescidin duvar çıkıntıları ile bu sütunun üzeri bir çatı ile örtülmüştür. Son cemaat yerinden mescide giriş sola kaydırılmış, orta eksene de iki yanında birer pencere olan birer mihrap yerleştirilmiştir. İbadet mekânı dikdörtgen planlı olup, üzeri ahşap bir çatı ile örtülmüştür. Evler arasında bulunduğundan yalnızca aydınlatma amaçlı doğu cephesine iki pencere açılmıştır. Tacettin Mescidi, değişik zamanlarda yapılan özentisiz onarımlar ve çevresine yapılan binalar sonucu tarihi özelliğini büyük ölçüde kaybetmiştir.

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, Diyarbakır'da kabri bulunan Peygamber, sahâbe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda eizze-i kirâmdan Şeyh Saadeddin-i Cibâvî neslinden Şeyh Abdurrahman'ın, Saadeddin-i Cibâvî Zâviyesi'nin iç tarafında medfûn olduğu belirtilmektedir.[378] Saadeddin-i Cibâvî Zâviyesi'nin ise şimdiki Tacettin Camii'nin yerinde olduğu tahmin edilmektedir.[379]

42. ULU CAMİ/CAMİ-İ KEBİR (DİYARBAKIR MERKEZ)

Diyarbakır şehrinde bulunan tarihi camiler içinde en büyüğü ve en ünlüsü Gazi Caddesi üzerinde bulunan Ulu Cami'dir. Hicri 639 yılında İslâm orduları Âmid'i (Diyarbakır) fethedince İyâz b. Ganm tarafından Mar Toma/Saint Toma Kilisesi'nin üçte ikilik kısmı camiye çevrilmiştir. Kiliseden camiye çevrilen, bir zamanlar "put"

---

[375] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[376] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 19.

[377] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 69.

[378] *Diyarbakır Salnâmeleri (1316/1898)*, IV, 211.

[379] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid, (2001),* s. 25.

E-Kitap

bulunması sebebiyle, "Heykel" denilen bugünkü Hanefîler kısmının orta yerindeki en yüksek bölüme,[380]

Dört bir yanı tarihi yapılarla çevrili Ulu Camii avlusu

zamanla çeşitli ilaveler yapılmak suretiyle Ulu Cami (Cami-i Kebir) bugünkü şeklini almıştır.[381]

Anadolu'nun ilk ve en eski camilerinden olan Ulu Cami[382] birçok kez bakım ve onarımdan geçirilmiştir. En kapsamlı onarım, Büyük Selçuklular döneminde, Sultan Melikşah'ın emriyle şehrin valisi Amidüddevle Ebu Mansur Muhammed tarafından 484/1091 yılında yaptırılmıştır. Bu onarımdan dolayı Ulu Cami, bir Selçuklu eseri olarak da kabul edilmektedir.[383]

Ulu Cami sonraki yıllarda Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev, Artukoğullarından Melik Salih, Akkoyunlu Padişahı Uzun Hasan ve Osmanlı Padişahı

---

[380] *Diyarbakır Salnâmeleri*, III, 98, 222; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 272.

[381] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 38; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, Ankara 2003, I, 272;
a.mlf., *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 103; Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s. 41.

[382] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 272, Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, II, 1; *2000'e Beş Kala Diyarbakır*, s. 95.

[383] *Diyarbakır Vilayeti Mufassal Tahrir Defteri (Âmid Sancağı, 1564–1568)*, I, LV; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 273; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar,* s. 14.

IV. Mehmed tarafından da onarıma tabi tutulmuştur. Ulu Cami son olarak 1975–1977 yıllarında kapsamlı bir onarımdan geçirilmiştir.[384]

Benzerliklerinden dolayı Şam'da bulunan Emeviyye Camii'nin Anadolu'ya yansıması olarak yorumlanan[385] ve Emevî geleneğine uygun olarak yapılan[386] Diyarbakır Ulu Cami,

E-Kitap

[384] Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s. 43.
[385] Basri Konyar, *Diyarbekir Kitabeleri*, Ulus Basımevi, 1936, II, 41.
[386] Semavi Eyice, "Cami", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 67.

Diyarbakır Ulu Cami

İslâm âleminin beşinci Harem-i Şerifi olarak kabul edilmektedir.[390]

Bir külliyeyi andıran Ulu Camii, ortadaki dikdörtgen biçimindeki büyük avlunun etrafında yer alan çeşitli bölümlerden oluşur. Avlunun güneyinde Hanefîler bölümü, kuzeyinde Şafiîler bölümü ve Mesûdiye medresesi, batı girişinin hemen yakınında Zinciriye Medresesi ile doğu ve batısında revaklı bölümler bulunmaktadır. [391]

Cami avlusuna ana kapı konumundaki doğu kapısı ile kuzey ve batı da bulunan üç ayrı kapıdan girilmektedir. Kuzeydeki kapıdan avluya uzunca bir aralıktan ulaşılır. Kuzey kapısının avluya bakan kısmında, 900 yıldan fazla bir geçmişi olan güneş saati yer almaktadır. Güneş saati 1920'lerde cami dışında park olan meydanda bulunuyorken sonradan buraya getirilmiştir. Önceki devirlerde avlu içinde bazı hükümdarların türbelerinin bulunmakta olduğu, bunların Şah İsmail tarafından 913/1507 yılında yıktırıldığı aktarılmaktadır.

Avlunun doğusunda iki katlı revaklı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün zemin katı 559/1163 yılında İnaloğlu Mahmut ve Veziri Nisanoğlu Ali tarafından, üst katı ise

---

[390] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 25; Konyar, *Diyarbekir Kitabeleri*, II, 45.

[391] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 25, 27.

1178/1764 yılında Sarı Abdurrahman Paşa tarafından yaptırılmıştır. Geçmiş dönemlerde kütüphane olarak kullanılan üst kat bugün de Suriçi Halk Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Doğu revakının her iki katındaki sütunlar olağanüstü güzellikteki nakışlarla bezeli korint düzeninde başlıklara sahiptir. Bu sütun başlıklarının, Diyarbakır'daki antik bir tiyatronun cephesinden sökülerek burada kullanıldığı ileri sürülmektedir. Doğudaki revakın ana giriş kapısının iki köşesinde aslanla boğa mücadelesini simgeleyen ve simetrik olarak işlenmiş kabartma bir figür yer almaktadır.

Avlunun batı kısmında da iki katlı revaklı bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün zemin katı 511/1117, üstü ise 518/1124 yılında Ebu Mansur İlaldı tarafından yaptırılmıştır. Bu bölüm antik çağın tiyatro cephelerini andırmaktadır. Ancak bu cepheye eklenen kitabeler ve silmeler ile değişik bir cephe görünümü elde edilmiş, ikinci katta da birbirlerinden farklı kemerler kullanılmıştır. Avlu revakları üzerinde yer alan bitkisel ve geometrik süslemeler ile taç kapısının iki yanındaki figürlü süslemeler Türk-İslâm sanatının önemli verileri olarak kabul edilmektedir. Batı cephesinde bulunan kapıdan çıkıldığı zaman hemen yakında, Ulu Cami yapı topluluğu içinde kabul edilen Zinciriye Medresesi yer almaktadır (Bkz. Zincîriye Medresesi).

Avlunun kuzeyinde iki ayrı bölüm yer almaktadır. Kuzey yönünde doğu cephesine bitişik olan bölüm, Mesûdiye Medresesidir (Bkz. Mesûdiye Medresesi). Medresenin önüne, sütunlu, sivri kemerli bir revak sırası yerleştirilmiştir. Böylece camiye bir bütünlük kazandırılmış, Mesûdiye Medresesine de cami ile bağlantılı bir giriş mekânı oluşturulmuştur. Kuzeydeki diğer yapı, batı cephesine bitişik inşa edilen ve tek katlı olan sütunlu, sivri kemerli bir revaktır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 935/1528 yılında Atak (Lice) Beyi Emir Ahmet Zırkî tarafından yaptırılan bu bölüm Şafiî mezhebinden Müslümanların ibadetleri için ayrılmıştır. Burada aynı zamanda Nakşî/Halidîlerin Hatme-i Ha-

Ulu Cami avlunun doğusundaki iki katlı revaklı bölüm

cegan yaptıkları yer olarak da bilinmektedir.

Avlunun güneyinde külliyenin ana binası, cami harimi yer alır. Külliyenin inşa edilen ilk yapısı olan bu bölümde Hanefiler ibadet etmektedir. Dikdörtgen şekilli, dıştan dışa boyu 75, eni ise 17 metredir. Yapının bugünkü orta mihrabı Osmanlı döneminde 1124/1712 Maktulzâde Vezir Ali Paşa'nın valiliği döneminde yaptırılmıştır. Minberin ise yapım tarihi konusunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak form ve süsleme özelliklerine dayanılarak minberin, 18. yüzyıl ve sonrasındaki onarımlar sorasında ilave edildiği anlaşılmaktadır.[387] Caminin ilk yapılışındaki mihrap ve minberi hakkında ise yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Ulu Cami avlusunda bulunan Güneş Saati

[387] Baş, "Diyarbakır'daki Osmanlı Dönemi Taş Minberleri", II, 536.

Cami tavanı, 1712 yılında yapılan kalem işi süslemelerle örtülüdür. Minare bu bölümün kıble duvarına bitişiktir. 1839 yılında yıldırım düşmesi neticesinde onarım gören minarenin, yapının kilise olarak kullanıldığı dönemden kaldığı tahmin edilmektedir.

Diyarbakır Ulu Camii avlusu batı cephesindeki bölüm

Ulu Cami taç kapı üzerinde bulunan figürler

Ulu Cami avlunun kuzey yönünde bulunan kısım

Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâmesi*'nde minarenin önce "nâkûshâne: çan kulesi" olduğunu ifade etmektedir.[388] Kare kesitli bir kule şeklinde uzayan minarenin üst kısmı, silindirik ikinci bir gövde ve konik bir külahla son bulmaktadır.

Caminin Hanefiler bölümünün avluya bakan cephesinin ortasına bir mihrap yerleştirilmiştir. Bunun sağ ve solunda içeriye girişler, pencereler ve caminin yan cephe ile birleştiği yerlere de yeniden birer kapı açılmıştır. Bu duvarı ortasından kesen uzun bir yazı frizi dikkati çekmektedir. Bu cephede üç sıra pencere açılmış ve bunun üzeri eğimli bir çatı ile örtülmüştür. Böylece cami girişi belirli bir şekilde ortaya çıkarılmıştır. Cami avlusunun ortasında bulunan sekizgen sütunların taşıdığı şadırvan 1266/1849 yılında yapılmıştır. Şadırvanın sütunları mermer işlemeli olup üstü sivri bir kubbeyle örtülüdür.[389]

Ulu Cami'nin süslemelerinde taş, ahşap ve metal malzeme kullanılmıştır. Taş olarak bazalt ve kalkerin bir arada kullanıldığı görülmektedir. Taş süslemeler oyma tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Ahşap süslemeler, kapı kanatları, şadırvan korkulukları ve iç mekân tavan kaplamalarında karşımıza çıkmaktadır. Bu süslemelerde kafes oyma, boyama ve çatma tekniği kullanılmıştır.[390]

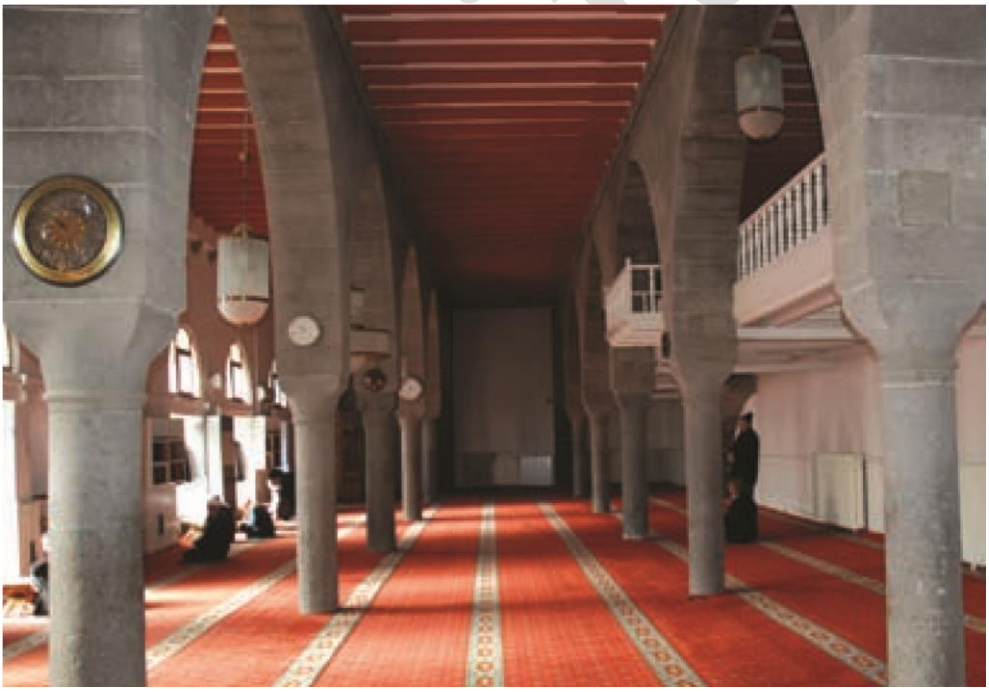

[388] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 25.

[389] Konyar, *Diyarbekir Kitabeleri*, s. 41–50; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 272–276; Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 38.

[390] Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s. 43.

Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâmesi'*nde Ulu Cami (Cami-i Kebîr) için şöyle demektedir: "Müverrih-i Rûm ve ukalâ-ı dûrbîn-i zevî'l-mefhûm cümlesi müttefiklerdir ki bu ibâdetgâh-ı atîk tâ Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın zamân-ı sa'âadetlerinde binâ olunmuşdur. Her düvel destinde bu kal'a oldukça bu binâ-yı kadîm ibâdethâneden gayrı bir şey olmamıştır. Hâlâ öyle rûhaniyyet var kim bir musallî rek'ateyn ibâdet etse kabûl olduğuna âdemün kalbi şehâdet eder. Gûyâ Haleb'ün Ulu Câmii ve Şâm'un Cam-i Ümeyyesi ve Kuds-i Şerîfin Mescid-i Aksâsı ve Mısr'un Cami-i Ezher'i ve İslâmbol'un Ayasofya-i

Ulu Cami mihrap ve minberi

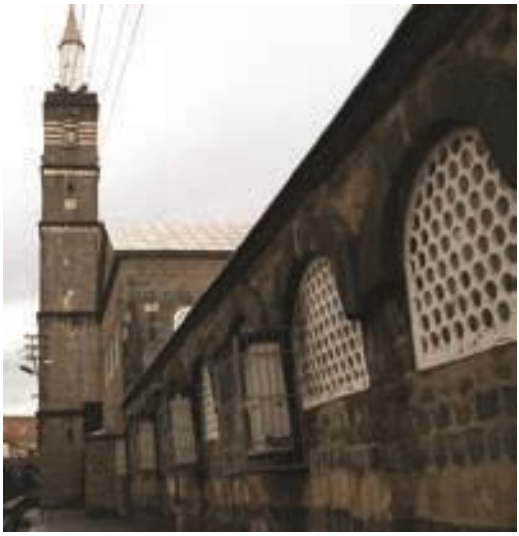

Ulu Cami minaresi

Kebîri gibi müstecâbü'd-dâ' ve bir Cami-i Diyârbekir'dir".[391] Bu cümlenin günümüz Türkçesinde karşılığı şöyledir: Şehrin ortasında eski mabed, Diyarbakır'ın yüzsuyu yani Cami-i Kebîr. Tarihçiler birliktirler ki, bu eski ibadet yeri, ta Hz. Musa zamanında yapılmıştır. Kale her kimin eline geçmiş ise, yine bu mabed, mabed olarak kalmıştır. İçinde öyle ruhaniyet var ki, bir kimse iki rekât namaz kılsa kabul olunduğuna kalbi şahitlik eder. Sanki Haleb'in Ulu Camii, Şam'ın Emevi Camii, Kudüs'ün Mescid-i Aksâ'sı, Mısır'ın Ezher Camii ve İstanbul'un Ayasofya'sıdır."

[391] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 25; Bruinessen-Boeschoten, Evliyâ *Çelebi Diyarbekir'de*, s. 108; Konyar, *Diyarbekir Kitabeleri*, II, 45.

438/1046 yılında Diyarbakır'a gelmiş olan İranlı gezgin Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* isimli eserinde Ulu Cami'yi şöyle tasvir etmektedir: "Ulu Cami, sağlamlık ve dayanıklılık konusunda bir benzeri olmayan kara taştan yapılmıştır. Mescidin ortasında her biri tek bir parça halinde 200 küsur direk yerleştirilmiştir. Bu direklerin üstünde, taştan kemerler bulunmakta; bunların üstünde ise daha kısa direkler görülmektedir. Yapı; marangozluk, oymacılık, süsleme ve boyama bakımından mükemmeldir." [392] Nâsır-ı Husrev'in övgüyle bahsettiği direk ve kubbeler 509/1115 tarihinde büyük bir deprem ve yangın sonucu hasara uğramış fakat daha sonra yeniden onarılmıştır. [393]

Diyarbakır Ulu Cami iç görünüm

Ulu Cami iç görünüm

[392] Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, trc. Abdülvehhap Tarzi, İstanbul 1967, s. 12–14.

[393] Cem Zorlu, "İlk İslam Coğrafyacılarına Göre Diyarbakır", *I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Se pozyumu Bildiriler*, Diyarbakır 2004, s. 857.

Ulu Cami; Selçuklu, Artuklu, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Osmanlı dönemlerine ait kitabeleri ve mimari özellikleri ile büyük bir değer taşımaktadır.[394] Ulu Cami Külliyesinin Şafiîler bölümü, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Ulu Cami Şafiîler Bölümü" adı ve 21.00.01/002 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[395] Arsa alanı 2600 m², cami alanı 1100 m² ve cemaat kapasitesi 4000 kişi olup içinde "Sakal-ı Şerif" de bulunan, tek şerefeli tek minareye sahip Diyarbakır Ulu Cami'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.[396]

E-Kitap

[394] Bkz. Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 277.
[395] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).
[396] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 2.

43. ULU CAMİ-SULTAN ALAADDİN CAMİ (ÇERMİK İLÇESİ)

Sultan Alaaddin, Cami-i Atik, Cami-i Çermik ve Şah Ali Bey isimleri ile de adlandırılan ak taştan yapılan Ulu Cami, Çermik'in batısında Kale Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bugünkü haliyle cami, iki ayrı zamanda inşa edilmiş, bitişik iki camiden oluşmaktadır. Caminin doğudaki Şah Ali Bey Camii'nden kalan kısmının taç kapısı da bulunmaktadır. Doğudaki tek kubbeli kısım ise sonradan ilave edilmiştir.[402]

Cami, orta sahınında yer alan kitabeye göre tarihlendirilmektedir. Bu kitabede tarih olmamasına rağmen Fahreddin Kara Arslan adı geçmektedir ki, Hasankeyf Artuklularının dördüncüsü olup, 539/1144'te tahta geçmiş, 562/1167'de vefat etmiştir. Buna göre cami, Fahreddin Kara Arslan zamanında, İnaloğullarından Ebu Mansur İlaldı b. İbrahim tarafından

[402] Ünal, *a.g.e.*, s. 5.

Çermik Ulu Camii

inşa ettirilmiştir. Aynı yerin karşısında bir diğer kitabeye göre cami, Hacı Hâlid b. Ebu Bekir Ali b. Hacı Ömer b. Mahmud tarafından 640/1242 yılında onartılmıştır. Caminin, Moğol istilasında tahrip edildikten sonra Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Alaaddin Keykubat zamanında (697–702/1297–1302) da onarılıp, camiye minare eklendiği ve caminin ihtiyaçlarını temin için vakıf bağlandığı bilinmektedir.

Cami, bugünkü görünüşü ile çok düzensiz bir yapıya sahiptir. İç duvarlar tamamen sıvalı olduklarından, onarılan ve eklenen kısımları ayırt etme olanağı yoktur. Cami asıl hüviyetinden çok şey kaybetmiştir. Cami hariminin kareye yakın alanı da alışılmamış boyutlardadır.[397]

Yakın zamanda kuzey, güney ve batı duvarları onarılmış ve ibadete açık olan[398] camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Çermik Ulu Camii" adı ve 21.02.01/01 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[399]

[397] Ünal, *a.g.e.*, s.. 12; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 59; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 329.

[398] Çermik İlçe Müftülüğü'nün, İl Müftülüğü'ne gönderdiği 16.09.2008 tarih ve 370 sayılı yazı.

[399] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

Bugünkü Çermik Ulu Camii'nin doğu duvarına bitişik kısım, kaynaklarda Şah Ali Bey Camii olarak geçmektedir.[400] Dış duvarları kırma taşla inşa edilmiş, son cemaat yerinin cephesi, taç kapı ve pencerelerin dış yüzeyleri kesme taşla kaplanmıştır. Son cemaat yerinin doğusunda, 1957 yılında yenilen silindirik bir minare yükselmektedir. Çatı sekizgen bir kas nak üzerine bir külahla örtülüdür. Külah kiremitle kap lıdır. Pencereler, kırık kemerli sathi birer niş içine alınmıştır Nişlerin köş elerinde, değişik geçme örnekleri ile süslü, ehramı başlıklı gömme sütunluklar görülmektedir. Pencere açıklıkları demir kafeslerle örtülmüştür. Caminin güney duvarı, bitişiğindeki Ulu Cami'nin duvarı ile aynı hizadadır. Kuzeyde, son cemaat yeri bir çıkıntı teşkil etmektedir. İki adet sekizgen prizma şekilli sütuna dayanan üç kırık kemerle kuzeye açılan son cemaat yeri, yarım küre şekilli üç küçük kubbe ile örtülüdür. Sade birer başlığa sahip olan sütunlar, kesme bazalt taslarından örülerek meydana getirilmiştir. Son cem aat yerini örten kubbeler arasına yerleştirilmiş takviye kemerleri, açık ve koyu renk taşlarla almaşık düzende örülmüştür.

Taç kapı sade bir düzene sahiptir. Kırık kemerli bir tonoz parçası ile örtülü olan ana nişin köşelerine, burmalı iki gömme sütuncuk yerleştirilmiştir. Cami harimi, kare şekilli bir mekândır. Çermik Beylerinden Veled Bey'in oğlu Şah Ali Bey tarafından 923/1517 yılında yaptırılmış, son cemaat yeri de Seyfullah Bey tarafından tamamlanmıştır.[401] Caminin 923/1517 tarihli vakfiyesi mevcuttur ve yayınlanmıştır.[402][403]

Muhtelif tarihlerde yapılan köklü oranım ve değişiklikler, yapının ilk şekli hakkında kesin önerilerde bulunmayı engellemektedir.[409] Şah Ali Bey Camii, günümüzde müstakil bir cami olmayıp Çermik

[400] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 640.

[401] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 640; Ünal, *a.g.e.*, s. 16; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 59.

[402] Fahrettin Kırzıoğlu, "Çermik Kasabası Üzerine Notlar", *Kara Amid Dergisi*, S. 1, İstanbul 1956, s. 277–278.

[403] *'e Beş Kala Diyarbakır*, s. 147.

Ekitap

Ulu Camii'ne dâhildir.[404] Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Şah Ali Bey Camii" adı ve 21.02.01/02 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[405]

Bugünkü haliyle Çermik Ulu Cami'nin arsa alanı 1364 m², cami alanı 700 m² ve cemaat kapasitesi 1000 kişidir. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne aittir.[406]

44. ULU CAMİ-TACİYAN CAMİ (EĞİL İLÇESİ)

Taciyan Cami olarak da bilinen Eğil Ulu Cami, Eğil Kalesi'nin güney yamacında, Nebî Harun Tepesi'ne çıkan yolun sol tarafında yer almaktadır.

Bugünkü durumu ile ortada mihrap önü bölümü tromplu bir kubbe ile örtülü, enine dikdörtgen plan veren, tonozla örtülü tek nefli bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Köşeler, pencere kenarları, mihrap duvarları, kemerler ve kubbe kasnağı çevresinde çok düzgün kesme taş tromplar ile kubbede tuğla kullanıl mıştır. Diğer kısımlarda nispeten düzgün taş ve yer yer bunların soyulmasından ortaya çıkmış moloz dolgu görülmekt edir. Caminin kuzey ve güney duvarları kısmen ayakta, mihrap ise sağlam durumdadır. Yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Artuklu döneminde 12. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı tahmin edilmektedir.[407]

Eğil Ulu (Taciyan) Cami

[404] Çermik İlçe Müftülüğü'nün İl Müftülüğü'ne gönderdiği 30.01.2009 tarih ve 39 sayılı yazı.

[405] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[406] *Çermik İlçe Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 1.

[407] Beysanoğlu, Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi, I, 330; Aydın, *Diyarbakır Eğil Hükümdarları Tarihi*, s. 53; Ünal, *a.g.e.*, s. 25.

Eğil Ulu Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Taciyan (Ulu-Eski) Camii" adı ve 21.06.01/01 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[408]

45. ULU CAMİ/CAMİ-İ KEBİR (ERGANİ İLÇESİ)

Ergani İlçesi, Saray Mahallesi, Çiftepınar Caddesi'nde bulunan Ergani Ulu Cami (Cami-i Kebir), 1921 yılında halk tarafından inşa edilmiştir. İnşa edilirken yukarı şehir denilen Osmaniye harabelerinden geriye kalan taşlar da kullanılmıştır. Camiye 1953 yılında minare eklenmiş, 1973 yılında caminin doğu tarafına 100 m^2 ilave yapılarak cami genişletilmiştir. Cami ve çevresi Anıtlar Yüksek Kurulu'nca Sit alanı olarak kabul edilmiştir.

Arsa alanı 150 m^2, cami alanı 440 m^2 ve cemaat kapasitesi 1200 kişi olan Cami-i Kebir'in mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Taş duvarlı ve üstü çatılı cami, 2006–2007 yılları arasında onarım görmüştür. Cami müştemilatında şadırvan, tuvalet ve abdesthane bulunmaktadır.[415] Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Ergani Ulu Cami (Cami-i Kebir)" adı ve 21.07.01/03 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[416]

E-K

[408] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

Ergani Ulu Camii iç görünüm

[415] *Ergani İlçe Müftülüğü Cami Kütük Defteri* , s. 1.

[416] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

E-kitap

46. ULU CAMİ/CAMİ-İ KEBİR (HANİ İLÇESİ)

Hani Ulu Camii

Hani Ulu Cami, Merkez Dereli Mahallesi'nde Ayn-ı Kebir su kaynağının kenarında bulunmaktadır. Caminin batı cephesine bulunan taç kapıdan, günümüzde avlu olarak kullanılan bir mekâna girilir. Ortada, iki dikdörtgen paye, yanlarda, duvarlara kemer gözü, avluyu ikiye böler. Kuzeydeki bölmenin üstü açıktır. Güney bölmenin üstü ise düz beton bir çatı ile örtülü olup, silindirik sütunlar üzerine oturan üç kemer gözü ile cepheye açılır. Kırık kemerlerin güneye bakan yüzleri, bir dizi silme ile belirgin bir hale getirilmiştir. Avlunun kuzeybatı köşesinde, ilki batı, ikincisi kuzey duvarına yerleştirilmiş kapılar mevcuttur. Bu kapılar, cami hariminin iki ayrı bölümüne açılmaktadır. Batı kapı, üç dilimli bir kemer içine açılmaktadır. Kapıda üç adet yıldız şekilli gülbezek ve bir onarım kitabesi vardır.

Cami harimi, ana ibadet mekânı, iki bölümden oluşur. Bu iki bölüm birbirine bağlantılıdır ve toprak dam ile örtülüdür. Batıdaki bölüm kıble duvarına paralel üç neften meydana gelmiştir. Bu nefler, ikişer dikdörtgen paye ve yan duvarlara oturtulmuş üç kemer gözü ile birbirinden ayrılmaktadır. Kemerlerin üst kısmında bir dizi dikdörtgen pencere göze çarpar. Bu pencerelerin sonradan yapılan onarımlardan birinde inşa

edildiği sanılmaktadır. Kıble duvarına açılan dört pencere, içten sade, dıştan ise biri kırık diğeri basık içice iki kemerle örtülü bulunmaktadır. Mihrabı altıgen porfillidir ve tarihi ve sanatsal bir özellik taşımamaktadır. Minaresi, kare prizma şekilli olup girişi çatıdadır.

Doğu harimi iki neften oluşmaktadır. Bu nefler kıble duvarına paraleldir. Nefleri, silindirik gövdeli basık iki sütun ile yan duvarlar üzerine oturtulmuş olan üç kemer gözü birbirinden ayırır. Kuzeydeki nefin içine ahşap bir maksure inşa edilmiştir. Caminin bu kısmı da geniş çapta tadilata uğramış görünüyor. Kuzey duvarının dışında mevcut kemerler, harimin bu istikamette devam ettiğini belir lemektedir.

Hani Ulu Camii

Kıble duvarındaki beş pencere ile bu kapı yuvarlak kemerlerle örtülüdür. Bu duvarın üst kısmında bulunan basık kemerli iki pencere ise, petek biçimi birer alçı şebeke ile kapatılmış bulunmaktadır. Kıble duvarında da içleri örülmüş üç kemer dikkati çekmektedir.

Cami muhtelif dönemlerde köklü onarımlara, değişikliklere maruz kalmış olduğundan, ilk şekli hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Caminin Artuklulardan kalma olduğu kabul edilmekle beraber, bunu kesinleştiren bir belge ya da kitabe yoktur. Caminin 1067/1656 ve 1093/1682 tarihlerinde onarım gördüğü, taç kapı ve minarenin çatıdaki giriş kapısı üzerinde bulunan kitabelerden anlaşılmaktadır.[409]

[409] Ünal, *a.g.e.*, s. 39–45; Ayrıca bkz. Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 672–674.

İbadete açık olan Hani Ulu Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Ulu (Cami-i Kebir) Camii" adı ve 21.08.01/01 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[410]

47. ULU CAMİ/CAMİ-İ KEBİR (HAZRO İLÇESİ)

Hazro Ulu Camii

Hazro İlçesine hâkim bir tepenin üzerinde, Cami Mahallesi, Feyzi Çakmak Caddesi'nde bulunmakta ve Büyük Cami olarak da isimlendirilmektedir. Tek kubbeli küçük bir camidir. Sonradan, çeşitli yönlerine yapılan ilavelerle genişletilmiş ise de mimarî özelliğini ve aslî hüviyetini kısmen yitirmiş durumdadır.

İnşa edildiği arazinin eğiminden yararlanılarak batı kanadı iki katlı yapılmıştır. Kuzey cephesinde yer alan girişten, helâların ve küçük mekânın bulunduğu alt kata

[410] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

varılmaktadır. Girişin solunda bulunan merdivenden üst kattaki revaka çıkılmakta, buradaki bir kapıdan da genişletilmiş cami harimine girilmektedir.

Günümüzdeki durumu ile cami harimi, ortada kubbe ile örtülü bir mekân, doğu ve batı tonozlarla örtülü mekânlar, kuzeyde ise doğu-batı istikametinde uzanan tonozlu bir mekândan ibaret bulunmaktadır. Kubbeli mekânı çevreleyen bu tonozlu mekânların tamamı sonradan ilave edilmiştir. Kubbeli mekânın dış duvarları kesme taşlarla örülmüştür.

Doğu, batı ve kuzeydeki pencerelerin tamamı sonradan değiştirilerek geçit haline sokulmuştur. Bunlardan, doğu ve batıda yer alanlar birer kırık kemerle, kuzeyde, taçkapının iki yanında bulunanlar, üç dilimli bir kemerle örtülüdür. Bu pencerelerin dış köşelerine, gövdeleri muhtelif geçme örnekleriyle bezeli, konik başlıklar taşıyan gömme sütuncuklar yerleştirilmiştir.

Taçkapı, kuzey duvarının ortasında olup iri mukarnaslardan bir çerçeve içine alınmış bulunmaktadır. Giriş kapısı ve mihrap nişi mukarnas ve geometrik bezemelerle görkemli bir görünüştedir. Kırık kemerli giriş aralığının dış köşelerinde iki gömme sütuncuk bulunmaktadır. Caminin minaresi, kubbeli mekânın kuzeybatı köşesindedir. Minare kaidesi üzerindeki bezemeler, taş işçiliğinin güzel bir örneğini oluşturur. Minareye basık kemerle örtülü bir kapıdan girilmektedir.

Kitabesi bulunmadığından ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte 16. yüzyılın sonlarında veya 17. yüzyılın başlarında inşa edilen bir
Osmanlı eseri olduğu kabul edilmektedir.[411]

Son onarımı 1974 yılında yapılan ibadete açık durumdaki cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Ulu (Hacı Fettah) Camii" adı ve 21.09.01/01 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[412]

48. ULU CAMİ/ CAMİ-İ KEBİR (KOCAKÖY İLÇESİ)

Kocaköy İlçesi'nin en eski camisi olan Ulu Cami'nin ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak camide bulunan kitabelerden birinde 756/1355 tarihi okunabilmektedir. Bu tarih, yörede Artukluların hükümran olduğu zamana tekabül etmektedir. Sonradan yapılan ilavelerle camide değişiklik olmuşsa da, mimari açıdan Artuklu ve Selçuklu izleri taşımaktadır. Cami ana mekânı, beşik tonozlu iki bölümden oluşmaktadır. Caminin kubbe ve minaresi bulunmamaktadır. Caminin

[411] Ünal, *a.g.e.*, s. 32-38; Ayrıca bkz. Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, II, 671; Çiçek, *a.g.e.*, s. 89.
[412] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

E-Kitap

üstü, 5–6 kemer, 4 taş sütun ve duvarların desteğiyle örtülmüştür. Avlusunda "abdest havuzu bulunmaktadır. Camiye 2006 yılında bir minare ilave edilmiştir. [413]

Kocaköy İlçesi'nin Gökçen Köyü'nde, Ulu Cami ile aynı mimari izleri taşıyan tarihi bir cami daha bulunmaktadır. Fakat bu cami, bilinçsizce yapılan tadilatlar sonucunda büyük ölçüde tarihi özelliğini kaybetmiştir. [422]

49. ULU CAMİ/VAKIF AHMED BEY CAMİİ (LİCE İLÇESİ)

Vakıf Ahmet Bey Cami/Lice İlçesi

Vakıf Ahmed Bey Camii olarak da adlandırılan yapı, Lice İlçesi'nin, "1975 Depremi" öncesindeki ilçe merkezinde bulunmaktadır. Ulu Cami'yi, Şeyh Hasan Ezrakî soyundan gelen, kurduğu vakıflar ve halka yaptığı hizmetlerden ötürü Vakıf Ahmed Bey olarak tanınan Lice Beyi tarafından 947/1540–1541 yılında yaptırılmıştır. Kare planlı cami'de, araları sonradan örtülüp camekânla ka patılan son cemaat yerinden güneydeki düz çatılı ana mekâna geçilir, burası payeler üzerindeki geniş sivri kemerler le ayrılmıştır. Burada iki nefli, beşik tonozlu bir kısım buna eklenmiş, (L) şeklinde ahşap çatılı geniş bölüm görülür. Tonozlu kısım birbirine paralel iki nef halindedir.[414]

---

[413] Naci Akdemir, *Kocaköy (Karaz)*, Kocaköy Kaymakamlığı Yay., Diyarbakır 2008, s. 34. [422] Akdemir, *Kocaköy (Karaz)*, s. 35.

[414] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 635; Çiçek, *a.g.e.*, s. 89.

Vakıf Ahmed Bey Camii, 1261/1845 yılında yanmış, Hacı Sadullah Bey tarafından 1292/1875 yılında onarılmış ve yapılan bazı ilavelerle genişletilmiştir. 1960 yılında da Hamit Toprak Bey tarafından camiye minare yaptırılmıştır. 6 Eylül 1975'de meydana gelen depremde cami büyük hasar görmüş ve minaresi yıkılmıştır.[415] Bu deprem sonrası ilçe merkezinin daha aşağıya taşınması nedeniyle, cami meskûn mahal dışında kalmış ve harabe haline gelmiştir. Günümüzde kullanılmayan cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Lice Ulu Camii" adı ve 21.12.01/01 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[416] Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.

50. ULU CAMİ/SELAHADDİN EYYÜBİ CAMİ (SİLVAN İLÇESİ)

Selahaddin Eyyübi Cami olarakda bilinen Silvan Ulu Cami, Cami Mahallesi, Gazi Caddesi üzerinde bulunmaktadır.[417]

İlk yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen cami hakkındaki ilk bilgileri tarihçi ve seyyahların eserlerinden öğrenmekteyiz. Tarihçi İbn-i Şeddad, Silvan'da 422/1031 tarihli bir camiden söz etmektedir. 437/1046'da bölgeden geçen İranlı Seyyah Nâsır-ı Hüsrev (ö.481/1088) *Sefernâme* isimli eserinde avlulu bir camiden bahsetmektedir. Silvanlı tarihçi İbnü'l-Ezrak ise camiyi 1152'de yıkık halde gördüğünü, kubbesinin 1157'de onarıldığını ifade etmektedir. Caminin, kubbe eteğinde yer alan kitabesinden, Artuklu Sultanı Necmeddin Alp (547–572/1152–1176) tarafından yeniden yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Artuklu döneminde bugünkü şeklini alan camiye, Eyyûbîler döneminde de bazı eklemeler yapılmıştır. Örneğin kıble duvarındaki orijinal mihrapların Eyyûbî onarımları sırasında

[415] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 636.
[416] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).
[417] Oktay Aslanapa, "Anadolu Türk Mimarisi", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara 1992, II, 335.

Ekitap

eklendiği bilinmektedir.[418] Cami hakkında ayrıntılı bilgi veren araştırmacılar, çoğunlukla, caminin bir Artuklu eseri olduğunda birleşmektedirler.[419]

Meyyâfârikîn (Silvan)

Ulu Cami, Türk cami mimarisindeki değişikliğin dikkate değer bir örneği olarak ortaya çıkar. İtinalı bir taş işçiliğine sahip olan bu cami yeni özel likler de gösterir. Yapı enine uzanmakta, mihrap önünde ise mukarnaslı tromplar üzerinde 13.50 m. çapındaki çok büyük bir kubb e mekânı bulunmaktadır ki burayı sar an kanatlar pâyelerle ayrılmıştır. Bu haliyle Anadolu'da Türk cami mimarisinin abidevi şekli kuvvetli bir şekilde gerçekleşmiştir.[420]

Silvan Ulu Cami

[418] Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, s. 59; Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*, Ankara 1991, 7; Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s. 28; Eyice, "Cami", DİA, VII, 67.

[419] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 325.

[420] Ahmet Ali Bayhan, "Diyarbakır ve Çevresindeki Eyyubi Eserlerinden Örnekler", *I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler*, s. 289–290; Eyice, "Cami", DİA, VII, 67.

Ünlü sanat tarihçimiz Oktay Aslanapa, Silvan Ulu Camii hakkında şu bilgileri vermektedir: "Silvan Ulu Camii ile Artuklu mimarisinin muhteşem üslubu başlar. Kubbe, mukarnaslı tromplarla yerine oturmuş olup, üç nef boyunca paralel nefleri kesmektedir. Üç taraftan üçer kemerle camiye açılan kubbe, dıştan tamamıyla yapıya hâkim olarak kuvvetle belirtilmiştir. Gaznelilerin, Leşker-i Bazar Ulu Camiinde iki nefi kesen mihrap önü kubbesi, Melikşah'ın, Isfahan Mescidi Cuma kubbesi fikri ile birleştirilerek, Anadolu'da Türk cami mimarisinin abidevî şekli gerçekleştirilmiştir.

Silvan Ulu Camii taştan, kubbesi ise tuğladan yapılmıştır. Dıştan kubbenin sekizgen kasnağı ve trompları bellidir. Halen üzerini basık, piramit bir külah örter. Sütunlar payeleri takviye için sonradan konulmuşlardı. Burada, Artuklu camilerinin Büyük Selçuklu mimarisine dayanan karakteristik plân ve mimarî özelliklerinin daha sonra devam eden orijinal üslubu hâkim olmuştur.

Dış cephe çok gösterişli mimarî süslemelerle canlandırılmıştır. Altta, simetrik olarak, kapının iki tarafında birbirinden farklı iki mihrap nişi vardır. Kapı ve pencere sıralarının üstünde basık sütuncuklar üzerine hafif sivri kemer sıraları, boydan boya uzanmaktaydı. Fakat bugün yalnız, doğu ve batı kenarlarda kalmıştır. Kemer sıralarından sonra, saçakları taşımak için bir sıra konsollar kullanılmıştır. Cami yapıldıktan sonra, birçok tamirler görmüş, ince taş işlemeli mihrabı 625/1227 de Eyyûbîler'den Emir Şahabeddin tarafından yaptırılmış, 15. yüzyılda, daha sade ikinci bir mihrap eklenmiştir.

E-Kitap

Silvan Ulu Cami taç kapı

Silvan Ulu Cami

Silvan Ulu Cami, gerek plânı, gerek mimarîsi bakımından, Türk mimarisinin Artuklular tarafından gerçekleştirilmiş ve devam ettirilmiş, çok önemli bir safhasının şahâne bir başlangıcıdır. 1913'te, Mardinli usta taşçılar eliyle esaslı bir tamir geçiren cami, kuzey ve güneydeki zevksiz portallerin ve güneydeki pilpayelerin eklenmesi ile kısmen bozulmuştur".[421] İbadete açık olan cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Ulu Cami (Selahaddin-i Eyyübi Cami)" adı ve 21.13.01/01 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[422]

[421] Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı, II*, İstanbul 1973, s. 8–9; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 325–326.

[422] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

B. MEDRESELER

Medrese kelimesi, İslâm tarihinde orta ve yüksek dereceli öğretim kurumlarının genel adı olarak kullanılmıştır. Sözlükte "okumak, anlamak, bir met ni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarl amak" anlamına gelen ders kökünden bir mekân ismidir. Osmanlı döneminde medrese, sıbyan mektebin den sonra orta, lise, yüksek okul ve üni versite eğitimine tekabül eden, İslâmî kimliği sebebiyle sadece Müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumu özelliği taşır.

Medrese denilince daha çok, Büyük Selçuklu hükümdarı Alpars lan'ın (ö. 465/1072) veziri Nizâmülmülk (ö. 485/1092) tarafından Nîşâbur ve bilhassa Bağdat'ta açılan ve daha sonra yaygınlık kazanan Nizamiye Med reseleri akla gelmektedir.

Anadolu'da ilk medreseler Danişment ve Artuklu döneminde ortaya çıkmıştır. İlk medreselere en güzel örnekler, Mardin'de Hatuniye, Diyarbakır'da Artuklu eseri açık avlulu, eyvanlı Zincîriye ve Mesûdiye medreseleridir.[423]

Medreseler yapı itibariyle avlu, eyvan, kışlık, dershane, mescit, talebe odaları, yemekhane, havuz, çeşme, türbe, tuvalet gibi bölümlerden oluşmuştur. Medreselerin başta gelen özelliği hoca ve talebelerin barınacağı odalarının bulunmasıdır. Medreselerin devamı için vakıflar kurulmuş, böylece âlimlerin ve öğrencilerin geçim endişesi taşımaksızın ilimle uğraşması sağlanmıştır.

Bazı medreselerde dinî ilimlerin yanı sıra tıp ve astronomi gibi ilimler de okutulmaktaydı. Medreselerde okutulan aklî ilimler Batı dünyasında büyük etki yapmış, Hıristiyan din adamları ile diğer bazı kimseler buralardan aldıkları bilgileri memleketlerine taşımışlardır. Bu sayede İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) düşünceleri Müslüman Doğu'dan çok Hıristiyan Batı'yı etkilemiş ve burada doğan Averroisme (İbn Rüşdcülük) cereyanı kilise tahakkümünün ve skolâstik anlayışın sarsılmasında önemli rol oynamıştır. Medreseler, 3 Mart 1340/1924 tarihli Tevhîd-i Tedrisat Kan unu ile Maarif Vekâleti'ne devredilmiş ve kanunun neşrinden on üç gün sonra da kapatılmıştır.[424]

Diyarbakır merkezde Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemine ait Nasuh Paşa, Hacı İsmail b. Ali, Latifiye, Bakır, Hüsreviyye, Şucaciye, Hâce Ahmed, Şeyh Rumî, Ali Paşa, Behram Paşa, Melek Ahmed Paşa, Rağibiye, Kadiriyye, Nebi Camii (Seyfeddin),

---

[423] Aslanapa, "Anadolu Türk Mimarisi", II, 340.

[424] Nebi Bozkurt, "Medrese", DİA, XXVIII, 323, 326; Semavi Eyice, ''Mescid'', *İslam Ansiklopedisi,* MEB Yay., İstanbul 1978, VIII, 50-56; Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim ve Öğretim, Bunlar arasında Darü'l-Hadislerin Yeri,* TTK Yay., Ankara 1997, 14-19.

E-Kitap

İmadiye, Mesûdiye, Zinciriye, İpariye ve Ulu Cami medreselerinin bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.[425]

Eski bir bilim ve kültür merkezi olan Diyarbak ır'da medrese mimarisinin güzel örneklerine rastlamak mümkündür. Zincîriye Medresesi, Mesûd iye Medresesi, Ali Paşa Medre sesi, Muslihüddîn-i Lârî Medresesi ayakta kalan en güzel örnek eserlerdendir.[426]

Diyarbakır genelinde ayakta kalabilen medreselerden tespit edilebilenler bu bölümde sunulmuştur.

1. ABDULLAH PAŞA MEDRESESİ (ÇERMİK İLÇESİ)

Çeteci Abdullah Paşa Medresesi adı ile de bilinen medrese, Çermik ilçesi'nde, çarşı içinde Ulu Cami'ye giden yol üzerinde bulunmaktadır. Medresenin 1756 tarihinde Çeteci Abdullah Paşa tarafından yaptırıldığı kitabesinden anlaşılmaktadır. Çeteci Abdullah Paşa aslen Çermikli'dir. Diyarbakır'da beş kez valilik yapmıştır. Hattat, şair, âlim, fazıl ve cömert biri olarak nitelenen Abdullah Paşa 1760 yılında vefat etmiş, Dağ Kapı dışındaki mezarlığa defnedilmiştir. Bu mezarlık kaldırıldığı için bugün tam olarak nerede medfûn olduğu bilinmemektedir. Abdullah Paşa'ya "Çeteci" lakabının Emîrü'l-Hac görevi sırasında urbân eşkıyasına karşı başarılı mücadelesinden dolayı verildiği tahmin edilmektedir. [427]

Rahmi Hüseyin Ünal, Çeteci Abdullah Paşa Medresesi'nin mimarisi hakkında şu bilgileri vermektedir: "Medrese, genel hatlarıyla dikdörtgen bir plana sahiptir. Revaklar ve bunlar gerisinde yer alan hücreler, merkezi avlunun üç kenarına sıralanmış, avlunun kuzey kenarı boş bırakılmıştır. Revakların avluya bakan yüzleri koyu gri renkli bazalt ve bej renkli kesme taşlarla örülmüş almaşık duvar düzenindedir. Avluya bakan revak kemerlerinin araları camlı bölmelerle kapatılmıştır. Revaklar sekiz taş pâye üzerine oturmaktadır. Avlunun güneydoğu ve güneybatı köşelerindeki pâyeler haç kesitli, diğerleri T şekillidir. Pâyeleri duvarlara ve birbirlerine bağlayan kemerler sivridir ve revakların cephe duvarları gibi almaşık düzendedir. Revakların üzeri, pandantifler üzerine oturan on bir küçük kubbe ile örtülüdür. Pâyeleri duvarlara bağlayan kemerlerden bazılarının içi sonradan örülmüştür.

Medrese hücrelerinin düzeni, onarımlar sırasında hayli değiştirilmiştir. Kuzeydoğu köşesindeki hücre ile batı kanadındaki üç hücrenin avluya bakan duvarları sonradan kaldırılmıştır. Güneydoğu ve güneybatı köşelerinde harap olan hücreler yeniden inşa

---

[425] İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Hâkimiyeti Sürecinde Diyarbekir Şehrinde Mahallelerin Tarihî ve Fizikî Gelişim Seyri", *Diyarbakır: Müze Şehir*, s. 209.

[426] Necdet İnal, "Diyarbakır", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 471.

[427] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 108–109; Ünal, *a.g.e.*, s. 74, 76, 78; Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, I, 205; a.mlf. *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 705.

EKİTAP

edilmemiş, bu hücrelerin revaka açılan kapıları örülmüştür. Yapının dış duvarları muhtemelen kırma taşlarla örülmüş, üzerleri sıvanmıştır.

Doğu kanadındaki iki hücre ile güney kanadında, mescidin iki yanında yer alan üç hücre, asli hüviyetlerini az çok korumuş durumdadırlar. Mescidin sağ ve solundaki hücrelerin revaka açılan kapıları, demir parmaklıklarla kapatılarak bu hücreler bir anlamda mescide ilave edilmişlerdir. Hücrelerin hepsi beşik tonozlarla örtülüdür. Kuzeydoğu köşesindeki hücrenin doğu duvarında ve güneybatı köşesindeki hücrenin batı duvarında,

E-kitap

Abdullah Paşa Medresesi iç görünüm

Abdullah Paşa Medresesi iç görünüm

içe doğru genişleyen birer ışık penceresi görülmektedir. Ayrıca mescitte ve iki yanındaki hücrelerde mevcut pencerelerin ilk yapıdan kalmış oldukları söylenebilir.

Güney revakının ortasına açılan bir kapıdan mescide girilmektedir. Kapı aralığının üst kısmına, tunç bir levha üzerine kazınmış üç satırlık bir inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Buna göre medrese Abdullah Paşa'nın yardımıyla 1170/1756 yılında inşa edilmiştir. Bu kapı ve iki yanındaki pencereler birer basık kemerle örtülüdür.

Mescidin kuzey cephe duvarı, revakların avluya bakan yüzleri gibi almaşık düzende kesme taşlarla kaplanmıştır. Mescid, farklı şekilde örtülmüş iki hacimden oluşmaktadır.

E-kitap

Abdullah Paşa Medresesi

Kuzeyde yer alan dikdörtgen hacim, pandantifler üzerine oturan bir kubbe ile örtülüdür. Mescidin iki yanındaki hücrelerin bu kubbeli mekânla bağlantıları sağlanmıştır. Güneyde yer alan mekân, yarım sekizgeni andıran bir plana sahiptir ve dilimli bir çeyrek küre ile örtülüdür. Bu mekân medresenin güney duvarında bir çıkıntı teşkil etmekte, yarım sekizgen profilli mihrab da bu mekân içinde yer almaktadır. Mihrap nişi mukarnas bir çerçeve içine alınmış ve mukarnas bir kavsara ile örtülmüştür. Üç dilimli bir sağır kemer kavsarayı ihata etmektedir. Nişin iki yanındaki silindirik profilli gömme sütuncukların basit mukarnaslarla süslü birer başlığı vardır. Mihrap nişi ve çerçevesi sonradan badana edilmiştir. Avlunun üç kenarını dolanan hücreler ve dışa doğru köşeli bir çıkıntı teşkil eden mescit-dershane hücresi, medresenin belirgin özelliklerini teşkil etmektedir".[428]

Medrese, caddeye bakan kuzey cephesi önüne dükkânlar inşa edildiğinden bugün caddeden görünmemektedir. Yakın zamanda avlusu düzenlenmiş, revak aralarında ve revakların avluya bakan yüzünde onarım ve değişiklikler yapılmıştır. 1974 yılında, ilçenin Kur'ân Kursu binası olarak kullanılmıştır. Çermik Cami Yaptırma Derneği tarafından onartılan medresenin tamamı bugün cami olarak kullanılmaktadır (Bkz.

[428] Ünal, *a.g.e.*, s. 74-78; Ayrıca bkz. Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 705–706.

Medrese Cami). Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü aittir.[429] Medrese, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Çeteci Abdullah Paşa Medresesi Camii " adı ve 21.02.01/05 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[439]

2. ALİ PAŞA MEDRESESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Ali Paşa Medresesi, Merkez Sur İlçesi'nde, Ali Paşa Camii'nin batısında bulunmaktadır. Mimar Sinan'ın eserleri arasında sayılan medrese, Diyarbakır'ın 6. Osmanlı Valisi Hadım Ali Paşa (ö. 965/1558) tarafından 1534–1537 yılları arasında yaptırılmıştır.[430] Medrese, günümüzde kullanılmamakla birlikte, yakın zamanda onarım görmüş ve sağlam bir haldedir. Son dönemde medresenin hemen yanına inşa edilen iki katlı bina Sur İlçe Müftülüğüne bağlı Ali Paşa Kız Kur'an Kursu olarak hizmet vermektedir.

Ali Paşa Camii ve Medresesi

Medrese, dikdörtgen avlunun doğu ve batısına sıralanan tek katlı, önü eyvanlı beşer oda ile avlunun güneyini çevreleyen yarım sekizgen planlı bir açık dershaneden meydana gelmiştir. Medresenin sağ ve sol kanatları birbirinin aynıdır. Odaların önünde beşik tonoz örtülü eyvan vardır.

---

[429] Çermik İlçe Müftülüğü'nün İl Müftülüğü'ne gönderdiği 30.01.2009 tarih ve 39 sayılı yazı.

[430] Kuran, *Mimar Sinan*, s. 250; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 586. www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

Girişe göre sağdaki odalara eyvanın sağ köşesinden, soldaki odalara da sol köşesinden girildiği için kapılar karşılıklı gelmektedir. Oda ile önündeki eyvanı ayıran ara duvarların iç yüzlerinde ocaklar vardır. Odalar arasındaki duvarlara ufak gömme nişlerin yerleştirildiği görülmektedir. Odalar ortalama 3.55x2.84 metredir. Doğu ve batı yönlerinde odaların birer penceresi vardır.

Mihrap tam akstadır. Çok sade bir dikdörtgen niş içine yerleştirilmiştir. Yarım sekizgen planlı mihrap nişi üstte yarım daireli bir biçimde kapanır. Oda kanatlarının yalnız avluya bakan cephelerinde silmeler sağlam olup, diğer yönlerde kalmamıştır. Medresenin örtüsü topraktır.[431]

Bir dönem Düşkünler Evi olarak kullanılan medrese, bugün kullanılmamaktadır. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan medrese, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Hadım Ali Paşa medresesi" adı ve 21.00.01/103 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[432]

3. HATUNİYE MEDRESESİ (HANİ İLÇESİ)

Zeynebiye ismi ile de anılan medrese, Hani İlçesi'nde, Ulu Cami'nin birkaç yüz metre güneybatısında mahalle içinde bulunmaktadır. Yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 13. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Avlulu medreseler grubunda yer alan ve ortadaki avlunun bir kubbe ile örtülü olduğu tahmin edilen medresenin en süslü köşesi kıble duvarıdır. Mihrap nişinin üst kısmı zengin bir şekilde bezenmiştir. En üstte, sekiz kollu yıldız örnekleri arasında, geometrik örnekli bir pano görülmektedir. Mihrap nişinin hemen üstünde, çiçekli bir zemin üzerine yazılmış bir ayet şeridi görülmektedir. Medresenin güney duvarının dış yüzü de çeşitli

---

[431] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 134; Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, II, 586–590; Acar, "Diyarbakır Medreseleri ve Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisindeki Yerleri", I, 143.

[432] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

süsleme şeritlerle bezenmiştir. Yapının ayakta kalabilen kesimlerinde görülen süslemelerin büyük bir kısmı, geometrik örnekli şeritler ve panolardan ibarettir.[433] Zamanla büyük bir bölümü harap olmuş, Türk mimarisinin en güzel örneklerinden olan medresenin restore çalışmaları 1993 yılında başlamış ve tamamlanmıştır. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan medrese, 21.08.01/03 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[444]

4. HÜSREVİYE MEDRESESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Merkez Sur İlçesi'nde, Mardin Kapı semtinde yer alan Hüsreviye Medresesi,[434] Diyarbakır'ın 2. Osmanlı Valisi Hüsrev Paşa (ö. 1544) tarafından 1521–1528 tarihleri arasında yaptırılmıştır. Kuzeydeki medrese portalinden yapıya girilmekte, sağ ve sol taraflarda 14 adet medrese odaları yer almaktadır. Ana girişin tam karşısında ise caminin giriş kapısı yer almaktadır. Medresenin mescid kısmına, 1728 yılında minare eklenerek cami haline getirilmiştir.[435] 1561'de Diyarbakır valiliğine atanan İskender Paşa'nın davetini kabul ederek Diyarbakır'a gelip yerleşen ünlü bilgin Musihüddîn Lârî uzun süre bu medresede baş müderrislik görevi yapmıştır.[436]

Hüsreviye Medresesi 1966 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce esaslı bir onarıma tabi tutulmuştur.[448] Bu onarım sonrası medresenin mescid kısmı, cami olarak; medrese kısmı ise Vakıflar Bölge Müdürlüğünce öğrenci yurdu olarak kullanılmıştır. Günümüzde mescid kısmı

[433] Ünal, *a.g.e.*, s. 49, 53, 54, 66; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri II*, İstanbul, 1972, s. 154; Çiçek, *a.g.e.*, s. 82; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 340.

[434] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 27.

[435] *Diyarbakır Vilayeti Mufassal Tahrir Defteri (Âmid Sancağı, 1564–1568)*, I, LV; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 31; Tuncer, *Diyarbakır Camileri, s. 118;* Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 569.

[436] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 13; Tuncer, *Diyarbakır Camileri, s. 125.* [448] Tuncer, *Diyarbakır Camileri, s. 118.* www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

cami olarak kullanılmaya devam etmekte ise de medrese kısmı ise Hat Kursları düzenlenmektedir.

Cami ve medresenin mimari yapısı hakkında Metin Sözen şu bilgileri vermektedir: Yapıya kuzeydeki medrese portalinden girilmektedir Cami olarak kullanılan kısım, ilgi çekici bir plan tipi göstermektedir. Bütün yapı bir sıra siyah bir sıra beyaz kesme taşlardan yapılmıştır. Orta avlunun etrafını, ayaklara dayanan sivri kemerli revaklar çevirmekte, arkalarında ise medrese odaları yer almaktadır. Tam güneydeki cami kısmında revaklar yapılmamış, camiye doğrudan giriş sağlanmıştır.

Girişin tam karşısındaki camiye, geniş kemerli bir kapıdan girilmekte, onun sağında ve solunda birer pencere bulunmaktadır. Aynı zamanda büyük dershane görevini yapan bu cami kısmı, ters bir T planı göstermektedir. Girişte bir kubbe bulunmakta, kubbe sekizgen kasnağa oturmakta, bu kubbeli kısım iki yana beşik tonozlarla açılmaktadır.

Hüsreviye Medresesi/Merkez Sur İlçesi

Güneyde, mihrabın bulunduğu kısım ise dışarı çıkıntı yapmakta, yarım kubbeyle örtülmektedir. Bu kısım, küçük ölçülerde yapılmış olmasına rağmen, oranları bakımından olgundur. Cami kısmı, ilk yapıldığı sırada, medresenin mescid ve dershanesi olarak düşünüldüğünden, küçük yapılmıştır. Sonradan bütün cemaate açılmış, devamlı cami olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1728 yılında ise arada beyaz şeritleri bulunan siyah taştan minare eklenmiştir".[437] Mihrap günümüzde yağlı boya ile beyaza boyanması dışında asli yapısını korumaktadır.[438] Hüsrev Paşa Cami ve Medresesi'nin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir. Medrese, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında 21.00.01/015 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[451]

E-Kitap

[437] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, 70–72; Ayrıca bkz. Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 569–571.

[438] Top, "Diyarbakır'daki Osmanlı Devri Mihrapları", II, 505. www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

5. LATİFİYE MEDRESESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Latifiye Medresesi (Fatih Paşa Camii Şafiîler Kısmı)

Latifiye medresesi, Merkez Sur İlçesi'nde Fatih Paşa Camii'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Burası aslında Fatih Paşa Camii'nin Şafiîler bölümü olmakla birlikte 19. yüzyılda aynı zamanda Latifiye adı ile medrese olarak kullanıldığı bilinmektedir.[439]

İki sahınlı medrese, uzun süre âtıl olarak kalmış ise de 2004 yılında onarılarak SHÇEK Kadın ve Çocuk Eğitim Merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır.[440]

Bu bölüm, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Fatih Paşa (Bıyıklı Mehmet Paşa-Kurşunlu) Camii Şafiiler Bölümü" adı ve 21.00.01/011 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[441]

6. MESÛDİYE MEDRESESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Ulu Cami Külliyesi içinde yer alan Mesûdiye Medresesi, Ulu Cami'nin kuzey kanadı doğu yarısında camiye bitişik olarak yer almaktadır.

---

[439] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 76.

[440] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 13; Tuncer, "Diyarbakır Camileri", s. 217–218; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 57.

[441] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

Diyarbakır'da yapılan ilk büyük medresedir. En eski tarihli kitabesinden öğrenildiğine göre medresenin yapımına hicri 595/1198 yılında Artuklu Meliki Ebu Muzaffer II. Sökmen (Ö.597/1200) zamanında başlanmış, Muzaffer Sökmen ve ondan sonra göreve gelen Melik Salih Nasırüddin Mahmud'un ölümü nedeniyle yapım, 32 yıl sonra Melik Mesûd lakaplı Mevdûd zamanında 620/1223 tarihinde tamamlanmıştır. Bu medresenin inşası Melik Mesûd döneminde bitirildiği için Mesûdiye adıyla tanınmıştır. Güneydeki mihrabın sağındaki pencerelerin birinde bulunan kitabeye göre tasarımını Halepli usta Cafer b. Mahmud, yapımını ise Mesûd isminde biri yürütmüştür.[442]

Mesûdiye Medresesi, kesme taştan iki katlı olarak inşa edilmiştir. Yapıya hem kuzeydeki ana girişten, hem de caminin avlusundan girilebilmektedir. Doğu-batı yönünde uzanan medresede, kuzey yönündeki girişten sonra, çapraz tonozlu revakların yer aldığı bir avluya varılır. Kareye yakın avlunun en büyük açıklığı, iki kat boyunca yükselen ana eyvandır. Eyvanın sağ ve solunda iki oda yer alır. Ana eyvanın açıldığı avluda, iki katlı kemerler, bunların çeşitli şekilde ve açıklıkta taşları ve birinci katla ikinci katı ayıran noktada, şerit halinde dolaşan süslü yazı şeridi yapıya zengin bir görünüş kazandırmıştır. Diğer medreselerde olduğu gibi revaklardan sonra yer alan medrese odaları burada yoktur. Oda olarak yalnız eyvanın iki yanındaki mekânlar kullanılmaktadır. Girişin tam karşısında süslü bir mihrap yer almaktadır.[443] Bezeme ve kitabeleriyle çok değerli bir sanat eseri olan medresenin avlusundaki mihrabın iki yanına yerleştirilmiş döner taş sütunlar, binada meydana gelebilecek çökmeyi tespit için konulmuştur.[444]

[442] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 335; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 293.

[443] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 143–146; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 335– 339.

[444] *Diyarbakır Kabartmalar ve Kitabeler Açık Hava Müzesi*, s. 12.

Medresenin 590/1194 tarihini taşıyan eyvanındaki kitabesinden dört Sünnî mezhebe yönelik fıkıh medresesi olduğu anlaşılmaktadır.[445] Bu özelliğiyle Mesûdiye Medresesi, Anodolu'da benzeri bulunmayan bir uygulamaya sahiptir.[446]

Mesûdiye Medresesi/Merkez Sur İlçesi

Mesûdiye Medresesi'nde en geniş manada aklî ve naklî ilimler okutulmuş, bilginler arası ilmi tartışmalar yapılmıştır. Çok eski bir ilim yuvası olan Mesûdiye Medresesi'nin, Anadolu'da kurulan ilk Türk Üniversitesi pâyesini taşıması gerektiğini ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır.[447] Bütün kitabeleri, motifleri, taş yontma kemerleri ve döner taş sütunlarıyla hala ayakta durmaktadır.

[445] Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 293.
[446] Acar, "Diyarbakır Medreseleri ve Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisindeki Yerleri", I, 129.
[447] Selahattin Yazıcıoğlu, "Mesudiye Medresesi", *Neşter,* Ankara 1966, C. 10, s. 6, 8.

Medrese günümüzde Şarkiyât Araştır maları Derneği tarafından kullanılmaktadır.[448]

Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan medrese, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında 21.00.01/099 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[449]

7. MUSLİHÜDDÎN LÂRÎ MEDRESESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Safa Cami Külliyesi içinde yer alan bu medresenin diğer adı da İpâriye'dir.[450] 15. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir.[451]

Çok sayıda eserin yanı sıra *Mir'atü'l-Edvar* ve *Mirkatü'l-Ahbar* isimli tarihinde yazarı olan ünlü bilgin Muslihüddîn-i Lârî'nin, Diyarbakır Müftüsü olduğu dönemde bu medresede ders verdiği ve bu nedenle medresenin onun ismi ile de anıldığı bilinmektedir.[452] Lârî, 16. yüzyılın tanınmış bilim adamlarındandır. İran'ın Lâr kentinde doğmuş, bu nedenle kendisine, Lârî-i Acemî de denilmiştir. 1561'de Diyarbakır valiliğine atanan İskender Paşa'nın davetini kabul ederek Diyarbakır'a gelip yerleşen Lârî'ye Hüsrev Paşa Medresesi'nde müderrislik ile Diyarb akır müftülüğü görevleri verilmiştir. 1571'de vefat eden Muslihiddîn Lârî'nin kabri Safa Camii'nin batı tarafında avlu dışında bulunmaktadır (Bkz. Muslihüddîn Lârî ve Kabri).[453]

E-Kitap

[448] http://www.sarkiyat.com/.

[449] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[450] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 27; Sözen, *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, s. 114.

[451] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 55; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 23; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 489; Sözen, *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, s. 114; Tuncel, "Diyarbakır", *DİA,* IX, 471.

[452] Sözen, *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, s. 115; Erşahin, *a.g.e.*, s. 215; Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, II, 489.

[453] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 682; a.mlf., *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 13; a.mlf., *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 208; Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 89.

Muslihüddîn Lârî Medresesi/Merkez Sur İlçesi

Medresenin 19. yüzyılda Diyarbakır'ın en önemli medreseleri arasında olduğu bilinmektedir.[454] Harap bir halde olan medrese 2007 yılında mülkiyetinin ait olduğu Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından orijinaline uygun şekilde onarılmıştır. Bugün boş bir halde olup kullanılmayan medrese, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Şeyh Sefa İparlı (Muslihiddin Lari) Medresesi" adı ve 21.00.01/100 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[455]

8. ZİNCÎRİYE MEDRESESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

[454] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 73.
[455] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

Ulu Cami'nin güneybatısında yer alan ve Sincâriye adıyla da bilinen bu medresenin yapılış tarihi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Araştırmacıların çoğu, medresenin Artuklulardan Kutbuddin Muzaffer II. Sökmen zamanında 595/1198 yılında inşa edildiğini kabul ederken, bazı yazarlar bunun 634/1236'da Eyyûbî hükümdarlarından Melik Salih Necmeddin dönemine ait olabileceğini ileri sürmektedirler. Medresenin güney batı duvarındaki bir kitabe parçasından, mimarının İsa Ebû Dirhem olduğu anlaşılmaktadır. [456]

Açık medreseler plan tipinde, iki veya tek eyvanlı plan şemasına uygun olarak tek katlı yapılmıştır. Kesme taştan yapılan medresenin giriş kapısı ile ön cephesinin ayrı bir yapısı bulunmaktadır. Bezemesi olan ön cephede diğer aynı dönem yapılarında olduğu gibi zengin süslemeler burada görülmemektedir. Plan olarak diğer Anadolu medreselerinden biraz farklılıklar göstermektedir. İklim koşullarından ötürü avlu biraz küçültülmüş, havuz ve fıskiyelerle ortam ferahlatılmıştır. Medrese iki eyvanlıdır. Avlu revakları ayaklara dayanmakta, çepeçevre bir beşik tonoz revakların üstünü örtmektedir. Bu beşik tonoz giriş eyvanın önünde çapraz tonoz olmakta, ana eyvanın önünde ise yüksek bir beşik tonozla eyvan avluya açılmaktadır. Medresede en belirgin yer, büyük eyvandır. Ana eyvanın sağ ve solunda iki beşik tonozlu uzun oda, sol köşede ise kubbeli bir oda yer almaktadır. Medrese, gerek mimari organları ve gerekse dekorları bakımından Güneydoğu Anadolu Medreseleri grubuna girer. Medresenin dört cephesindeki kemerlerin üstü ayetlerden oluşan kitabelerle süslüdür. Cami ile arasında bir takım kemerli bağlantılara ait duvar kalıntıları olması sebebiyle Ulu Camii Külliyesi'ne dâhil ve Mesûdiye Medresesi'ni tamamlayan bir yapı olarak kabul edilmektedir.[457]

Artuklular'ın Diyarbakır'a kazandırdığı Zinciriye ve Mesûdiye medreseleri sayesinde Sünnî anlayış bölgede giderek kuvvet kazanmış ve bu medresler sayesinde Şîa'nın bölgede yayılmasına imkân verilmemiştir.[458]

Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâmesi*'nde bu medreseden "Beyne'l-ulemâ pâyesi vardır" diye bahsetmektedir.[459] 1934 yılında onarılarak Diyarbakır Arkeoloji Müzesi haline getirilen Zincîriye Medresesi, günümüzde Merkez Sur İlçe Müftülüğe bağlı Yatılı Zinciriye Kız Kur'ân kursu olarak kullanılmaktadır.

---

[456] Acar, "Diyarbakır Medreseleri ve Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisindeki Yerleri", I, 126; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 333.

[457] Sözen, *Anadolu Medreseleri I,* s. 105; Acar, "Diyarbakır Medreseleri ve Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisindeki Yerleri", I,127.

[458] Murat Akgündüz, "Artuklular Zamanında Diyarbakır'da İlmî Faaliyetler", *I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler*, s. 190.

[459] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 27; Ayrıca bkz. Acar, "Diyarbakır Medreseleri ve Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisindeki Yerleri", I, 126.

Zincîriye Medresesi iç görünüm

Zincîriye Medresesi/Merkez Sur İlçesi

Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan medrese, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Zinciriye (Sincariye) Medresesi " adı ve 21.00.01/101 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[460]

E-Kitap

[460] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHÂBE VE EVLİYA TÜRBELERİ

E-Kitap

A. SAHÂBE KABİR VE TÜRBELERİ

Sahâbe, sözlükte, arkadaş, dost anlamlarına gelir. Çoğulu sahâbe veya ashabdır. Terim olarak, Hz. Peygamber (s.a.v) devrine yetişmiş, Müslüman olarak Hz. Peygamber (s.a.v)'i görmüş, O'nun sohbetinde bulunmuş ve Müslüman olarak ölmüş olan kimselere sahabî/sahâbe denir. Sahabî kadın olursa, sahabiyye ismini alır.

Sahâbelerin toplam sayısı hakkında kesin bir rakam söylenmemekle beraber çoğu kaynaklar, Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatında yüz binin üzerinde sahabînin hazır bulunduğunu ifade etmişlerdir. Sahâbiler, İslâm'ı yaymak ve fetihler vesilesiyle birçok bölgeye ulaşmışlardır. En son vefat eden sahabînin 110/728 yılında vefat eden Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsıle el-Leysî olduğu bilinmektedir.[461]

Gerek hadis rivayetinde, gerekse Kur'ân'ın sonraki nesillere muhafaza edilerek aktarılıp öğretilmesinde, ilk kaynak olmaları bakımından Sahâbelerin önemi büyüktür. Onlar İslâm'ın korunması ve yayılması yolunda hayatlarını ve her türlü değerlerini ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı onlar, Müslümanların en hayırlı nesli olma şerefine ermişlerdir.[462]

Diyarbakır'da sahâbe ve evliyâ'ya ait birçok kabir ve türbe bulunmaktadır. Bunların içinde en tanınmış olanları; Hz. Süleyman Camii haziresinde bulunan Şehid Sahâbîler Türbesi ile Sultan Şücâ, Şeyh Yûsuf el-Hemedânî, Şeyh Abdülcelîl, Lala Bey, Sarı Saltûk, Zincirkıran, Mîr Seyyaf, Fatih Paşa, İskender Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa türbeleridir.[463]

Hz. Ömer döneminde hicri 15/636 yılında meydana gelen Yermuk savaşı sonrası Şam bölgesini ele geçiren Müslüman orduları, yönlerini o zamanki adıyla el-Cezire olarak isimlendirilen Fırat-Dicle havzasının kuzey yönüne, yukarı Mezopotamya'ya

E-Kitap

---

[461] Ali Çolak, "En Son Vefat Eden Sahâbî Olarak Bilinen Âmir b. Vâsıle el-Leysi", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008/1, C. 7, S. 13, s. 83–96.

[462] *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 571.

[463] İnal, "Diyarbakır", *DİA*, IX, 471.

çevirdiler. Şam'dan bu bölgeye gönderilen İyâz b. Ganm (r.a.) (ö. 20/641),[464] komutasındaki sekiz bin kişilik ordu içinde bin sahâbe de bulunmaktaydı.[465]

İyâz b. Ganm (r.a.) komutasında Diyarbakır önlerine gelen İslâm ordusunun komutanları arasında vazife taksimi yapıldı ve Âmid (Diyarbakır) şehir surlarının hangi kapısında hangi komutanın duracağı belirlendi. Buna göre; İyâz b. Ganm, Tell Kap'ısını (Mardin Kapı); Saîd b. Zeyd, Rum Kap'ısını (Urfa Kapı); Muâz b. Cebel, Cebel Kapı'sını (Dağ Kapı) ve Hâlid b. Velid de Babu'l-Mâ'yı (Yeni-Dicle Kapı) tutmuştur.[466]

O dönemde Bizans, İmparator Heraklius (610–641) tarafından şehir de Meryem-i Dârâ isminde bir kadın tarafından yönetiliyordu.[467] İyâz (r.a), Melike Meryem'e bir mektup yazarak şehri kendilerine teslim etmesini istedi. Meryem-i Dârâ ise verdiği cevapta şehri teslim etmeyi reddetti ve yaptığı hazırlıklarla savaşmayı tercih ettiğini gösterdi. Bunun üzerine Hz. İyâz (r.a.), Âmid'i kuşattı ardından kuşatma devam ederken Palu, Hani, Silvan gibi yerlerin fethedilmesinin doğru olacağını düşünerek buralara içlerinde sahâbelerin de bulunduğu birlikler gönderdi ve bu bölgeler fethedildi. Buna karşın Âmid'in kuşatması beş aya ulaşmasına rağmen şehir hâlâ alınamamıştı.[468]

Şehrin fethi hakkında kaynaklarda şu rivayet aktarılmaktadır: Kuşatmanın beşinci ayında iken Hâlid b. Velid (r.a.) kendisine ekmek getirmekle görevli Hummâm'a "Azık mı tükendi! Neden üç akşamdır ekmek yok" diye sordu. Her akşam ekmeği bıraktığını söyleyen Hummâm, dördüncü akşam, o günün azığı olan ekmeği Hz. Halid'in çadırına bıraktıktan sonra gizlice çadırı gözetlemeye koyuldu. O anda kale duvarının dibinden bir köpeğin gelerek Hz. Halid'in çadırına girdiğini ve azığını kaçırdığını gördü. Bunu üzerine köpeği takibe koyuldu. Köpeğin kale duvarı dibindeki sur içinden dışarıya su

---

[464] **İyâz b. Ganm:** Ünlü kumandan, sahâbî: Hudeybiye Antlaşması'ndan önce Müslüman olduğu ve bu antlaşmada hazır bulunduğu bilinmektedir. İkinci Habeşistan hicretine katıldı; Bedir, Uhud ve Hendek başta olmak üzere Hz. Peygamber'in bütün gazvelerine iştirak etti. Muhtemelen irtidad olaylarının bastırılmasındaki başarısından dolayı Hz. Ebû Bekir tarafından kumandan olarak Irak'a gönderildi. Yermük Savaşı'nda (15/636) görev alan beş kumandandan biridir. Bizans topraklarına geçiş yolunu ilk defa onun açtığı kabul edilir. Hz. Ömer de onu Humus ve ve el-Cezîre valiliğine getirerek bölgenin fethiyle görevlendirdi. İyâz, 18/639 yılının Şaban ayı ortalarında 5000 veya 8000 kişilik bir kuvvetle Ruha (Urfa), Âmid (Diyarbakır), Meyyâfârikin (Silvan)'in de içinde bulunduğu el-Cezîre bölgesinin tamamını İslâm topraklarına kattı. İyâz (r.a.), Rakka'da iken Halife Ömer'den Şâm'a dönmesini ve hasta olan Yezîd b. Ebû Süfyân'ın ölümü halinde idareyi ele almasını bildiren bir mektup aldı. Bunun üzerine yola çıkan İyâz, Humus'a ulaştığında vefat etti ve orada Hâlid b. Velîd'in kabri yanına defnedildi. Çubukçu, "İyâz b. Ganm", DİA, XXIII, 499.

[465] Vâkıdî, *Futûhu'ş-Şâm*, II, 89; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 154.

[466] Vâkıdî, *Futûhu'ş-Şâm*, II, 144; a.mlf., *Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbur ve Diyarbekr ve'l-Irâk*, s. 166; *Diyarbakır Salnâmeleri (1301/1883)*, III, 103.

[467] Vâkıdî, *Futûhu'ş-Şâm*, II, 143–144; a.mlf., *Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbur ve Diyarbekr ve'l-Irâk*, s. 162; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 150, 156.

[468] Vâkıdî, *Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbur ve Diyarbekr ve'l-Irâk*, s. 170, 181.

akan bir suyolundan/oyuğundan şehre girdiğini tespit etti (Eski hükümet konağının bahçeler cihetindeki sur duvarında). Durumu Hâlid b.Velid (r.a.)'a haber verdi. Hz. Halid'in köpeğin şehre tekrar döndüğü suyolunu görmek istemesi üzerine ona suyolunu gösterdi. Hz. Halid (r.a) suyolunu gördükten sonra "Allahu Ekber" diyerek Allah'a şükretti. Derhal askerlerine durum hakkında bilgi verip "Ben bu suyolundan içeri girmeye karar verdim. Sizden canlarını Allah ve Resulü için feda etmeye hazır yüz adam istiyorum." dedi. Gönüllü askerleri seçtikten sonra durumu ordu omutanı İyâz b. Ganm'e bildirdi ve yanındaki askerler ile birlikte o suyoluna gitti. Hz. Hâlid (r.a.) önden girerek, tünelin dar olması sebebiyle gönüllü askerlerden yalnız 80 askerle[469] birlikte tünelden şehre girebildi. İri cüsseleri sebebiyle tüneli geçemeyenler geri dönerken şehit oldu. Tüneli geçebilen askerlerden de bazısı çarpışmalarda şehid oldu.[470] Halid b. Velid ile birlikte şehre girebilen gönüllü askerlerden isimlerini bilebildiğimiz 10 kişi şunlardır: Âmir b. el-Ahves, Huzeyfe b. Sâbit, İmrân b. Bişr, [Selâme b. Ye'sûb, Mâcid b. Talha, Müsennâ b. Âsım, Sâlim b. Adiy, Mâlik b. Hafs, Hattâb b. Câbir ve Efleh b. Sâ'ide].[471] Hz. Halid (r.a.)'in ardından hafif silahları ile şehre giren askerleri gören kale muhafızları şaşkına dönmekle birlikte derhal savunmaya geçtiler. İçerde şiddetli bir çatışmalar başladı. Hz. Hâlid (r.a.), 10 askere, sur kapısını hemen açmalarını emretti. Onlar da kapıyı kırarak (İçkale'den hastanelere çıkan yol üzerindeki kapı, Fetih Kapısı) açmaya muvaffak oldular. Bunun üzerine şehrin dışında bekleyen Hz. İyâz (r.a.) komutasındaki ordu da açılan kapıdan şehre girdi.[472] İçkala'de, bugünkü Hz. Süleyman Camii'nin bulunduğu yerde sabaha kadar yaşanan çatışmalar sonucu Hz. Hâlid'in oğlu Süleyman (r.a.) ile birlikte yirmi kadar sahâbe orada şehit oldu. Sonunda Hz. İyâz (r.a.)'ın yönetimindeki ordu Âmid'i
18/27 Mayıs 639 tarihinde fethetti.[473]

Sabah olunca Hz. İyâz, Âmid halkının silahlarını toplattı ve şehir meydanında toplanan halka bir konuşma yaptı. Bu konuşmada "Allah size karşı bize zafer ihsan etti. Şayet Allah Teâlâ peygamberimizi rahmet peygamberi olarak gönderip de müminlerin

---

[469] Vâkıdî, *Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbur ve Diyarbekr ve'l-Irâk*, s. 183'de "Yalnız 30 askerle) denilmekte, *Diyarbakır Salnâmeleri*, III, 245'te ise "40 askerle" denilmektedir.

[470] Acar, "Âmid (Diyarbakır) Şehrinin Fethi", I, 201.

[471] Vâkıdî, *Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbur ve Diyarbekr ve'l-Irâk*, s. 183.

[472] Vâkıdî, *Futûhu'ş-Şâm*, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, II, 150–152; Demir, a.g.e., s. 113; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 160; a.mlf., *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 103; Acar, "Âmid (Diyarbakır) Şehrinin Fethi", I, 202.

[473] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 77; Demir, *a.g.e.*, s. 112, 114; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır*

Tarihi, I, 160; Canan Parla, "Osmanlı Öncesinde Diyarbakır: Kente Hâkim Olanlar ve Bıraktıkları Fiziksel İzler", *I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler*, s. 260; Abdullah Aydınlı, "Sahabe Coğrafyasının Bir Parçası Olarak Doğu Anadolu*", Türk-İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu Bildiriler*, s. 14.

EKitap

kalplerine merhamet vermeseydi savaştığınız için hepinizi kılıçtan geçirirdim. Fakat rabbimiz bize 'Takvâ sahipleri öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever'[474] buyurmuştur. Şimdi sizden dileyen Müslüman olsun, dileyen de yıllık cizye vergisi vermek şartıyla kendi inançlarını sürdürsün" dedi.[475] Halka iyi muamelede bulunuldu. Halkın büyük bir kısmı kendi isteğiyle İslâmiyet'i kabul etti. Bunu üzerine ilk iş olarak şehrin ortasındaki Mar-Toma Kilisesi'nin üçte ikilik kısmı (zamanla kilisenin tamamı) camiye çevrildi.[476]

Hz. İyâz (r.a.), sahabeden Sa'saa (r.a.)'ı şehrin valiliğine getirdi. İçlerinde sahâbelerin de bulunduğu beş yüz kişilik bir süvari birliğini onun emrine vererek[477] fetihlere devam etmek üzere Diyarbakır'dan ayrıldı. Mardin ve civarını aldıktan sonra Musul'a yöneldi. 17/638-20/641 yılları arasındaki seferlerle hemen hemen el-Cezîre bölgesinin tamamını İslâm topraklarına katan İyâz (r.a.), Rakka'da iken Halife Hz. Ömer (r.a.)'dan Şam'a dönmesini ve hasta olan Yezîd b. Ebû Süfyân'ın ölümü halinde idareyi ele almasını bildiren bir mektup aldı. Bunun üzerine Şam'a ulaşmak için yola çıktıysa da Humus'a vardığında vefat etti ve Hâlid b. Velid (r.a.)'ın kabri yanına defnedildi. İyâz (r.a.)'ın ailesinin Âmid'de (Diyarbakır) kaldığı, bu şehirdeki Ebû Eyyûb ailesinin onun soyundan geldiği kaynaklarda belirtilmektedir.[478] Örneğin onun neslinden geldiği ifade edilen Şeyh Musa'nın türbesi Dicle İlçesi Tepebaşı (Şeyh Malan) Köyü'nde bulunmaktadır (Bkz. Şeyh Musa Türbesi).

Yukarıda aktarılan Diyarbakır'ın fethi, burada, Merkez Ulu Cami'de bulunan, dönemin Müftülük Kâtibi Seyyid Feyzullah Yusuf Efendi tarafından 1218/1803 tarihinde kaleme alınan Osmanlıca el yazma bir belgeden de aktarmak istiyoruz: *Bismillâhirrahmânirrahîm*

Halife-i Sânî Hazreti Risalet Penahi Emirü'l-Mü'minîn Ömer b. Hattab (radıyallahu anh) Efendimiz Hazretlerinin livâ-i beyzayi hilafeti, yed-i müeyyidelerine teslim olunduğunda, seyf-i sarım-i şeraitle ümem-i Fürs ve Rûm'u kahr u tedmir ve memâlik ve büldânı feth ve teshir buyurdukları sırada,

İş bu Diyarbekr Kalesi ile civarında bulunan bilâdın teshiri hususuna serasker tayin buyurmuş oldukları İyâz b. Ganm (radıyallahu anh) Hazretleri, maiyetlerinde bulunan fırka-i celîle-i muvahhidîn ile kale-i mezkûre pişgahine satvet-i endâz-ı iclâl buyurduktan

---

[474] Âl-i İmran, 134.

[475] Vâkıdî, *Futûhu'ş-Şâm,* I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, II, 150–152; a.mlf., *Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbur ve Diyarbekr ve'l-Irâk,* s. 181–182; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi,* I, 160; Karan, *a.g.t.,* s. 65.

[476] *Diyarbakır Salnâmeleri,* III, 98, 222.

[477] Vâkıdî, *Futûhu'ş-Şâm,* II, 152; a.mlf., *Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbur ve Diyarbekr ve'l-Irâk,* s. 187; *Diyarbakır Salnâmeleri,* IV, 77.

[478] Çubukçu, "İyâz b. Ganm", *DİA*, XXIII, 499; Mükrim H. Yınanç, "Diyarbakır", *İA*, İstanbul 1965, III, 606.

sonra kibâr-ı ashâbtan Hâlid b. Velîd (radıyallahu anh) Efendimiz Hazretlerini ebvâb-ı kaleden şimdiki Yeni Kapı demekle ma'rûf olan Şet Kapı pişğahine, Sa'd b. Zeyd (radıyallahu anh) Hazretlerini Rum Kapı tarafına bi't-ta'yin, kendileri dahi fırka-i celîle-i bâkiye ile bizzat Mardin Kapı pişgahine nasb-ı hiyâm. Ve esbab-ı muhasarayı itmâm ve ikmâl buyurup ve beraber bulunan ashab-ı kirâmdan mürekkeb bir meclis-i mahsus akd olunup, meclis-i mezkurede inare-i misbâh müzakere ve kalenin feth-u teshîri babında idareyi miftâh müşâvere ile hulasa-i kavl ve karar.

Ve nekâve-i mütalaa ve efkâr olan suret-i memdûhe üzerine, kale-i mezkûrenin melikesi olan Meryem binti Dârâ'ya teslimi kaleyi mutezammin yazdıkları mektuba, adem-i muvafakât cevabı alınmasıyla, kalenin muhasarasına teşmiri sâid ihtimam birle, müeddet-i muhasara beş mahi reside ve ravda-i zâhire lutf-i nâsıri mutlaktan nesimi anber şemim feth ve nusret zübde olmakla beraber Hz. Halid (radıyallahu anh) Efendimiz cemaat-i müslimin ile salât-ı mağribi ba'de'l-edâ, hayme-i mahsusalarına avdet ve sâim oldukları cihetle iftara niyet buyurduklarında, ğulamların teheyyi eyledikleri reğayifin fikdanını haber verdiğine ve fikdan-ı nevaledennaşi mâ-i sâfi ile iktifa. Mütevaliyen üç gün bu hal ile imrar-ı subh ve mesâ buyurduklarına mebni dördüncü gün reğayifi mezkûrenin beher akşam fikdanı yüzünden olduğu bade'l-istingah kaleden bir kelb çıkagelip reğayifi ekl ile kaleye gittiğini ve şimdiki hükümet sarayının nezdindeki surda bulunan suyolu fürcesinden kale derununa girdiğini gelip arz etmeleriyle, kaleye duhule böyle bir fürce bulunmasından beşâret ve bu suretle teshiri kaleyi maksude nusrethane-i eltaf Samedani'den işaret hâsıl olup şirdılan-i ashab-ı kiramdan seksen nefer-i merd-i şecaat eser bi'l-intihab, Halid b. Velîd Hazretleri peşrevleri oldukları halde fürce-i merkumeden takrib-i latîf ile leylen derun-i kaleye duhûl.

Ve ebvab-ı erbaadan her bir kapıya tayin olunan yirmişer nefer kapılara vusûl birle ebvab-ı mezkûreyi miftah-i şecaat ve muzafferiyetle feth-i himmet ve harici surda olan ashab-ı kiram ile birleşerek gülbanın tekbiri mele-i âlâya ref' ile derûn-i kalede muharebe ile bezl-i mesai ve mukderet buyurup, Cenâb-ı Hayru'n-nâsırîn'in lutf-i celili ilahileriyle fırka-i küffârı münhezim ve tarumar.

Ve ruusi menhuselerin tame-i şimşir kahr ve damr ettiklerinde melike-i kale olan Meryem-i Dârâ ru'b ve heras ile canib-i Rûm'a firar. Ve müteakiben şahidi subh sabahet eser ve mihri cihantab hacetse piger şevk ve envar musirret iktiranını izae ve bedidar etmesiyle zuhur-i tebaşir-i sabahu'l-hayr muvaffakiyet. Ve buşur-i menaşiri zafer ve nusrete binaen bakiye-i suyûfi mücahidin olan taifeyi mehayifinin bir takımı tahsil-i iman ve bir takımı da duhul-i daru'l-emâne istiman ederek ihrazi destemaye-i dini mübin edenler taltif ve fırka-i gayr-i müslime dahi tahsisi istihsali cizye-i şeriyye ile ta'nif olduktan sonra serasker İyâz b. Ganm'in emriyle kenais-i kaleden Mar Toma Kilisesi evsan ve esnamdan tathir ve zümreyi muvahhidin için cami ittihazi ile tamir olunup, kibar-ı ashâbdan ve alemdaran-ı resul-i rabbü'l-erbabdan iş bu cami-i şerifin hazîre-i

Ekitap

mahsusesinde defini haki itri-naki rahmet ve muntazırı kıyam-ı saat olan Sultan Sa'saa (radıyallahu anh) Hazretleri beş yüz nefer rüfeka-yi kiram ile kale-i mezkûreye emir tayin ve Serasker İyâz b. Ganm (radıyallahu anh) Hazretleri tevabi'-i kalede ma'dud olan muhal-i satireyi fetih ve teshire teveccühsaz azim ve yakin buyurmuş

Emir Sultan Sa'saa, inde'l-gaza vücud-i âlilerine isabet eden cerihalardan müteessiren biraz sonra azım-i hüsnü'l-hak'a ve muntakıl-i daru'l-huld-i ukbâ olmuş olduğundan,

İş bu cami-i şerifin hazîre-i meşhuresinde makbur ve uyûni enâmdan mestûr buyurmuştur deyu mervidir. el-İlmu indallâh. Seyyid Feyzullah Yusuf Efendi, Diyarbakır Müftülük Kâtibi, 1218/1803"

Bazı araştırmacılar, Diyarbakır'ın fethinden sonra birçok kez şehrin Bizans orduları tarafından kuşatıldığını ve bu kuşatmalar esnasında cereyan eden muharebelerde pek çok Müslümanın şehid düştüğünü, dolayısıyla da Diyarbakır'daki türbelerin bunlara ait olabileceğini ileri sürmektedirler.[479]

Bu bölümde Diyarbakır il genelinde tespit edilebilen sahâbe kabir ve türbeleri hakkında bilgi verilecektir.

E-Kitap

[479] Mehmet Azimli, "İlk İslam Fetihleri Bağlamında Diyarbakır'ın Fethine Katılan Sahabilerle ilgili Bazı Mülahazalar", *I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler*, s. 819–834.

1. MÂLİK–İ EJDER (ECDER) TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Merkez Sur İlçesi, Balıkçılarbaşı Semti Aşefçiler Sokağında, Diyarbakır'ın fethine katılan sahâbelerden Mâlik b. el-Haris el-Eşter'in[480] medfûn olduğu söylenen bir türbe bulunmaktadır.

Mâlik el-Eşter (r.a.), Diyarbakır'ın fethine katılan sahâbelerdendir. İyâz b. Ganm (r.a.), onu, Diyarbakır'a öncü kuvvet olarak göndermiş sonra kendisi arkasından Diyarbakır'ın fethine katılmıştır. Fakat Mâlik b. el-Eşter'in (r.a.) fetih sırasında şehid olmadığı, aksine fetihten sonra Diyarbakır'dan ayrıldığı bilinmektedir. Ayrıca Mâlik b. el-Eşter (r.a.)'ın, Hz. Ali (r.a.) tarafından 36/657 yılında Cezire ve Diyarbakır valiliğine tayin edildiği daha sonra Mısır'a gönderildiği ve oraya ulaşamadan Mısır yolu üzerindeki Kulzum'da 38/658 vefat ettiği rivayeti[481] göz önünde bulundurulduğunda burada bulunan türbe "Mâlik" isimli başka bir kişiye veya Mâlik b. el-Eşter (r.a.)'in neslinden birine ait olabilir. Bu konuda, Ebubekir Feyzi, *Hülasa-i Ahvali'l-Buldan fi memâlik -i Devlet-i Al-i Osman* adlı eserinde burada medfûn sahabenin ismini Mâlik Azur olarak vermektedir.[482] 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de ise bu türbede medfûn kişinin

[480] Mâlik b. el-Haris Yermük savaşında (13/634) bir gözünü kaybettiği için kendisine *"göz kapağı ters çevrilmiş"* anlamına gelen "el-Eşter" denilmeye başlanmış ve zamanla bu lakapla meşhur olmuştur. Abdülkerim Özaydın, "Eşter", *DİA*, XI, İstanbul 1995, 486.

[481] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 77; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 162; Azimli, "İlk İslam Fetihleri Bağlamında Diyarbakır'ın Fethine Katılan Sahâbelerle İlgili Bazı Mülahazalar", s. 819–834.

[482] Üçler Bulduk, "Hülasa-i Ahvali'l-Buldan'a Göre 19. Yüzyılda Diyarbakır Şehri", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, I, 191.

ismi, "Mâlik -i Ecder" olarak zikredilmektedir.[483] Günümüzde kullanıldığı şekliyle "Mâlik -i Ejder" isminin, "Mâlik -i Ecder" isminin, telaffuz kolaylığı nedeniyle bozulmuş hali olduğu anlaşılmaktadır.

Mâlik -i Ecder Türbesi'ni Nakip Efendi'nin yaptırdığı bilinmektedir. Türbe 3x3 m. ebadında küp şeklinde olup siyah taştan yapılmıştır.[484] Fakat günümüzde dış duvarlar son dönem çinileri ile kaplandığı için tarihi özelliği kaybolmuştur. Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Melik Eşter Türbesi" adı ve 21.00.01/063 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[485]

2. MÎR SEYYAF/KARADENİZ TÜRBESİ (SUR İLÇESİ)

Merkez Sur İlçesi, Hasırlı Mahallesi Karadeniz 2. Sokak'ta halk arasında Karadeniz Ziyareti olarak da bilinen türbede, Sahâbe-i Kirâm'dan olduğuna inanılan Mîr Seyyaf medfûndur.[486]

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir'*de, Diyarbakır'da kabri bulunan Peygamber, sahâbe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda Sahâbe-i Kirâmdan Mir Seyyaf Hazretlerinin Karadeniz diye isimlendirilen yerde medfûn olduğu ve türbesinin bakımlı olduğu kaydedilmektedir.[487]

Kesme ve moloz taşlardan yalın bir tarzda yapılmış olan türbe, kare gövdeli, beşik tonozla örtülü bir yapıdır. Türbenin giriş cephesinde, kapının solunda bir penceresi vardır.[488] Karadeniz Türbesi, tek bir beşik tonozdan meydana gelen planıyla, eski bir geleneği sürdürmektedir. Bu görünüşüyle diğer Diyarbakır türbelerinden

---

[483] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 209, 371.

[484] Yaşar Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre, *I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler*, Diyarbakır 2004, s. 814.

[485] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[486] Çiçek, *a.g.e.*, s. 103.

[487] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 209.

[488] Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 78.

ayrılmaktadır.[489] Günümüzde türbe, tarihi dokuyu bozan onarımlar sonucunda, son dönemde inşa edilmiş bir yapı görünümü almıştır.

Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında "Karadeniz (Emir Seyyaf)" adı ve 21.00.01/106 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[490]

3. MÎR SİYAP TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Şeyh Matar (Dört Ayaklı) Camii'nin avlusunda, minare yakınında Sahâbe-i Kirâm'dan olduğuna inanılan Mîr Siyap (r.a.)'ın medfûn söylenmektedir.[491] Buna karşın 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, Şeyh Matar Camii haziresinde eizze-i kirâmdan Şeyh Mutahhar Hazretlerinin medfûn olduğu belirtilmektedir (bk. Şeyh Mutahhar Ziyareti).[492] Şeyh Matar'ın kimliği ve burada olduğu söylenen türbe hakkında başka da bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4. SA'D (SAHAD) B. VAKKAS VE KABRİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Merkez Sur İlçesi'nde, Ulu Beden Burcu'nun arkasında, çevresi demir parmaklıkla çevrilmiş iki kabir bulunmaktadır. Mezar taşlarından birinde sonradan yazıldığı anlaşılan Türkçe "Sahat b. Vakkas Ebu'lMuhsin" yazısı bulunmaktadır. Diğer kabirde ise Arakçîn Baba diye de bilinen Şeyh Mehmed-i Berzencanî medfûndur (Bkz. Arakçîn Baba Türbesi).[493]

"Sahat b. Vakkas Ebu'lMuhsin" şeklinde belirlenen kabirde Diyarbakır'ın fethine

[489] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 173.
[490] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).
[491] Çiçek, *a.g.e.*, s. 103; Yahya Erikli, *Peygamberler Sahâbeler Diyarı Diyarbakır*, Diyarbakır 2006, s. 21.
[492] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 210.
[493] *Diyarbakır Salnâmeleri,* IV, 208, 372; V, 94.

katılan bir sahâbenin medfun olduğuna inanılmaktadır.

Bu "sahâbe"nin ise ünlü sahâbe Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a.) olmadığı bilinmektedir. Çünkü Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a.)'ın Diyarbakır'ın fethine katıldığına dair bilgi bulunmadığı gibi künyesi de Ebu'l-Muhsin değil, Ebû İshak'tır. Ayrıca Hz. Sa'd (r.a.)'ın kabrinin Medine'de Bakî Mezarlığı'nda bulunmaktadır.[494] 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, Diyarbakır'da kabri bulunan Peygamber, sahâbe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda[508] Diyarbakır'da "Sahat veya Sa'd" isimli bir sahabinin medfûn olduğuna dair de bilgi bulunmamaktadır.

Bütün bu bilgiler dikkate alındığında Sa'd b. Ebi Vakkas'a ait zannedilen bu mezarın, "Sa'd-Saad" veya mezar taşında yazıldığı şekliyle "Sahat" adında başka bir sahabîye ait olduğu düşünülebilir.[495] Buna karşın Ebubekir Feyzi, Sultan Abdülmecid'e ithaf ettiği *Hülasa-i Ahvali'l-Buldan fi memâlik-i Devlet-i Al-i Osman* adlı eserinde, çarşı içerisinde bulunan bu kabrin "İbavender" de denilen Sultan Saad'a ait olduğunu ifade etmektedir.[496]

5. SAHÂBE ABDURRAHMAN KABRİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Merkez Sur İlçesi'nde, İsmet Paşa İlkokulu'nun karşısında bugün Eğitim ve Halkla İlişkiler Derneği (EHİDER) isimli eğitim kuruluşunun okuma salonu açtığı evin bahçesinde Sahâbe-i Kirâm'dan Abdurrahman (r.a.)'ın medfûn olduğu, 942/1535 tarihli bir vakfiyeye istinaden ileri sürülmektedir.

11 Şevval 942/1535 tarihli Seyyid Ömer mühürlü mahkeme tescilli vakfiyenin son sayfasında şöyle denilmektedir: "Adı geçen mahallede eski medrese ve Şeyh

---

[494] Azimli, "İlk İslam Fetihleri Bağlamında Diyarbakır'ın Fethine Katılan Sahâbelerle İlgili Mülahazalar", s. 822. [508] *Diyarbakır Salnâmeleri,* IV, 208.

[495] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 201.

[496] Bulduk, "Hülasa-i Ahvali'l-Buldan'a Göre 19. Yüzyılda Diyarbakır Şehri", I, 191.

E-Kitap

Said'in Cündiye ve Kadiriye tekkesi de denilen evde malum makam ve eski bir ziyaret ve sahâbe Abdurrahman (r.a.)'ın medfûn olduğu ev ise, şu anda biz içinde oturuyoruz, bizden sonra zürriyetim ve akrabalarım oturacaktır. Fakirler de yedi gün misafir edilirler. Bu ev saygındır, ihmal etmeyin, boş sanmayın, ruhaniyetle doludur, sakın ona karşı saygısızlık etmeyin" denilmektedir. Bu vakfiyeye binaen, Örfioğulları ailesinden Tevfik Güven ve Taner Güven ile Prof. Dr. Yusuf Kenan Haspolat tarafından Sahâbe Abdurrahman'ın (r.a.) medfûn olduğu yer tespit edilmiş ve bu gün burası ziyaret haline gelmiştir.[497]

Eskiden bu evde Örfîzâde Tekkesi şeyhi, Örfîzâde Şeyh Yunus Efendi ve 02.04.1938 tarihinde vefat eden oğlu Örfîzâde Şeyh Ömer Efendi[498] ikamet etmekteydi. İsmet Paşa İlkokulu'nun bulunduğu yerde ise Örfîzâde Tekkesi bulunmaktaydı. Günümüzde bu Rufâî tekkesinden geriye sadece çeşmesi kalmıştır.[499] Sahâbe Abdurrahman'ın hayatı hakkında ise herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

6. SULTAN SA'SAA (R.A.) VE KABRİ/MERKEZ SUR İLÇESİ

Sahâbeden Hz. Sa'saa (r.a.)'inin kabri, Merkez Sur İlçesi'nde Gazi Caddesi üzerinde, Hasan Paşa Hanı'nın karşısında, 1926 yılında yıktırılan Hz. Sa'saa Camii'nin haziresinde bulunmaktaydı. Bugün yapılan kazı neticesinde, yıktırılan caminin temelleri görülebilmektedir.

E-Kitap

---

[497] Vakfiye kaydı için bkz. www. bilinmeyendiyarbekir.com.

[498] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (2001), s. 318.

[499] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 79; Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 15; Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 208.

Sultan Sa'saa Camii'nin ortaya çıkarılan temelleri/Gazi Caddesi

Futûhu'ş-Şâm adlı eserde Âmid'in fethinden sonra şehirde 12 gün kalan İyâz b. Ganm (r.a.)'in, şehrin asayişini muhafaza ve idaresi için sahâbeden Sa'saa el-Abdî (r.a.)'yi şehrin valiliğine tayin ettiği, Sa'saa'nın emrine amcaoğulları ve Araplardan oluşan beş yüz kişilik bir süvari birliği verdiği ve Diyarbakır'dan ayrılarak fetihlere devam ettiği kaydedilmektedir.[500] Şehre vali olarak atanan Hz. Sa'saa, fetihten bir müddet sonra (bazı kaynaklara göre altı ay sonra) vefat etmiş ve Diyarbakır'da defnedilmiştir.[501]

Yakın zamana kadar müstakil türbesi olduğu bilinen tek sahâbî Hz. Sa'saa (r.a.)'dır. Türbe, Ulu Cami ile Hasan Paşa Hanı arasındaki Sa'saa Cami haziresinde bulunmaktaydı. Sultan Sa'saa Camii, 1860 tarihinde onarım geçirmiş, 1904 tarihinde ise minare eklenmiştir.[502] Bu türbenin, 1926 yılında dönemin Belediye Başkanı Nazım Önen tarafından cami ile beraber yıktırılarak bahçe haline getirildiği ifade edilmektedir. Bu

---

[500] Vâkıdî, *Futûhu'ş-Şâm*, II, 152; a.mlf., *Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbur ve Diyarbekr ve'l-Irâk*, s. 187.

[501] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 77; Demir, a.g.e., s. 118; Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, I, 160.

[502] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 77; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 62; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 137; Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 30.

alan Belediye Bahçesi diye bilinen Celal GÜZELSES parkının içinde kalmıştır.[503] 2007 yılı sonlarında Hz. Sa'saa Cami ve Türbesi'nin bulunduğu alanda gerçekleşen kazı çalışmalarında, yıktırılan cami ve türbenin temelleri ortaya çıkarılmıştır. Hz. Sa'saa (r.a)'ın naaşının cami yıktırıldıktan sonra defnedildiği mezardan çıkartılıp Dağ Kapı dışında şimdiki Adliye Sarayı mevkiinden Kurt İsmail Paşa Camii'ne kadar olan bölgede bulunan ve Diyarbakır'ın o günlerde en büyük mezarlığı olan Rızvanağa Mezarlığı'na nakledildiği de ifade edilmektedir.[504] Dağ Kapı dışındaki mezarlık bölümü de şehrin sur içinden sur dışına taşınması döneminde yerleşime açıldığı içi sahâbeden Hz. Sa'saa (r.a.)'ın nerede medfûn olduğu tam olarak bilinmemektedir.

1308/1890 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'nde Hz. Sa'saa (r.a)'ın tam ismi Sa'saa b. Mâzin el-Medenî (r.a.) olarak verilmektedir ve şehrin ortasında kendi adını taşıyan Sultan Sa'saa camiinin avlusunda medfûn olduğu belirtilmektedir.[505]

Hz.Sa'saa (r.a)'ın, Sa'saa b. Sûhân olması ihtimali özerinde duran araştırmacılar da bulunmaktadır.[506] Hz. Sa'saa'nın tam ismi Diyarbakır'ın fethinin en geniş biçimde anlatıldığı *Futûhu'ş-Şâm* adlı eserde Sa'saa el-Abdî (Sa'saa b. Amr b. Savhan el-Abdî) olarak verilmektedir.[507]

7. SULTAN ŞÜCÂ' TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Sultan Şücâ' Türbesi, Merkez Sur İlçesi, Gazi Caddesinde, Mardin Kapı'nın yanında bulunmaktadır.

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir'*nde, Diyarbakır'da kabri bulunan Peygamber, sahâbe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda Sahâbe-i Kirâmdan Sultan Şücâüddin Hazretlerinin, Hz. Ömer cami civarında medfûn olduğu ve türbesinin bakımlı olduğu belirtilmektedir.[508]

E-Kitap

---

[503] Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 161; Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 30; Azimli, "İlk İslam Fetihleri Bağlamında Diyarbakır'ın Fethine Katılan Sahabilerle ilgili Bazı Mülahazalar", s. 821; Çiçek, *a.g.e.*, s. 21.

[504] "Sultan Sa'saa Bilmecesi", www.diyarbekirim.com/site/2008/09 (26.02.2009).

[505] *Diyarbakır Salnâmeleri (1308/1890)*, IV, 77, 209.

[506] Göyünç, "Diyarbakır", *DİA,* IX, 464, Mükrim H. Yınanç, "Diyarbakır", *İA*, İstanbul 1965, III, 606.

[507] Vâkidî, *Fütuhü'ş-Şâm*, s. 183.

[508] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 209.

1316/1898 ve 1317/1899 tarihli *Salnâme*lerde ise Sahâbe-i Kirâm'dan Sultan Şücâüddin hazretlerinin türbesinin mefruşatının yenilendiği ve türbe etrafındaki bahçenin alınarak çevresine duvar çekildiği bilgisi bulunmaktadır.[509] Osmanlı döneminde bu türbenin bakım ve onarımı amacıyla "Şücaüddin Türbesi Vakfı" da kurulduğu bilinmektedir.[510] Sultan Şücâ'ın sahâbe olmadığı Melikşah'ın ahfadından olduğu da söylenmektedir.

Sultan Şücâ' Türbesi/Merkez Sur İlçesi

Çoban Baba ziyareti olarak da adlandırıldığı bilinen[511] Sultan Şücâ' türbesi, Mardin kapısı civarında, Deliller Han'ının (Kervansaray Otel) karşısında Şücâiye Medresesi ve çeşmeden oluşan yapı topluluğu içinde bulunmaktaydı. Yol açma çalışmaları sırasında medrese yıkılmış, çeşme ise Mardin kapısının batısına, sur dibine taşınmıştır.[512] Bugün cadde ortasında bulunan kare planlı türbenin iç kenarı 4,07, dış kenarı 5,85 metredir. Türbeye doğu yüzünden girilebilmektedir. Türbenin içi dışına nazaran daha zengin görünüştedir. Döşeme hizasından kubbe kilit taşına kadar, bir sıra siyah bir sıra beyaz taş ile örülmüştür. Türbenin iç döşemesi topraktır.[513] 1972 yılında yapılan kazıda türbenin iki katlı olduğu açıklığa kavuşmuştur. Türbenin kare planının cenazelik katında da devam

[509] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 280, 372.

[510] Aydemir, "Diyarbakır'da Bulunan Vakıfların Envanteri Üzerine Bir Çalışma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.e-sosder.com/dergidetay.php?id=110 (08.02.2009).

[511] Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri I*, Ankara 1986, s. 100.

[512] Tuncer, *Anadolu Kümbetleri I*, s. 100; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 296.

[513] Tuncer, *Anadolu Kümbetleri I*, s. 100.

ettiği, kuzey-güney doğrultusunda bir tonoz ile örtüldüğü ve kuzey yüzde, batı köşeye doğru bir kapı olduğu ölçülerle tespit edilmiştir. Bugün türbenin cenazelik kısmı tamamen gömülü bulunmaktadır. Cenazelik kısmı henüz boşaltılmadığından orada bulunan mezar veya sanduka hakkında bilgi edinilememiştir.[514] Diyarbakır'da bulunan türbeler içinde sadece Sultan Şücâüddin türbesi iki katlıdır. Türbenin yakınında bulunan çeşmede Sultan Şücâ'a ait 605/1208 tarihli bir kitabe bulunmaktadır. Çeşmede bulunan kitabedeki 1208 tarihine göre türbe, Diyarbakır'a 1183–1231 yılları arasında hâkim olan Artukoğulları devrinde yapılmıştır. [515] Bu tarihlendirme türbenin mimarisiyle de uyuşmaktadır.[516] Bu kitabeye dayanılarak Sultan Şücâ'ın, Melikşah'ın Mehmet isimli oğlundan torunu Sultan Şüca olabileceğini ileri sürenler olduğu gibi[517] bu kabul etmeyen araştırmacılar da bulunmaktadır. [518] Sultan Şüca'ın (r.a.) kimliği hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılamamıştır.[519]

Türbeyi inceleyen Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, isimli eserinde şu bilgileri vermektedir: "Kesme ve moloz taşlardan yapılmış olan Sultan Şüca Türbesi, yüksek bir kare gövde üzerine, pramidal çatıyla örtülüdür. Bugün pramidal çatı, oluklu kiremitlerle kaplıdır. Bu görünüşü, ilk şekli konusunda pek fikir vermemektedir. Ayrıca dış yüzeylerdeki onarım izleri de, yapının bazı ufak değişiklikler geçirdiğini göstermektedir. Orijinal yapının, kesme taşlardan özenle yapılmış olduğu, türbenin içine girilince daha açık belli olmaktadır.

Dışarıya pencere açıklığı bulunmayan türbenin, içi tamamen kesme taşlardan yapılmıştır. Bu durum kubbede de kendini göstermektedir. Taştan kubbesi dışardan gizlenmiş, pramidal çatıyla yetinilmiştir. Bu şekil bazı Diyarbakır türbelerinde sık tekrarlanan bir durumdur. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmış bu trompların bazıları mukarnaslarla bezenmiştir. Düz duvar yüzeylerine, iki yerde niş yerleştirilmiştir. Bunlardan kuzey-batı köşesindeki, yere kadar inmektedir. Türbenin iç görünüşü, yapının özenle ele alındığını göstermektedir. Bu durum belki dışarda da tekrarlanmıştı, fakat geçirdiği onarımlar bu izleri silmiş bulunmaktadır".[520]

Ekitap

---

[514] Tuncer, *Anadolu Kümbetleri I*, s. 103.

[515] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 199.

[516] Tuncer, *Anadolu Kümbetleri I*, s. 100, 103.

[517] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 84; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 81; Tuncer, *Anadolu Kümbetleri I*, s. 102.

[518] Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 297.

[519] Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 82.

[520] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 160–161.

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Sultan Şüca Türbesi" adı ile 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[521]

Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında 21.00.01/106 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[522]

8. ŞEHİD SAHABÎLER TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Bugünkü şeklini Osmanlı dönemindeki ekleme ve onarımlarla alan Merkez Sur İlçesi'nde, içkale'de bulunan Hz. Süleyman Camii haziresinde 20'den fazla şehid sahâbe medfûndur. Âmid (Diyarbakır)'in fethine katılıp şehid düşen sahâbîlerin, fetih sonrası Hazreti Süleyman Cami ve Türbelerin bulunduğu alana defnedildikleri, bu alana fetih sonrası Diyarbakır'ın ilk camisinin inşa edildiğini kaynaklarda aktarılmaktadır.[523]

Hazreti Süleyman Camii'nde iki ayrı türbe bulunmaktadır. Bunlardan birincisi cami avlusunun güney girişi yanında, caminin batı duvarına bitişik türbedir. Burası "Sahabîler Türbesi" olarak da bilinmektedir. İkinci türbe ise cami harim, ana mekân kapısının karşısındaki türbedir. İlk türbe, ortada çini ile kaplı oda kısmı ile bu kısmın güney ve batı duvarlarını

EK

[521] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[522] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[523] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 26; Parla, "Osmanlı Öncesinde Diyarbakır: Kente Hâkim Olanlar ve Bıraktıkları Fiziksel İzler", s. 260–261; Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 21.

çevreleyen Osmanlı üslubunu yansıtan **lahit**li[524] mezarlardan oluşmaktadır. Lahitli kabirler Diyarbakır valiliği görevinde bulunan Reşit Mehmed Paşa (ö.1836)[525] ve değişik dönemlerde görev yapmış ileri gelen şahıslar ve bunların yakınlarına aittir.[526] Bu ilk türbe bölümünün 550/1156 yılında İnaloğulları döneminde esaslı bir onarım gördüğü caminin doğu penceresi üzerindeki manzum kitabeden anlaşılmaktadır.[527] 1041/1631 yılında Diyarbakır valiliğine atanan Silahdar Murtaza Paşa tarafından yeniden onartılan şehitliğe medfûn sahabilerin isimlerinin yazıldığı manzum bir kitabe de asılmıştır.[528] Bu türbe 1292/1857 yılında Diyarbakır Valisi Ahmet Tevfik Paşa[529] tarafından da onartılmıştır.[530] Türbenin içi İznik Çinileriyle süslüdür. Türbenin çinili bölümünde ortada üstü kumaşlarla sarılı bir lahidli bir mezar bulunmaktadır. Bu mezarın Silahdâr Murtaza Paşa ait olduğu söylenmektedir. Bunun güneyindeki lahdin ayakucundaki kitabesinde 1121/1709 tarihi okunabilmektedir. Bu taşın dışa bakan kitabesi çiçek motifleri ile süslenmiştir. Kitabenin girişinden ve başucundan, mezarın bir kadına ait olduğu anlaşılmaktadır. Kuzeydoğuda yer alan mezarın ayakucu dış kitabesinde 1068/1657 tarihi okunabilmekte ve kitabesinden Silahdâr Murtaza Paşa'nın kızı Hadice Hanım'ın (ö.1068/1657) burada medfûn olduğu anlaşılmaktadır. Bu türbenin kuzeybatsında ise üç çocuk mezarı bulunmaktadır.[531] Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâmesi*'nde Hz. Halid (r.a)'ın oğlu Hz. Süleyman'ın da medfûn olduğu bu türbeyi, eskiden

[524] **Lahit**: Duvarları taş veya tuğladan, üstü taş bir kapakla örtülü mezar.

[525] **Reşit Mehmet Paşa**, Sadrazamlık ve Diyarbakır valiliği gibi birçok önemli görevlerde bulunmuş yiğit, çalışkan, devlete bağlı ve sadık bir devlet adamı olarak bilinmektedir. Diyarbakır valiliği 2 yıl 8 ay sürmüştür. 1252/1836 yılında vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 160; Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 80.

[526] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II,753.

[527] "Ey İnsanlar Kemaleddin Ebu'l-Kasım (İnaloğullarının veziri) için iyi dost ol. Nasıl ki bu meşhedin binasını teşyid etti. Nebi hürmetine sen de razı ol" bk. Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 158.

[528] Azimli, "İlk İslam Fetihleri Bağlamında Diyarbakır'ın Fethine Katılan Sahâbelerle İlgili Mülahazalar", s. 823.

[529] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 179.

[530] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 21.

[531] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 186.

beri bilinen "Ziyâretgâh-ı Ashâb-ı Güzîn: Seçkin Sahâbelerin Ziyâretgâhı" olarak ifade etmektedir.[532] Şehid sahâbelerin, cami avlusunda bulunan türbenin altındaki, bir zamanlar girilebilen ancak sonradan iniş yeri kapatılmış olan bodrum katta medfûn oldukları bilinmektedir.[533]

Buna karşın halkın çoğu bu ilk türbede görünen kısımdaki kabirlerin Osmanlı beyleri ve hükümet erkânından ileri gelenlere ait olduğunu bilmemekte sahâbelere ait olduğunu zannetmektedirler. Daha önce de ifade edildiği gibi sahâbeler bu türbenin altındaki bodrum katta medfûndurlar.[534]

Hz. Süleyman Camii'nin iç giriş kapısının karşısında, iç avluda bulunan türbedeki üç kabirde, 1041/1631 yılında Diyarbakır Valiliğine atanan, Diyarbakır'ın 57. Osmanlı Valisi Silahdâr Murtaza Paşa'nın iki oğlu ve eşinin medfûn olduğu, türbe giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeden anlaşılmaktadır.[535] Bu türbenin girik kapısının yanında, ni-

Camii avlusunda bulunan türbenin dış bölümde bulunan kabirler

[532] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 40.

[533] Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, II, 753; İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 182.

[534] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 182, 184.

[535] Ayrıca bkz. Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 56; İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 187.

şin içinde bulunan tek kabir ise Osmanlı döneminde Diyarbakır'da valilik yapan Esad Paşa'ya[536] (ö. 1267/1850) aittir.[537]

Hz. Süleyman Camii haziresinde medfûn şehid sahâbîlerin sayısı ve isimleri tam olarak bilinmemektedir. Vâkıdî, *Fütuhü'ş-Şam* adlı eserinde, Diyarbakır'ın fethi sırasında Hâlid b. Velid (r.a.) ile beraber gizli geçitten Âmid/Diyarbakır şehrine giren bazı sahâbelerin isimlerini vermektedir. Aynı esere göre Hz. Hâlid (r.a.), tünelin dar olması sebebiyle gönüllü 100 askerden yalnız 80 askerle[538] birlikte tünelden şehre girebilmiş, tünelden geçebilen gönüllü askerleden bazısı şehid olmuşlardır.[539] Dar tünelden şehre ilk olarak Halid b. Velid (r.a) girmiş onu Âmir b. el-Ahves, Huzeyfe b. Sâbit, İmrân b. Bişr, [Selâme b. Ye'sûb, Mâcid b. Talha, Müsennâ b. Âsım, Sâlim b. Adiy, Mâlik b. Hafs, Hattâb b. Câbir ve Eflah b. Sâ'ide][540] takip etmiştir. Eserde, bu 11 isim verilmekle birlikte, bu sahabilerden hangilerinin şehit olduğu belirtilmemiştir.

Şehitlikteki manzum kitabede burada medfûn 27 sahâbe isim veya künyeleri ile şöyle zikredilmektedir:

,"Reis-i cümledir Sultan Süleyman
Rıdvan, kardeşi Mes'ûd ey can
Beşir u Hamza, Amr u Şu'be, Sâbit
İki Zeyd, iki Halid biri Nu'mân
Muhammed iki, Abdullah üçtür
Hasan nam iki, bir Ka'b-i zişan
Fudayl u Mâlik ü Fahr u Ebu'l-Hamd Ebu
Nasr u Muğire eyle iz'an"[541]

Manzûm kitabede zikredilen 27 isim ve künyeyi söyle sıralayabiliriz: Süleyman b. Hâlid (r.a.), Rıdvan (r.a.), Mes'ûd (r.a.), Beşir (r.a.), Hamza (r.a.), Amr (r.a.), Şu'be (r.a.), Sâbit (r.a.), Zeyd (r.a.), Zeyd (r.a.),

---

[536] **Esad Muhlis Paşa,** Ayaş Müftüsü Hasan Efendi'nin oğludur. 1780'de Ayaş'ta doğmuş, öğrenimini tamamladı tan sonra çeşitli memuriyetlerde bulunmuş ve Diyarbakır'ında içinde bulunduğu bölgenin valilik görevini yürütmüştür. Âlim, fazıl, hattat, başarılı bir idare adamı ve iyi bir şair olarak bilinen Esad Muhlis Paşa 1267/1850 yılında vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 167–178; Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 22.

[537] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 187.

[538] Vâkıdî, *Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbur ve Diyarbekr ve'l-Irâk*, s. 183'de "30 askerle) denilmekte; *Diyarbakır Salnâmeleri,* III, 245'de ise "40 askerle" denilmektedir.

[539] Acar, "Âmid (Diyarbakır) Şehrinin Fethi", I, 201.

[540] Vâkıdî, *Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbur ve Diyarbekr ve'l-Irâk*, s. 183.

[541] Azimli, "İlk İslam Fetihleri Bağlamında Diyarbakır'ın Fethine Katılan Sahâbelerle İlgili Bazı Mülahazalar", s. 823.

Halid (r.a.), Halid (r.a.), Nu'mân (r.a.), Muhammed (r.a.), Muhammed (r.a.), Abdullah (r.a.), Abdullah, Abdullah (r.a.), Hasan (r.a.), Hasan (r.a.), Ka'b-i Zişan (r.a.), Fudayl (r.a.), Mâlik (r.a.), Fahr (r.a.), Ebu'l-Hamd (r.a.), Ebu Nasr (r.a.), Muğire. (r.a.).[542]

Daha önce de belirtildiği gibi Hz. Süleyman Camii haziresinde medfûn şehid sahâbelerin kesin sayısı ve hepsinin isimleri tam olarak bilinmemektedir. *Futûhu'şŞâm*'dan başka Diyarbakır'ın fethine katılan sahâbîlerin isimlerini zikreden başka bir kaynağa ulaşılamamıştır.[543] Burada medfûn sahâbîlerin sayısı, Silahdar Murtaza Paşa tarafından yaptırılan onarımdan sonra caminin batı penceresi üstüne asılan manzum kitabede:

"Halid oğlu Fâtih-i Âmid, Süleyman Hazreti
Kim yiğirmi dört sahâbeyle olup bunda şehid
Kubbenin altında medfûndur sahâbe cümlesi"

denilerek 24 olarak verilmektedir.[544] Buna karşın türbede asılı kitabede 27 isim veya künye sayılmaktadır. Şevket Beysanoğlu, şehitlikte Hz. Süleyman (r.a.) ile birlikte en az 25 sahâbenin medfûn olduğunu aktarmaktadır.[545] Orhan Cezmi Tuncer ise türbede 21 sahâbenin medfûn olduğunu belirtmektedir.[560] Bu sayıyı 27 olarak veren araştırmacılar

Silahdar Murtaza Paşa tarafından türbeye astırılan manzume

da bulunmaktadır.[546] Diyarbakır Salnâmeleri'nde ise, bir yerde "Hz. Süleyman ve yirmi kadar sahâbe şehit oldu" denilerek kesin sayı verilmez iken başka bir yerde Silahdar

---

[542] Silahdar Murtaza Paşa tarafından yeniden onartılan şehitlikte ki manzum kitabede burada medfûn sahâbelerin isimleri. Bkz. Azimli, "İlk İslam Fetihleri Bağlamında Diyarbakır'ın Fethine Katılan Sahâbelerle İlgili Bazı Mülahazalar", s. 823; Çiçek, *a.g.e.*, s. 104.

[543] Karan, *a.g.t.*, s. 76.

[544] Bkz. Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 158; Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 24.

[545] Beysanoğlu, Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi, I, 157; a.mlf., *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 102. [560] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 27.

[546] Çiçek, *a.g.e.*, s. 104.

Murtaza Paşa tarafından astırılan manzum kitabeye atfen "isimleri sayılan 27 nefer diğer sahâbe-i Kirâm ile beraber medfûndurlar" denilmektedir. [547]

Bütün bu bilgiler beraber düşünüldüğünde, şehrin fethi sırasında İçkale'de yaşanılan çarpışmalarda en az 20 sahâbenin şehid olduğu ve yan yana şimdi Hz. Süleyan Camii olarak kullanılan alana defnedildikleri sonucuna ulaşılabilir.[548]

Caminin ismini kendisinden aldığı Hz. Halid b. Velid (r.a.)'ın ilk çocuğu olan şehid sahâbî Hz. Süleyman (r.a.)[549] hakkında geniş bir bilgiye ulaşılamamıştır. Hz. Süleyman Camii'nin içinde çerçevelenmiş olarak 1332/1913 tarihli bir manzume asılmıştır. Aşağıda sunduğumuz bu manzume, 1916 yı lında Diyarbakır Jandarma Alayı İdare Emini olarak kentimizde bulunan Mustafa Asım'a aittir:

"Ey Şühedanın Süleyman-ı muazzam mefhari Hazret-
i Seyf-i Huda'nın necl-i a'zam serveri

Kahraman fâtihi sensin bu şehr-i Âmid'in Ceyş-
i pâki evliyânın müntehab seraskeri

Böyle bir sûr-i metin içre yapılmış beldeyi
Zabt u teshir eyledin bir günde ey din rehberi!

Hazret-i Haydâr misali kal'a-i Hayber gibi
Bir cihad ettin ki dilşâd eyledin Peygamberi
Bahtiyardır belde halkı minnetinle serteser
Mazhar-ı gufrân-ı Rahmân oldu kabrin
makberi

Ravza-i gülşen makamındır ey pâk zât!
Zâirine bahşeder envar-i misk u anberi

Ya İlâhi! Gazi-i Sultan Süleyman aşkına
Bâhş kıl müştakına uhrâda âb-ı kevseri

Her gelen züvâre minnet eylerim âdâb ile Fatiha
ihlâsı takdim eylesinler her biri

[547] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 208.
[548] Karan, *a.g.t.*, s. 76.
[549] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 26, 40.

E-kitap

Bu mukaddes mescid içre farzını ifâ eden
Âbidine müjdeler olsun cinândır yerleri

Ey sipehdâr-ı gaza senden tazarru' eylerim
Kıl şefaat Âsım-ı şeydâya ruz-i mahşeri".[550]

Osmanlı döneminde türbenin onarım ve masraflarını karşılamak amacıyla "Süleyman b. Halid Türbe-i Şerifi Vakfı" kurulduğu da bilinmektedir.[551]

Bu türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Hz. Süleyman Türbe ve Haziresi" adı ile 12.06.1991 tarih ve 787 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[552]

Şehid Sahâbîler Türbesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/075 envanterinde numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[553]

B. EVLİYÂ TÜRBELERİ

Evliyâ kelimesi "velî" kavramının çoğuludur. Velî, Allah'ın dostu ve sevgili kulu demektir. İlahi rızaya yönelen, kalbini kirlerden arındıran, ibadet ve taatini yapmakta istekli olan insanlar, Allah nezdinde seven ve sevilen kul mertebesine erişirler. İşte bu mertebeye erişen kişiye Allah dostu anlamında "veli" denir.[554] Kur'ân'da salih ve muttaki olan müminlerin Allah'ın dostu (velî) olduğu bildirilmiştir.[555] Bir kudsi hadiste Allah'ın veli kullarına olan yardımı şöyle anlatılmıştır: "Allah bir kulunu sevdiği zaman onun gören gözü, duyan kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olur".[556]

Anadolu'nun İslâm yurdu olmasında, üzerinde yaşadığımız toprakların vatana dönüşmesinde önemli hizmetlerde bulunmuş olan bu şahsiyetlerin, evliyâların tanınmasında, tarihî ve millî şuurun canlı tutulmasında türbeler önemli bir rol oynamaktadır.[557]

---

[550] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 28.

[551] Aydemir, "Diyarbakır'da Bulunan Vakıfların Envanteri Üzerine Bir Çalışma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.e-sosder.com/dergidetay.php?id=110 (08.02.2009).

[552] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[553] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[554] Uludağ, *İslam'a Giriş*, s. 147.

[555] Yûnus, 62–63; A'râf, 196.

[556] Buhârî, "Rekâik", 38.

[557] *Cenaze Hizmetleri Rehberi*, s. 59–63.

E-Kitap

Diyarbakır'da evliyâ'ya ait birçok türbe bulunmaktadır. Bunların içinde en tanınmış olanları; Sultan Şücâ, Şeyh Yûsuf, Şeyh Abdülcelîl, Lala Bey, Sarı Saltûk, Zincirkıran, Mîr
Seyyaf, Fatih Paşa, İskender Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa türbeleridir.[558]

Şevket Beysanoğlu'nun belirttiğine göre şehrin Dağ Kapı ve Urfa Kapı dışındaki mezarlıkta birçok ünlü kişinin, devlet ve sanat adamlarının mezarları, kümbetli türbeleri bulunmaktaydı. 1930'dan sonra bu mezar ve kümbetler kentin sur dışına yayılması için tamamen yıktırıldı. Mezar taşları Kâmil Tayşı'nın belediye başkanlığı sırasında, yapılmakta olan Yenişehir altyapısında kullanıldı. Böylece Diyarbakır'ın tarih, kültür ve sanatını inceleyecekler için önemli bir belge niteliğinde olan kaynaklara ulaşma imkânı yok oldu.[559] Bu nedenle bazı türbelerin yeri tespit edilemediği gibi, medfûn şahıslar hakkında aydınlatıcı bilgilere de ulaşılamamıştır.

İçinde bulunduğumuz bilgi çağında, müspet ilme ve akla en büyük değeri veren Yüce İslâm'ın aydınlığından yararlanan bir coğrafyada; bazı bölgelerde ve yörelerde, insanları hayrete hatta dehşete düşürecek tarzda **bid'at**[560] ve **hurafe**lerin[561] taraftar bulmasını, özellikle türbe ziyaretlerinden şifa istenmesini, dilekte bulunulup ağaçlara bez ve çaput bağlanılmasını, nazar boncuğu vb. şeylerden medet dilenilmesini, akılla, mantıkla ve yüce Dinimiz İslâm'la bağdaştırmak asla mümkün değildir.

Bu bölümde Diyarbakır il genelinde tespit edilebilen türbeler hakkında bilgi verilecektir.

E-Kitap

---

[558] Tuncel, "Diyarbakır", *DİA,* IX, 471.

[559] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 687.

[560] **Bid'at:** Dinin aslından olmayan ve şer'î delillere istinat etmeden Hz. Peygamber (s.a.v)'in Sünnetine aykırı olarak icat edilen şeylerdir. Başka bir ifadeyle; dinî emirlerin ikmalinden sonra, Hz. Muhammed (s.a.v)'in Sünnetine, Kur'ân'ın sarîh hükümlerine, ashâb, tabiin ve müçtehitlerin genel görüşlerine tamamen aykırı olarak ortaya çıkan hal, davranış ve işler demektir. Bkz. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 72; "Kim Allah ve Resulünün rızasına uygun düşmeyen bir bid'at ihdas ederse onunla amel eden insanların günahları kadar o kişiye günah yükletilir. Hem de onların günahlarından hiçbir şey eksilmez" Müslim, "İlim", 6; Tirmizî, "İlim", 16.

[561] **Hurâfe:** Akla, Dine ve gerçeğe aykırı düşen inanç ve uygulamalar. Yusuf Şevki Yavuz, "Hurafe", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 382.

1. AKTEPE KÖYÜ (ŞEYH HASAN NURANİ) TÜRBESİ (ÇINAR İLÇESİ)

Aktepe Köyü türbesi olarak bilinen türbede, Şeyh Hasan Nurani (ö. 1280/1863), Şeyh Abdurrahman Aktepî (ö. 1326/1907), Şeyh Mehmet Can (ö. 1325/1907) ile Şeyh Muhammed Sirac (ö. 1330/1911) medfûndur. Türbe Çınar İlçesi'ne 20 km. uzaklıktaki Aktepe Köyü'nde bulunmaktadır.[562]

Şeyh Hasan Nurani 1201/1786 yılında dünyaya gelmiştir. İlim tahsilini Molla Halil-i Siirti'nin yanında yapmış, Şeyh Salih Sıbki'nin sohbetlerine katılıp ilimde ilerleyerek icazetini (diploma) alarak onun "**halife"**si[563] olmuştur. Şeyh Salih Sıbki'nin vasiyeti üzerine Çınar İlçesi'nin Aktepe Köyü'ne yerleşerek, insanları irşad ile meşgul olduğu ve birçok talebe yetiştirdiği ifade edilmektedir. Yetiştirdiği taleberleden Kasım el-Toğârî'yi Diyarbakır'ın Çınar İlçesi'ne bağlı el-Toğâr (Altunakar) Köyü'ne irşâd vazifesi ile görevlendirmiştir (Bkz. Şeyh Kâsım Türbesi). Yaptığı hizmetlerden dolayı Sultan Abdülmecid'in (ö. 1278/1861) kendisine çeşitli hediyeler gönderdiği de aktarılmaktadır.[564]

Şeyh Hasan Nurani 1280/1863 yılında vefat etmiştir. 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, Şeyh Hasan Efendi'nin Aktepe Köyü'nde medfûn olduğu belirtilmektedir.[565] Vefatından sonra büyük oğlu Abdurrahman Aktepe aynı köyde irşad faaliyetlerine devam etmiştir.

Şeyh Hasan Nuranî'nin oğlu Şeyh Abdurrahman Aktepî'nin mahlası "Ruhi"dir. Çınar İlçesi Aktepe köyünde 1267/1850 yılında doğmuştur. Yaşadığı dönemin önde

---

[562] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (2001), s. 250, 275; Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler", s. 815; Çınar İlçe Müftülüğü'nün, İl Müftülüğü'ne gönderdiği 20.01.2009 tarih ve 34 sayılı yazı; Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s. 82.

[563] "**Halife**" tasavvufta şu iki anlamda kullanılmaktadır: a- Şeyhin belli bir bölge ki müritlerine bakma, onları terbiye etme ve kendisiyle onlar arasındaki irtibatı sağlama işiyle görevlendirdiği müridi. b- Müritlerin, şeyhin ölümünün ardından onun vasiyetiyle veya vasiyeti olmadan başa geçirdikleri kişi. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 155.

[564] http://site.mynet.com/zilanbaba/e32.htm (18.02.2009).

[565] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 211.

gelen isimlerindendir. Şeyh Abdurrahman'ın edebiyat yönü de bilinmektedir. 1293/1876 yılında Divan, 1300/1882 yılında ise Mesnevi tarzında 4530 beyitlik meşhur *Ravdatu'nNaim* isimli bir eser kaleme almıştır. Şeyh Abdurrahman, 1326/1907 yılında 57 yaşında yine Aktepe Köyü'nde vefat etmiş ve Şeyh Hasan Nuranî'nin yanına defnedilmiştir. Şeyh Abdurrahman'ın, Şeyh Kerbelaî diye bilinen Muhammed isminde ki oğlu 1939 yılında
Diyarbakır'ın merkeze bağlı Çule Köyü'nde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.[566]

Aktepe Köyü Türbesi, 1283/1866 tarihinde, aynı türbede medfûn olan Şeyh Muhammed Sirac'ın hanımı Halime Hatun tarafından Osmanlı mimari sitilinde yaptırılmıştır.[567]

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Aktepe Köyü Türbesi" adı ile 12.01.1991 tarih ve 792 sayılı Kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[568] Ayrıca türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında 21.03.02/02 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[569]

2. ARAKÇÎN BABA ZİYARETİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Arakçîn Baba olarak bilinen Şeyh Mehmed-i Berzencaî'nin kabri, Dağ Kapısı'na bitişike sahâbe olduğu söylenen Sahad bin Ebî Vakkas'ın medfûn olduğu aynı yerdedir.[570] "Baba" kelimesi, tasavvuf terimi olarak şeyh, mürşid manasına gelmektedir. Tasavvufta şeyh, müridin ruhanî/manevî babası sayılır. Sağlığında "baba" olarak tanınan şeyh ve mürşitlerin kabirleri, ölümlerinden

[566] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 37–38, 143; Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, III, 9.

[567] Çınar İlçe Müftülüğü'nün, İl Müftülüğü'ne gönderdiği 20.01.2009 tarih ve 34 sayılı yazı.

[568] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[569] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[570] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 88; a.mlf., *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, I, 223; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 84; Çiçek, *a.g.e.*, s. 112.

E-Kitap

sonra da bu unvanla anılmıştır.[571] Arakçîn Baba olarak bilinen Şeyh Mehmed-i Berzencaî, Kafkasya'dan, Mazenderân Eyaleti'nin Berzenc Bucağı'ndan, 13. yüzyılda göç ederek şehrimize yerleşmiş bir din adamı ve tasavvuf ehlidir. Arakçîn Baba'nın torunu Şeyh Muhammed-i Âmidî, Konya'nın Karaman kasabasına yerleşmiş ve burada Sinâniyye tarikatının kurucusu Ümmi Sinan'ın kızı ile evlenmiştir. Arakçîn Baba'nın soyundan birkaç müftü yetişmiştir. Bu nedenle, bu aileye "Müftîzâdeler" denildiği bilinmektedir. Seyyid Ömer Camidî (ö. 1196/1782) 18. yüzyılda yaşamış ilim adamlarından olup bu aileye mensuptur. Şeyh Mehmed-i Berzencaî'nin yedinci oğlu Diyarbakır'da Müftülük yapmış Hasan Efendi 1006/1597 yılında vefat etmiştir. Bu soydan gelenler günümüzde "Uluğ" soyadını taşımaktadırlar.[572]

Şeyh Mehmed-i Berzencaî'ye "Arakçîn Baba" denilmesi başına örttüğü "Arakçîn" sebebiyle olabilir. Arakçîn; Arapça, ter çeken başlık anlamındaki "arak" ile Farsça, toplayan anlamındaki "çîn" kelimesinin birleşimiyle oluşan bir kelimedir ve başı sıkıca örten, tasavvuf ehli tarafından da giyilen pamuktan mamul bir takke için kullanılır.[573]

1317/1899 ve 1318/1900 tarihli *Diyarbakır Salnâmeleri'nde* Dağ Kapı'nın hemen doğu tarafında eizze-i kirâmdan Arakçîn-ı Mazenderânî Hazretlerinin tekkesi bulunduğu, burada Cuma ve Salı günleri ilim ve zikir için toplanıldığı bilgisi bulunmaktadır.[574] Bu bilgiden Arakçîn Baba'nın vefatından sonra dergâhına yakın olan şimdiki yere defnedildiği anlaşılmaktadır. **Rifaîyye Tarikatı**'na[575] ait bu dergâh bugün mevcut değildir. Bu dergâhın en son şeyhinin Şeyh Zeki-i Âmid olduğu bilinmektedir.[576] 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de ise, Diyarbakır'da kabri bulunan peygamber, sahâbe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda Dağ Kapı'da eizze-i kirâmdan Arakçîn-ı Mazenderânî hazretlerinin medfûn olduğu bilgisi bulunmaktadır.[577]

E-Kitap

---

[571] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 63.

[572] Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, I, 223, 224; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 84.

[573] M. Baha Tanman "Arakıyye", *DİA*, İstanbul 1991, III, 266.

[574] *Diyarbakır Salnâmeleri (1317/1899)*, IV, 372; *Diyarbakır Salnâmeleri (1318/1900)*, V, 94; Bkz. Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 16.

[575] **Rifâîyye Tarikatı:** Ahmet Rifâî'ye (ö. 578/1182) nispet edilen Anadolu'da yaygın tasavvufî mekteplerden biridir. Ahmet Rifâî'nin en meşhur eserleri, el-*Hikemü'r-Rifâîyye* ve *el-Burhânu'l-Müeyyed*'dir. Bkz. Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", DİA, İstanbul 1989, II, 127–130.

[576] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 16.

[577] *Diyarbakır Salnâmeleri (1316/1898)*, IV, 208.

3. ARAP ŞEYH TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Arap Şeyh Türbesi, 1054/1644 ve 1060/1650 tarihlerinde birer sene Diyarbakır Valiliği yapan Kara Mustafa Paşa[578] tarafından yaptırılan Yeni Kapı civarındaki Arap Şeyh Camii'nin kuzeyinde ve avlu içerisinde yer alır. Türbenin cami ile bağlantısı tespit edilememiştir.[579] Bu cami yapılırken belki de burada "Arap Şeyh" adlı bir zat medfûn idi. Kara Mustafa Paşa camiyi yaptırırken hem camiye onun adını vermiş hem de türbesini yaptırmış olmalıdır. Etrafına beton bir saçak yaptırılarak bir süre şadırvan olarak kullanılan türbe, yakın zamanda Vakıflar Bölge Müdürlüünce orijinal haline kavuşturulmuştur. Türbe her haliyle açık türbelerin bir örneğidir. Tamamen taştan yapılmış olan türbenin tek değişik yanı, kemerlerin hemen üzerinden başlayan beyaz taşlardan yapılmış şerittir.[580]

Arap Şeyh Camii'nin kuzeyinde bulunan bu türbenin kitabesi bulunmadığından ne zaman ve kime ait olduğu konusunda kesin bir bilgi edinilememiştir.

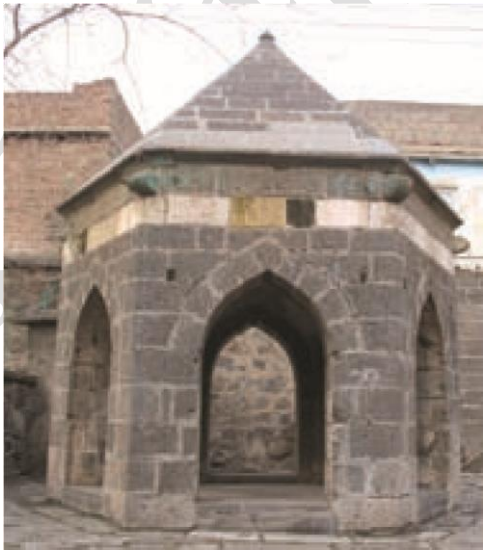

Arap Şeyh Türbesi/Merkez Sur İlçesi

Bununla beraber, Arap Şeyh Camii'nin Diyarbakır'da 1644 ve 1650 yıllarında birer sene valilik yapan Kara Mustafa Paşa tarafından yapıldığı ve cami ile aynı mimari uslubu

---

[578] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 60.

[579] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 61; M. Mehdi İlhan, "Diyarbakır Mezarlıkları ve Mezar Taşı Kitabeleri", *Diyarbakır: Müze Şehir,* s. 260; a.mlf., "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 202.

[580] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 95; a.mlf., *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 671; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 87.

E-Kitap

taşıdığı dikkate alınırsa bu türbenin de 17. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Türbenin Arap Şeyh isimli bir kişiye ait olduğu da söylenmektedir. Fakat burada medfûn şahıs hakkında bilgi edinilememiştir.

Cami, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Arap Şeyh Camii ve Türbesi" adı ile 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[581] Ayrıca türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veritabanında 21.00.01/064 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[582]

4. ASHÂB-I KEHF MAĞARASI (LİCE İLÇESİ)

Ashâb-ı Kehf, "Mağara halkı, mağara sahipleri" manasına gelmektedir. Ashâb-ı Kehf ile kastedilen insanlar; kâfir (inanmayan) bir toplumdan kaçıp dağda bir mağaraya sığınan bir grup mümindir. Kehf Suresi, adını 9–26. ayetlerde anlatılan Ashâb-ı Kehf kıssasından almıştır. Ashâb-ı Kehf, Kur'ân'da Ashâb-ı Rakîm ile birlikte anılmıştır.[583] "Rakîm", mağaranın bulunduğu dağın veya Ashâb-ı Kehf'in köpeklerinin adıdır. Ashâb-ı Rakîm'in Ashâb-ı Kehf'ten ayrı olduğu da söylenmiştir. Kur'ân'da mağaraya sığınanların gençler olduğu, mağarada yıllarca uyudukları, köpeklerinin de yanlarında bulunduğu, belli bir süre sonra uyandıkları, aralarında mağarada ne kadar kaldıklarını konuştukları, içlerinden birinin şehre gümüş para ile yiyecek almaya gittiği, mağarada 309 yıl kaldıklarının söylendiği, ancak ne kadar kaldıklarını Allah'ın bildiği ifade edilmiştir. Tefsir kitaplarında zikredilen rivayetlere göre şehre giden genç, çarşıda alış veriş yaparken, zulmünden kaçtıkları Kral Dakyanus'un adı bulunan paraları verince halk, bunu hazine bulmuş sanarak Kral'ın huzuruna götürmüştür. Bu zaman içerisinde, halk ve Kral, Hıristiyan olmuştu. Genç, Krala kaçış olayını anlatınca kral ve şehir halkı mağaraya gitmiş, mağaradaki gençlerle konuşmuştur. Gençler tekrar uykuya dalmışlar, Kral da onları mağaraya gömmüş ve üzerlerine mescid yaptırmıştır. Kur'ân'da gençlerin uykudan uyandıktan sonra insanlarla konuştukları beyan edilmiş, ancak mağaranın yeri ve gençlerin sayısı bildirilmemiştir.[584][585]

Bugüne dek yapılan çeşitli incelemelerde Ashâb-ı Kehf'in uzun süre kaldığı mağaranın nerede olduğu hususunda değişik görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan en

---

[581] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[582] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[583] Kehf, 9.

[584] *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 35; İsmet Ersöz, "Ashab-ı Kehf", *DİA*, İstanbul 1991, 465–467.

[585] yılına kadar resmi kayıtlarda Eshabıkeyf Dağı olarak geçen dağın adı, bu tarihte Harita Genel Müdürlüğü'nce yanındaki dağlarla birlikte değiştirilmiş ve İnceburun Dağları adını verilmiştir. Zeki Dilek, *Lice*, Sena Ofset, Diyarbakır 2002, s. 174.

meşhur olanı mağaranın, Tarsus'un 12 km kuzeyinde, Ulaş Köyü yakınında bulunduğudur.

Buna karşın bazı araştırmacılar, Ashâb-ı Kehf'in Diyarbakır'a bağlı Lice İlçesi'nin yaklaşık 15 km güneybatısında bulunan Derkam (Duru) Köyü'nün kuzeyindeki 1516 rakımlı Eshabıkeyf/Derkam Dağı'nda[600] olduğunu ileri sürmekte ve bu görüşlerini kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Bu konudaki görüşleri şöyle aktarabiliriz:

"Dakyanus", Bazı müfessir ve araştırmacılarca da kabul edildiği gibi, hem yönetici olan kişinin, hem de Ashâb-Kehf'in oturduğu şehrin adıdır. Bu şehrin kalıntıları, Lice İlçesi'nin 18 km. kadar güneybatısında ve Diyarbakır-Lice-Genç-Bingöl yolu üzerinde bulunan Fis (Efsus'tan bozulma) Ovasında, üç yolun kavşağında bulunan 1110 rakımlı bir tepeyi kaplamaktadır.

Ashâb-ı Kehf'in saklandığı Derkam Dağı'ndaki mağara, Dakyanus şehri kalıntılarının 11 km. kadar kuzeyindedir. Sonradan mağara civarında bir kilise yapılmış ve buna Rakîm Kilisesi denilmiştir. Zamanla bu isim mahallî ağızda değişikliğe uğrayarak Derkam olmuştur. Mağaranın civarında kilisenin kalıntıları görülebilmektedir. Dakyanus şehri sur kalıntıları bazı bölümlerde oldukça belli bir şekilde dikkati çekmektedir. Şehre giriş kapılarından biri nispeten sağlam bir durumda bulunmaktadır. Geniş bir alanı kapladığı anlaşılan şehrin kalıntıları arasında Dakyanus'un sarayı olduğu söylenen yapı kısmen ayaktadır. Diğer yapılar ise tahrip edilmiş durumdadır.

Ashâb-ı Kehf Mağarası/Lice İlçesi

Ashâb-ı Kehf mağarası, Derkam Köyü'nün az ilerisinde yükselen Rakîm dağındadır. Oldukça dik bir yokuş tırmanarak mağaranın dış ağzına gelinir. Mağara ağzında Dakyanus'un ördürdüğü söylenen bir duvar kalıntısı da mevcuttur. Buradan, kayalar oyularak meydana getirilen yekpare taş basamaklarla Ashâb-ı Kehf'in saklandıkları asıl mağaraya çıkılır. Burası kayadan oyulmuş oldukça geniş bir mağaradır. Mağaranın sağ köşesinde genişçe, derin bir oyuk vardır. Bu oyuğun bulunduğu yere daha yakın olmak üzere, mağaranın tavan ve tabanına bitişik yekpare, kalın ve gayri muntazam bir sütun görülür. Ashâb-ı Kehf'in, Dakyanus'un askerleri tarafından aranırken bu oyuntu köşede kayboldukları, bunun üzerine Dakyanus'un mağaranın dış ağzını duvarla ördürerek onları açlıktan ölüme terk ettiğine inanılır.

Mağaranın konumunun, Kur'ân-ı Kerim'deki "(Resûlüm! Orada bulunsaydın) güneşi görürdün: Doğduğu zaman mağaralarının sağına meyleder; batarken de sol taraftan onlara isabet etmeden geçerdi. (Böylece) onlar (güneş ışığından rahatsız olmaksızın) mağaranın bir köşesinde (uyurlardı). İşte bu, Allah'ın âyetlerindendir"[586] şeklindeki açıklamalara tamamen uymaktadır."[587]

E-Kitap

[586] Kehf, 17.

[587] Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 72; Şevket Beysanoğlu, "Ashâb-ı Kehfin Yeri", *I. Uluslararası Folklor Kongresi Bildirirleri*, Ankara 1976, C. 4, 41–48.

5. BÂB-I KÂL/BAVEKÂL) TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'nde, Şüheda-i Kirâmdan Bâb-ı Kâl Hazretlerinin, Hindî Baba civarında medfûn olduğu belirtilmektedir.[588] Kabir taşında "Bâb-ı Kâl Hazretleri" yazan bu türbe halk arasında "Bavekâl Türbesi" olarak bilinmektedir. Bu türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Seyyid Hasan (Babikal-Büyükbaba) Türbesi" adı ile 11.03.1972 tarih ve 6312 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[589]

Bavekâl Türbesi/Merkez Sur İlçesi

Şehitlerden olduğu söylenen Bâb-ı Kâl Hazretlerinin mezarı, bugün Merkez Bankası'nın arkasındaki sokağın başında bulunmaktadır. 1957 yılında kabir onarılmış ve etrafına duvar örülmüştür. Bâb-i Kâl Hazretlerinin kimliği hakkında bilgi edinilememiştir.[590]

"Baba" kelimesi tasavvuf terimi olarak şeyh, mürşid manasına gelmektedir.[591] Buna göre Bâb-ı Kâl, Pîr manasındadır. Farsça bir kelime olup yaşlı kişi, ihtiyar anlamına gelir Pîr kelimesi tasavvufta şeyh, mürşit manasında kullanılır.[592]

---

[588] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 209.

[589] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[590] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 88; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 84; Çiçek, *a.g.e.*, s. 112; İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 202.

[591] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 63.

[592] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 282.

Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/066 envanter numarası ile "Seyyid Hasan (Babu Kal) Türbesi" adıyla "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[593]

6. BEYAZ TÜRBE/AKMEZAR (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Beyaz Türbe/Merkez Sur İlçesi

Merkez Sur İlçesi Pazar Mahallesi'nde Beyaz Türbe olarak bilinen bir ziyaretgâh bulunmaktadır.[594] Burada medfûn şahsın hayatı ve kimliği hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat halk arasında burada medfûn şahıs, Âmid (Diyarbakır)'ın fethi sırasında burada şehid düşen bir komutan olarak bilinmektedir. Bu inanışı destekleyen bir bilgi de, bu türbe ile aynı sokakta yine Diyarbakır'ın fethinde şehid düştüğüne inanılan kişilere ait birden fazla kabir bulunmasıdır.

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Beyaz Türbe" adı ile 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[595] Ayrıca bu türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/072 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[596]

---

[593] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[594] İlhan, "Diyarbakır Mezarlıkları ve Mezar Taşı Kitabeleri", s. 260.

[595] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[596] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

7. BIYIKLI MEHMET PAŞA VE KABRİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

4 Kasım 1515 tarihinde Diyarbak Beylerbeyiliğine atanan ilk Osmanlı valisi olan Bıyıklı Mehmed Paşa, 1515–1520 yılları arasında Diyarbakır'daki ilk Osmanlı

eseri olan Kurşunlu diye de anılan Fatih Paşa Camii'ni inşa ettirmiştir.[597] 928/1521 tarihinde vefat eden Bıyıklı Mehmet Paşa, kendi inşa ettirdiği cami nin doğusunda bulunan hazirede, bahçede medfûndur.[598]

Bıyıklı Mehmed Paşa, 922/1516 senesinde Yavuz Sultan Selim tarafından Diyarbakır'a ilk Osmanlı valisi olarak tayin edilmiştir. İdris-i Bitlisî'nin yardımıyla Musul, Mardin ve el-Cezire'nin diğer beldelerini alarak Diyarbakır'da altı sene görev yapmıştır. Mehmed Paşa, Kurşunlu Camii'nin inşası için birçok arazi ve emlakini de vakfetmiştir.[599]

[597] Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 20; İlhan, "Diyarbakır Fatihi ve Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa", s. 140.

[598] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 13; İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 217–218.

[599] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 13.

Bıyıklı Mehmet Paşa bölgede otoriteyi sağlamış, halkın sevgisini kazanmış bir devlet adamıydı. Halk tarafından bölgeyi ve şehri Şiî[600] Safevilerden kurtardığı için "Fatih Paşa" olarak anılmıştır.[601] Mehmet Paşa'nın mezar taşında "Kahraman, cömert, eli açık, merhum ve mağfur Muhammed Paşa dünyadan ahirete göç etmiştir. Allah onun kabrini kıyamet ve hesap gününe kadar nurlandırsın" yazmaktadır.[602]

8. CAFER-İ TAYYÂR TÜRBESİ (HANİ İLÇESİ)

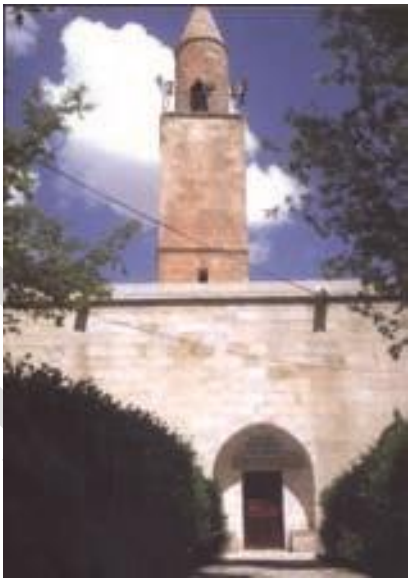

Cafer-i Tayyâr Türbesi, Hani İlçesi'nin Zive Mahallesi'nde, Cafer-i Tayyar Sokakta bulunmaktadır.

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, "Peygamber Efendimizin amcasının oğlu Cafer-i Tayyâr Hazretlerinin Hani'de medfûn olduğu ve türbesinin bakımlı ve tefrişli olduğu belirtildiği gibi halkın inanışı da bu yöndedir.[603] Fakat Hz. Peygamber (s.a.v)'in amcasının oğlu sahâbe **Cafer-i Tayyar** (r.a.)'ın[604] Şam yakınlarında bir köy olan Mûte'de 8/629 yılında yapılan ve komutan olarak görevli olduğu Mûte savaşında

[600] **Şiîlik/Şîa**: Sözlükte taraftar, yardımcı ve fırka demektir. Mezhepler tarihinde Şîa; Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beytini halifelik (imamet) için en layık kişi olarak gören, onu nass ve tayinle "meşru" halife kabul eden; ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inananların ortak adı olmuştur. Komisyon, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 620.

[601] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 69; Süleyman Savcı-Kazım Baykal, "Diyarbakır'da Tarihî Tür beler II", KARACADAĞ Dergisi, 1941 S. 52, s. 449.

[602] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 555; İlhan, "Diyarbakır Fatihi ve Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa", s. 159; a.mlf., "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 182.

[603] *Diyarbakır Salnâmeleri (1316/1898)*, IV, 208; *Diyarbakır Salnâmeleri (1318/1900),* V, 214; Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s. 68.

[604] **Cafer-i Tayyar** (r.a.), Hz. Peygamber'in amcasının oğludur. Hz. Ali (r.a.)'ın öz kardeşi olup ondan on yaş büyüktü. Hz. Peygamber (s.a.v)'e ilk iman edenler arasında yer aldı. Mekkeli müşriklerin Müslümanlara eziyet ve işkenceleri artınca hanımı Esma bint Umeys ile birlikte Habeşistan'a hicr et eden ikinci kafileye katıldı ve Hz. Pey gamber tarafından bu kafileye başkan tayin edildi. Hicret eden Müslümanlara iltica hakkı tanınmaması konu sunda Kureyşliler elçi olarak Habeşistan'a Amr b. Âs'ı gönderdikleri zaman Habeş Necâşîsi Ashame'nin huzurunda Müslümanları Hz. Cafer (r.a.) temsil

şehid olduğu[605] ve şehid düştüğü Şam yakınındaki bugün türbesi bulunan yere defnedildiği bilinmektedir. Bu nedenle Hz. Cafer (r.a.)'ın bu türbede medfûn olması mümkün gözükmemekte-
dir. Türbede medfûn kişinin Cafer-i Tayyâr (r.a.)'ın torunlarından biri olabileceği tahmin edilmektedir. Bu tahmini destekleyen bir bilgi de Hasankeyf'te Cafer-i Tayyâr'ın oğlu Abdullah'ın medfûn olduğu bir türbenin bulunmasıdır.[606]

Kubbeli, taş duvarlı bir bina olan türbe'de 372/982 tarihli bir "Sancak" bulunmaktadır. 1982 yılında onarımdan geçirilen ve ziyarete açık olan türbenin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.[607]

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından 26.02.2004 tarih ve 3327 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[608]

E-Kitap

---

etti. Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Hz. Peygamber komşu devlet hükümdarla rına İslâm'a davet mektupları gönderir ken Habeş Hükümdarı Necâşî'ye yolla dığı mektubunda onu İslâm'a davet et tiği gibi ayrıca ülkesinde bulunan Müslümanları artık Medine'ye göndermesi ni istedi. 7/628 yılında Necâşinin Müslümanlara tah sis ettiği gemiyle Hz. Cafer (r.a.)'da Medine'ye döndü. Mûte Savaşı kumandanlarından olan Cafer (r.a.) 8/629 yılında bu savaşta şehit olmuş ve iki kolu da kesilmiştir. Abdullah b. Ömer, defnedilmeden önce onun vücudunun ön tarafında elli (veya doksandan fazla) yara gördüklerini söylemektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), yüce Allah'ın Ca'fer'in kesilen iki koluna kar şılık iki kanat ihsan ettiğini ve onlar la cennette uçtuğunu haber vermiştir. Bu sebeple kendisine "tayyâr: uçan" lakabı ve rilmiştir. Bkz. Ahmet Önkal, "Ca'fer b. Ebû Tâlib", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 549.

[605] Önkal, "Ca'fer b. Ebû Tâlib", *DİA*, VI, 549.

[606] *Diyarbakır Salnâmeleri,* IV, s. 211; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 71.

[607] Hani İlçe Müftülüğü'nün, İl Müftülüğü'ne gönderdiği 24.09.2008 tarih ve 154 sayılı yazı; Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler", s. 816; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 78.

[608] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

9. ÇİFTE KÜMBET (EĞİL İLÇESİ)

Eğil İlçesi, Kalkan (Şerbetîn) Köyü'nde, Şerbetîn Hanı'nın 200 m. kadar kuzeybatısında, büyük ölçüde harap olmuş iki kümbet mevcuttur. Kâsım Bey kümbeti adıyla anılan bu kümbetlerden altıgen olanın, Eğil Beylerinden Kâsım Bey b. Şah Muhammed Bey'e ait olduğu kesin olarak bilinmektedir.

Çifte Kümbet/Eğil İlçesi

Sekizgen kümbetin ise Kâsım Bey'in yeğeni Murad Bey b. İsa Bey'e ait olabileceği tahmin edilmektedir. Kasım Bey Kümbeti bazalt ve bej renkli kesme taşlarla almaşık duvar üzerine inşa edilmiş, piramit şeklindeki külah ile örtülmüştür. Altıgenin her yüzüne yüksek ve geniş birer pencere açılmıştır. Bugün kubbenin içinde mezar izine rastlanmamaktadır. Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâmesi*'nde Şerbetîn Kasabası'nda Eğil Beyinin babası Kaçar Bey medfûndur demektedir.[609] Kâsım Bey kümbetinin 16. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Çaldıran savaşında Sultan Selim'in maiyetinde bulunan, Diyarbakır merkezde kendi adıyla anılan camiyi (Bkz. Lala Kasım Cami) yaptıran Kasım Bey 942/1535 yılında vefat etmiş ve amcası Murad Bey tarafından buraya defnedilerek mezarı üzerine kümbet yaptırılmıştır. Kâsım Bey, kümbetinin 4–5 m. kadar kuzeyinde bulunan harap durumdaki sekizgen kümbet de piramit benzeri bir külahla son bulmaktadır. Bu ikinci kümbetin 16. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş olduğu tahmin edilmektedir.[610]

Çifte Kümbet, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından 22.02.1991 tarih ve 679 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[611]

E-Kitap

---

[609] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 21.

[610] Ünal, *a.g.e.*, s. 87, 92; Aydın, *Diyarbakır Eğil Hükümdarları Tarihi*, s. 97, 101; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 61; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 631.

[611] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

10. DABANOĞLU TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Dabanoğlu Türbesi, Merkez Sur İlçesi, Dabanoğlu Mahallesi, Dabanoğlu Sokak, Numara 28'de bulunmaktadır. 1696 tarihinde Diyarbakır'da vali olarak görev yapan Tabanzâde Daltaban Mustafa Paşa tarafından yaptırılan, şimdi mevcut olmayan Dabanoğlu Mescidi [612] yakınında bulunmaktadır. 1960'lara kadar harabe olup daha sonra onarılan türbenin kime ait olduğu bilinmemektedir. Caminin Tabanzâde Daltaban Mustafa Paşa tarafından buraya inşasından evvel orada bulunan kabrin, caminin adı ile anılmaya başlandığı söylenebilir.[613] Fakat sonradan asıldığı anlaşılan levhada "Daltabanzade Mustafa Paşa ö. 1702 ruhuna el-Fatiha" yazısı görülmektedir. Buna karşın Daltaban Mustafa Paşa'nın, II. Musfata döneminde (1695– 1703) sadrazamlık yaptığı ve görevinden azledilerek 1703 yılında İstanbul'da idam edildiği ve orada medfûn olduğu bilinmektedir.

Türbenin mimarî durumu hakkında Metin Sözen şu bilgileri vermektedir: "Devşirme malzemeye yer verilmiş bulunan Dabanoğlu Türbesi,

taş ve tuğladan yapılmıştır. Yapının gövde kısmında genellikle kesme taş kullanılmasına rağmen, yer yer tuğla kısımlara da rastlanmaktadır, örtülerde ise bütünüyle tuğla kullanılmıştır. Yapının ana mekânı tromplu bir kubbeyle örtülüdür. Kuzey ve batı cephelerinde pencerelerin yer aldığı bu kısma, bugün kapatılmış olan doğu kapısından girilmekte idi. Yapının bir özelliği, güney yönüne doğru tuğladan bir kemerle genişletilmesidir. Bu kısımda ayrıca üç pencere bulunmaktadır.

Yapının ilgi çeken bir yanı dış örtü şeklidir. Bugün bu kısım yer yer bozulduğundan, tuğla kubbe dışardan görülebilmektedir. Örtü şeklinin, gövdeyle birleşme noktalarında kalan bazı izlerden dolayı, taştan külâhlı olduğu sanılmaktadır. Bunun dışında, girişin

---

[612] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 65; Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 89; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 675.

[613] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 95; İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Mezarlıkları", I, 201. [629] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 187–188.

üzerine rastlayan mazgal pencere kemeri ve çevresindeki tuğla işçilik türbenin yapımında devşirme malzemeye yer verildiğini gösteren en belirgin noktadır".[629]

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Dabanoğlu Türbesi" adı ile 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[614] Ayrıca türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/057 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[615]

11. DURAK DEDE ZİYARETİ (BİSMİL İLÇESİ)

Bismil İlçesine bağlı Köseli Köyü'nde Durak Dede ziyareti bulunmakta ve ziyaret edilmektedir. [616] Burada medfûn kişinin hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

12. EİZZE-İ KİRÂM'DAN HZ. ZÜNNUN (EĞİL İLÇESİ)

Halk tarafından peygamber olduğuna inanılan[617] fakat kaynaklarda, kimliği ve peygamber olduğu yönünde bilgi edinemediğimiz eizze-i kirâmdan Hz. Zünnun, Diyarbakır'ın Eğil İlçesi'nde medfûndur.

Bölge halkı tarafından peygamber olduğuna inanılan "Nebî Zünnun"un mezarı, Eğil'in Çapan Mahallesi'nde, Konak denilen mevkide bulunan eski mezarlık içinde yer almaktadır.[618] Fakat 1316/1898 tarihli *Salnâme-i*

---

[614] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[615] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[616] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 93.

[617] Yıldız "Bir İnanç Merkezi Olarak Eğil", s. 78; www.bilinmeyendiyarbekir.com/nebi.html (10.02.2009).

[618] Aydın, *Diyarbakır-Eğil Hükümdarları Tarihi*, s. 19; Çiçek, *a.g.e.*, s. 97.

E-kitap

Diyarbekir'de, Diyarbakır'da kabri bulunan Peygamber, sahâbe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda "Nebî Zünnun" peygamber olarak değil, Evliyâ manasında "Eizze-i kirâmdam" olduğu belirtilmektetir.[619]

13. HACI ABDULFETTAH YAZICI TÜRBESİ (HAZRO İLÇESİ)

Günümüzde adeta bir türbe haline gelmiş Seyda Hacı olarak tanınan Abdulfettah Yazıcı hocanın kabri, Hazro İlçe mezarlığında bulunmaktadır. 1310/1892 yılında Hazro'da doğan Abdulfettah Yazıcı, hayatının 50 yılını eğitim ve öğretime adamış, bugün Türkiye'nin önemli akademisyenleri arasında yer alan Prof. Dr. Hulusi Kılıç, Prof. Dr. Bekir Karlığa, Doç. Dr. Mehmet Yalar'ın da aralarında bulunduğu birçok öğrenci yetiştirmiştir. 21 Şubat 1975 tarihinde 83 yaşında iken vefat etmiştir.[620]

14. HACI BABA TÜRBESİ (ÇERMİK İLÇESİ)

"Hacı Baba" lakabı ile tanınan Hacı Mehmet'in Türbesi, Çermik İlçesi'nin Çivan Köyü'nde bulunmaktadır. Hacı Mehmet, Çermik'in Gürüz Köyü'nde doğmuştur. Büyük bir mutasavvıf olan Hacı Mehmet, Şeyh Feyzi'nin babası Seyyid Abdulhalim'in halifesidir (Bkz. Şeyh Fevzi Türbesi). Seyyid Abdulhalim in dergâhında uzun süre hizmet ettikten sonra, hilafet[621] alarak bölgede hizmet etmiştir. Türbesi sevenlerinin akınına uğramaktadır.[622]

E-Kitap

---

[619] *Diyarbakır Salnâmeleri (1316/1898)*, IV, 208; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 88; Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 87.

[620] M. Cevat Ergin, "Hazrolu Seyda Hacı Abdulfettah Yazıcı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 1, s. 110, 120.

[621] "**Halife**" tasavvufta şu iki anlamda kullanılmaktadır: a- Şeyhin belli bir bölge ki müritlerine bakma, onları terbiye etme ve kendisiyle onlar arasındaki irtibatı sağlama işiyle görevlendirdiği müridi. b- Müritlerin, şeyhin ölümünün ardından onun vasiyetiyle veya vasiyeti olmadan başa geçirdikleri kişi. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 155.

[622] www.cermik.gov.tr/index.php?page=11 (08.02.2009).

15. HALVET BABA TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Halvet Baba Türbesi, Merkez Sur İlçesi Cevat Paşa Mahallesi'nde, Hz. Süleyman Camii'ne yakın bir sokakta bulunmaktadır.[623] Türbede medfûn Halvet Baba'nın tam ismini Diyarbakır Salnâmelerinden öğrenmekteyiz. 1316/1898, 1317/1899 ve 1318/tarihli *Diyarbakır Salnâmelerinde*, Şeyh Tahir-i Halvetî'nin eizze-i kirâmdan olduğu ve İçkale'de bulunan türbesinin bakımının yapıldığı bilgisi bulunmaktadır.[624]

Halvet Baba Türbesi/Merkez Sur İlçesi

Lakabından Şeyh Tahir'in, **Halvetiyye Tarikatı**'na[625] mensup bir şeyh olduğu anlaşılmaktadır. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi edinilememiştir.

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Halvet Baba Türbesi" adı ile 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[626] Ayrıca türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/061 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[627]

E-Kitap

---

[623] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 201.

[624] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 210, 279, 372; V, 94.

[625] **Halvetiyye Tarikatı:** Halvet, günahtan korunmak ve daha iyi ibadet etmek için ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmek demektir. Halvetiyye, Ömer el-Halvetî'ye (ö. 800/1397) nispet edilen İslâm dünyasının en yaygın tarikatıdır. Halvetiyye'de nefsin kötülükten ve gün ahlardan arındırılması esastır. Bunun yolu da dille, kalple, ruhla ve sırla yapılan zikirdir. Genellikle tasavvufta önem veri len az yeme, az konuşma, az uyuma, in ziva, zikir, fikir, şeyhe gönülden bağlı ol ma ilkelerine Halvetîlikte hassasiyetle uyulur. Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA,* İstanbul 1997, XV, 393.

[626] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[627] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

16. HAMZA BABA ZİYARETİ (MERKEZ KAYAPINAR İLÇESİ)

Hamza Baba Türbesi, Merkez Kayapınar İlçesi, Uyandık Mahallesi'nde, Diyarbakır'ın bir tepenin zirvesinde bulunmaktadır. Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde Diyarbakır'da bulunan ziyaret yerlerini sayarken Hamza Baba ziyaretini de belirtmektedir.[628]

Türbede, Horasan'dan gelmiş gazi erenlerd en olduğuna inanılan Hamza Baba medfûndur. Hamza Baba'nın, Cüneyd-i Bağdadî'nin muasırı Eba Hamza el-Horasanî olduğu ileri sürülmektedir.[629]

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Hamza Baba Türbesi" adı ile 14.01.2009 tarih ve 1963 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[630]

17. HANÇERİ GÜZEL (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Merkez Sur İlçesi Lalebey Mahallesi Uçak Sokak'ta, Meryem Ana Kilisesi'nin 50 m. aşağısında aynı isimle anılan caminin kenarında "Ahsenülhançer" lakablı, Ebu'l-Muhsin künyeli, sahâbe olduğuna inanılan Hançer Güzâr (r.a.)'ın medfûn olduğu bir türbe bulunmaktadır. Fakat 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir'*de, Diyarbakır'da kabri bulunan peygamber, sahâbe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda Hançer Güzâr'ın sahâbe değil, "eizze-i kirâmdan" yani evliyadan olduğu belirtilmiştir.[631] 1317/1899 tarih-

E-Kitap

---

[628] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 40; Mustafa S. Kaçalin, "Evliyâ Çelebi'de Diyarbakır", Diyarbakır: Müze Şehir, s. 126.

[629] Çiçek, *a.g.e.*, s. 114.

[630] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[631] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 211.

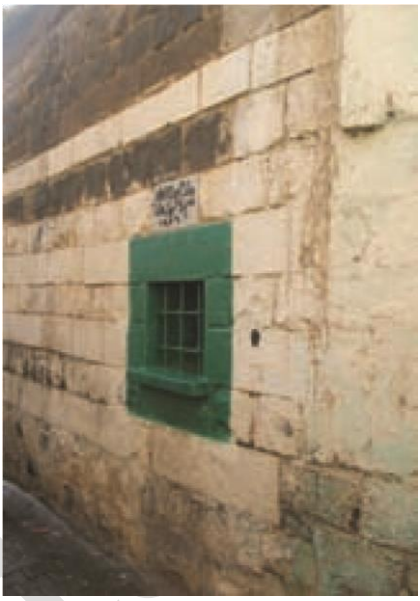

Hançer Güzâr Türbesi[632]

li *Salnâme*'de ise aynı ifadelerle türbenin bakımının yapıldığı bilgisi bulunmaktadır.[648] Türbe üzerinde bulunan kitabede de burada medfûn kişi, "Hançer Güzâr" olarak isimlendirilmektedir.

1896–1902 yıllarında yıkık bir halde olduğu bilinen türbe ve caminin, dönemin valisi Mehmed Halid Bey tarafından 500–600 kuruş sarf edilerek yeniden inşa edildiği bilinmektedir.[633] Yakınzamanda yapılan özensiz bakımlar türbenin tarihi özelliğini kısmen yitirmesine neden olmuştur. Caminin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.[634]

Lalebey Mahallesi'nde bulunan bu türbe Ebu'l-Muhsin Hançer-i Güzel türbesi olarak da isimlendirilmektedir.[635] Şeyh Hançer-i Güzâr'ın hayatı ve kimliği hakkında yazılı kaynaklarda bilgi edinilememiştir.

18. HASAN DEDE TÜRBESİ (ÇÜNGÜŞ İLÇESİ)

Kubbe Ziyareti, Çüngüş İlçesi Kubbe mezarlığında bulunmaktadır. Burada Hasan Dede'nin medfûn olduğu ifade edilmektedir. Kabrinin yanında bir de tekke bulunmakla birlikte harap haldedir.[636] "Dede" kelimesi tasavvufta, şeyh manasında kullanılmaktadır.[637] Hasan Dede'nin, 1325'li yıllarda Hindistan'dan Anadolu'ya gelen

---

[632] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 371.
[633] Yıldız, "Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor", II, 394.
[634] *Diyarbakır İl Müftülüğü Cami Kütük Defteri*, s. 25.
[635] İlhan, "Diyarbakır Mezarlıkları ve Mezar Taşı Kitabeleri", s. 260.
[636] Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 78.
[637] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 100.

erenlerden olduğu ileri sürüldüğü gibi onun Fatih Sultan Mehmet devri kadılarından olduğu da söylenmektedir.[638] Osmanlı mimari özellikleri taşıyan türbe 32 m² alana sahiptir.[639]

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'nde, eizze-i kirâmdan Hasan Dede Hazretlerinin Çüngüş'de medfûn olduğu kaydedilmektedir.[640] Hasan Dede'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi edinilememiştir.

19. HEZAN (SAVAT) KÖYÜ TÜRBESİ (LİCE İLÇESİ)

Lice İlçesi'nin Hezan (Savat) Köyü'nde, köyün ismi ile anılan bir türbe bulunmaktadır. Türbede Şeyh Abdulkadir (1326/1905), babası Molla Abdullah, dedesi Abdurrahim, annesi Asiye aynı aileden Fatma ve Rukiye hanım medfûndur. Türbe Şeyh Abdülkadir ailesi tarafından yapılmıştır. Müştemilatında aile mezarlığı bulunan türbenin mimari özelliği yoktur. Şeyh Abdulkadir, **Nakşibendî Tarikatı**[641] halifesi, âlim, mürşit bir zat olarak bilinmekte ve sevilmektedir. Türbenin bakım ve onarımı bu aile tarafından yapılmaktadır.[642]

Hezan Köyü'nde Osmanlı dönemi Lice Müftülerindenolan ve 1951 yılında vefat eden Şeyh Abdülkadir'in halifelerinden Ahmed el-Hâsi de medfûndur.[643]

Ayrıca 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, eizze-i kirâmdan Mahmud elAskerî'nin, eizze-i kirâmdan Derviş Ali'nin, Hz. Ebu Bekir (r.a)'ın torunlarından Şeyh Pir Hasan'ın ve Pîr İzzeddin'in Lice kazasında medfûn olduğu belirtilmektedir.[644] Bu şahısların kimlikleri ve kabirlerinin bugün nerede bulunduğu hakkında bilgi edinilememiştir.

---

[638] Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler", s. 816.

[639] Çüngüş İlçe Müftülüğü'nün, İl Müftülüğü'ne gönderdiği 10.02.2009 tarih ve 44 sayılı yazı.

[640] *Diyarbakır Salnâmeleri,* IV, 210.

[641] **Nakşibendî Tarikatı**, Buhâra yakınındaki Kasr-ı Arifan'da dünyaya gelen Bahauddin Nakşibend (ö. 791/1389) tarafından kurulmuştur. Nakşibend, Farsça nakış yapan demektir. Bahauddin hazretleri, kalbi işlediği ve kalbin üzerine süsler yaptığı için bu şekilde nitelenmiştir. Nakşibendî Tarikatının temel prensipler şunlardır: Şeriatla zahiri temizlemek, Tarikatla bâtını temizlemek, Hakikatle kurb-i ilahiye ulaşmak, Marifetle Allah'a ulaşmak. Nakşibendîli ğin zikr-i hafiyi esas alması ve evradın daha çok münferiden icra edilmesi men suplarının tarikat yasağından fazla etki lenmemesini sağlamıştır. Bkz. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 295.

[642] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 27; Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler", s. 817.

[643] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid,* (1997), s. 28, 53.

[644] *Diyarbakır Salnâmeleri,* IV,

211. [661] *Diyarbakır Salnâmeleri*,

IV, 211.

E-kitap

20. HİNDÎ (HİNDİSTANLI) BABA ZİYARETİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, Diyarbakır'da kabri bulunan peygamber, sahâbe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda eizze-i kirâmdan Hindî Baba Hazretlerinin Aynızülal mevkiinde medfûn olduğu belirtilmektedir.[661] Hindî Baba'nın medfûn olduğu Aynızülal mevkii, bugün Merkez Sur İlçesi İnönü Caddesi'nde, Çift Kapı ile Tek Kapı arasında, Postane binasının karşısına tekabül etmektedir.[645]

Hindî Baba Ziyareti/Merkez Sur İlçesi

Ermiş bir zat olduğu kabul edilen Hindî Baba'nın Hindistan'dan geldiği, Diyarbakır'a yerleşip uzun süre ayakkabı tamirciliği yaptığı ve ölümünden sonra da Çift Kapı yakınındaki bugünkü yerine defnedildiği aktarılmaktadır. Günümüzde Hindlî Baba'nın kabri demir parmaklıklarla çevrilidir.

Tasavvufta "baba" şeyh manasında kullanılmaktadır.[646] Hindî Baba'ya, Arapça "Hindî" lakabı, Hindistanlı/Hintli olduğu için verildiği konusunda rivayetler bulunmaktadır. Bu konudaki başka bir rivayette ise "Hindî" lakabı onun, Akkoyunlu

[645] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 202.
[646] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 63.

devletinin en kuvvetli aşireti olan "Hind"e mensup ve o aşiretin reisi olmasından kaynaklanmaktadır.[647]

Tanınmış ediplerimizden Süleyman Nazif (ö. 1927), "Gene İran-ı Viran" başlıklı yazısında, kendisine yapılan sald ırıları cevaplandırırken, "Validemin ceddi Akkoyunlu devletinin en kuvvetli istinatgâhı olan 'Hindî' adlı bir Türk aşiretinin reisidir" demektedir. Nazif'in validesi Ayşe Hanım, Diyarbakır'ın soylu bir ailesi olan Zülfüzâdeler dendi. Bu aile sonradan "Tigrel" soyadını almış tır. Hindî Baba'nın, 16. yüz yılın başlarında yaşadığı tahmin edilmekte ise de kimliği ve hayatı hakkında ayrıntılı bilgi edinilememiştir. [648]

21. İMAM ÂKİL TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

İmam Âkil Türbesi, Merkez Sur İlçesi, Fabrika (Çarıklı) Beldesi, Adaklı (İmam Akil) Köyü'nde etrafı duvarla çevrili, içinde mescit de bulunan küçük bir mezarlığın içinde yer almaktadır. Adaklı Köyü, Diyarbakır'ın güneyinde, şehir merkezine 12 km. mesafededir.

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, Diyarbakır'da kabri bulunan peygamber, sahâbe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda İmam Akil (r.a.) Hazretlerinin, Diyarbakır'ın garb nahiyesinde, İmam Âkil köyünde medfûn olduğu belirtilmektedir.[649] Yine Salnâmelerde eizze-i kirâmdan İmam Âkil Mescidi'nin harap halde iken yeniden inşa edildiği bilgisi bulunmaktadır.[650]

[647] Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s. 276; Çiçek, *a.g.e.*, s. 112.

[648] Beysanoğlu, *Diyarbakırda Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 89; a.mlf., *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, II, 190; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 84.

[649] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 208.

[650] *Diyarbakır Salnâmeleri,* V, 212.

Hz. Ali'nin büyük kardeşi **Hz. Akîl**'in[651] Baki Mezarlığı'nda medfûn olduğu bilindiğine göre burada medfûn şahıs, Hz. Âkil'in neslinden biri olabilir. Köy halkı burada medfûn şahsın, Hz. Ali (r.a.)'ın kardeşi "İmam Ukayl" olduğuna inanmaktadır. Burada medfûn "İmam Ukayl"ın kimliği hakkında bir bilgi edinilememiştir.[652]

Basri Konyar'a göre, Türkmenlerin önceleri çok ziyaret ettikleri bu "İmam Ukayl"ın 419/1028 yılında sağ olan ve Karavaş'ın kardeşi olan Ukeyl-i Bedran olması ve Türk soyundan bulunması muhtemeldir. Aynı yazar türbe ve üzerinde bulunduğu höyük hakkında şu bilgileri vermektedir: "Türbe yuvarlak bir biçimde yedi sekiz metre boyundadır. Bütün türbe Diyarbakır'ın kara taşlarıyla on sekiz sıradan örülmüştür".[653]

E-kitap

[651] **Akîl b. Ebî Tâlib** (ö. 60/680): Hz. Ali'nin büyük kardeşidir. Müs lüman olduğu tarih hakkında ihtilâf var dır. Bazılarına göre Hudeybiye Antlaşması'ndan önce, bazılarına göre hemen sonra, bir kısmına göre ise Mekke'nin fethinden önce 630 yılı başlarında Müslüman olmuş ve Medine'ye gitmiştir. Kardeşi Ca'fer ile Mûte Seferi'ne katıldı. Yakalandığı bir hastalık sebebiyle daha sonraki savaşlarda bulunamadı. Ancak Huneyn Gazvesine iştirak ettiği ve her kesin dağıldığı sırada Hz. Peygamber'in yanından ayrılmadığı da rivayet edilir. Akîl, Muâviye dönemin de veya Yezidin halifeliğinin ilk günler inde vefat etti. Bkz. Ahmet Önkal, "Akîl b. Ebû Talib", *DİA*, İstanbul 1989, II, 264.

[652] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 92; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 85; Çiçek, *a.g.e.*, s. 114; Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s. 275.

[653] Basri Konyar, *Diyarbekir Yıllığı,* 1936, s. 87–88.

22. İNCE VE ARAP TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Merkez Sur İlçesi, Cevat Paşa Mahallesi'nde, İçkale'de, Hz. Süleyman Camii'nin üst kısmında eski adliye binasının doğusunda İnce Arap adıyla anılan bir türbe bulunmaktadır. Burada medfûn olan Arap erkek; İnce veya İnci ise bayandır. Bu şahısların hayatları ve kimlikleri tam olarak bilinmemektedir. 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, eizze-i kirâmdan Çifte Evliyâ Hazretlerinin, isimlerinin bilinmediği, kimlikleri hakkında en meşhur görüşün Havariyyun'dan (Hristiyan din adamları) oldukları bilgisi bulunmaktadır.[654]

Bu türbede medfûn kişilerin Mervani hükümdarı Nasruddevle Mansur ve eşi olabileceği de ileri sürülmektedir: "Nasruddevle Mansur 489/1096 yılında Cizre'de vefat etti. Cenazesi Âmid'e getirilerek karısı Sittünas tarafından Dicle'ye bakan kayalıkların üzerinde sarayın üst tarafında yaptırılan kubbeye defnedildi. Daha sonra karısı da aynı yere defnedildi. Bu mezarın halen Adliye binası olarak kullanılan eski vilayet konağı arkasında ve Dicle nehrine nazır İnce ve Arap türbeleri denilen kubbeli türbe olması muhtemeldir."[655]

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "İnce Arap Türbesi" adı ile 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[656] Ayrıca türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/070 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[657]

---

[654] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 210.

[655] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 49–50; İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Türbe ve Mezarlıkları", I, 201.

[656] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[657] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

23. KAMIŞLI ZİYARETİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Merkez Sur İlçesi Abdaldede Mahallesi'nde bulunan Kamışlı Ziyareti, **Abdal**[658] Dede Türbesi olarak da bilinmektedir. Burada medfûn şahsın hayatı ve kimliği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.[659]

Etrafı duvarlarla çevrili, üstü açık kabrin içi her yıl kendiliğinden yeşeren kamış bitkisiyle kaplanmaktadır.[660] Ziyaret ismini bu kamışlardan almaktadır. Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında Abdal Dede Türbesi (Kamışlı Ziyaret) adı ve 21.00.01/065 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[661]

Kamışlı Ziyareti/Merkez Sur İlçesi

24. KOMUTAN MUAZ TÜRBESİ (SİLVAN İLÇESİ)

Türbe, Silvan İlçesi'nin Murat Ovası'nda bulunmaktadır. Türbe, her yıl Mart ayının bitimine 4 gün kala bu ovada yapılan "Murat Şenlikleri" sırasında Diyarbakır ve çevre illerden gelen binlerce kişi tarafından ziyaret edilmektedir.[662] Komutan Muaz'ın, Sahâbe Muaz b. Cebel olduğuna inanılmakta[663] ise de Muâz b. Cebel (r.a.)'ın 18/639 yılında veba salgınından vefat ettiği ve kabrinin Ürdün'de kendi adıyla anılan köydeki tür besinde bulunduğu bilinmektedir. Burada medfûn şahıs hakkında herhangi bir bilgi edinilememiştir.

E-Kitap

---

[658] **Abdal** kelimesi tasavvufta, evliyâ, dünyadan habersiz kalacak kadar kendini ahirete, gönlünü Hakk'a veren saf derun insanlar, ermişler manasında kullanılmaktadır. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 21.

[659] Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s. 273.

[660] Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 69.

[661] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[662] Esma Dicle Uygur, "Diyarbakır Halk Kültüründe Cigaret, Nevruz, Hızır İlyas ve Murat Gelenek ve Şenlikleri", *Diyarbakır: Müze Şehir*, s. 466.

[663] Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s. 45.

25. LALA KÂSIM BEY TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Lala Kâsım Bey Türbesi, Diyarbakır'ın güneybatı çeyreğinde, kendi adıyla anılan mahallede Lalebey ile Dörtler Sokağı'nın kesiştiği kavşağın güneyindeki Lala Kâsım Bey Camii'nin kuzeydoğu köşesinde, alt katta bulunmaktadır.

Akkoyunlu eseri olan caminin kuzeydoğu köşesinde alt katı türbe, üst katı hücre şeklinde bir oda bulunmaktadır. Türbe, Lala Kasım Bey'in kendisine ait değildir. Zira Lala Kasım Bey 942/1535 yılında vefat etmiş ve amcası Murad Bey tarafından Kalkan (Şerbetîn) Köyü'nde defnedilerek mezarı üzerine de bir kümbet yaptırılmıştır (Bkz. Çifte Kümbet). Burada Abdullah Halife isminde bir zat medfûndur.[664] Türbeye hücrenin güneyindeki merdivenden inilebilmektedir.[665] Caminin Eğil Beylerinden Kasım Bey tarafından yaptırıldığına bakarak bu türbenin Kasım Bey'in yakınlarından birine ait olduğu söylenebilir. Bu durumda türbenin 16.
yüzyılda yapılmış olması muhtemeldir.

Türbe kesme ve moloz taşlardan yapılmıştır. Kare bir gövde üzerine kubbe oturmaktadır. Türbenin özellik taşıyan yanı, şehrimizdeki türbelerde pek rastlanmayan bir mumyalık kısmının bulunmasıdır.[666] Ayrıca yer yer kare bir çerçeve içinde siyah-beyaz taşlardan meydana getirilmiş kufi yazılar görünmektedir.[667]

E-Kitap

---

[664] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 194.

[665] Tuncer, "Diyarbakır Camileri", s. 214–215; Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 114.

[666] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II,478; a.mlf., *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 94; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 61; Çiçek, *a.g.e.*, s. 109.

[667] *Diyarbakır Kent Rehberi*, s. 33.

Abdullah Halife Türbesi/ Lala Kâsım Bey Camii haziresi

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Lale Bey Türbesi" adı ile 12.06.1991 tarih ve 773 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[668] Ayrıca türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/064 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[669]

E-Kitap

[668] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[669] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

26. MEYRANİ (ÜLGEN) KÖYÜ TÜRBESİ (HAZRO İLÇESİ)

Hazro İlçesi'nin Meyrani (Ülgen) Köyü'nde Şeyh Osman Zerrâkî'nin medfûn olduğu bir türbe bulunmaktadır. Şeyh Hasan Zerrakî'nin (Bkz. Şeyh Hasan Zerrakî Türbesi) torunu olan Şeyh Osman, 1975 tarihinde Lice Atak'ta doğmuş, 1877 yılında Ülgen Köyü'nde vefat ederek buraya defnedilmiştir. Şeyh Osman'ı (Zırkan Beylik Başkanı Ömer Beg oğlu), Hz. Ali (r.a.)'a uzanan soy şeceresi mevcuttur.[670]

27. MUSLİHUDDİN LÂRÎ VE KABRİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Muslihüddin Lârî'nin Kabri/Safa Cami haziresi

16. Yüzyılın tanınmış bilim adamlarından olan Muslihuddîn Lârî, 916/1510 yılında bugün İran sı nırları içinde bulunan Lâristan bölgesinin merkezi Lâr şehrinde doğmuş, bu nedenle kendisine, Lârî-i Acemî de denilmiştir. Lârî, çağının büyük bilginlerinden özellikle Mîr Gıyâseddin Mansûr ve Mîr Kemâleddin Hüseyin'den ders almış sonra İstanbul'a gelerek tanınmış bazı Osmanlı bilginleriyle, özellikle Ebussuud Efendi ile tanışmış, din bilimlerinde ve tasavvufla ilgili konularda geniş ve derin bilgiye sahip olduğunu göstermiştir. 967/1560'da Diyarbakır valiliğine atanan İskender Paşa'nın davetini kabul ederek Diyarbakır'a gelip yerleşen Lârî'ye Hüsrev Paşa Medresesi müderrisliği[671] ile Diyar bakır müftülüğü görevleri verilmiştir. Lârî bu görevini hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. İskender Paşa'nın saygı ve güvenini kazanan Lârî, İskender

---

[670] "881/1465 tarihli Şeyh Hasan Zerraki'nin Soy Şeceresi", D.Bakır Sulh Hukuk Mahkemesi, 2007/2626 Esas No'lu Ölüm ve Yer Tespiti Kararının Verildiği Dosya içinde (D.Bakır İl Müftülüğü Arşivi); Çiçek, a.g.e., s. 119.

[671] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 41.

Paşa'nın Ahmet, Derviş ve Mehmed isimli oğullarına özel dersler vererek onların iyi bir öğrenim görmelerini sağlamış, İskender Paşa'nın kurduğu vakfın vakfiyesini de o yazmıştır. Muslihuddin Lârî, aklî ve naklî ilimlerd e geniş bilgiye sahipti. Kâtib Çelebi, onun eserleri hakkında bilgi verirken birçoğunun benzerinin yazılmadığını söylemektedir. Lârî'nin bilinen 28 eseri arasında *et-Tezkire* (Hey'et ilmine dair), *et-Tehzib* (Mantıkla ilgili) ve *Mir'at-ül Edvar* başlıcalarıdır. Ayrıca Kadı Mîr'in *Şerhü'l-Hidâye*'sine, Isfahanî'nin *Şerhü't-Tevali'*sine hâşiye yazmıştır. Arapça ve Farsça şiirleri de bulunan Lârî, 979/1572 yılında vefat etmiş, Safâ Camii haziresine defnedilmiştir.[672] Bugün kabri, Merkez Sur İlçesi, Melik Ahmet Mahallesi'nde bulunan Safa Camii'nin batı haziresindeki mezarlıkta bulunmaktadır.[673] Buna karşın 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de ise, Diyarbakır'da kabri bulunan peygamber, sahâbe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda eizze-i kirâmdan Muslihuddîn Lârî hazretlerinin Diyarbekir kabristanında, Şeyh Aziz Mahmud Urmevî'nin kabri yakınında medfûn olduğu bilgisi bulunmamaktadır.[674]

Muslihüddin Lârî'nin mezarı bakımsız ve harap durumdayken bir Alman bilgini gelip aramış ve elindeki plana göre yerini saptamıştır. Bunun üzerine Valilikçe mezar, düzenlemeye tabi tutulmuştur.[675] Lârî'nin mezarı, orada bulunan diğer altı mezar ile birlikte yerden bir metre kadar yükseltilmiş ve demir parmaklıklarla korumaya alınmıştır. Lârî'nin başucundaki mezar taşında Muhammed Muslihüddin el-Kâdî el-Lârî Nakşibendî ruhi içun Fatiha" yazısı okunabilmektedir. [676] Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâmesi*'nde Diyarbakır'da bulunan ziyaretleri sayarken Muslihüdîn-i Lârî ziyaretinden de söz etmektedir.[677]

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Muhammed Lari- Abdülcelil Türbesi" adı ile 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[678]

---

[672] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 448, 489; a.mlf., *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 13; İbrahim Coşkun, "XVI. Yüzyılda Diyarbakır'da Dinî-Felsefî Düşüncenin Entelektüel Düzeyi: Muslühuddin el-Lârî Örneği", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, III, 626; Hulûsi Kılıç, "Lârî, Muslihuddin", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 103-104.

[673] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 682; a.mlf., *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 13; Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 89.

[674] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 41; *Diyarbakır Salnâmeleri,* IV, 210.

[675] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 89.

[676] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 180, 194.

[677] Kaçalin, "Evliyâ Çelebi'de Diyarbakır", s. 126.

[678] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

E-Kitap

28. NİSANOĞLU TÜRBESİ (EĞİL İLÇESİ)

Türbe, Eğil İlçe girişinde, Eğil-Diyarbakır yolunun sol kısmında meşelik bir alan içinde bulunmaktadır.

Türbenin kime veya kimlere ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Türbenin Nisanoğullarından İzzüddevle Nasr veya Esadüddin'e ait olabileceği tahmin edilmektedir.[679] Bazı araştırmacılar ise Nisanoğullarının Diyarbakır hâkimiyetinin M. 1142–1183 tarihleri arasında olduğunu söyleyerek, bu türbenin 16. veya 17. yüzyıla ait olabileceğini ileri sürmektedirler.[680]

Türbeyi mimari açıdan inceleyen Rahmi Hüseyin Ünal şu bilgileri vermektedir: "Türbenin kesme taş kaplaması yer yer dökülmüş, kubbesi göçmüş olmakla birlikte duvarları halen ayaktadır. Yapı, bir kenarı 4.40 m. uzunluğunda kare bir alanı kaplamaktadır. Duvarların kalınlığı 75 cm.dir. Kare gövdenin doğu, batı ve güney yüzleri ortasına birer pencere, kuzey yüzü ortasına da bir kapı açılmıştır. Pencerelerin üçü de dıştan birer atkı taşı, içten de kırık bir kemerle örtülüdür. Kapı aralığı, pencerelere nazaran biraz daha geniş tutulmuştur. Kapı aralığını örten atkı taşı üzerindeki üç satırlık Türkçe kitabe hayli yıpranmış durumdadır ve kısmen okunabilmektedir. İçerdeki mezarların bugün izleri dahi kalmamıştır. Batı duvarının güney ucunda dikdörtgen bir niş görülmektedir. Köşelerde halen görülebilen pandantiflerden, iç hacmin yarım küre şekilli bir kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Kubbenin dışta ne şekil aldığı hakkında fikir verebilecek herhangi bir ipucu kalmamıştır. Bununla birlikte yapının kuzeydoğu köşesinde görülen kalıntı, yazının basık sekizgen bir kasnak üzerine oturan yarım küre şekilli bir kubbe ile örtülü olduğunu tahmine imkân bırakmaktadır".[681] Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında "Nisanoğlu Türbesi " adı ve 21.06.02/04 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[682]

29. ÖZDEMİROĞLU OSMAN PAŞA TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Merkez Sur İlçesi Fatih Paşa Mahallesi, Kurşunlu Camii İç Sokak'ta Fatih Paşa Camii'nin batısında Diyarbakır'ın 16. Valisi Özdemiroğlu Osman Paşa'nın sekizgen planlı, giriş bölümü almaşık örgülü türbesi bulunmaktadır.[683] Türbe, Mimar Sinan'ın

---

[679] Konyar, *Diyarbekir Yıllığı,* s. 276.

[680] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 90.

[681] Ünal, *a.g.e.*, s. 99–102.

[682] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[683] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 115.

E-Kitap

eserleri arasında sayılmaktadır.[684] Caminin doğusunda ise 928/1521 tarihinde vefat eden, camiyi inşa ettiren Bıyıklı Mehmed Paşa medfûndur (Bkz. Bıyıklı Mehmet Paşa ve Kabri).[685]

Özdemiroğlu Osman Paşa, 979/1571'de Diyarbakır'a vali olarak atanmış, bu görevi dört yıl yürütmüştür. Soyu, anne tarafından Abbasi Halifelerine dayanır. Şecaati, dirayeti, sadakati ile tanınmış çağının en babayiğit kahramanı olarak anılan Osman Paşa cesur bir komutan olmakla birlikte büyük bir devlet adamı idi. Başarılarından dolayı Divan-ı Hümayun'da 2. Vezirliğe getirilen Osman Paşa, 992/1584'te Doğu Serdarlığı ile vezir-i azamlığa yükseltilmiştir. 995/1587 senesinde, 60 yaşında Tebriz'i aldıktan sonra dönüşte Tebriz yakınlarında vefat etmiş, naaşı vasiyetine uyularak kethüdası Yahya Efendi tarafından Van üzerinden Diyarbakır'a getirilerek Fatih Paşa Camii'ndeki türbeye defnedilmiştir. [686]

Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi* isimli eserinde türbenin mimari yapısı hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Türbe, İstanbul ve diğer büyük Osmanlı kentlerinde uygulamaları görülen türbe mimarisinin Diyarbakır'daki tek örneğidir. Kemerli kapıdan girildiğinde, iki tarafında süslü pencereleri bulunan kubbeli kısım bulun-

E-Kitap

---

[684] Kuran, *Mimar Sinan*, s. 250; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 627; Diğler, "Mimarbaşı Koca Sinan ve Diyarbakır Behram Paşa Cami", II, 585.

[685] Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 13; Tuncer, "Diyarbakır Camileri", s. 217–218.

[686] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 623-627; a.mlf., *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 74; Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 25, 26; İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 182.

Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi/Merkez Sur İlçesi

makta, üstünde yazıtın yer aldığı kapıdan sonra, ancak ana mekâna varılmaktadır. İçinde sandukanın yer aldığı bu sekizgen kısımda ilk dikkati çeken, kemerlerle hareketlendirilmiş duvarlardır. Bu duvarların tam ortalarında birer pencere yer almakta, böylece içerisi bol ışık alma olanağına sahip bulunmaktadır. İçerdeki bu kemer sisteminin sağladığı hareketli görünüm dışarıya yansımış, iki renkli taşlardan hafif sivri boşaltma kemerleri aşağıya süslü köşe sütuncuklarıyla bağlanmıştır. Yapıda bezemeye çok az yer verildiği halde, renkli taş sıralarının sağladığı değişik görünüş, ister istemez yapıyı olduğundan zengin göstermektedir. Enine renkli taş sıralarını pencere kemerleri kesmekte, üstteki yalın kurşun kubbe sistemi, enine ve dikine çizgileri tamamlamakta ve dengelemekte, böylece yapı bir bütünlüğe ulaşmaktadır".[687]

Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/071 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[688] Ayrıca türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Özdemiroğlu Osman Paşa

[687] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 181; Ayrıca bkz. Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 75; a. mlf., *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 627.

[688] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

Türbesi" adı ile 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[689]

30. PÎR MANSUR TÜRBESİ (DİCLE İLÇESİ)

Pîr Mansur Türbesi, Dicle ilçesinin 5 km. doğusunda Kocaalan (Deyran) Köyü'nde bulunmaktadır. Türbe, Kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen şeklinde inşa edilmiş, çevresi halen kullanılmakta olan mezarlıkla çevrili basit bir yapıdır. Yapıya, batı yönünde açılmış bir kapıdan girilmektedir. Kapının özerindeki kitabede "Haza mescid-i Mansur bin ... tarih sene 1020/1611" yazıları okunabilmektedir. Türbe içinde başka mezarlar da bulunmaktadır.[690] Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında Kocaalan Köyü Türbesi adı ve 21.05.02/02 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[691]

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, Diyarbakır'da kabri bulunan peygamber, sahâbe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda eizze-i kirâmdan Pîr Mansur Hazretlerinin, Eğil'in Kalbeyn Köyü'nde medfûn olduğu belirtilmektedir.[692] Günümüzde türbe sağlam bir durumdadır ve çevre halkı tarafından ziyaret edilmektedir.

Pîr Mansur'un soyunun Peygamber Efendimizin (s.a.v.) amcası Hz. Abbas'a dayandığı ve önceleri Hakkâri vilayetinde yaşarken 8. yüzyılın sonunda bugünkü Dicle İlçesine geldiği ifade edilmektedir. Pir Mansur'un Hz. Abbas'a ulaşan şeceresi şu şekildedir: Pîr Mansur - Hasan el-A'rac - Ahmed-Tahir - Abdurrahman Zahid – Muhammed – Ganim – Cemaleddin - Yusuf Şihabuddin – Muhammed – Ali – Abdullah - Hz. Abbas. Babası
Hasan el-A'rac'tır. Dindar, âbid, sûfî ve son derece muttaki olarak bilinmektedir.[693]

E-Kitap

---

[689] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[690] Aydın, *Diyarbakır Eğil Hükümdarları Tarihi*, s. 42; Çiçek, *a.g.e.,* s. 115; Ünal, *a.g.e.*, s. 98.

[691] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[692] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 209.

[693] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 187, 188; Aydın, *Diyarbakır Eğil Hükümdarları Tarihi*, s. 36; Konyar, *Diyarbekir Yıllığı,* s. 232; Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s. 267.

Pîr Mansur Türbesi/Dicle İlçesi

Pîr Mansur Türbesi/Dicle İlçesi

Pir Mansur hakkında, Ş*erefnâme* isimli eserde şu bilgiler bulunmaktadır: Mırdasî hükümdarlarının ilki Pir Mansur b. Seyyid Hüseyin el-A'rac adıyla bilinirdi. Pir Mansur başlangıçta günlerini Hakkâri Vilayeti'nde geçirirdi. Sonra orayı terk ederek Eğil tarafına gitti ve Eğil Kalesi yakınlarındaki Piran Köyü'ne yerleşti; orada kendisine bir mabed kurarak ibadet, Allah'a bağlılık, riyazet, o yörelerin halkını dinin kurallarına ve

Yaratıcı'ya bağlılığa yapışmaya yöneltmek için bu mabede kapandı. Etrafında halktan ve ileri gelenlerden meydana gelen mürid ve taraftarlardan büyük bir halk toplandı.[694]

Pîr Mansur'un vefatından sonra yerine oğlu Pîr Musa'nın geçtiği ve Pîr Musa'nın, o köyde büyük bir tekke yaptırarak etkili hizmetlerde bulunduğu ve çevresinde büyük halk kitlesinin toplandığı ifade edilmektedir.[695]

31. SANCI ZİYARETİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Sancı ziyareti, Husrev Paşa Mahallesi'nde, Hüsrev Paşa Camii'nin 500 m. ilerisinde bulunmaktadır. Burada bulunan mezarın uzunluğu 4,5 metredir.[696] Burada medfûn zatın kimliği hakkında bilgi edinilememiştir.

32. SARI SALTÛK TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Sarı Saltûk Türbesi, Urfa Kapı'nın iç tarafında Turistik Cadde ile Melik Ahmet Paşa Caddesi'nin kesiştiği köşe noktada Saltuk Camii'nin yanında bulunmaktadır.[697]

Diyarbakır'ın fethinden önce inşa edildiği ileri sürülen[698] türbede, sanduka şeklinde bir mezar ve bir kenara konulmuş sarık şeklinde iki mezar taşı bulunmaktadır. Bu türbede medfûn kişinin kimliği hakkında elimizde kesin bir delil bulunmaktadır.[699] Fakat Sarı Sâdık lakabı ile meşhûr **Gülşeniyye Tarikatı**'na[700] mensup Şeyh Sâdık Ali Efendi'nin (ö. 961/1553) medfûn olduğu tahmin edilmektedir. Siyah taştan kümbet şeklinde yapılmış olan türbenin kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Türbenin bitişiğinde mescid de bulunmaktadır (Bkz. Sarı Saltuk Camii). Halk kendisini "İslâm cengâveri/Diyarbakır'ın fethinde başı kesik şekilde savaşmış biri" olarak anmaktadır. Türbe dışında, caminin batı cephesindeki hazirede

---

[694] Aydın, *Diyarbakır Eğil Hükümdarları Tarihi*, s. 38–39; Şeref Han, *Şerefnâme*, trc. M. Emin Bozarslan, Denge Yay., İstanbul 1998, s. 236; Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 77; a.mlf., *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 659-660.

[695] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 683-684; Çiçek, *a.g.e.*, s. 115.

[696] İlhan, "Diyarbakır Mezarlıkları ve Mezar Taşı Kitabeleri", s. 260; Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 92; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 69.

[697] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 61, 79; Bulduk, "Hülasa-i Ahvali'l-Buldan'a Göre 19. Yü yılda Diyarbakır Şehri", I, 191.

[698] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 61.

[699] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 199.

[700] **Gülşeniyye**; Halvetiyye tarikatının bir koludur. Kurucusu İbrahim Gülşenî (ö. Mısır, 940/1534) Diyarbakır'da yetişmiştir. 17. Yüzyılda Diyarbakır'da dört Gülşenî dergâhı bulunuyordu. Bkz. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 9; Mustafa Kara, "Gülşeniye", *DİA*, İstanbul 1996, IV, 256.

E-Kitap

Gülşenî tarikatına mensup Hâfız Hacı Salih Efendi (ö. 1280/1864) ve Seyyid Şeyh Muhammed Efendi'nin (1284/1867) medfûn olduğu iki kabir daha bulunmaktadır.[701]

İbrahim Gülşenî'nin halifelerinden olan Şeyh Sadık Ali, Diyarbakır'da doğmuş, burada yaşamış ve Gülşenî tarikatına intisab etmiştir. Neseb olarak seyyid olduğu söylenen Şeyh Sadık Ali, Sarı Sadık adıyla şöhret bulmuştur. Aslen varlıklı ve tüccar bir aileye mensup olan Ali Efendi, İbrahim Gülşenî Diyarbakır'a geldiğinde ona intisap etmiştir. Aynı şekilde babası da tüm mal varlığını Gülşeniyye Tekkesi'ne bağışlamış ve İbrahim Gülşenî'ye intisap etmiştir. İbrahim Gülşenî, Mısır ve İstanbul'da olduğu dönemlerde de bu sevgi ve sadakatinin devam etmesinden dolayı kendisine "Sadık Ali" denilmiş ve bu isimle şöhret bulmuştur. 961/1533 tarihinde vefat etmiş ve Urfa Kapı'da bulunan Gülşenî Tekkesi yanına defnedilmiştir.[702]

Türbe isminin kendisine nispet edildiği Sarı Saltûk, Anadolu ve bilhassa Rumeli'de İslâm'ın yayılmasında önemli görevler almış bir Türk dervişidir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin hâlifesi olan Sarı Saltûk, henüz Türk ordularının ulaşamadığı bir dönemde, Hacı Bektâş-ı Velî'nin emri ile Rumeli topraklarına, İslâm'ın sesini duyurmak üzere gitmiş ve Rumeli'de başarılı faaliyetlerde bulunmuştur.[703] Sarı Saltûk'un Türk milleti üzerindeki tesirinin gös-

E-Kitap

[701] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 199.

[702] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 195–197; Özaydın, "Türk Mutasavvıfı İbrahim Gülşenî'nin Tarikatı ve Diyarbakır'a Yansımaları", III, 774; *Doğu Anadolu (Kuzey-Güney) Evliyaları*, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul 2004, I, 152 (Lemezât, Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmud Kısmı, No: 4536, v. 285'den naklen).

[703] Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1992, s. 30.

Sarı Saltûk Türbesi/Merkez Sur İlçesi

tergesi değişik yerlerde bulunan türbe ve makamlarıdır. 13. yüzyılda yaşadığı bilinen Sarı Saltûk ölümünün üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen Anadolu, Rumeli ve Balkan Türklerinin gönlünde ve ha fızasında yaşamakta, Diyarbakır, Tunceli, İznik ve İstanbul'dan Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Makedonya, Bosna Hersek'e kadar uzanan bölgelerde kendisine edilen nispet türbe ve makamları bulunmaktadır. Ayrıca Sarı Saltûk ile özdeşleşen "Kellesi koltuğunda savaşmış olmak" ve "Kesik Baş Türbeleri" halk inançlarında geniş yer tutmaktadır.[704]

Sarı Saltûk Türbesi'nde sekizgen gövdeyi çepeçevre kuşatan ayetlerden oluşan bir satır yazı görülür. Türbenin içinde Sarı Saltûk'un kimliğini aydınlatacak bir kitabe bulunmamaktadır.[705] Burada Şeyh Sâdık Ali Efendi'nin medfûn olduğu bilinmekle birlikte, 13. yüzyılda yaşamış meşhur Sarı Saltûk'un burada medfûn olması mevcut *Saltûknâme*lere ve bilgilere göre mümkün görülmemektedir. Sarı Saltûk'a ait kırk yerde mezar ve makam bulunduğu rivayetleri nazara alınarak bunun da bir makam olabileceği

[704] Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Folklorunda Kesik Baş*, Ankara 1989.

[705] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 83.

ileri sürülmektedir.[706] Buna karşın 1316/1898, 1317/1899 ve 1318/1900 tarihli *Diyarbakır Salnâmeleri*'nde Diyarbakır'da Gülşenî zaviyesinde, eizze-i kirâmdan "Sarı Saltah-ı Gülşenî" Hazretlerinin medfûn olduğu belirtilmektedir.[707] Bu bilgi ışığında Sarı Saltûk ve Sarı Saltah'ın ayrı kişiler olduğu ve burada medfûn Sarı Saltah'ın evliyâ olarak kabul edilmesi nedeniyle Osmanlı'dan bugüne kadar değer verildiği söylenebilir. Türbe'de Sarı Sâdık diye bilinen İbrahim Gülşenî hazretlerinin halifesi Şeyh Sâdık'ın medfûn olduğu bilgisi ise yazılı kaynaklara da uygundur.[708]

Türbeyi mimarî yönden inceleyen Metin Sözen şu bilgileri vermektedir: "Mimarî özelliği ve süslemesiyle, Diyarbakır türbeleri arasında önemli bir yeri olan bu yapının, yazıtlarına rağmen kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Geç devirde yapılan kötü onarımlar, türbenin genel görünümünü biraz değiştirmiş olmasına rağmen, yapı tümüyle özelliklerini yansıtmaktadır. Tamamen kesme taşlardan yapılmıştır. Sekizgen bir gövde kısmı, yüksek bir kasnağı, kiremitle örtülü pramidal bir külahı bulunmaktadır. Dıştan pramidal bir örtü sistemine karşılık, içerde kubbe kullanılmıştır. Dış görünüşe hareket kazandıran öğelerin başında, siyah-beyaz taş sıralı kapı ve pencere kemerleri gelmektedir".[709]

Sarı Saltûk Türbesi, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Sarı Saltuk Türbe ve Tekkesi" adı ve 19.01.1980 tarih A/2082 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[710] Ayrıca türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/107 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[711]

E-Kitap

---

[706] Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 80–81; Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 84.

[707] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 210, 279, 372; V, 94

[708] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 195–197; Özaydın, "Türk Mutasavvıfı İbrahim Gülşenî'nin Tarikatı ve Diyarbakır'a Yansımaları", III, 774; *Doğu Anadolu (Kuzey-Güney) Evliyaları*, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul 2004, I,152.

[709] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 169.

[710] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[711] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

33. SEYDA BABA TÜRBESİ (MERKEZ BAĞLAR İLÇESİ)

Merkez Bağlar İlçesi Ali Pınar Mezarlığı'nda bulunan türbe siyah taştan kare biçiminde yapılmıştır. Asıl adı İbrahim olan Seyda Baba, Ali Pınar Camii imam-hatipliği yapmış 1371/1951 yılında vefat etmiştir. Seyda Baba, şeyh, âlim ve fazıl biri olarak bilinmektedir.[712]

Seyda Baba Türbesi/Merkez Bağlar İlçesi

34. SEYFÜLMÜLÜK TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Seyfülmülük Türbesi, Diyarbakır'ın 11 km güneyinde Dicle Nehri'nin kenarında, Merkez Sur İlçesi Karpuzlu (Hacı İs) Mahallesi Seyfülmülük mezrasında, mezra kabristanı içinde, Şeyh Güzel'in türbesi (Bkz. Şeyh Güzel Türbesi) ile yan yana bulunmaktadır.

Türbe, kare şeklinde, siyah bazalt kesme taşlardan örülmüştür.[713] Günümüzde türbe dış cephesinin boyanması nedeniyle taş duvarlar görünmemektedir. Türbe içinde Seyfülmülük ile birlikte Şeyh Mehdi diye meşhur Nakşibendî tarikatı şeyhlerinden Mehmet Mehdi Yüksel de medfûndur.

Seyfülmülük'ün hayatı ve kimliği hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlkte Seyfülmülük'ün soyunun Hz. Abbas'a dayandığı ileri sürülmektedir.[714]

---

[712] Çiçek, *a.g.e.*, s. 114; İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 202.
[713] Çiçek, *a.g.e.*, s. 114.
[714] Erikli, *Peygamberler Sahâbeler Diyarı Diyarbakır*, s. 59.

35. SEYYİD BEDREDDİN TÜRBESİ (HANİ İLÇESİ)

Seyyid Bedreddin Türbesi, Hani İlçesi'nin Dereli Mahallesi'nde bulunmaktadır. Türbede Seyyid Bedreddin ile birlikte ikisi kız, biri erkek üç kardeşinin medfûn olduğu ifade edilmektedir.[715]

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, ezze-i kirâmdan Seyyid Bedreddin'in, Hani'de medfûn olduğu,[716] diğer bir *Salnâme*'de ise Seyyid Bedreddin Türbesi'nin bakımının yapıldığı bilgisi bulunmaktadır.[717]

Türbe, kareye yakın dikdörtgen planlı olup, üzeri içten tonoz, dıştan da çatı ile örtülüdür. Duvarlar kesme taş ile örülmüştür. Giriş kapısı hafif sivri kemerli olup, içerisi küçük bir pencere ile aydınlatılmıştır. Türbenin içerisinde ve dışarısında bir bezeme elemanı bulunmamaktadır. Yapı mimari yönden herhangi bir özellik taşımamaktadır. Türbenin bakımı çevre halkı tarafından yapılmaktadır. [718] Osmanlı döneminde bu türbenin onarım ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla "Seyyid Bedreddin Türbe-i Şerifi Vakfı" kurulduğu da bilinmektedir.[719] Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.08.01/04 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[720]

36. SİNOĞLU CAMİİ ZİYARETİ (MERKEZ İLÇESİ)

İbn-i Sin Cami, Suriçi'nde kendi adıyla anılan semtte bulunmaktadır. Caminin yaptıranı ve yapım tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak 16. yüzyılın başlarında, 1518–1540 tarihleri arasında yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Evliyâ Çelebi, camiyi, Şemsi Efendi isminde birisinin yaptırdığını belirtmektedir.[721] Bu cami avlusunda bir ziyaret bulunduğu ifade edilmektedir. Fakat günümüzde bu ziyaretin yeri ve burada medfûn şahsın kimliği bilinmemektedir.

Ekitap

---

[715] Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler", s. 817.

[716] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 209.

[717] *Diyarbakır Salnâmeleri*, V, 214.

[718] Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler", s. 817.

[719] Aydemir, "Diyarbakır'da Bulunan Vakıfların Envanteri Üzerine Bir Çalışma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.e-sosder.com/dergidetay.php?id=110 (08.02.2009).

[720] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[721] Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 27; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 586; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 55.

37. ŞEYH ABDULLAH HATİPOĞLU TÜRBESİ (HANİ İLÇESİ)

Şeyh Abdullah Hatipoğlu Türbesi, Hani İlçe mezarlığında bulunmaktadır. Hani İlçesi'nde 1325/1907 yılında doğan Şeyh Abdullah Hatipoğlu, Hani Kadılığı yapmış olan Sadullah Efendi'nin torunudur. Rifâi Tarikatı'na mensup Abdullah Hatipoğlu 1948 yılında Şeyh İzzeddin'den hilafet alarak irşad faaliyetleri yürütmüştür. Aynı zamanda âlim ve iyi bir hatib olan şeyh Abdullah, Hani'de 27 yıl imam-hatiplik görevini yürütmüş, 14 Şubat 1987 tarihinde vefat etmiştir.[722]

E-Kitap

[722] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (2001), s. 40–41.

38. ŞEYH ABDÜLCELÎL (SAFA CAMİİ) TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Şeyh Abdülcelîl Türbesi, Safa Camii'nin doğu kısmındaki avlusunda bulunmaktadır. Burada medfûn şahsın kimliği hakkında bilgi edinilememiştir. Türbenin ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Mimari yapısından 15. yüzyılın ortalarında veya 16. yüzyılın başlarında yapıldığı sanılmaktadır.

Türbe kesme taştan yapılmış, sekizgen gövdelidir. İçten kubbeli olan türbe, dıştan oluklu kiremitle kaplı pramidal çatıyla örtülüdür. Türbeye kuzey yönünde bulunan basık kemerli bir kapıdan girilmekte, içerisi ışığı doğu batı cephelerinde yer alan pencerelerden almaktadır. Türbenin güney duvarında bir mihrap ve bu mihrabın sağ ve solunda birer küçük niş vardır.[723]

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Abdülcelil Türbesi" adı ile 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[724] Ayrıca türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/109 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[725]

[723] Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, II, 469; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 55.

[724] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[725] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

39. ŞEYH AHMET TÜRBESİ (ÇINAR İLÇESİ)

Şeyh Ahmet Türbesi, Çınar İlçesi'nin Meydan Köyü'nde bulunmaktadır. Türbede Şeyh Ahmet, hanımları Ferha ve Emine, oğulları Şeyh Vecih ve Şeyh Macid medfûndur. Türbe, 1950'li yıllarda Şeyh Ahmet'in oğlu Nesih tarafından yaptırılmıştır.

Köşeli taşlarlardan yapılı türbe kubbeli olup Osmanlı mimari sitilindedir. Şeyh Ahmet, çevrede büyük bir din âlimi ve tarikat şeyhi olarak tanınmaktadır.[726]

Şeyh Ahmed Türbesi/Çınar İlçesi

40. ŞEYH AHMED MÜRŞİDÎ TÜRBESİ (MERKEZ BAĞLAR İLÇESİ)

Şeyh Ahmed Mürşidî Türbesi, Merkez Bağlar İlçesi Ali Pınar Mezarlığı'nda bulunmaktadır. Şeyh Ahmed Mürşidî, Osmanlı döneminde Anadoluda yetişen evliyâlardandır. Diyarbakır'da doğmuş olan Ahmed Mürşidî'nin doğum târihi bilinmemektedir. Bilecikli Ebû Bekr Efendi'nin talebesi olup, ondan ilim ve feyz alan Ahmed Mürşidî Efendi, tahsilinin sonunda hilâfet aldığı, ders vermek ve talebe yetiştirmekle görevlendirildiği bilinmektedir.

Yazdığı eserleri ve nasîhatleriyle insanların gönüllerinde yer etmiştir. *Ahmediyye* en meşhur eseridir. Samîmi bir Allah aşkı ile ya zılmış olan bu eser, gâyet çekicidir.

Şeyh Ahmed Mürşidî Türbesi/Merkez Bağlar İlçesi

Yer yer fıkhî mevzûları da işleyen Ahmediyye, man-zum bir nasîhatnâmedir. Bu eserin, Ahmed Bîcâna âit olduğu sanılmışsa da, Ahmed Bîcân'la Ahmediyye'nin aslında hiç

[726] Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler", s. 815; Çınar İlçe Müftülüğü'nün, İl Müftülüğü'ne gönderdiği 20.01.2009 tarih ve 34 sayılı yazı.

ilgisi yoktur. Ahmed Mürşîdî Efendi'nin ayrıca Yûsuf ile Züleyhâ ve Mevlid-i Nebî manzûmeleri vardır. Kaynaklarda hayâtı hakkında geniş bilgi yoktur. İlim ve tasavvuf ehli Ahmed Mürşidî 1174/1760 yılında vefat etmiştir.[727]

41. ŞEYH AHMED KARAZÎ ve KABRİ (HANİ İLÇESİ)

Şeyh Ahmed-i Karazî, Hani İlçesi'nin batısındaki mezarlıkta medfûndur. 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de de, eizze-i kirâmdan Karazlı Şeyh Ahmed Efendi'nin Hani'de medfûn olduğu belirtilmektedir.[728]

Şeyh Ahmed'in soyu Hz. Hasan (r.a)'a ulaşmakta ve soy şeceresinin bulunduğu ifade edilmektedir. Şeyh Ahmed, köyünde ilim tahsiline başladıktan sonra Bağdat'a gitmiş ve orada tahsilini tamamlayıp icazet almıştır. Şey Ahmed, Bağdat'ta Şeyh Abdullah'tan Nakşî Tarikatı, Şeyh Ali Nakip'ten ise Kadiri Tarikatı almıştır. 1260/1844 yılında Şam'da bulunan Mevlana Hâlid-i Bağdadi'nin halifelerinden Muhammed Hani'nin emri ile Diyarbakır'a sonra da Karaz Köyü'ne (Kocaköy İlçesi) gelmiştir. Karaz'da 7 yıl kaldıktan sonra Hani'ye yerleşmiş ve burada ilme ve dine hizmet etmiştir. Dini ilimler yanında tasavvufi konulara da vukufiyeti olan Şeyh Ahmed 1301/1883 yılında vefat etmiştir.[729]

42. ŞEYH AHMET RASİM VE KABRİ (MERKEZ YENİŞEHİR İLÇESİ)

Merkez Yenişehir İlçesi'nde, İl Tarım Müdürlüğü avlusunda, giriş kapısının sağ tarafında, halkın ziyaretgâh olarak kabul edip önem verdiği Şeyh Ahmed Rasim Karlıoğlu'nun kabri bulunmaktadır.[730] Rifâîyye şeyhlerinden olan Ahmet Rasim 1873 yılında doğmuş, 1928 tarihinde vefat etmiştir.

43. ŞEYH ALİ TÜRBESİ (KULP İLÇESİ)

Şeyh Ali Türbesi, Kulp İlçe merkezine 5 km. mesafede, Karabulak Köyü'nün batısında yer almaktadır. Şeyh Ali'nin Osmanlı-Rus harbinde savaşarak şehit düşmüş

---

[727] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 69; Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, I, 208; *Doğu Anadolu (Kuzey-Güney) Evliyaları*, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul 2004, I,147.

[728] *Diyarbakır Salnâmeleri (1316/1898)*, IV, 211.

[729] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 63-65; Akdemir, *Kocaköy (Karaz)*, s. 426; *Doğu Anadolu (KuzeyGüney) Evliyaları*, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul 2004, I,142.

[730] Çiçek, *a.g.e.*, s. 113.

E-Kitap

olduğu söylenmektedir.[731] Şeyh Ali'nin kimliği hakkında kaynaklara dayalı bir bilgi edinilememiştir. Bununla birlikte son yıllarda Şeyh Ali'nin torunlarından olduklarını söyleyen bazı kimseler türbeye sıkça gelip gitmeye başlamışlar ve türbenin bakımını ve çevre düzenlemesini yapmışlardır. Bu kimseler Şeyh Ali'nin soyunun Hz Peygamber'e dayandığını yani seyyid olduğunu söylemektedirler. Türbede ayrıca Şeyh Ali'nin oğlu Seyyid Abdullah'ın da kabri bulunmaktadır. Türbe sürekli ziyarete açık olup, mülkiyeti köy tüzel kişiliğine aittir.[732]

44. ŞEYH AZİZ MAHMUD URMEVÎ ve KABRİ (MERKEZ YENİŞEHİR İLÇESİ)

Şeyh Aziz Mahmud Urmevî'nin Kabri/Merkez Sur İlçesi

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'nde, Diyarbakır'da kabri bulunan peygamber, sahâbe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda eizze-i kirâmdan Şeyh Mahmud-ı
Nakşî'nin Rum Kapı (Urfa Kapı) dışında medfûn olduğu belirtilmektedir.[733]

---

[731] Adnan Çelik-Vefa Akdoğan, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Kulp*, Zafer Matbaası, Kulp 2006, s. 143.
[732] Kulp İlçe Müftülüğü'nün, İl Müftülüğü'ne gönderdiği 19.09.2008 tarih ve 219 sayılı yazı.
[733] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 211; Ayrıca bkz. Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 40; Bulduk, "Hülasa-i Ahvali'l-Buldan'a Göre 19. Yüzyılda Diyarbakır Şehri", I, 191.

Evliyâ Çelebi de *Seyahatnâmesi*'nde Diyarbakır'da bulunan ziyaret yerlerini anlatırken Hazreti Şeyh-i Rumî'den, şehid edilme sebepleri ve kurduğu medreseden bahsetmektedir.[734]

Rum Kapı (Urfa Kapı) dışında, dönemin şehir kabristanında bulunan mezarı, bu bölgenin yerleşime açılmasından dolayı tam olarak bilinmezken, 2007 yılında mezar yeri tam olarak tespit edilerek düzenlenmiştir. Buna göre tespit edilen mezar, TRT Müdürlüğü'nün arka tarafında, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun karşısındaki binaların arasında bulunmaktadır.

Bir Nakşibendî şeyhi olan Aziz Mahmud Urmevî (ö.1639), aslen Batı Azerbaycan'ın Urmiye şehrindendir. Urmiye'de babası Seyit Ahmed Koçağa'nın vefatından sonra irşad faaliyetlerine devam eden Şeyh Aziz Mahmud, Safevîlerin yoğun saldırıları karşısında Diyarbakır'a göç etmiştir. Şeyh Aziz Mahmud, tasavvuf ile birlikte Kur'ân ilimlerine de vakıftı. Diyarbakır'da tekkesinden ayrı olarak yaptırdığı medresesinde (Aziziye Camii/ Şeyh Rumî Medresesi) ilim tahsili yapıldığı bilinmektedir.[735]

Yaşadığı dönemde şöhreti Diyarbakır sınırlarını aşıp Tebriz'den Musul'a kadar geniş bir bölgeye yayılmıştır. Şeyh Aziz Mahmud, Bağdat seferine giderken 1048/1638'de Diyarbakır'a uğrayan IV. Murat'ı bizzat karşılamış ve misafir etmiştir. Kırklar Dağı eteğindeki ünlü Kavis Köşkü de (1634) onundur. IV. Murat'a burada verdiği ziyafette, yemekler, kentten elden ele taşınmıştı. Kâtip Çelebi'nin kaydına göre müritlerin sayısı kırk bini buluyordu. Şeyh Aziz Mahmud, padişahın dahi teveccühünü kazanmış, beraberinde Revan seferine dahi katılmıştı. Onun gücünün ileride Osmanlı yönetimine zararlı olabileceği endişesiyle ve bazı kışkırtmalarla Padişahın emri ile öldürülmüştür. Şeyh'in idamı halkı üzmüştür. Vefatından sonra cenazesi Urfa Kapı dışına defnedilmiştir.[736] IV. Murat'ın daha sonra Şeyh Mahmud Urmevî'yi idam ettirdiğine pişman olduğu, hatasını telafi edebilmek için Kâbi Köyü'nü bir fermanla onun çocuklarına verdiği ve bu köyün tasarrufunun 1910 yılına kadar bu ailenin elinde bulunduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.[737] Ayrıca kaynaklardan Kâbi Köyü

Ekitap

---

[734] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 27, 40; Kaçalin, "Evliyâ Çelebi'de Diyarbakır", s. 126.

[735] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 40; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 63, 74.

[736] Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, 41-41; Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 88-92; Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi,* II, 656-657; a.mlf., *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar,* s. 96-97; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 9; Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, s. 176.

[737] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 657; a.mlf., *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar,* s. 96-97.

mezrasının gelirlerinin, Aziz Mahmud Urmevî (Hacı Müştak) Camii ve Medresesinin bağlı bulunduğu Şeyh Mahmud Urmevî vakfına ait olduğu anlaşılmaktadır.[738]

45. ŞEYH BİLAL TÜRBESİ (LİCE İLÇESİ)

Şeyh Bilal'in kabri, Lice İlçesi'ne yarım saat mesafede aynı adı taşıyan bölgede Yeşilyurt (Dercim) Köyü yakınındadır.[756] Şeyh Bilal, Bağdat'tan gelip Lice'ye yerleşen bir veli olarak bilinmektedir.[739] 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de de, eizze-i kiramdan Şeyh Bilal'in Lice'ye yarım saat mesafede bir mevkide medfûn olduğu belirtilmektedir.[740] Şeyh Bilal'in kimliği hakkında bilgi edinilememiştir.

46. ŞEYHAN DEDE TÜRBESİ (ÇERMİK İLÇESİ)

Çermik İlçesi'nin Şeyhan Dede Köyü'nde köyün adı ile anılan bir türbe bulunmaktadır. Bu türbede medfûn kişinin kimliği hakkında bilgi bulunmamakla birikte Sultan IV. Murad döneminde yaşadığı sanılmaktadır.[741] Türbe, çevre halkı tarafından ziyaret edilmektedir.

47. ŞEYH EBU BEKİR TÜRBESİ (KULP İLÇESİ)

Şeyh Ebu Bekir Türbesi, Kulp İlçesi'nin Özbek Köyü'nde bulunmaktadır.[742] Tek kubbeli olan türbenin 1112/1700 yılında Şeyh Ebu Bekir'in torunları tarafından yaptırıldığı söylenmektedir.[743] Şeyh Şerif diye de bilinen[744] Şeyh Ebu Bekir'in Bağdat'tan gelerek buraya yerleştiği ve halk tarafından sevilip sayılan birisi olduğu aktarılmaktadır. Hayatı ve kimliği hakkında ayrıntılı bilgi edinilememiştir.

E-Kitap

---

[738] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 9, 63, 74 (Diyarbakır Şer. Sic., No: 607'den naklen). [756] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 87; Zeki Dilek, *Lice*, s. 192.

[739] Çiçek, *a.g.e.*, s. 118; Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s. 60.

[740] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 208.

[741] www.cermik.gov.tr/index.php?page=11 (08.02.2009).

[742] Çelik-Akdoğan, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Kulp*, s. 142.

[743] Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler", s. 817.

[744] Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s. 77.

48. ŞEYH GÜZEL TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Şeyh Güzel Türbesi, Diyarbakır'ın 11 km. güneyinde, Dicle Nehri'nin kenarında Merkez Sur İlçesi Karpuzlu (Hacı İs) Mahallesi Seyfülmülük mezrasında, bulunmaktadır. Şeyh Güzel'in oğlu Mehmet Yaşar Barslan, babasının 1903 Diyarbakır doğumlu olduğunu, dedelerinin Bağdat'tan buraya göç ettiğini, Şeyh Güzel'in 1981 yılında vefat ettiğini ifade etmektedir.[745] Kadirî olan Şeyh Güzel Barslan [746] Diyarbakır'da yaşamış seyyid olan şeyhlerdendir. O, Mardin ve çevresinde yaşayan seyyid şeyh Seydoş'un ailesi Bube'dendir.[747]

Şeyh Güzel'in torunu İbrahim Kardaş, ise şu bilgileri vermektedir: "Şeyh Güzel, eski kasaplar çarşısında iki tane dükkânı olan ve geçimini manav olarak idame ettiren bir zattı. Bir dükkânı manav olarak kullanırken diğer dükkânını ise yılan beslemek için kullanırdı. Diyarbakır evlerinin çoğu taş ve ahşap malzemeden yapıldığından evlerde yılan ve akrep bulunabilmekteydi. Kim evinde yılan, akrep görse Şeyh Güzel'den yardım isterdi. Şeyh Güzel gider yılanları yakalar, dükkâna getirir ve dükkânında beslerdi. Diyarbakır'da yaygın olarak bilinen kan davalarında Şeyh Güzel, tarafları barıştırmakta etkiliydi. Vefat edince vasiyeti üzerine Çınar yolu üzerinde bulunan Seyfülmülük'e defnedildi".[748]

49. ŞEYH HASAN-I ZERRÂKÎ TÜRBESİ (LİCE İLÇESİ)

Şeyh Hasan Zerrâkî Türbesi, Lice İlçesi'nin Dibek Köyü'nde bulunmaktadır. 12. yüzyıldan kalma olduğu sanılan türbede, 1316/1898 tarihli Salnâme-i Diyarbekir'nde de

---

[745] Bkz. www. bilinmeyendiyarbekir.com.

[746] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (2001), s. 123.

[747] Adak, "Güneydoğu Anadolu'da Seyyidler", s. 387.

[748] Bkz.www. bilinmeyendiyarbekir.com; Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s. 270.

belirtildiği gibi, Zırkan Oymağı Beylerinin atası Seyyid Hasan Ezrakî medfûndur.[749] Elazığ'ın Keban İlçesi'nin Zırkan bölgesinde de Seyyid Hasan'a nispet edilen bir türbe bulunmaktadır. Şeyh Hasan'ın "Ezrakî" nispeti, "Zerrâkî" ve "Zırkî" olarak da kullanılmaktadır.

Bazı kaynaklarda, Şam'dan gelip bölgeye yerleştiği ifade edilen Şeyh Hasan'ın, seyyid olduğu belirtilmektedir. Seyyid Hasan'a ait mevcut üç soy şeceresinden, bazı farklılıklar bulunmakla birlikte, soyunun Hz. Ali (r.a.) dayandığı anlaşılmaktadır.[750]

Ayrıca Lice İlçesi'nde bulunan Vakıf Ahmet Bey Camii'ni yaptıran Zırkan Beyliği Başkanı Vakıf Ahmet Bey'in, Şeyh Hasan torunu olduğu bilinmektedir.[751]

50. ŞEYH İSMAİL TÜRBESİ (LİCE İLÇESİ)

Şeyh İsmail Türbesi, Lice İlçe Merkezinde, Kali Mahallesi'nde bulunmaktadır. 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'nde, eizze-i kirâmdan Şeyh İsmail'in, Lice kazasında medfûn olduğu[752] belirtilmektedir. 1057/1647 yılında vefat ettiği ileri sürülen Şeyh İsmail'in kim olduğu ve türbesinin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Türbe 1975 depreminden sonra tekrar yapılmıştır. Müştemilatında Cumhuriyetin ilanından evvelki ilçe müftüsü Abdulhamitoğlu Muhammed Said de medfûndur.[753] Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından 09.07.2008 tarih ve 1667 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[754]

Ekitap

---

[749] Hazro İlçesi'nin Meyrani (Ülgen) Köyü'nde Şeyh Osman Zerrâkî'nin medfûn olduğu bir türbe bulunmaktadır. Şeyh Hasan Zerrakî'nin (Bkz. Şeyh Hasan Zerrakî Türbesi) torunu olan Şeyh Osman, 1975 tarihinde Lice Atak'ta doğmuş, 1877 yılında Ülgen Köyü'nde vefat ederek buraya defnedilmiştir. Şeyh Osman'ı (Zırkan Beylik Başkanı Ömer Beg oğlu), Hz. Ali (r.a.)'a uzanan soy şeceresi mevcuttur.

[750] *Korkusuz, Tezkire-i Meşayih-i Amid, (1997), s. 113; Ramazan Demir, Zırkı Yöresi ve Seyyid Hasan Zerraki Ziyareti, Palme Yay., Ankara 2007, s. 32; "881/1465 tarihli Şeyh Hasan Zerraki'nin Soy Şeceresi", Diyarbakır Sulh Hukuk Mahkemesi, 2007/2626 Esas Nolu Dosya içinde (Diyarbakır İl Müftülüğü Arşivi).*

[751] "881/1465 tarihli Şeyh Hasan Zerraki'nin Soy Şeceresi", Diyarbakır Sulh Hukuk Mahkemesi, 2007/2626 Esas Nolu Dosya içinde (Diyarbakır İl Müftülüğü Arşivi).

[752] *Diyarbakır Salnâmeleri (1316/1898)*, IV, 211; Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s. 268.

[753] Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler", s. 817; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 79; Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 82; Dilek, *Lice*, s. 186.

[754] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

51. ŞEYH KÂSIM TÜRBESİ (ÇINAR İLÇESİ)

Şeyh Kasım el-Hadi et-Toğari Türbesi, Çınar İlçesi'nin Altunakar Köyü'nde bulunmaktadır. Şeyh Kasım aslen Şırnak'ın Derşev Köyü'ndendir. Gençliğinde Çınar'ın Aktepe Köyüne gelip yerleşmiştir. Burada Şeyh Hasan Nuranî'nin yanında (bk. Aktepe Köyü Türbesi) yetişmiş ve onun halifesi olmuştur. Nakşibendî Tarikatı'na mensup olan Şeyh Kasım'ın iyi bir âlim olduğu ve birçok âlim yetiştirdiği ifade edilmektedir.[755] Şeyh Kasım 1300/1882 senesinde Altunakar Köyü'nde vefat etmiştir. Şeyh Kasım'ın medfûn bulunduğu türbenin mülkiyeti çocuklarına aittir.[756] 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de de, Şeyh Kasım Efendi'nin bu köyde medfûn olduğu belirtilmektedir.[757] Bu köyde 1332 vakfiye tarihli "Şeyh Kasım Efendi Cami-i Şerifi ve Medrese Vakfı" bulunmaktadır.[758]

Şeyh Kasım Türbesi/Çınar İlçesi

İçerisinde 6 mezar bulunan türbede, Şeyh Kasım ve oğulları Şeyh Muhammed Neytullah (ö. 1916)[759] ve Şeyh Mehmet Sait ile aynı aileye mensup 3 kadın medfûndur. Türbe, 1298/1880 yılında Şeyh Kasım'ın oğlu tarafından yaptırılmış daha sonra kendisi

---

[755] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 139.

[756] Çınar İlçe Müftülüğü'nün İl Müftülüğü'ne gönderdiği 20.01.2009 tarih ve 34 sayılı yazı.

[757] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 211.

[758] Aydemir, "Diyarbakır'da Bulunan Vakıfların Envanteri Üzerine Bir Çalışma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.e-sosder.com/dergidetay.php?id=110 (08.02.2009).

[759] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (2001), s. 289.

de oraya defnedilmiştir. Türbe Osmanlı mimarı stilinde yapılmış olup, kesme taştan kubbesi ve dört köşelidir.[760]

52. ŞEYH MAHMUT TÜRBESİ (KULP İLÇESİ)

Şeyh Mahmud Türbesi, Kulp İlçesi'nin Karpuzlu (Herta) Köyü'nde bulunmaktadır. Türbede Şeyh Mahmut ile birlikte oğlu Şeyh Osman, annesi Meryem Hatun, torunları Şeyh Abdullah, Şeyh Hasan, Şeyh Mahmut'un gelini IV. Murat'ın kızı Zeliha Hatun ile Şeyh Ali ve Şeyh Şeyhî medfûndur. Hoca Ali isimli bir mimar tarafından yapılan türbenin halen 3 kubbesi onarılabilmiştir. Müştemilatında cami, türbe ve medrese odaları bulunmaktadır. Şeyh Mahmud'un Bağdat'tan buraya göç eden Seyyid neslinden olduğu ifade edilmektedir. Mülkiyet, köy tüzel kişiliğine ait olup[761] türbenin bakım ve onarımı, adına kurulmuş dernek tarafından yapılmaktadır.[762]

Bu ailenin seyyidliği hakkında şu rivayet aktarılmaktadır: "17. yüzyıl başlarında IrakMusul kentinde ikamet eden Seyyid Şeyh Hasan, Osmanlı İmparatorluğunda Seyyid ailelerine gösterilen hürmet ve yapılan yardımları duymuş eşi, oğulları Mahmut, Sadık ve Hakkı ile birlikte Musul'dan ayrılarak günümüzde Seyyidler Harabesi olarak bilinen Hazro ve Lice arasındaki yere göç etmiştir. Daha sonra oğullarından Hakkı, Lice'ye; Sadık, Kulp'un Hevedan mıntıkasına, Mahmud ise Karpuzlu (Herta) Köyü'ne yerleşmiştir. Şeyh Mahmud'un Mustafa ve Osman isminde iki erkek evladı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda Seyyid ailelerinin geçimi devlet tarafından karşılandığından, bu imkândan faydalanmak için Seyyid olmadığı halde kendisini seyyid olarak

---

[760] Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler", s. 814; Çiçek, *a.g.e.*, s. 116.
[761] Kulp İlçe Müftülüğü'nün, İl Müftülüğü'ne gönderdiği 19.09.2008 tarih ve 219 sayılı yazı.
[762] Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler", s. 816

gösterenler çoğalmıştır. Bunun üzerine IV. Murat bir ferman çıkartarak seyyid unvanı olanları İstanbul'a çağırmıştır. Şeyh Mahmud oğlu Şeyh Mustafa ile beraber İstanbul'a gitmiştir. IV. Murat, Seyyid Mahmud'un İslâmi bilgisinden etkilenerek kızı Zeliha Hatunu, Seyyid Mahmud'un oğlu Şeyh Mustafa ile evlendirmiş ve Şeyh Mahmut'a Lice, Hazro ve Kulp civarında 8 köy bağışlamıştır. İstanbul'dan köyüne dönmek üzere yola çıkan Şeyh Mahmud ve oğlu Mustafa Üsküdar civarına geldiklerinde Şeyh Mustafa ani bir rahatsızlık neticesinde vefat etmiştir. Cenazesi Üsküdar'da defnedilmiştir. Şeyh Mahmud, gelini Zeliha Sultan'a tekrar babasının yanına dönebileceğini söylemişse de Zeliha Sultan babasının artık Şeyh Mahmud olduğunu söylemiştir. Şeyh Mahmut Karpuzlu Köyü'ne döndükten sonra Zeliha Sultan köyde bir cami yaptırmıştır. Şeyh Mahmud'un kardeşi Osman'ın Abdullah ve Hasan isimlerinde iki oğlu olmuş, Abdullah'ın da Şeyhî adında bir erkek çocuğu olmuş ve şeyhlik, Şeyh Osman'ın oğlu Hasan'ın ise erkek çocuğu olmaması nedeniyle Şeyh Şeyhî ile son bulmuştur".[763]

53. ŞEYH MUHAMMED TÜRBESİ (LİCE İLÇESİ)

Şeyh Muhammed Türbesi, Lice İlçesi'nin Sini (Oyuklu) Köyü'nde bulunmaktadır. 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, eizze-i kirâmdan Hz. Ebu Bekir (r.a)'ın neslinden Şeyh Muhammed'in Lice kazasında medfûn olduğu belirtilmektedir.[764] Şeyh Muhammed'in Hz. Ebu Bekir (r.a.)'ın torunlarından olduğuna dair Diyarbakır Arkeoloji Müzesin'de bir belge bulunduğu da aktarılmaktadır. Sağlam durumdaki sekizgen şeklinde yapılmış bu türbede Şeyh Muhammed'in babası Şeyh Rıdvan da medfûndur.[765]

Sini Köyü hakkında Basri Konyar şu bilgileri vermektedir: "Lice'nin merkez kazasına bağlı olan köy halkı Arapça konuşur ve kendilerini Hz. Ebu Bekir'in torunlarından Şeyh
Muhammed'in evlatları bilirler".[766]

Ayrıca Kulp İlçesinde şu türbeler de halk tarafından bilinmekte ve ziyaret edilmektedir: Ağaçlı Beldesi'nde Şeyh Muhammed Türbesi, Kayahan Köyü'nde sahâbi olduğuna inanılan Şeyh Muhammed Sahabi Türbesi ile Şeh Muhammed Seydaki, Şeyh Muhammed Navgori ve Şeyh Muhammed Belaşah Türbeleri, Güleç Köyü'nün güneyinde Şeyh Şıvan Türbesi, Barın Köyü'nün doğusundaki mezarlıkta Molla Hüseyin Türbesi, Ünal Köyü'nde Şeyh Ahmed Türbesi, Çağlayan Köyü Derecik mezrasında

---

[763] Çelik-Akdoğan, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Kulp*, s. 138–140.

[764] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 211.

[765] Ahmet Taşğın, "Diyarbakır Arkeoloji Müzesinde Atak Tarihine Ait Bir Belge", I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler, s. 408; Ayrıca Bkz. Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 87; Çiçek, *a.g.e.*, s. 118.

[766] Konyar, *Diyarbekir Yıllığı*, s. 358; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği,* s. 82.

E-Kitap

Şeyh Süleyman Türbesi, Başbuğ Köyü'nde Molla Sadık Türbesi, Narlıca Köyü'nün doğusunda Hacı Ömer Türbesi, Kurudere Köyü'nün güneyindeki tepede Hayro Türbesi, Zeyrek Köyü'nün batı tarafındaki tepede Şeyh Muhammed Türbesi ve Karaağaç Köyü'nün güney tepesinde
Şeyh Umran Türbesi bulunmaktadır.[767]

54. ŞEYH MUHAMMED ÂMİDÎ TÜRBESİ (MERKEZ YENİŞEHİR İLÇESİ)

Mevlana Şeyh Muhammed Âmidî Türbesi, Mardin Kapı Asrî mezarlığında, Şeyh Muhammed Düzlüğü olarak bilinen mevkide bulunmaktadır. Tamamen kesme taşlarla yapılmış olan türbe, kare zemin üzerine pramidal çatıyla örtülüdür. Türbe, etrafı duvarla çevrili bir avlunun içindedir. Avluda, türbenin etrafını kaplayan yaşlı meşe ağaçları ve Gülşenîlere ait kabirler vardır. Avlu da kesme taşlarla döşelidir.

Şeyh Muhammed Âmidî Türbesi/Mardin Kapı Asrî Mezarlığı

Türbenin kuzey kısmında basık kemerli küçük bir kapı vardır. Kitabesi yoktur.[768]

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'nde, eizze-i kirâmdan Şeyh Muhammed Âmidî'nin Mardin Kapı dışındaki türbe-i şerifelerinde medfûn olduğu belirtilmektedir.[769]

E-K

[767] Çelik-Akdoğan, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Kulp*, s. 142.
[768] İlhan, "Diyarbakır Mezarlıkları ve Mezar Taşı Kitabeleri", s. 260; Çiçek, *a.g.e.*, s. 109.
[769] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 210.

Mevlana Şeyh Muhammed Âmidî, Halvetiyye Tarikatı'nın bir kolu sayılan Gülşeniyye'nin kurucusu **İbrahim Gülşenî**'nin (ö.940/1534) [770] babasıdır. [771] Diyarbakır'da yetişen, 40.000 beyitlik Farsça *Ma'nevi* adlı manzum bir eseri olan İbrahim Gülşenî, kurduğu Gülşeniyye tarikatıyla Şiîliğin Diyarbakır'da tamamıyla yerleşmesine ve yayılmasına engel olmuştur.

Mevlana Şeyh Muhammed Âmidi, sözü fiili sünnet üzre olan, fıkha, kelâma, mantığa ve tasavvufa dair eserler yazmış bir âlimdir. Mevlana Şeyh Muhammed, Akkoyunlu Sultanı Hamza Bey dönemini idrak etmiş ve oğlu İbrahim Gülşenî iki yaşında iken, o vefat etmiştir.[772] Bu durumda, Şeyh Muhammed'in Sultan Hamza'nın saltanat dönemi olan 838/1434–848/1444 tarihleri arasında vefat etmiş olduğu türbenin de 15. yüzyıl ortalarında inşa edildiği söylenebilir. Türbenin yakınında namazgâh bulunmaktadır. Bu namazgâhın vali Mahmut Paşa (ö. 1276/1859) tarafından 1276/1859 tarihinde yaptırıldığı kitabesinden anlaşılmaktadır.[773] Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri

[770] **İbrahim Gülşenî** (ö. 940/1534), Gülşeniyye tarikatının kurucusu, şâir. Âmid'de (Diyarbakır) dünyaya geldi. İki yaşında iken babası ölünce İbrahim Gülşenî'nin bakımını ve yetiştirilmesini amcası üzerine aldı; öğrenimine de onun yanında başladı. Muhyî, onun dört yaşın a geldiğinde kendi başına Kur'ân'ı hatmettiğini, Türkçe kitaplar- dan tefsir ve hadis okumaya başladığını, on yaşlarında iken mübarek geceleri sabaha kadar ihy a ettiğini, oyun ve eğlenceye itibar etm ediğini, on beş yaşında, tahsil için kimseye haber vermeden Mâverâünnehir'e gitmek üzere yola çıktığını söyler. Tebriz'de medr ese öğrenimi tamamlar. Bunun ardından sıkı bir züht ve riyazet hayatı yaşamaya baş layan İbrahim Gülşenî seyrü sülûkünü Tebriz'e gelen Dede Ömer'in göz etiminde sürdürdü. Dede Ömer Rûşenî, vefatından birk aç gün önce kendisini halife ilân etti. İbrahim Gülşenî, Şah İsmâil 907/1502 senesinde Sultan Elvend'i mağ lûp ederek Tebriz'e girince ailesiyle bir likte şehirden ayrılıp Diyarbekir'e gitti. *Ma'nevî* adlı eserini burada yazmaya başladı. Alâüddevle'nin daveti üzerine Maraş'a gitti ve orad an Kudüs'e daha sonra Mısır'a geçmeye karar verdi. Kahire'de irşat faaliyetini sürdüren İbrahim Gülşenî'nin şöhreti kısa zamanda etrafa yayıldı. Yavuz Sultan Sel im Mısır'ı fethedip Kahire'ye girdiğinde onu ziyaret edip bir İhtiyacı olup olmadığını sormuş, Gülşenî de Müeyyediyye Cam ii yanında bulunan arazinin kendilerine bağışlanarak bir dergâh yapılmasını iste miş ve bu isteği yerine getirilmiştir. İbrahim Gülşenî 940/1534'te Mısırda vefat etti. Bk. Nihat Azamat, "İbrahim Gülşeni", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 302; Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 125.

[771] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 9; Mustafa Kara, "Gülşeniye", *DİA*, IV, 257–259; Bkz. Himmet Konur, *İbrahim Gülşenî Hayatı Eserleri Tarikatı*, İstanbul 2000; Nihat Azamat, "İbrahim Gülşeni", *DİA*, XXI, 504; Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, III, 60.

[772] Muhyi-i Gülşeni, *Menâkib-i İbrahim-i Gülşenî*, nşr. Tahsin Yazıcı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1982, s. 13.

[773] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 490; Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 174.

E-Kitap

tabanında "Mevlana Şeyh Muhammet Amidi Türbesi" adı ve 21.00.01/068 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[774]

55. ŞEYH MUHAMMED ARABKENDÎ TÜRBESİ (BİSMİL İLÇESİ)

Şeyh Muhammed Arabkendî Türbesi/Bismil İlçesi

Şeyh Muhammed Arabkendî'nin medfûn olduğu türbe Bismil İlçesi'nin Arabkent (Bayındır) Köyü'nde bulunmaktadır.

Seyyid bir sülaleden gelen Muhammed Arabkendî'nin asıl adı Muhammed Şerif'dir. 1911 yılında Diyarbakır'ın Bismil İlçesine bağlı Arabkent (Bayındır) Köyü'nde dünyaya gelmiştir.

Arabkendî'nin, medrese eğitiminin yanı sıra nefis tezkiyesini de ihmal etmediği, onun müderris ve mürşid neslinin bir halkası olduğu söylenmektedir. Doğduğu ve hayatını sürdürdüğü köyünde imam-hatiplik de yapan Arabkendî, ilim ve ahlâkıyla tanınmıştır. Muhammed Arabkendî'nin, bölgede, mensubu olduğu Nakşibendî tarikatının **Halidî** kolunun[775] en önemli temsilcisi olduğu söylenmektedir. 22 Nisan 1987'de 77 yıllık bir ömürden sonra vefat eden Arabkendî, geride ilme ve dine hizmet eden yüzlerce talebe bırakmıştır.[776]

56. ŞEYH MUSA TÜRBESİ (DİCLE İLÇESİ)

Şeyh Musa Türbesi, Dicle İlçesi'nin Tepebaşı (Şeyh Malan) Köyü'nde bulunmaktadır ve köyün eski isminden dolayı Şeyh Malan Türbesi olarak da bilinmektedir.[777] 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, Diyarbakır'da kabri

---

[774] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[775] **Hâlidiyye**: Nakşibendiyye tarikatının Hâlid el-Bağdâdî'ye (ö. 1242/1827) nispet edilen kolu. Hamid Algar, "Hâlidiyye", DİA, İstanbul 1997, XV, 295.

[776] M. Şerif Eroğlu, *Bütün Yönleriyle Arabkendi Muhammed Şerif*, Kent Yay., İstanbul 2004, s. 29, 37, 119.

[777] Çiçek, *a.g.e.*, s. 115; Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s. 86.

E-Kitap

bulunan peygamber, sahâbe ve evliyâya ait türbelerin anlatıldığı kısımda, Şeyh Musa'nın Ebu Eyyüb el-Ensarî (r.a.)'ın soyundan olduğu ve Şeyh Malan (Tepebaşı) Köyü'nde medfûn olduğu belirtilmektedir.[778]

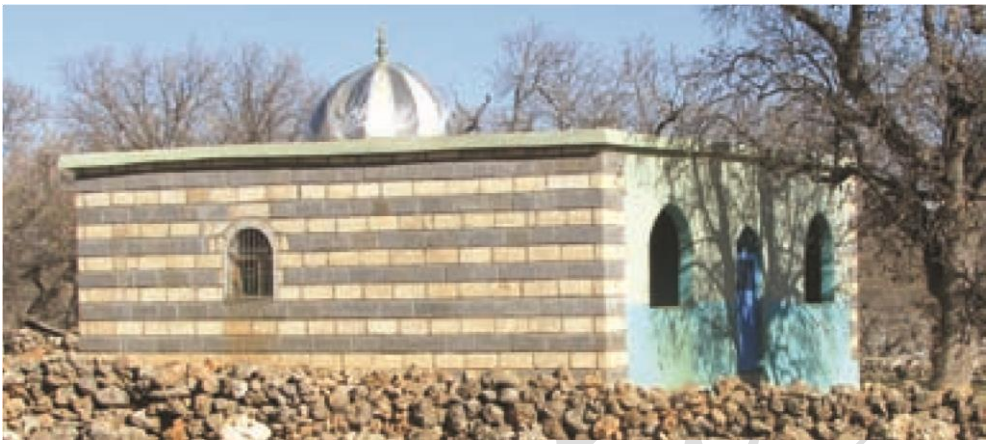

Şeyh Musa Türbesi/Dicle İlçesi

Şeyh Musa'nın hayatı ve kimliği hakkında ayrıntılı bilgi edinilememiştir. Günümüzde sağlam bir durumda olan çevre halkı tarafından ziyaret edilen türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.05.02/01 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[779] Ayrıca türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Şeyh Musa Türbesi ve Haziresi" adı ile 03.04.1993 tarih ve 1234 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[780]

57. ŞEYH MATAR/(MUTAHHAR TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Merkez Sur İlçesi, Özdemir Mahallesi, Balıkçılarbaşı semtinde dört sütun üzerine oturan minaresinden ötürü Dört Ayaklı Minare ve Şeyh Matar diye bilinen tarihi bir cami bulunmaktadır. 906/1500 yılında ismini de aldığı Akkoyunlu Sultanı Kasım Bey tarafından yaptırılan bu caminin bulunduğu arsa içinde Şeyh Mutahhar'ın mezarının bulunduğu bu sebeple caminin Şeyh Matar adıyla da anıldığı kaydedilmektedir.[781]

---

[778] *Diyarbakır Salnâmeleri (1316/1898)*, IV, 209.

[779] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[780] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[781] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 60; Beysanoğlu, *Tarihi*, II, 456.

Diyarbakır'da 1336 vakfiye tarihli "Şeyh Matar Vakfı"da bulunduğu bilinmektedir.[782] 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, eizze-i kirâmdan Şeyh Mutahhar'ın Şeyh Matar Camii haziresinde medfûn olduğu belirtilmektedir.[783] Şeyh Mutahhar'ın cami avlusunda, dört ayaklı minareye yakın bir yerde medfûn olduğu söylenmekte ise de bugün mezar yeri tam olarak bilinmemektedir. Şeyh Mutahhar'ın hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.

58. ŞEYH ÖMER ve ŞEYH MUHAMMED TÜRBESİ (KULP İLÇESİ)

Şeyh Ömer ve Şeyh Muhammed Türbeleri, Kulp İlçesi'nin Konuklu Köyü'nde bulunmaktadır. Şeyh Ömer'in medfûn olduğu türbede oğlu Şeyh Zülküf de medfûndur. Şeyh Ömer'in diğer oğlu Şeyh Muhammed ise müstakil bir türbede medfûndur.[784]

Türbe, Şeyh Zülküf tarafından 1300/1882 yılında babası için yaptırılmış, kendisi de vefatından sonra buraya defnolunmuştur. Türbe tek kubbeli, altı köşeli basit bir yapıdır.

Şeyh Ömer'in Ruslara karşı müritleriyle katıldığı savaşta aldığı yara sonucu vefat ettiği söylenmektedir. 1941 yılında Aydın'da iken vefat eden Şeyh Muhammed'in naaşı, vasiyeti üzerine 1948 yılında buraya nakledilmiştir. Türbenin mülkiyeti köy tüzel kişiliğine aittir.[785]

Şeyh Ömer'in Siirt'in Kurtalan İlçesi'nd ikamet eden Şeyh Seyyid Kasım'dan Kadiri Tarikatı icazetini almıştır. Şeyhi Seyyid Kasım'ın emriyle irşat faaliyetlerin sürdürmesi için, Kulp İlçesi'ne bağlı o zamanki ismiyle Duderya (Konuklu) Köyü'ne gelmiştir.

Şeyh Ömer, 1877 muharebelerinde Ruslarla savaşmak için bulunduğu köyden müritleriyle beraber sefere çıkmıştır. Hamidiye Alay Komutanlığı yapmış ve 7000'i aşan müridiyle beraber Ruslara karşı savaşta gösterdiği üstün gayret ve başarı neticesinde,

---

[782] Aydemir, "Diyarbakır'da Bulunan Vakıfların Envanteri Üzerine Bir Çalışma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* (08.02.2009).

[783] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 210.

[784] Çelik-Akdoğan, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Kulp*, s. 143.

[785] Çelik-Akdoğan, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Kulp*, s. 143; Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler", s. 816; Çiçek, *a.g.e.*, s. 121; Kulp İlçe Müftülüğü'nün, İl Müftülüğü'ne gönderdiği 19.09.2008 tarih ve 219 sayılı yazı.

Osmanlı Padişahı Sultan Abdülhamit tarafından kendisine Hamidiye alayı sancağı verilmiştir. Şeyh
Ömer, müritleriyle katıldığı savaşta aldığı yaralar sonucu köye döndükten sonra köyde vefat etmiştir. Sancak son yıllara kadar kendi türbesinde korunmakta iken maalesef hırsızlar tarafından çalınmıştır. Ancak Devlet yetkililerinin sıkı araması neticesinde, Sancak bulunmuş olup halen Diyarbakır İl Kültür Müdürlüğü tarafından muhafaza edilmektedir. Şeyh Ömer ile aynı türbede medfun bulunan "Şeyh Efendi" lakaplı büyük oğlu Şeyh Zülküf ise, tarikat icazetini Şeyh Muhammed Muşî'den almıştır.

Müstakil türbesi olan Şeyh Ömer'in küçük oğlu Şeyh Muhammed Emin, Nakşibendî Tarikatı'na mensuptur. Şeyh Muhammed Emin Nakşibendî icazetini Şeyh Muhammed Küfrevî'den almıştır. Aydın'da bulunduğu sırada 1941 yılında vefat eden Şeyh Muhammed Emin, vefat ettiğinde köyünde defnedilmeyi vasiyet etmiştir. Vefat ettiğinde, o yıllarda cenazesi vasiyeti olduğu şekilde köyüne defnedilememiştir. Ancak vefatından yedi yıl sonra çocukları tarafından vasiyeti yerine getirmek için oradaki kabri açılmış, naaşı bu köye getirilerek defnedilmiş ve onun için Şeyh Ömer'in türbesinin yukarısında müstakil bir türbe yapılmıştır.[786] Şeyh Muhammed Türbesi'nde, Şeyh Muhammed Emin, oğlu Celaleddin, eşi Düre Hatun ve küçük yaşlarda vefat eden bir torunu medfûndur.

59. ŞEYH SEYDOŞ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Diyarbakır'ın 11 km. güneyinde Dicle Nehri'nin kenarında Merkez Sur İlçesi Karpuzlu Mahallesi Seyfülmülük mezrasında, mezra kabristanı içinde Seyfülmülük Türbesi ve Şeyh Güzel türbesi ile birlikte sonradan yapıldığı anlaşılan Şeyh Seydoş Türbesi de bulunmaktadır.

Burada medfûn şahsın kimliği hakkında ayrıntılı bilgi edinilememiştir. Fakat burada medfûn şahsın bölgemizdeki meşhur Şeyh Seydoş olmadığı kesindir. Şeyh Sin ve Seydoş'un türbeleri Mardin'in Derik İlçesi'nin Derinsu Köyü'nde bulunmakta ve ziyaret edilmektedir.[787]

[786] Bu Bilgiler Şeyh Ömer'in torunlarından imam-hatip Mehmet Şimşek'ten alınmıştır.

[787] http://www.derik.gov.tr/s2.htm (10.02.2009).

60. ŞEYH ŞAPUR TÜRBESİ (HAZRO İLÇESİ)

1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, eizze-i kirâmdan Şeyh Şapur'un Hazro İlçesi'nin Şeyhan/Terdöken köyünde medfûn olduğu kayıtlıdır.[788] Şeyhan Köyü ve Ayındar denilen mezrasının gelirlerinin "Şeyh Şapur Zaviyesi Vakfı"na ait olduğu bu gelirin Şeyhin kabrini ziyarete gelenler ile zaviye ve mescidin tamirine sarfolacağı, Cemaziyelevvel 974/1566 tarihli vakfiyesinde yazılmaktadır.[789] Şeyh Şapur'un hayatı hakkında ayrıntılı bilgi edinilememiştir. Yine aynı bölgede hayatı hakkında bilgi edinilemeyen Şeyh Şehabüddin'in de mezarı da bulunmaktadır.[790]

61. ŞEYH ŞERAFEDDİN TÜRBESİ (KOCAKÖY İLÇESİ)

Şeyh Şerafeddin Türbesi, Kocaköy İlçesi'nin Şeyh Şerafettin Mahallesi'de bulunmaktadır. Köy halkı ile belediyenin birlikte yaptıkları türbe fazla eski olmayıp kubbeli betonarme bir binadır. Şeyh Şerafeddin'in medfûn kabir, Şeyh Ahmed-i Karazî'nin yer tespiti ile belirlenmiş ve buraya türbe yaptırılmıştır.[791] Aslen Mekkeli olduğu söylenen Şeyh Şerafettin'in Diyarbakır'ın Kurşunlu Camii'nde 20 yıl müderrislik yaptıktan sonra türbenin bulunduğu yerde inzivaya çekilip burada vefat ettiği ifade edilmektedir.[792]

62. ŞEYH YÛSUF TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Halk arasında Şeyh Yûsuf el-Hemedânî adı ile bilinen türbe, Merkez Sur İlçesi, Melikahmet Mahallesi Kesmeli Sokakta, Şeyh Yusuf (Tabakhane) Camii'nin avlusunda bulunmaktadır.[793] 1316/1898 tarihli *Salnâme-i Diyarbekir*'de, eizze-i kirâmdan Şeyh Yusuf el-Hemedânî'nin Diyarbakır'da cami-i şerifi haziresinde medfûn olduğu belirtilmektedir.[794] Ancak burada medfun olan Şeyh Yûsuf, Ahmed Yesevî'nin hocası

---

[788] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 210; Bkz. Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 87.

[789] Aydemir, "Diyarbakır'da Bulunan Vakıfların Envanteri Üzerine Bir Çalışma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* (08.02.2009).

[790] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 87; Konyar, *Diyarbakır Yıllığı*, s. 330.

[791] Akdemir, *Kocaköy (Karaz)*, s. 426.

[792] Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler", s. 817.

[793] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 73; Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 93; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 62.

[794] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 209.

E-Kitap

ünlü mutasavıf Şeyh Yûsuf el-Hemedânî ile karıştırılmamalıdır. Çünkü bu ünlü mutasavvıfın türbesi bugün Türkmenistan'ın Merv şehrindedir.

Türbede ve içerisindeki sandukada herhangi bir kitabeye rastlanmamaktadır. Bu bakımdan türbenin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Caminin 1468'de yapıldığı vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Caminin yapımı türbeden sonra olduğu için, türbe 1466 senesinden daha önce inşa edilmiş olmalıdır.[795] Bu durumda, burada medfun olan Şeyh Yusuf el-Hemedânî'nin Akkoyunlu döneminde yaşamış ve İran'daki Hemedân (Hemezân)'dan şehrimize gelip yerleşmiş bir şeyh olabilir.[796] Bilindiği gibi Diyarbakır ile Hemedan arasındaki bağlar eskilere dayanmaktadır. Bir diğer ihtimal ise burada medfun olan Şeyh Yusuf, Hemedanlı değil de Diyarbakır'a 318/930–379/980 yılları arasında egemen olan Hamdanîler'e mensup olabilir.[797] Diyarbakır'da medfûn olan Şeyh Yusuf'un hayatı hakkında ayrıntılı bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Türbe'yi, Metin Sözen mimari açıdan şu şekilde değerlendirmektedir: "Tamamen kesme taştan yapılmış olan Şeyh Yusuf el-Hemedanî Türbesi, kare gövde üzerinde, içten pandantifi kubbe, dıştan pramidal çatıyla örtülü bir yapıdır. Dıştan ilk dikkati çeken taraf, kare gövdeye göre pramidal çatının yüksek yapılmış olmasıdır. Bu yüzden gövde kısmı örtü şekli altında biraz ezilmiş, basık durmaktadır.

Türbenin içine cami avlusundan girilebilmektedir. Bugün önünde abdest muslukları bulunmakta, oradan geçilerek türbeye girilmektedir. Giriş kapısı sağa alınmış, sola bir pencere açma olanağı sağlanmıştır. Girişin tam karşısında büyük bir sanduka yer almaktadır. Bugün türbenin batı duvarındaki iki niş, kuzey duvarında ortada bir mihrap ve iki yanında birer niş, kuzey duvarında ise sokağa açılan bir pencere bulunmaktadır.

---

[795] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* s. 63.

[796] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 94; Değer-Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği*, s. 86–87.

[797] Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, s. 4; Parla, "Osmanlı Öncesinde Diyarbakır: Kente Hâkim Olanlar ve Bıraktıkları Fiziksel İzler", s. 262.

Türbe içinde, birkaç ayrıntının dışında, önemle belirtilecek bezeme göze çarpmamaktadır. Dışarda yapının genel görünüşünü şekillendiren, Diyarbakır'a özgü kara kesme taştır".[798]

Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/110 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[799] Ayrıca türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Şeyh Yusuf Camii Türbesi" adı ile 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[800]

63. ŞEYH ZEKİ VE KABRİ (MERKEZ YENİŞEHİR İLÇESİ)

Dağ Kapısı'ndaki eski itfaiye binasının yanında "Zeki Baba" olarak bilinen Şeyh Zeki'nin evi ve Diyarbakır'da Rifaîyye Tarikatı'nın merkezi olan tekkesi bulunmakta idi. Tam adı Süleyman Zeki Güldöken olan Şeyh Zeki, Diyarbakır'da doğdu. Dağ Kapı bitişiğindeki kabirde medfûn Arakçîn-i Mazenderânî'nin de şeyhi olduğu Mazenderânî Tekkesi'nin[801] son şeyhi idi.[802] Celal Güzelses'in de Şeyh Zeki'nin önde gelen müritlerinden olduğu bilinmektedir.[803] 03.04.1945 tarihinde vefat den Şeyh Zeki'nin mezarı, Mardin Kapı Mezarlığı girişinde bulunmaktadır. Mezar taşında "Rifaîyye Tarikatı'nın **Sayyâdiyye**[804] kolunun İzzeddin şubesinden Ramazan Ruhavi'nin hulefasından Süleyman Zeki Naim-i Amidi 1945" yazılıdır.[805]

E-Kitap

[798] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 162–163.
[799] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).
[800] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.
[801] *Diyarbakır Salnâmeleri*, IV, 372; V, 94; Ayrıca bkz. Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 16.
[802] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (1997), s. 16.
[803] www.bilinmeyendiyarbekir.com/diyarbakir_dindarlik.html (14.02.2009).
[804] Rifâiyye tarikatının İzzeddin Ahmed es-Sayyad (ö. 670/1271)'a nispet edilen kolu.
[805] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (2001), s. 344, 347.

64. TİL-ALO KÖYÜ ŞEYH ALİ TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Karaçalı Köyü Türbesi/Merkez Sur İlçesi

Merkez Sur İlçesi, Karaçalı (Til-Alo) Köyü'nde Şeyh Ali Türbesi bulunmaktadır. Karaçalı Köyü, Diyarbakır'dan 14 km. uzak olup, Silvan'a giden yolun sol tarafına düşmektedir. Türbe, köyde bulunan tepenin doğusunda mezarlık içinde bulunmaktadır. Türbenin duvarı sıvayla örtünmüş ve boyanmıştır.[806]

Til/Tel Alo (Ali Tepesi) Köyü, adını burada medfûn olan "Ali"den almaktadır. Bu kişinin hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.[807] Eski bir yerleşim yeri olan Tilalo, Diyarbakır sınırları içinde bulunan kayda değer höyükler arasındadır.[808]

65. YAKACIK (KOTEGAN) KÖYÜ TÜRBESİ (ERGANİ İLÇESİ)

Ergani İlçesi'nin Yakacık (Kotegan) Köyü'nde, **Seyyid**[809] Şeyhlerin medfûn olduğu iki ayrı türbe bulunmaktadır.

Yakacık Köyü'nde yaşayan seyyid ailesinden Şeyh Zülfü'ye bir ayağının sekmesinden dolayı Şeyh-i Kot lakabı verilmiş ve bundan dolayı "Kotegan Şeyhi" diye şöhret bulmuştur. Seyyidlik şecereleri bulunduğu söylenen bu seyyid ailesinin, Bağdat'tan ayrılarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu'ya göç ettikleri, Şeyh Zülfü'nün Kotegan, şimdiki ismiyle Yakacık Köyü'ne, kardeşi Seyyid Ahmet'in İstanbul'a, diğer kardeşi Seyyid İbrahim'in de Erzurum'a yerleştiği ifade edilmektedir.

---

[806] Çiçek, *a.g.e.*, s. 115.

[807] Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s. 180.

[808] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, s. 3, 49.

[809] **Seyyid:** İslâm dünyasının her yerinde Hz. Peygamber'ın soyundan gelen kimseler için kullanmakla birlikte Peygamberimizin torunu Hz. Hasan'ın evladına şerif, Hz. Hüseyin'in evladına ise seyyid denir. Bkz. Mustafa Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibu'l-Eşraflık Müessesesi*, TTK Yay. Ankara 2003, s. 4.

E-Kitap

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne seyyidlerin göçlerinin Harun er-Reşid (ö. 813) döneminde, daha sonra da Moğolların 656/1258'deki işgalini müteakip Bağdat'ta uğradıkları zülümden kurtulmak amacıyla olduğu anlaşılmaktadır.[810] Şeyh Zülfü'nün babası Seyyid Ahmet'in her yıl İstanbul'a giderek seyyidlik şecerelerini tasdik ettirdiği, İstanbul'a son gidişinde orada vefat ettiği söylenir.[811]

Yakacık Köyü'nde bulunan ilk türbede, seyyid şeyhlerden, Seyyid Zülfü/Şeyhi Kot (ö.1853), Şeyh Zülfü'nün oğlu Seyyid Muhammed (ö. 1897), Seyyid Muhammed Musa (ö. 1907), Seyyid Zekeriya (ö. 1915), Seyyid Ahmet (ö. 1917), Seyyid Abbas Aslan (ö. 1965) ve oğlu Seyyid Bedran Aslan (ö. 1992) medfûndur. İkinci türbede ise Şeyh Zülfü'nün torunu Seyyid Abdülhalim Aslan (ö. 1925), Seyyid Kutbeddin ve Seyyid İbrahim (ö. 1995) medfûndur.[812]

66. YUSUF RÂİF EFENDİ TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Yusuf Râif Efendi'nin medfûn olduğu türbe, Merkez Sur İlçesi, İskenderpaşa Mahallesi, Telgrafhane Sokakta, İskender Paşa Camii'nin haziresinde bulunmaktadır.

Burada İskender Paşa'nın torunlarından Rufâi Tarikatı icazetine sahip, tasavvuf ehli olan Yusuf Râif Efendi ile birlikte eşi, kızı ve bir torununun kabri bulunmaktadır. Türbe içinde güneybatıda bulunan mezarda Yusuf Râif Efendi (ö. 1306/1888), güneydoğuda bulunan kabirde onun eşi Sâcide Hanım (ö. 1310/1893), Kuzeydoğu'da bulunan kabirde ise kızı Rana Hanım (ö. 1329/1911) medfûndur.[813] Kuzeybatıda da kitabesi olmayan kabrin Yusuf Râif Efendi'nin torununa ait olduğu tahmin edilmektedir. Biraz değişik planlı türbe 1996 yılında onarılmıştır.[814]

İskender Paşa Türbesi'nde kitabe yeri olmasına rağmen kitabe mevcut değildir. Bu bakımdan yapım tarihi kesin olarak bilinememektedir. Ancak İskender Paşa'nın yaptırdığı caminin vakfiyesi göz önüne alınacak olursa, türbenin cami ile aynı tarihlerde (973/1565) yapıldığı düşünülebilir.[815] Türbeyi İskender Paşa'nın mı, yoksa çocuklarının mı yaptırdığı da kesinlik kazanmamıştır. Türbenin mimarı belli değildir.

Diyarbakır'da bulunan türbeler arasında İskender Paşa Cami Türbesi'nin ayrı bir özelliği vardır. Planı oldukça alışılagelenin dışındadır. Yapı iki kısımdan meydana

---

[810] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (2001), s. 351; Adak, "Güneydoğu Anadolu'da Seyyidler", s. 385.

[811] Çiçek, *a.g.e.*, s. 117; Erikli, *Peygamberler Sahâbeler Diyarı Diyarbakır*, s. 49.

[812] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (2001), s. 218, 219, 236, 352; Çiçek, *a.g.e.*, s. 117.

[813] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 184.

[814] Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, (2001), s. 212; Çiçek, *a.g.e.*, s. 113.

[815] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 60.

Ekitap

gelmiştir. Kuzeyinde oldukça gösterişli mihrabı ve kemerli pencereleri bulunan tek kubbeli bir mescit, onun güneyinde ise türbe kısmı bulunmaktadır.

Türbe ve mescidin tümü siyah beyaz taştan yapılmıştır. Türbenin üst örtüsü de ilginç bir görünümdedir. Tek kubbeli mescidin güneyinde bulunan türbe kubbesi önce kare sonra da onaltıgene dönüşen bir kasnak üzerine oturtulmuştur. Bu kubbenin doğu ve batısı yarım kubbelerle desteklenmiştir. Osmanlı mimarisinde ortada bir kubbe, iki yanda da yarım kubbelerle desteklenen bir türbeye rastlanmamaktadır. Bu da gösteriyor ki İskender Paşa Cami haziresinde ki bu türbe kendine özgü bir yapıdır. Türbeye güneydoğudaki bir kapıdan girilmektedir. Sivri kemerli olan bu kapının iki yanında ve türbenin pencerelerinde de görülen köşe sütunları bulunmaktadır. Bunun üzerinde de bir silme devam etmektedir. Türbenin güneyinde bulunan mescitte olduğu gibi burada da bir mihrap bulunmaktadır.

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından

Yusuf Râif Efendi Türbesi/İskender Paşa Camii haziresi

Yusuf Râif Efendi Türbesi iç görünüm

"İskender Paşa Camii ve Hazire" adı ile 12.06.1991 tarih ve 777 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[816]

Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında "İskender Paşa Türbesi" adı ve 21.00.01/058 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[817]

67. ZÂT-I ÂLİ KÜMBETİ (EĞİL İLÇESİ)

Eğil Kalesi'nin karşısında, Ali Tepesi'nin yamacında, eski bir mezarlık içinde Gazanfer Türbesi de denilen Zât-ı Âli Kümbeti bulunmaktadır. Sağlam durumda olan temellerden türbenin altı köşeli olduğu anlaşılmaktadır. Yapının sağlam tek elemanı kuzeydoğu penceresidir ki içten ve dıştan kırık bir kemerle örülüdür. Tamamen harap durumda olan türbenin örtü şekli hakkında bilgi olmamakla birlikte içten yarım küre şekilli kubbe, dıştan da konik veya pramidal çatı ile örtülü olduğu tahmin edilmektedir. Yapılış tarihini gösteren kitabesi olmamakla birlikte altıgen yapısı nedeniyle 16. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir.[836] Türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri

---

[816] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[817] www.kulturvarliklari.org/kve/

(12.11.2008). [836] Ünal, *a.g.e.*, s. 62.

tabanında "Gazanfer (Zat-ı Âli) Türbesi" adı ve 21.06.01/06 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[818]

68. ZİNCİRKIRAN TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Zincirkıran Türbesi/Merkez Sur İlçesi

Zincirkıran Türbesi, merkez Sur İlçesi, Dabanoğlu Mahallesi, Direkhane Sokak'ta Nasuh Paşa Camii'nin güneyinde bulunmaktadır.

Türbe içerisinde birbirine yakın iki sanduka bulunuyorsa da bunların kime ait olduğu ve medfûn şahısların kimlikleri bilinmemektedir. Fakat bu türbenin, Nasuh Paşa Camii'ni de yaptıran Nasuh Paşa tarafından yakın akrabaları için[819] veya 1014/1599

[818] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).
[819] İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 191.

yılında beş ay şehrimizde valilik yapmış olan Zincirkıran Ali Paşa tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir.[820]

Metin Sözen'in verdiği bilgilere göre Zincirkıran Türbesi mimari ve süsleme açısından Diyarbakır türbelerinin genel özelliklerini tekrarlamaktadır. Tamamen kesme taşlardan, özenle yapıldığı anlaşılan türbenin, özellikle dış görünüşü siyah-beyaz taşların sağladığı hareketli bir görünüme sahiptir. Sekiz gen gövdeli ve her cephesinde bir pencerenin yer aldığı bu türbede, siyah taşların arasına yerleştirilmiş enine beyaz taş sıraları belirli düzeye kadar kullanılmış, sonra beş sıra siyah taş sıralarla silmeli kısma ulaşmıştır. Taştan pramidal çatıyla, sekizgen gövdenin birleştiği noktada, beyaz taşlardan yalın silmeler bulunmaktadır. Türbenin iç örtüsü kubbedir. İçerde iki sanduka bulunmaktadır. Fakat yapının tarihini ve medfûn kişilerin kimliğini tespit edebilecek bir yazıt ve kaynağa rastlanamamıştır.[821]

Türbe dışına sonradan asıldığı anlaşılan tabelada "Nebi Ogeda ve oğlu Hz. Yunus Peygamberin Oğlu" yazmaktadır. Bu bilginin doğruluğu teyit edilemediği dayandığı kaynak da tespit edilememiştir.

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Zincirkıran Türbesi" adı ile 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[822] Ayrıca türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında "Zincirkıran Türbesi" adı ve 21.00.01/073 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[823]

E-Kitap

---

[820] Beysanoğlu, *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 92; a.mlf., *Diyarbakır Tarihi*, II, 686.

[821] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 171–172.

[822] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[823] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

69. ZÜBEYDE VE LEYLA HANIMLAR TÜRBESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Zübeyde ve Leyla Hanımlar Türbesi, Merkez Sur İlçesi, İnönü Mahallesi, Gazi Caddesi üzerinde, Nebi Camii'nin kıble bahçesinde bulunmaktadır. Bu türbeyi 1717–1720 yılları arasında valilik yapan Köprülü Abdullah Paşa, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin kızı olan eşi Zübeyde Hatun (ö.1131/1719) ve kızı Leyla Hanım (ö.1131/1719) için yaptırmıştır. Türbenin 1131/1719 senesinde yapıldığı ve Zübeyde ile Leylâ Hanımlara ait olduğu mezar taşlarında bulunan kitabelerden anlaşılmaktadır. Türbede bulunan kıble duvarına yakın mezarda Zübeyde Hanım, diğer kabirde ise Leylâ Hanım medfûndur.[824]

Bugün Leyla Hanım'a ait kabrin kenarına sonradan konulan bir levhada "Hacı Abdullah Paşa ö. 1131 Ruhuna el-Fatiha" yazılmıştır. Oysa burada Leyla Hanım'ın medfûn olduğu mezar taşı kitabesinden bilindiği gibi Abdullah Paşa 1131 yılında değil, 1148/1735 tarihinde vefat etmiştir.[825]

E-KİTAP

[824] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, II, 746; a.mlf., *Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar*, s. 101; Çiçek, *a.g.e.*, s. 45; Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 76; Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, s. 98; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 58 (VA., Evkaf, No: 583, s. 224'den naklen); İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", I, 189.

[825] Türbede bulunan kitabelerin tercümesi için Bkz. Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, II, 749.

Zübeyde ve Leyla Hanımlar Türbesi iç görünüm/Nebî Cami haziresi

ULLAH PAŞA
131
A FATİHA

Zübeyde ve Leyla Hanımlar Türbesi/Nebî Camii haziresi

Diyarbakır'daki açık türbelerin ilginç bir örneği olan bu yapı, kare planlıdır, üst kısmı açıktır. Köşelerdeki dört ayağın araları kemerlerle bağlanmasından meydana gelmiştir. Kubbe izlenimi verecek şekilde bir korkuluk yapılmıştır.[826]

Türbenin kuzey cephesinde granit taşların yüzüne güzel bir Osmanlı neshiyle yazılmış bir mersiye vardır.[827] Ayrıca, her iki mezar taşında birer manzum kitabe mevcuttur. Mersiye ve manzum kitabeler tanınmış Divan Şairlerinden Hâmî'ye[828] (ö.1160/1747) aittir.[829] Bu yazıların dışında türbe genel çizgileriyle yalın bir görünüştedir.[849]

Türbe, *Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu* tarafından "Zübeyde ve Leyla Hatun Türbesi" adı ve 11.03.1972 tarih ve 6312 sayılı kurul kararı ile tescillenmiş ve korumaya alınmıştır.[830] Ayrıca türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/111 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[831]

---

[826] Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, s. 189.

[827] Türbdede bulunan mersiyenin tercümesi için Bkz. Bkz. Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, II, 746–748.

[828] Hâmî-i Âmidi hakkında Bkz. Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, I, 192.

[829] Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, I, 192; İlhan, "Diyarbakır'ın Türbe ve Mezarlıkları", I, 189.

[849] Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, II, 746.

[830] Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün, Diyarbakır İl Müftülüğü'ne gönderdiği 28.01.2009 tarih ve 228 sayılı cevabi yazı.

[831] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAVRA (SİNAGOG) ve KİLİSELER

243

E-kitap

Diyarbakır ya da eski adıyla Âmid, tarihin eski devirlerinden beri bölgede önemli bir kültür ve medeniyet merkezi olagelmiştir. Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'nun kavşak noktasında bulunan şehir ve çevresi antik çağdan beri krallıkların kurulduğu bir merkez olmuş ve önemini korumuştur. Asurlar ve İskitler gibi önemli imparatorluklar ve medeniyetler zamanında bazen merkez bazen de hatırı sayılır bir kavşak noktası olarak ehemmiyet arzetmiştir. Daha sonra Persler ve Büyük İskender dönemlerini yaşayan Diyarbakır (Amid), MÖ 69'da Romalıların idaresi altına girmiş, İslâm fethine kadar sık sık
Bizanslılarla Sasanîler arasında el değiştirmiştir.[832]

Uzun ve sağlam surlarıyla müstahkem bir şehir olan Diyarbakır'a Hıristiyanlığın miladi birinci asır ortasında Urfa'ya yayılmasından sonra Hz. İsa (a.s)'ın 70 öğrencisinden biri olan Aday/Adday öncülüğünde ulaşmıştır.[833] 313 yılında Milano Fermanıyla Roma İmparatorluğunun resmi dini haline gelen Hıristiyanlık, devletten de destek görerek imparatorluk içinde rahatça yayılabilmiştir.[834] Bunun sonucundadır ki Diyarbakır'da Hıristiyanlık kültürüne ait önemli eserler bulunmaktadır.

19. yüzyılda Diyarbakır vilayetinde çoğunlukla Müslümanlar yaşamaktaydı. 19 yüzyılın ikinci yarısında vilayetin nüfusu 312.444 kişi olup bu rakamın 240.574'ünü Müslüman, 45.291'ini Ermeni, 1.437'sini Rum, 6.332'sini Katolik, 13.649'unu Süryanî, 3.975'ini Protestan, 1.170'ini Yahudî ve 16'sıda Latin halklardan oluşmaktadır.[835] Vilayet nüfusunda çeşitli dönemlerde değişmeler yaşanmıştır. Nüfustaki bu değişimlerin nedeni, salgın hastalıklar, kıtlık ve sosyal olaylardır. Günümüzde Diyarbakır'da gayri müslimlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Sosyal olaylar ve kentleşme hareketleri bu sayının azalmasına neden olmuştur.[836]

Değişik dönemlerde Diyarbakır'ı ziyaret eden seyyahların eserlerinden Diyarbakır'da yaşayan Yahudi vatandaşlar hakkında bilgi edinilebilmektedir. 1824–1832 yılları arasında bölgeyi ziyaret eden David D'Beth Hillel, Diyarbakır'da yaklaşık kırk Yahudi aile ve çok eski bir sinagogun bulunduğunu, sinagogda yedi veya sekizyüz yıllık eski yazmaların bulunduğunu aktarmaktadır.[837]

---

[832] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, s. 101–106.

[833] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 129; Mehmet Şimşek, *Süryaniler ve Diyarbakır*, Kent Yay., İstanbul 2006, s. 126; Mâr Fileksinos Henna Dolapönü, "Hıristiyanlığın Amid (Diyarbekir)'e Yayılışı", *Kara-Amid*, İstanbul 1960, S. 4, s. 347.

[834] Dolapönü, "Hıristiyanlığın Amid (Diyarbekir)'e Yayılışı", s. 348.

[835] Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 103.

[836] Nimet Gökçe Korkmaz, *Diyarbakır Kiliseleri Kapsamında Surp Sargis Kilisesi Koruma ve Restorasyon Öneris*i, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 7.

[837] Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s. 370.

1912 yılında Diyarbakır'da Fransızca ve tarih dersleri veren Mösyö Nassi, şehir nüfusunu yaklaşık olarak ikiyüz bin, Yahudilerin sayısını ise yüz hane civarında yaklaşık 250–300 kişi olarak vermektedir.[838] Diyarbakır'da yaşayan Yahudilerin bir kısmının 1916 yılında Kudüs'e göç ettikleri bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde yapılan resmi

E-kitap

[838] Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s. 377.

sayımlara göre Diyarbakır'da 1927 yılında toplam 392, 1945'de 441 ve 1959 yılında ise 21 yahudinin yaşadığı anlaşılmaktadır. 1945 yılından sonra Diyarbakır'da yaşayan Yahudi nufustaki düşüş 1948 yılında kurulan İsrail Devletine olan göçler sebebiyledir.[839] Diyarbakır'dan İsrail'e göç eden ailelerin orada "Diyarbakırlılar Sinagogu" adıyla andıkları bir sinagog kurdukları ve zaman zaman Diyarbakır'ı ziyaret ettikleri bilinmektedir.[840]

Burada Müslümanların diğer dinlere mensup kişilerle ilişkilerine değinmekte fayda görüyoruz. Müslümanların, toplumsal statüleri ne olursa olsun, gayr-i müslim halklarla iyi ilişkiler kurup barış ve huzur içinde yaşamaları İslam'ın da insaniyetin de gereğidir. Peygamber Efendimiz 53 sene, doğum yeri olan Mekke'de Mekkelilerle iyi ilişkiler kurarak yaşadı. Onlara güven verdiği için el-Emin (itimat edilen zat) unvanını aldı. İslamiyet'i onlara tebliğe başladığında da bu iyi ilişkileri korudu. Bu ilişkileri bozma ve birlikte yaşamaya tahammül edememe karşı taraftan geldi. Hz. Peygamber ve çevresindeki müminler bu durumu sabırla karşıladılar, iyi ilişkileri korumak için ellerinden geleni yaptılar, toplumsal barışı muhafaza ettiler. Hz. Peygamber Medine'ye gelince yaptığı ilk iş burada yaşayan Yahudiler ve putperest Araplarla birlikte ve barış içinde yaşamanın yollarını aramak oldu. Medine Vesikası adını alan bir sözleşme ile bu projesini uygulamaya koydu.

Hz. Peygamber, gayr-i müslimlerle ticaret yapar, insani ve toplumsal ilişkilerin iyi olmasına önem verirdi. Mevlana Şiblî, "Tarih ve hadis kitapları, Resul-i Ekrem'in müşriklere karşı nasıl halim-selim ve nazik davrandığını gösteren birçok örnek olaylarla doludur" dedikten sonra şu hadiseyi aktarır: "Ebû Basratu'l-Gıfari müşrik iken Hz. Peygamber'e misafir olmuş, gece kalkıp bütün keçileri sağıp sütlerini içmiş, Hz. Peygamber'in ve ailesinin o gün aç kalmasına sebep olmuş, buna rağmen Hz. Peygamber ses çıkarmamıştı."[841].

Bir keresinde bir Yahudi'nin oğlu hastalanmış, Hz. Peygamber onu ziyaret etmiş, hâl ve hatırını sormuştu. Bir Yahudi'nin cenazesi mezarlığa götürülürken Hz. Peygamber ayağa kalkmış, ölen kişinin Yahudi olduğunu söyleyip onu uyarmak isteyenlere, "Olsun, o da bir can değil mi? Ölüm büyük bir musibettir, bir cenaze gördüğünüzde ayağa kalkınız." demişti.[842]

---

[839] Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s. 379, 380; Kenan Ziya Taş, "Bir İnanç Merkezi Olarak Diyarbakır'da Dini ve Kültürel Çeşitlilik", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi*, TÜKSEN Yay., Ankara 2004, s. 10591080.

[840] Taşğın, "İnanç Merkezinin Sosyal Bütünleşmedeki İşlevi: Diyarbakır Örneği", s. 1102.

[841] Buhârî, "Edeb", 7, 9.

[842] Buhârî, "Cenâiz", 12; Müslim,

"Cenâiz", 78 [863] Uludağ, *İslam'a Giriş*, s.

401.

Hz. Peygamber, Necran'dan gelen Hıristiyan bir grubu mescitte misafir etmiş ve ağırlamıştı. Gayr-i müslimlerle insani nitelikte iyi ilişkiler kurulur ve yürütülürken İslami inanç, ibadet, ahlak ve yaşama tarzının; dini örf, âdet ve ananelerimizin özenle korunmasına, dıştan gelen etkilerle bozulmamasına ve terk edilmemesine özellikle dikkat etmek gerekir.[863]

Hıristiyanlık çağında Diyarbakır'da inşa edilen kiliselerden tespit edilebilenler şunlardır: Mar[843] Thoma, Meryem Ana, Vaftizci Mar Yuhanna, Mar Istefanos, Mar Zu'oro, Mar Hananyo, Saint George, Kırklar, Mar Kozma, Mar Şilo, Mar Petyun (Pityon) ve Saint Teodoros Kiliseleri.[844] Ermeni Katolik Kilisesi, Surp Giregos Kilisesi ve Surp Sargis Kilisesi günümüzde kısmen ayaktadır.[845]

Diyarbakır'daki tüm kiliseler sur içi bölgesinde ve doğu batı doğrultusunda inşa edilmiştir. Hz. İsa'nın doğduğu yerin doğuda olması, Adin Bahçesi'nin doğuda kabul edilmesi, Hz. İsa'nın ikinci kez doğudan geleceği gibi Hristiyanların inanışları bu yönelişin sebeplerindendir. Diyarbakır kiliselerinin narteks, naos, kadınlar mahfili ve apsit mekânları mevcuttur. [867]

1. SİNAGOG/HAVRA (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Diyarbakır Merkezde bulunan Sinagog, Sur İlçesi, Hasırlı Mahallesi, Küçükbahçecik Sokak 3. Çıkmazda, Arap Şeyh Camii'nin arkasında yer almaktadır. Özentisiz eklentiler sonucu tarihi özelliği büyük ölçüde yok olan sinagog, günümüzde ikametgâh olarak kullanılmaktadır. Sinagog'un arka kısmına ve üstüne ilave kısımlar yapılmıştır.

Bugün sinagog'da görülemeyen inşa kitabesinde "Gelişin mübarek olsun ve çıkışın da (Tekvin, 5) Sene 5600 Dünyanın yaratılışına göre" yazdığı aktarılmaktadır.[846] İbrani takvime göre verilen 5600 tarihi, miladi takvime çevrildiğinde, Havra'nın 1840 yılında yapıldığı/onarıldığı anlaşılmaktadır.

Hz. İlyâs (a.s.)'ın bir süre burada kaldığı ve bu sinagog'da peygamberliğini ilan ettiğine inanılmaktadır. 1265/1848 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden Yahudi Seyyah Benyamin Haşeni, şehrin ayrı bir kesiminde yaşayan 250 Yahudi aile hakkındaki gözlemlerini eserinde naklederken Hz. İlyâs (a.s.)'ın Diyarbakır'da bir dönem bulunduğu hakkında da bilgiler vermektedir: "Çoğu dinimizi biliyor. Kutsal kitaplarımız ve peygamberlerimiz kalplerinde yer edinmiştir. Sinagog'da mevcut olan küçük bir oda

---

[843] Mar ve Mor kelimeleri "aziz" anlamında kullanılmaktadır.

[844] Dolapönü, "Hıristiyanlığın Amid (Diyarabekir)'e Yayılışı", s. 349–350.

[845] Korkmaz, *a.g.t.*, s.

16. [867] Korkmaz, *a.g.t.*,

s. 80.

[846] Taşğın, "İnanç Merkezinin Sosyal Bütünleşmedeki İşlevi: Diyarbakır Örneği", s. 1102. www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

E-kitap

daima kapalı tutulmaktadır. Bu oda Yahudiler ve diğer dinlere mensup kişiler için kutsaldır. İnançlarına göre Hz. İlyâs bu odada peygamberliğini ilan etmiştir."[847]

Diyarbakır'ı değişik zamanlarda ziyaret etmiş seyyahlar, bu sinagog'ga parşömen üzerine yazılı İbn Meymun'un *Yad Ahazaka*'sı ile yazma bir Tevrat gördüklerini ifade etmektedirler. Burada bulunan İbn Meymun'un Yad Ahazaka'sının o dönemde İstanbul'lu meşhur sahaf Benjamin Behor tarafından alınarak Viyana'da bir kitapçıya satıldığı, yazma Tevrat'ın ise Diyarbakır Hahamı İlyas tarafından 1934 yılında Diyarbakır Halkevine verildiği, 1960 yılında ise Halkevi'nden Diyarbakır Müzesi'ne devredildiği bilinmektedir. Bu yazma Tevrat hakkında 1934 tarihli bazı gazetelerde "Tevrat ceylan derisi üzerine yazılmış ve dikişlerinde ip yerine kursak kullanılmıştır. Değeri iki bin liradır" şeklinde haberler yer almıştır.[848] Günümüzde bu yazma Tevrat teşhirde olmadığı için özellikleri hakkında bilgi edinilememiştir. Fakat 1848 yılında Diyarbakır'a gelen ve sinagogda Hz. İlyas'ın peygamberliğini ilan ettiğine inanılan odada bulunan yazma Tevrat'ı inceleyen Haham J. J. Benjamin (ö.1863), Tevrat'ın Asuri alfabesiyle çok kalın parşömen kağıt üzerine çok kötü bir yazı ile yazıldığını, bazı bölümlerin okunamadığını, bazı bölümlerinin de eksik olduğunu aktarmaktadır.[849]

1877'de Diyarbakır'ı ziyaret eden Yaakov Obermeler burada altmış Yahudi aile ve eski bir sinagogun bulunduğunu, sinagogun duvarında İbrani takvimine göre 5426 miladi tarihle 1565 tarihinin yazılı olduğunu aktarmaktadır.[850] 1906 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden Jozef Niego, burada 122 aileden müteşekkil toplam 505 yahudinin bulunduğunu, cemaatin sahip olduğu sinagogun her türlü vergiden muaf, hasırlar üzerine oturulup dua edilen kapalı büyük bir oda, genellikle yazın yapılan ibadetlerde kullanılan bir avlu ve Talmud Tora şeklinde kullanılıp çocuklara din eğitimi verilen bir eyvandan oluşan üç bölümlü bir sinagog olduğunu aktarmaktadır.[851]

E-kitap

[847] Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s. 368; www.bilinmeyendiyarbekir.com/yahudi_inanc_turizmi.html (03.03.2009).
[848] Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s. 380
[849] Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s. 368.
[850] Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s. 369.
[851] Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s. 376.

Günümüzde kısmen harap olmuş ve boş bir halde bulunan sinagog, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/160 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[874]

E-kitap

www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

2. SİNAGOG/HAVRA (ÇERMİK İLÇESİ)

Çermik İlçesi'nde eski bir sinagog bulunmaktadır. Bu gün mülkiyetinin ait olduğu aile tarafından depo olarak kullanılmasına rağmen, halen mimari özelliğini korumaktadır. Sinagog, dışarıda büyük bir avlu ve içeride bulunan genişçe bir odadan oluşmaktadır. İçerideki büyük odanın batı tarafında "hitabet yeri" bulunmaktadır. Odanın duvarları siyah ve beyaz bir taştan yapılmıştır.

Sinagog'un ne zaman yapıldığı ve hangi dönemden kaldığı bilinmemektedir. Fakat büyük odanın çift kanatlı giriş kapısının üstünde Yahudilere ait olduğu belirten bir kitabe vardır. Sinagog'da duvarın içine saklanmış dini kitaplar bulunmuştur.

Çermik sinagogunun fotoğrafını da verdiğimiz kitabesindeki tarihten sinagogun inşasının İbrani takvime göre 5176, miladi

Sinagog'un iç- dış görünüm ve inşa kitabesi

Sinagog'un iç- dış görünüm ve inşa kitabesi

takvime göre ise 1416 senesinde tamamlandığı anlaşılmaktadır.[852]

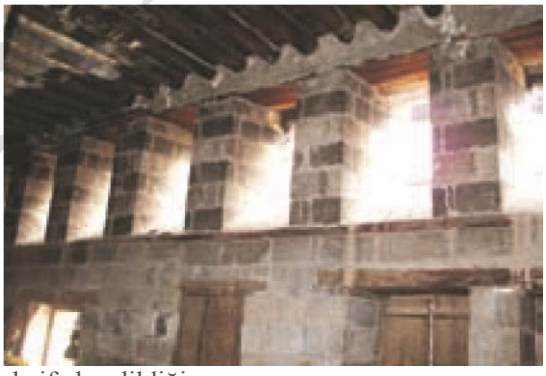

1848 yılında Çermik'i ziyaret eden seyyah Benyamin Haşeni burada yüz Yahudi aile bulunduğunu aktarmaktadır.[853] Çermik'te yaşayan Yahudilerin bir kısmının 1916 yılında Kudüs'e göç ettikleri bilinmektedir. 1945 yılından sonra Diyarbakır'da yaşayan Yahudi nufusta düşüş görülmektedir. Bunun sebebi daha öncede ifade edildiği gibi 1948 yılında kurulan İsrail Devletine olan göçlerdir.[854]

[852] Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s. 384.

[853] Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s. 369.

[854] Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s. 379, 380.
www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

Günümüzde mülkiyetinin ait olduğu aile tarafından kullanılan sinagog, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında "Sinagog/Çermik" adı ve 21.02.01/11 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[878]

3. ERMENİ KATOLİK KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Tapuda Ermeni Katolik Kilisesi Cemaati Vakfı adına kayıtlı kilise, Suriçi Bölgesi'nin güneydoğu diliminde Hasırlı Mahallesi, Muallâk Sokak, Numara 33'de bulunmaktadır.

Alçıyla oldukça bezenen kilise buna ek olarak zengin çini ve mukarnas şöleni yapının mimari zenginliğini artırmaktadır. Kilisenin 16. veya 17. yüzyılda yenilendiği veya yeni yapıldığı, böylece bu bezemelere sahne olduğu anlaşılmaktadır. Ermeni Katolik Kilisesi Diyarbakır'da bulunan kiliseler içinde en zengin dekorasyona, süslemeye sahip olanıdır. Nişleri mukarnas ve çinilerle süslü, apsit bölümündeki alçı altarlar oldukça gösterişlidir.

Plan özelliklerine baktığımızda, kilise; narteks, naos, kadınlar mahfili, apsit ve çan kulesi bölümlerinden oluşmaktadır. Muallâk Sokaktan ön avlu ve güney avlusuna girilir, narteks giriş kapısı güney ve kuzey yöndeki avluya açılmaktaydı ayrıca 3 adet kemerli giriş de mevcuttu. Fakat narteks kısmının konut olarak kullanılması sebebiyle bu kapı ve narteks ile dışardan bağlantılı tüm giriş ve çıkışlar duvar örülerek kapatılmıştır.

Ermeni Katolik Kilisesi/Merkez Sur İlçesi

Dikdörtgen prizma şeklindeki yapının üst örtüsü ahşap kirişlemeli toprak damdır. Yalnızca apsit bölümünün üzeri beşik tonozlarla örtülüdür. Beşik tonozun arasında akustiği sağlayan küpler mevcuttur.[855] Bugün kısmen yıkık ve boş bir halde olan kilisenin onarımına 12.08.2008 sözleşme tarihi itibariyle Vakıflar Bölge Müdürlüğünce

[855] Orhan Cezmi Tuncer, *Diyarbakır Kiliseleri*, DBB Yay., Ankara 2002, s. 72, 88, 89; Korkmaz, *a.g.t.*, s. 17-20.

başlanmıştır. Kilise, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/124 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[856]

4. KIRKLAR KİLİSESİ (KIRKLAR DAĞI)

Eski Silvan yolu üzerinde, bu yapıdan ötürü Kırklar Dağı adını alan dağın eteğinde, 5. yüzyıl sonlarında Amid/Diyarbakır Metropoliti Kırtminli Mâr Yuhanna tarafından yaptırılmıştır. Bu kiliseden geriye yalnızca bir duvar kalıntısı ve mahzen kalmıştır.[857]

5. MAR PETYUN (KELDANÎ KATOLİK) KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Mar Petyun Kilisesi iç görünüm/Merkez Sur İlçesi

[856] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[857] Dolapönü, "Hıristiyanlığın Amid (Diyarbekir)'e Yayılışı", s. 349; Tuncer, *Diyarbakır Kiliseleri*, s. 145; Beysano lu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 132; Şimşek, *Süryaniler ve Diyarbakır*, s. 145.
www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

Tapuda Keldanî Katolik Kilisesi Cemaati Vakfı adına kayıtlı kilise, Savaş Mahallesi Şeftali Sokak Numara 2'de, Şeyh Matar Camii yakınında bulunmaktadır.

Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte en erken 17. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir.[858] Kilisede bulunan bir kitabeden 1834 tarihinde onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Kemerlerle bölünmüş üç nefli beş apsisli kilisenin bazalt taş duvarları, apsis önlerindeki baklava dilimli ve iki renkli taş döşemelerle bir bütünlük oluşturduğu görülmektedir.[859]

Bugün Katolik mezhebine mensup Keldaniler tarafından kullanılmakta olan kilise, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/114 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[884]

E-Kitap

[858] Tuncer, *Diyarbakır Kiliseleri*, s. 113, 123.

[859] *Taşlar ve Düşler Diyarbakır*, s. 78; Korkmaz, *a.g.t.*, s. 38.

Saint George Kilisesi/Merkez Sur İlçesi

6. SAINT GEORGE KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Kara Papaz adıyla da bilinen kilise, Merkez Sur İlçesi'nde Viran Tepe'yi izleyen İçkale'nin kuzeydoğu ucunda, Dicle vadisine bakan sert uçurumun üstüne sur duvarlarıyla bir bütün olacak şekilde yapılmıştır. Yapının Hıristiyanlıktan önce putperestler için yapıldığı, sonra kiliseye dönüştürüldüğü yazıla gelse de Bizans yapısı olduğuna dair görüş ağır basmaktadır. Kilisenin 4. veya 5. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir.[860]

350 m^2 alana sahip kilisenin 11,97 x 9.04 m iç ölçülü orta alanı, doğu batı doğrultusunda olup üstü eliptik tuğla ile örtülüdür. Güney ve kuzey nefleri önde yuvarlak kolonlu ve arkasındaki dikdörtgen ayaklara oturan kemerli, tonozlu yapıya sahiptir. Kolonları birbirine bağlayan tuğla kemerler yüksek, arkasındakiler bunun yarısı kadar alçak tutulmuş olup, aralarında Bursa türü kemerle örtülen pencereleri vardır. Kubbe, dışta yerden 15,25 m yüksekliğe erişir. Yapının adı tescil fişlerinde Kara Papaz olarak belirtilmiş, fakat bu belirlemenin sebebi ve kaynağı tespit edilememiştir. Saint George Kilisesi'nin kat planında eklenti bir hamam yapısı görülmektedir. Bu eklenti yapıya dışardan bakıldığında yorumu, yapı malzemesi, ebatları Selçuklu dönemi özelliklerini yansıtmaktadır.[861]

Vakıflar Genel Müdürlüğü envanterinde "Kara Papaz Türbesi (St. George Kilisesi)" adı ve 21.00.01/121 envanter numarası ile kayıtlı kilise "Türkiye Kültür Mirasları" arasında sayılmaktadır.[862] Kilise, günümüzde sanat galerisi olarak işlevlendirilmiştir.[863]

E-Kitap

---

[860] Tuncer, *Diyarbakır Kiliseleri*, s. 136; Şimşek, *Süryaniler ve Diyarbakır*, s. 144.

[861] Tuncer, *Diyarbakır Camileri,* s. 29*;* Korkmaz*, a.g.t.*, s. 43.

[862] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[863] *Diyarbakır Kabartmalar ve Kitabeler Açık Hava Müzesi*, s. 15.

Saint George Kilisesi/Merkez Sur İlçesi

7. SURP GİRAGOS ERMENİ KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Tapuda Ermeni Katolik Kilisesi Cemaati Vakfı adına kayıtlı olan yapı, Özdemir Mahallesi, Şeyh Matar Camii yakınında Göçmen Sokakta bulunmaktadır.

Yapının hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte 16. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Kilise 1960 yılına kadar askeri depo gibi değişik amaçlarla kullanıldıktan sonra Diyarbakır Ermeni Cemaatince devralınarak, kısmi onarımla tekrar asıl işlevine kavuşturulmuştur.[864] 1965'te kilisenin tavanı kısmen, 1986 tamamen onarılmıştır. Fakat 1988–89 yıllarında ahşap çatısı yıkıldığından içi toprakla dolan kilise, mabet olarak kullanılamaz hale gelmiştir.

Kilise doğu–batı doğrultusunda yer alır, girişi de batı yönünden sağlanmaktadır. Yapı,

[864] Tuncer, *Diyarbakır Kiliseleri*, s. 90, 104.

narteks, naos, kadınlar mahfili, apsit ve günümüzde mevcut olmayan çan kulesinden ve çevresindeki müştemilatlarından oluşmaktadır.[865]

Surp Sargis Kilisesi/Merkez Sur ilçesi

Bugün kısmen yıkık ve boş bir halde olan kilise, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/121 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[866]

8. SURP SARGİS KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Tapuda Ermeni Gregoryan Cemaati Vakfı adına kayıtlı olan kilise, Mardin Kapı yakınlarında Ali Paşa Mahallesi, Atalar Sokakta bulunmaktadır. Kilise, "Çeltik Kilisesi" ve Hızır İlyas Kilisesi olarak da anılır. Kilisenin yapılışına dair kitabesi bulunmamakla birlikte 16. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Surp Sargis Kilisesi'nde de ana yapı malzemesi bazalt taştır. Duvarlar, sütunlar, sütun başlıkları, kemerler, merdiven basamaklarında, kapı ve pencere lentolarında ayrıca döşemelerde de bazalt taş kullanılmıştır. Dört kemer dizisinin birbirinden ayırdığı beş nefli kilise iki katlıdır. Surp

[865] Korkmaz, *a.g.t.*, s. 26.
[866] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

Sargis Kilisesi'nin üst katta bulunan odaların tonozunda ses yutucu küpler görülebilmektedir.[867]

Bugün kısmen yıkık ve boş bir halde olan kilise, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında 21.00.01/123 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[868]

9. SÜRYANİ KADİM MERYEM ANA KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Tapuda Süryani Kadım Meryem Ana Kilisesi Cemaati Vakfı adına kayıtlı olan, kilise, Diyarbakır Suriçi Bölgesi'nin güneybatı diliminde, Lale Bey Mahallesi, Ana Sokakta bulunmaktadır.

Yapı topluluğu; kilise, Mar Yakup kutsal alanı, 4 avlu, derslik ve lojmandan oluşur.[869] Kilisenin iç alanı 323 m2'dir. Kubbesi sekiz sütun üzerine oturmaktadır. Avluda sekizgen ve bazalt taştan yapılmış bir havuz bulunmaktadır.

Kilisede tarihi değere sahip üç ahsap mihrap, resimler ve Roma biçimi kapısı ilgi çekicidir. Ayrıca kilisede bazı azizlerin resmi bulunmaktadır.[870] Şehrimizin en güzel Süryanî-i Kadîm/Yakubî mezhebi kilisesidir.[871]

Ana avlunun kuzeyinde, şimdi papaz evi olarak kullanılan okul (medrese) vardır. 1915 yılına kadar burada Süryânice, eski Türkçe, Arapça ve Fransızca eğitim veriliyordu. Özel bandosu vardı.[872]

Meryem Ana Kilisesi'nin yapılış tarihi kesin olarak tespit edilememekle birlikte 282 yılında Diyarbakır'a yerleşen Nusaybinli Mar Afrem'ın (ö.373) 303 yılında bu kilisede vaftiz edildiği bilgisine dayanılarak en geç 3. yüzyılın hemen başlarında inşa edildiği tah-

E-Kitap

---

[867] Tuncer, *Diyarbakır Kiliseleri*, s. 46, 59;*Taşlar ve Düşler Diyarbakır*, s. 78; Korkmaz, *a.g.t.*, s. 57.

[868] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

[869] Tuncer, *Diyarbakır Kiliseleri*, s. 18.

[870] Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, I, 130; Şimşek, *Süryaniler ve Diyarbakır*, s. 149.

[871] Şevket Beysanoğlu, "Süryanîler", *Diyarbakır: Müze Şehir*, s. 363.

[872] Tuncer, *Diyarbakır Kiliseleri*, s. 24.

Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi/Merkez Sur İlçesi

min edilmektedir.[873] Diyarbakır ve yakın çevresinin en önemli tapınaklarından biridir.[874] Bugün hala kullanılan tek Süryani mabedi, Meryem Ana Kilisesi'dir. Birçok onarım geçiren yapının 1689'da mihrap bölümü, 1693'te Mor Yakup kısmı ve 1719 yılında da kilise bölümü onarım geçirmiştir. Kilise günümüzdeki halini 2004–2005 yılları arasında yapılan restorasyon ile almıştır. Mar Yakup'un bu kilisede yapılan bir sinod kararı ile Nusaybin Piskoposluğuna yükseltilmesi, Süryani edebiyatının parlak simalarından Suruçlu Mar Yakup'un (ö.521) ve Mar Yakup Barsalibi'in (ö. 1171) mezarlarının burada olması kilisenin önemini artırmaktadır. Ayrıca Süryani edebiyatçı Diyarbakırlı Malfono Naum Faik (ö.1930) bu

[873] Parla,"Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi", s. 64; Korkmaz, *a.g.t.*, s. 34; Ayrıca Bkz. P. Gabriel Akyüz, *Diyarbakır'daki Meryem Ana Kilisesinin Tarihçesi M.S. 3. Yüzyıl*, Resim Matbaacılık, İstanbul 2000.

[874] Şimşek, *Süryaniler ve Diyarbakır*, s. 148, 162.

kilisede öğretmenlik ve başdiyakosluk[875] yapmıştır.[876]

Meryem Ana Kilisesi, 2005 yılın da yurt içi ve yurt dışında yaşayan Diyarbakırlı Süryanilerin ortak girişimiyle kapsamlı restorasyondan geçirilerek, tarihi kimliğini tümüyle yansıtan bugünkü görünümüne kavuşturulmuştur. [877] Bugün Süryani Ortodoksların ibadet yeri olarak kullandıkları bu kilise, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında "Süryani Kadim Meryem Ana ve Suruçlu Mar Yakup Kiliseleri" adı ve 21.00.01/115 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[878]

10. SÜRYANİ PROTESTAN KİLİSESİ (MERKEZ SUR İLÇESİ)

Süryani Protestan Kilisesi/Merkez Sur İlçesi

Kilise, Diyarbakır'ın Suriçi Bölgesi'nde, Cemal Yılmaz Mahallesi, Muallâk Sokakta bulunmaktadır.

Kilise, Süryani Cemaatı adına kayıtlıdır. Kesin olarak ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte 19. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Dikdörtgen planlı kilisenin narteks bölümü yapıya eklentidir. Önceleri tek kat olan yapıya daha sonra ikinci

---

[875] Başdiyakos, Episkoposun oluru ile kilisede hitap ve vaiz görevlerini ifa ede kişi.

[876] Dolapönü, "Hıristiyanlığın Amid (Diyarbekir)'e Yayılışı", s. 349; Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi Tanıtım Kitabesi.

[877] Şimşek, *Süryaniler ve Diyarbakır*, s. 150.

[878] www.kulturvarliklari.org/kve/

(12.11.2008). [904] Korkmaz, *a.g.t.*, s. 48.

kat da eklenmiştir. Kilisenin üstü kubbe ile örtülüdür ve çan kulesi de bulunmaktadır.[904] Bugün kısmen yıkık ve boş bir halde olan kilisenin onarımı, 30.12.2008 sözleşme tarihi itibariyle Vakıflar Bölge Müdürlüğünce yaptırılmaya başlanmıştır. Kilise, Vakıflar Genel Müdürlüğü veri tabanında "Süryani Protestan Kilisesi" adı ve 21.00.01/125 envanter numarası ile "Türkiye Kültür Mirasları" arasında kayıtlıdır.[879]

E-kitap

[879] www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

EKLER

E-Kitap

DİNİ DEĞERLERİ İLE **DİYARBAKIR**

(EK: 1) "Diyarbakır Vilayeti"nde bulunan Peygamber, sahabe ve evliyâya ait türbelerin sıralandığı cetvel, 4 sayfa (*Diyarbakır Salnâmeleri*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul 1999, IV, 208-211).

Dahil-i vilayette defîn-i hâk-i ıtırnâk olan ve kuvve-i kudsiye ve füyûzât-ı maneviyeleriyle vilayetimiz ahalisini müstefîd eden enbiyâ-i izâm ve sahâbe-i kirâm ve e'izze-i zevi'l-ihtirâm efendimiz hazerâtının türbe ve makam-ı saadetleriyle merâkıd-i şerifelerinin bulundukları mahallerin ve müşârun-ilayhime merbût evkâf-ı şerifenin cedvelidir.

Esâmî-i Şerifeleri	Vâridât-ı Seneviyesi	Türbe ve Merâkıd-i Şerifeleri Mevkii	Malumat-ı Saire ve mülâhazât
Eyüb en-Nebî Aleyhisselâm efendimiz hazretleri	15500	Siverek'de Viranşehir'in Husrevdik karyesinde medfûndurlar.	Karye-i mezbûrun nam-ı diğeri Eyyüb Peygamber olduğu gibi vâridâtı da birkaç aded a'şârından ibâretdir.
Zülkifl en-Nebî Aleyhisselâm efendimiz hazretleri	5400	Ergani kasabasındaki makam-ı saadetlerinde medfûndur.	Nebî-i müşârun-ileyhin diğer vilayetde makâm-ı sa'âdetleri varsa da alâ-rivâyetin asıl merkad-i şerifeleri Erganidedir
Elyesa' Aleyhisselâm efendimiz hazretleri		Eğil kasabasında	Nebî-i müşârun-ileyhin kabr-î sa'âdetleri on beş metre tûlünde idüğü ve bir gûne vakfı olmadığı
Nebî Harun-ı Âsafî Aleyhisselâm hazretleri		Bu dahi	Nebî-i müşârun-ileyhin bir güne evkâf-i şerifesi yoktur
Nebî Hallak Aleyhisselâm hazretleri		Bu dahi	Nebî-i müşârun-ileyhin bir gûne evkâf-ı şerifesi yoktur
Nebî Harut Aleyhisselâm hazretleri		Eğil kasabasında Haciyan mahallesinde nehir kenarında medfûndur.	Nebî-i müşârun-ileyhin bir gûne evkâf-ı şerifesi yoktur
Enûş Peygamber İbn-i Şit Aleyhisselâm efendimiz hazretleri		Ergani nahiyesinde Kızılca karyesinde medfûndur	Nebî-i müşârun-ileyh ebnâ-yı benî-beşerden
İbn-i amm-ı Resul-i Kibriyâ Cafer-i Tayyar radıye anhü'l-gaffâr hazretleri	4000	Lice kazasının Hani kasabasında medfûndur.	Türbe-i şerifeleri ma'mûr ve mefrûş ve müzeyyen idüğü
İmam Zeynelabidin efendimiz hazretleri ve hemşire-i saâdetleri Zeyneb	3500	Nusaybin kasabasında medfûndur.	
İmam Akil radıyâllahu anh efendimiz hazretleri	900	Diyarbekir'in Garb nahiyesinde İmam Akil karyesinde medfûndur	200 kuruş kurâ-yı mevkûfe bedeli 700 kuruşu müsakkafât îcârı olduğu
Sahâbe-i kirâmdan Süleyman İbn-i Halid radıyâllahu anh efendimiz hazretleri		Diyarbekir'de İçkale'de Nasriye Cami-i Şerifi'nde medfûndur	İsimleri zîrdeki ebyâtda muharrer yirmi yedi nefer diğer sahabe-i kirâm ile beraber el ân mescid oldukları halde medfûndurlar.

Esâmî-i Şerifeleri	Vâridât-ı Seneviyesi	Türbe ve Merâkıd-i Şerifeleri Mevkii	Malumat-ı Saire ve mülâhazât
E'izze-i kirâmdan Zünnun hazretleri		Eğil kasabasında medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Sarı Saltah-ı Gülşenî hazretleri		Diyarbekir'de Rumkapısı civarında zaviye-i şerifelerinde medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Halil-i Gülşenî hazretleri			
E'izze-i kirâmdan Şeyh Ahmed-i Gülşenî hazretleri		Diyarbekir'de Cami'u's-Safa derûnunda medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Muslihuddin-i Larî hazretleri		Diyarbekir kabristanında medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Muhammedî Âmidî hazretleri		Diyarbekir Mardin Kapısı haricinde türbe-i şerifelerinde medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Aziz Mahmud-ı Ermevi hazretleri öşrû	5000	Diyarbekir Rumkapısı haricindeki merkad-i şerifelerinde medfûndur	Kâbe karyesi rakabe ve arazi ve bedel-i hâtemlikname-i hümâyûn mevkûfdur
E'izze-i kirâmdan Arakçın-ı Mazenderânî hazretleri		Diyarbekir Dağ Kapısı ittisâlinde medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Bilal hazretleri		Diyarbekir Rum Kapısı haricinde medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Tahir-i Halvetî hazretleri		Diyarbekir İçkale derûnunda medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Çifte Evliya hazretleri		Diyarbekir hükümet konağı pişgâhında medfûndur	Müşârun-ileyhimânın isimleri gayr-ı ma'ruf olup alâ-rivâyetin havariyundan oldukları meşhurdur
E'izze-i kirâmdan Hasan Dede hazretleri	5000	Çüngüş kasabasında medfûndur	Kurâ-yı mevkûfe bedelidir
E'izze-i kirâmdan Koç Ali Baba hazretleri		Siverek kasabasında medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Şapur hazretleri	2000	Hazro nahiyesinde Şeyhan karyesinde medfûndur	Bu dahi
E'izze-i kirâmdan Şeyh Pir Hattab hazretleri	3300	Derik kazasında Şeyhan karyesinde medfûndur	Bu dahi
E'izze-i kirâmdan Şeyh Muhammed el-Farisî	3500	Mardin kasabasında hükümet konağı pişgâhında medfûndur	Bu dahi
E'izze-i kirâmdan Şeyh Leban hazretleri		Mardin kasabasında mescid-i şeriflerinde medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şirin Dede hazretleri		Mardin haricindeki medfen-i mahsûsasında medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Hamid hazretleri		Mardin Bâbu's-sur haricinde merkad-i şeriflerinde medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Mutahhar hazretleri	9000	Diyarbekir'in Şeyhmatar Cami'inde medfûndur	Müsakkafât-ı vakfiye îcârdır
E'izze-i kirâmdan Şeyh Bilal hazretleri		Lice kasabasında yarım saat mesafede merkad-i şeriflerinde medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Abdurrahman İbn-i Kasım bin Muhammed bin Ebubekir es-Sıddık radıyallahu anh hazretleri		Lice kasabasında Sünni karyesinde medfûndur	

Esâmî-i Şerifeleri	Vâridât-ı Seneviyesi	Türbe ve Merâkıd-i Şerifeleri Mevkii	Malumat-ı Saire ve mülâhazât
E'izze-i kirâmdan Şeyh Halid-i Cezerî hazretleri		Cizre kazasında medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Sinan Seydoş hazretleri		Metinan nahiyesinde Sinan karyesinde medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Çoban hazretleri	1100	Beşiri Şeyh Çoban karyesinde medfûndur	Kurâ-yı mevkûte bedelidir
E'izze-i kirâmdan Urve İbn-i Zübeyr (radıyallahu anh)		Midyat kazasında medfûndur	İsm-i şerîflerinin galat-ı meşhûru (Nevî)
E'izze-i kirâmdan Hindi Baba hazretleri		Diyarbekir'in Aynızülal nam mevkide medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Bûbî hazretleri		Karacadağ nahiyesinde medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Hançer Güzâr hazretleri		Diyarbekir'in Hüsameddin mahallesinde medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Saadeddin-i Cibavî ahfâdından Şeyh Abdurrahman hazretleri		Diyarbekir'in Saadeddin Cibavî Zaviyesi derûnunda medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Mahmud-ı Nakşî hazretleri		Rum Kapısı haricinde medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Kurmaşlı Şeyh Mehmed Efendi		Dağ Kapısı haricinde medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Hasan Efendi hazretleri		Şark nahiyesinde Ak karyesinde medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Kârazlı Şeyh Ahmed Efendi hazretleri		Hani kasabasında medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Kasım Efendi hazretleri Abdülkadir-i Geylanî kuddise sırruhu'l-âlî hazretlerinin ahfâdından Şeyh Abdülaziz hazretleri		Şark nahiyesinde Altınahır karyesinde medfûndur Mardin'de bir buçuk saat mesafede medfûndur	Zamamen harab olan türbe-i şerîfeleri suret-i mükemmelede tamir etdirilmişdir
E'izze-i kirâmdan Cemşid Bey		Palu kasabasında medfûndur	Kurâ-yı mevkûfesi vardır
E'izze-i kirâmdan Şeyh Ali		Palu kasabasında medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Mustafa Kutub		Palu kasabasında medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Şeyh Alebdik		Palu kasabasında medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Seyyid Sâbir		Palu kasabasında medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Sultan Kubeys		Palu kasabasında medfûndur	
E'izze-i kirâmdan Abdullah bin Cafer-i Tayyar		Mardin kasabasında medfûndur	

E'izze-i kirâmdan Abdullah İbn-i Enis el-Cüheynî Mardin'de

E'izze-i kirâmdan Salim İbn-i Cemil el-Beyazî Mardin'de

E'izze-i kirâmdan Abdullah bin Ömer Faruk Mardin'de

E'izze-i kirâmdan Eban İbn-i Osman İbn-i Affan Mardin'de

E'izze-i kirâmdan Şeyh Kasım-ı Halvetî Mardin'de

E'izze-i kirâmdan Şeyh Muhammed Gazi bin Cafer-i Sadık Mardin'de

E'izze-i kirâmdan Şeyh İsmail Lice kazasında

E'izze-i kirâmdan Hazret-i Ebubekir ahfâdından Şeyh Muhammed Lice kazasında

E'izze-i kirâmdan Hazret-i Ebubekir ahfâdından Şeyh Hasan-ı Zirikî Lice kazasında

E'izze-i kirâmdan Hazret-i Ebubekir ahfâdından Şeyh Pir Hasan Lice kazasında

E'izze-i kirâmdan Derviş Ali Lice kazasında

E'izze-i kirâmdan Pir İzzeddin Lice kazasında

E'izze-i kirâmdan Muhammed el-Askerî Lice kazasında

E'izze-i kirâmdan Deynî Dede Avine'de

E'izze-i kirâmdan Sıtî Galiye Avine'de

E'izze-i kirâmdan Sıtî Legliye Avine'de

E'izze-i kirâmdan Sıtî Meryem Avine'de

E'izze-i kirâmdan Şeyh İsa Avine'de

E'izze-i kirâmdan Şeyh İbrahim Avine'de

E'izze-i kirâmdan Cerrah Baba Siverek kazasında

E'izze-i kirâmdan Arslan Baba Siverek kazasında

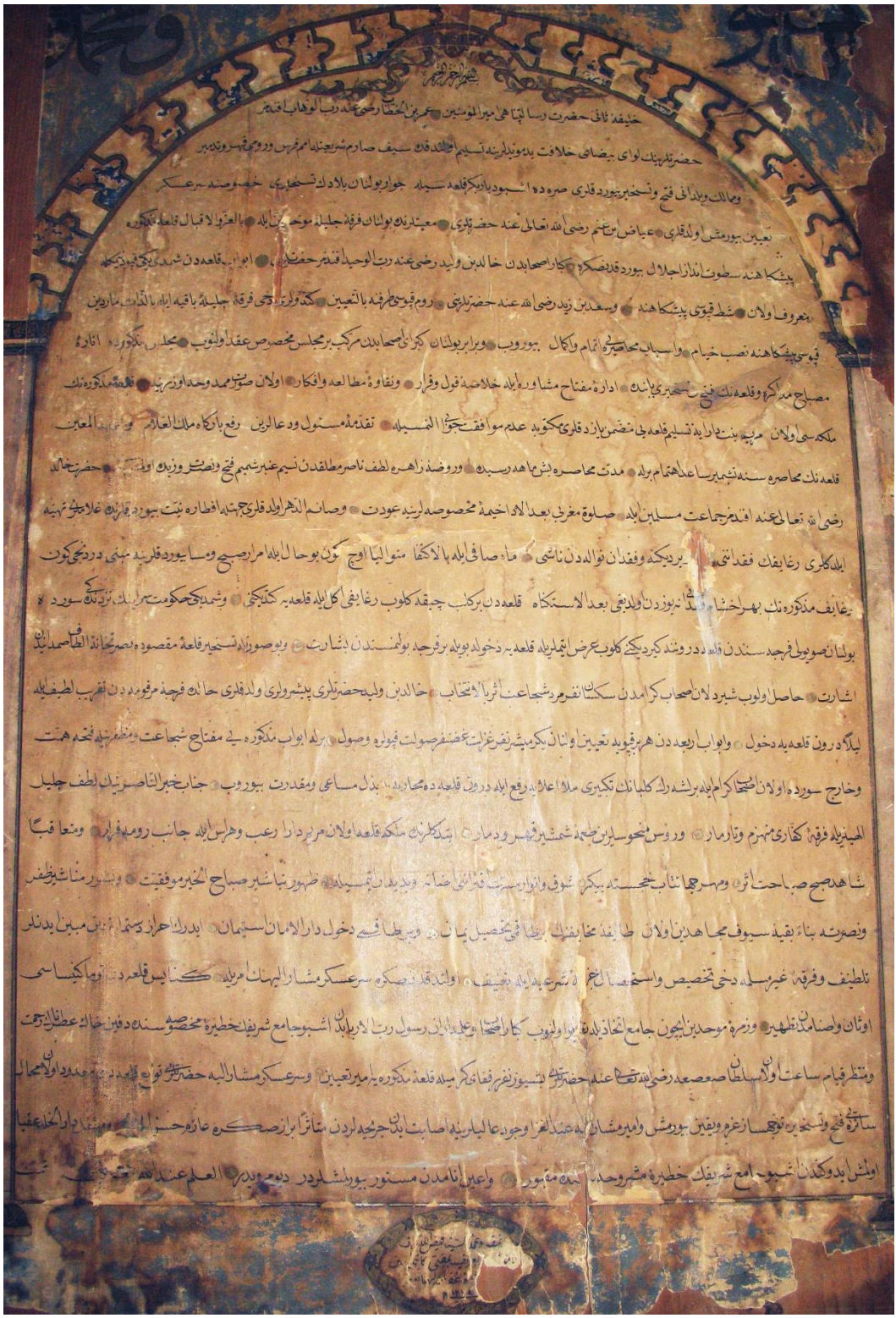

(EK: 2) Nebî Elyesa' ve Zülkifl (a.s.)'ın naaşlarının taşınmasına dair tutanak

KOMİSYON KARARI :

KARAR TARİHİ:18.09.1995
KARAR NO : 06

İLGİ: a)Diyarbakır Valiliği İl Müftülüğünün 14.02.1995 gün ve 474 S.Yazısı
b)Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğünün 08.02.1995 gün ve 197 sayılı yazısı.
c)13.09.1995 gün ve 05 sayılı Komisyon kurulu kararı gereği.

Komisyon Kurulu Eğil Kaymakamı Selim ÇAPAR Başkanlığında Üye İlçe Müftüsü Ekrem ABBASİOĞLU,Üye Eğil Kaymakamlığı Veri Hazırlama K.İ.Memuru Mahmut LAÇİN,Üye İlçe Müftülük Memuru urhanettin İNCEDURSUN,Üye Fakri İmam-Hatip Ömer KALKAN,ve Üye Baysu Köyü Camii İmam-Hatibi Sadullah KIZILAY'dan mütegekkil toplandı.

İlçesinde bulunan Zülkifl ve Elyase Peygamberler Türbelerinin Dicle Barajı suları altında kalması münasebetiyle aynı mevkide bulunan Harun Peygamber Türbesi yanında Vakıflar Bölge Müdürlüğünve yeni inşa edilen türbelere nakillerinin yapılması için 13.09.1995 gün ve 05 sayılı Komisyon Kurulu kararı ile söz konusu türbelerin nakillerin gerçekleştirilmesi için karar verilmişti.

Bu nedenle; 13-14 Eylül 1995 tarihlerinde Elyase Peygamber Türbesi, 15-16 Eylül 1995 tarihlerde Zülkifl Peygamber türbelerinin nakilleri yapılmıştır.Türbelerin nakillerin yapıldığına dair iş bu komisyon kararı alınmıştır.18.09.1995

KOMİSYON Bşk
Selim ÇAPAR
Kaymakam

Üye
Ekrem ABBASİOĞLU
İlçe Müftüsü

Üye
Mahmut LAÇİN
V.H.K.İ.

Üye
Burhanettin İNCEDURSUN
İlçe Müf.Memuru

Üye
Ömer KALKAN
Fahri İmam-Hatip

Üye
Sadullah KIZILAY
Baysu Köyü Camii İ.H.

KAYNAKÇA

E-Kitap

KAYNAKÇA

ACAR, Abdurrahman, "Âmid (Diyarbakır) Şehrinin Fethi", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır 1999, C. I, 195–203.

….., "Diyarbakır Medreseleri ve Osmanlı Eğitim Sistemindeki Yerleri", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Ank. 2008, I, 111-153.

ADAK, Abdurrahman, "Güneydoğu Anadolu'da Seyyidler", Marife, Yıl. 4, S. 3, Kış 2004, s. 383–395.

AKDEMİR, Naci, Kocaköy (Karaz), Kocaköy Kaymakamlığı Yay., Diyarbakır 2008

AKGÜNDÜZ, Murat, "Artuklular Zamanında Diyarbakır'da İlmî Faaliyetler", I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler, Diyarbakır 2004, s. 189–193.

AKINCI, Ahmet Cemil, Peygamberler Tarihi, Bahar Yay., I-X, İstanbul 2006.

AKYÜZ, P. Gabriel, Diyarbakır'daki Meryem Ana Kilisesinin Tarihçesi M.S. 3. Yüzyıl, Resim Matbaacılık, İstanbul 2000.

ALGAR, Hamid, "Hâlidiyye", DİA, İstanbul 1997, XV, 295–296.

ALİ EMÎRÎ EFENDİ, Tezire-i Şu'arâ-i Âmid, Matbaa-i Amidi, İstanbul 1328/1920.

….., "Evail-i Halında Fakir İken Ticaret ve Zira'ata İkdam ile Amid Şehrinin A'azim-i Ağniyasından Olan Sahib-i Cami Melek Ahmed Paşa", *Amid-i Sevda Dergisi*, 6(7Mayıs), s. 81–88.

ASLANAPA, Oktay, Türk Sanatı II, İstanbul 1973.

….., , Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991.

….., "Anadolu Türk Mimarisi", Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) Yay. Ankara1992, II, 335.

ÂŞIK, Nevzat, "Dırâr b. Ezver", DİA, İstanbul 1994, IX, 275–276.

AYDEMİR, Cahit, "Diyarbakır'da Bulunan Vakıfların Envanteri Üzerine Bir Çalışma", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, http://www.e-sosder.com/dergidetay.php?id=110 (08.02.2009).

AYDIN, Nusret, Diyarbakır-Eğil Hükümdarları Tarihi, Avesta Yay., İst. 2000.

AYDINLI, Abdullah, "Sahabe Coğrafyasının Bir Parçası Olarak Doğu Anadolu", TürkİslâmDüşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, http://194.27.49.253/ilahiyat/2Eaydinli.pdf (21.03.2009).

AZAMAT, Nihat , "İbrahim Gülşeni", DİA, İstanbul 2000, XXI, 301–303.

AZİMLİ, Mehmet, "İlk İslam Fetihleri Bağlamında Diyarbakır'ın Fethine Katılan Sahabilerle İlgili Bazı Mülahazalar", I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler, Diyarbakır 2004, s. 819–824.

BALİ, Rıfat N. "Diyarbakır Yahudileri", Diyarbakır: Müze Şehir, Haz. Ş.Beysanoğlu-M.S. Koz-E.
Nedret İşli, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 376-387.

BALİN, Remzi, Diyarbakır, Acar Matbaası, İstanbul 1966.

BAŞ, Gülsen, Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme, Yüzüncü Yıl Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van 2006.

….., "Diyarbakır'daki Osmanlı Dönemi Taş Minberleri", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Ankara 2008, II, 529–549.

E-Kitap

BAYHAN, Ahmet Ali, "Diyarbakır ve Çevresindeki Eyyubi Eserlerinden Örnekler", I. Uluslararası Oğuzlar'dan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler, Diyarbakır 2004, s. 285–325.

BEYSANOĞLU, Şevket, Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., Ankara 2003.

….., Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, Diyarbakır Tanıtma, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yay., Ankara 1996.

….., Diyarbakır: Müze Şehir, Hz. Yapı Kredi Yay., İst. 1999.

….., Bütün Cepheleriyle Diyarbakır, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yay., İstanbul 1963.

….., Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar, Ankara 1985.

….., Diyarbakır Coğrafyası, İst. 1962.

....., Kültürümüzde Diyarbakır, Ankara 1992.

….., Diyarbakır Bibliyografyası, San Matbaası, Ankara 1998.

….., , "Süryanîler", Diyarbakır: Müze Şehir, s. 360-366.

….., "Ashâb-ı Kehfin Yeri", I. Uluslararası Folklor Kongresi Bildirirleri, Ankara 1976, C. 4, 41–48.

BİZBİRLİK, Alpay, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2002.

….., "Vakıf Şehir İlişkisine Bir Örnek: XVI. Yüzyıl Diyarbakırı", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Ankara 2008, II, 439–449.

BOZKURT, Nebi, "Medrese", DİA, XXVIII, 323–327.

BULDUK, Abdulgani, el-Cezire'nin Muhtasar Tarihi, Haz. Mustafa Öztürk–İbrahim Yılmazçelik, Elazığ 2004.

….., Diyarbakır Valileri, Haz. Eyyüp Tanrıverdi-A. Taşğın, Medrese Yay., 2007.

BULDUK, Üçler, "Hülasa-i Ahvali'l-Buldan'a Göre 19. Yüzyılda Diyarbakır Şehri", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Ank. 2008, II, 187– 199.

BRUINESSEN, Martın van- BOESCHOTEN, Hendrik, Evliyâ Çelebi Diyarbekir'de, trc. Tansel Güney, İletişim Yay., İstanbul 2003.

CANTAY, Gönül, "Akkoyunlu Cami Mimarisinin Osmanlı Cami Mimarisine Etkileri", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Ankara 2008, II, 463–485.

COŞKUN, İbrahim, "XVI. Yüzyılda Diyarbakır'da Dinî-Felsefî Düşüncenin Entelektüel Düzeyi:
Muslühuddin el-Lârî Örneği", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, ed. Bahaeddin YediyıldızKerstin Tomenendal, Ankara 2008, III, 621–633.

ÇAĞLAYAN, Mehmet, Şark Uleması, Çağlayan Yay., İst. 1996.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, Hurafeler ve Batıl İnanışlar, İstanbul 1981.

ÇEVİK, Adnan, XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

ÇEVİK, Adnan-AKDOĞAN, Vefa, Sosyo-Kültürel Yönleriyle Kulp, Zafer Matbaası, Kulp 2006.

ÇİÇEK, Zeynel Abidin, Diyarbakır'ın Fethi Tarihi ve Kültürü, Diyarbakır 2007.

E-Kitap

ÇOLAK, Ali, "En Son Vefat Eden Sahâbî Olarak Bilinen Âmir b. Vâsıle el-Leysî", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008/1,C. 7, S. 13, s. 83–96.

ÇUBUKÇU, Asri, "İyâz b. Ganm", DİA, İstanbul 2001, XXIII, 498–499.

DARKOT, Besim, "Diyarbekir", İA, İstanbul 1963, III, 601–605.

DEĞER, Mebrure-BEYSANOĞLU, Şevket, Diyarbakır Folklorunda Halk Hekimliği, Ankara 1992.

DEMİR, Ahmet, İslâm'ın Anadolu'ya Gelişi (Doğu ve Güneydoğu İlleri), Kent Yay. İstanbul 2004.

DEMİR, Ramazan Zırkı Yöresi ve Seyyid Hasan Zerraki Ziyareti: Palme Yay. Ankara 2007.

DEMİRTAŞ, Ayşe, İslam Fethine Kadar Diyarbakır, FÜSBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2007.

DİĞLER, Mustafa, "Mimar Başı Koca Sinan ve Diyarbakır Behram Paşa Cami", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Ankara 2008, II, 573–595.

DİKMEN, Mehmet-ATEŞ, Bünyamin, Peygamberler Tarihi, Yeni Asya Yay., İstanbul 1977.

ERGİN, M. Cevat, "Hazrolu Seyda Hacı Abdulfettah Yazıcı", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. VIII, S. 1, s. 109–131.

ERİKLİ, Yahya, Peygamberler Sahâbeler Diyarı Diyarbakır, Diyarbakır 2006.

ERPOLAT, Mehmet Salih, "Dünden Bugüne Ergani'deki Ziyaret Yerleri ve Bu Ziyaret Yerleri
İçin Kullanılan Terimler", Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi, TÜKSEN Yay., Ankara 2004,

ERSÖZ, İsmet, "Ashab-ı Kehf", DİA, İstanbul 1991, 465–467.

ERŞAHİN, Seyfettin, Akkoyunlular Siyasal Kültürel ve Ekonomik Tarihi, Ankara 2002.

DİLEK, Zeki, Lice, Sena Ofset, Diyarbakır 2002.

DİKMEN, Mehmet –ATEŞ, Bünyamin, Peygamberler Tarihi, Yeni Asya Yay., İstanbul 1997.

DİYARBAKIR İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ, Diyarbakır Kent Rehberi.

….., Diyarbakır Kabartmalar ve Kitabeler Açık Hava Müzesi.

DİYARBAKIR SALNÂMELERİ (1286/1869–1323/1905), Haz. Ahmet Zeki İzgöer , DBB Yay., İstanbul 1999, I-V.

Diyarbakır Salnâmesi (1294/1877), Diyarbakır Salnâmeleri III. Cilt içinde.

Diyarbakır Salnâmesi (1301/1883, Diyarbakır Salnâmeleri III. Cilt içinde.

Diyarbakır Salnâmesi (1308/1890), Diyarbakır Salnâmeleri IV. Cilt içinde.

Diyarbakır Salnâmesi (1316/1898), Diyarbakır Salnâmeleri IV. Cilt içinde.

Diyarbakır Salnâmesi (1317/1899), Diyarbakır Salnâmeleri IV. Cilt içinde.

Diyarbakır Salnâmesi (1318/1900), Diyarbakır Salnâmeleri V. Cilt içinde.

Diyarbakır Salnâmesi (1321/1903), Diyarbakır Salnâmeleri V. Cilt içinde.

Diyarbakır Salnâmesi (1323/1905), Diyarbakır Salnâmeleri V. Cilt içinde.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI, Dinî Kavramlar Sözlüğü, DİB Yay. Ankara 2006.

DİYARBAKIR VALİLİĞİ, 2000'e Beş Kala Diyarbakır, Diyarbakır 1995.

DOLAPÖNÜ, Mâr Fileksinos Henna, "Hıristiyanlığın Amid (Diyarbekir)'e Yayılışı", KaraAmid, S. 2–4, s. 347–350.

ERİKLİ, Yahya, Diyarbakır'ın Sahabe Fatihleri, D.Bakır 2004.

E-Kitap

…..., Peygamberler Sahabeler Diyarı Diyarbakır, D.Bakır 2006.

ERGİN, M. Cevat, "Hazrolu Seyda Hacı Abdulfettah Yazıcı", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. VIII, S. 1, s. 109–130.

ERŞAHİN, Seyfettin, Akkoyunlular Siyasal Kültürel ve Ekonomik Tarihi, Ankara 2002.

EROĞLU, M.Şerif, Bütün Yönleriyle Arabkendi Muhammed Şerif, Kent Yay.,İst. 2004.

ERPOLAT, Mehmet Salih, "Dünden Bugüne Ergani'deki Ziyaret Yerleri ve Bu Ziyaret Yerleri İçin Kullanılan Terimler", Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi, TÜKSEN Yay., Ankara 2004, s. 515-531.

EVLİYÂ ÇELEBİ, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., 1. Baskı İstanbul 2001.

EVSEN, Yüksel-GÜN, Zeki, "3 Bin Yıllık Naaşlar Sağlam", Zaman Gazetesi, 05 Temmuz 1996.

EYİCE, Semavi, ''Mescid'', İslam Ansiklopedisi, MEB Yay., İstanbul 1978, VIII, 50-56.

GABRIEL, Albert, Diyarbakır Surları, trc. Kaya Özsezgin, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği, Ankara 1993.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Diyarbakır", DİA, İstanbul 1994, IX, 464–469.

GÜL, Ahmet, Osmanlı Medreselerinde Eğitim ve Öğretim, Bunlar arasında Darü'l-Hadislerin Yeri, TTK Yay., Ankara 1997.

GÜNELİ, Şerafeddin, Bütün Yönleriyle Ergani, Ankara 1966.

GÜNKUT, Bedri, Diyarbekir Tarihi, Diyarbekir Halkevi Neş., t.y.

HARMAN, Ömer Faruk, "Elyesa", DİA, İstanbul 1995, XI, 69–70.

….., "Hârûn", DİA, İstanbul 1997, XVI,254-256.

….., "İlyas", DİA, İstanbul 2000, XXII, 160-162.

….., "Dânyal", DİA, İstanbul 1993, VIII, 480-481.

İBNÜ'L-ESİR, İslam Tarihi: el-Kamil fi't-tarih Tercümesi, trc. Ahmet Ağırakça, Bahar Yay., I-VIII, İstanbul 1985.

İLHAN, M. Mehdi, "Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları", İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri , TTK Yay., Ankara 1996, I, 179-211.

….., "Diyarbakır Fatihi ve Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa", Atatürk ve Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Yay., Diyarbakır 1981, s. s. 137-162

….., "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfusu ve Vakıfları: 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden Notlar", A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi, c.16, S.27, s.56-64.

….., , "Diyarbakır Mezarlıkları ve Mezar Taşı Kitabeleri", Diyarbakır: Müze Şehir, s. 258-267.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Asaf", DİA, İstanbul 1994, III, 455.

İSKENDEROĞLU, Reşit, Beylerbeği Gazi İskender Paşa (1492–1571), Ankara 1989.

KAÇALİN, Mustafa S., "Evliyâ Çelebi'de Diyarbakır", Diyarbakır: Müze Şehir, s. 108-129.

KALAFAT, Yaşar, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre, I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler, Diyarbakır 2004, s.
813–818.

KARA, Mustafa, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Sır Yay., İstanbul 2001.

….., "Gülşeniye", DİA, İstanbul 1996, XIV, 256–259.

E-Kitap

KARAN, Cuma, Diyâr-ı Bekir ve Müslümanlarca Fethi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2003.

KAZANCI, Ahmet Lütfi, Peygamberler Halkası, Feza Yay., İstanbul 1997.

KILAVUZ, A.Saim, Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş, Ensar Neş., İstanbul 1985.

KILIÇ, Hulûsi, "Lârî, Muslihuddin", DİA, Ankara 2003, XXVII, 103–104.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Çermik Kasabası Üzerine Notlar", *Kara Amid Dergisi*, S. 1, İstanbul 1956, s. 277–278.

KONYAR, Basri, Diyarbekir Tarihi (I), Ulus Basımevi, Ankara 1936.

….., Diyarbekir Kitabeleri (II), Ulus Basımevi, Ankara 1936.

….., Diyarbekir Yıllığı (III), Ulus Basımevi, Ankara 1936.

KORKMAZ, Nimet Gökçe, Diyarbakır Kiliseleri Kapsamında Surp Sargis Kilisesi Koruma ve
Restorasyon Önerisi, Yıldız Teknik Üni. Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul 2006.

KORKUSUZ, M.Şefik, Seyahatnamelerde Diyarbekir, Kent Yay., İstanbul 2003.

….., Tezkire-i Meşayih-i Amid (Diyarbekir Velileri), İst. 1997.

….., Tezkire-i Meşayih-i Amid Diyarbekir Velileri I-II, Kent Yay. İstanbul 2001.

….., Arşiv Belgelerine Göre Son Devir Diyarbakır Uleması, Melissa Matbaası, İst. 1996.

….., Bir Zamanlar Diyarbekir: Zamanlar Mekanlar İnsanlar, İstanbul 1999.

KÖKSAL, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yay., I-II, Ankara 2007.

KURAN, Aptullah, Mimar Sinan, İstanbul 1986.

KÜÇÜK, Abdurrahman, "Arz-ı Mev'ûd", DİA, İstanbul 1991, III, 442–444.

MUHYİ-İ GÜLŞENİ, Menâkib-i İbrahim-i Gülşenî, nşr. Tahsin Yazıcı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1982.

NASIR-I HÜSREV, Sefernâme, trc. Abdülvehhap Tarzi, İstanbul 1967.

ÖNKAL, Ahmet, "Ca'fer b. Ebû Tâlib", DİA, İstanbul 1992, VI, 548- 549.

….., "Akîl b. Ebû Talib", DİA, İstanbul 1989, II, 264.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Eşter", DİA, İstanbul 1995, XI, 486–487.

ÖZAYDIN, Murat Özaydın, "Türk Mutasavvıfı İbrahim Gülşenî'nin Tarikatı ve Diyarbakır'a Yansımaları", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Ankara 2008, III, 763–783.

ÖZKAN, Şerife, Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE (Selçuk Ü.
Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2007.

PARLA, Canan, "Diyarbakır surları ve Kent Tarihi", ODTÜ MFD, 2005/1 (22:1), 57–84.

….., "Osmanlı Öncesinde Diyarbakır: Kente Hakim Olanlar ve Bıraktıkları Fiziksel İzler", I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler, Diyarbakır 2004, s. 247-285.

PARLAK, Ferhat, *Çeşitli Yönleri İle Silvan*, İstanbul 2007.

SABUNİ, Muhammed Ali Sâbûnî, Peygamberler Tarihi, Ahsen Yay., İstanbul 2003.

SADİ, Bayram, Kaynaklara Göre Güneydoğu Anadolu'da Proto-ön-Türk İzleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay. İstanbul 1989.

E-Kitap

SARICIK, Mustafa, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibu'l-Eşraflık Müessesesi, TTK Yay. Ankara 2003.

SAVCI, Süleyman-BAYKAL, Kazım, "Diyarbakır'da Tarihî Türbeler II", Karacadağ Dergisi, S.
52, Mayıs 1942, s. 449–450.

SEVİM, Ali, MERÇİL, Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK Yay., Ankara 1995.

SOYUKAYA, Nevin, "Arkeolojik Araştırmalar Işığında Diyarbakır ve Çevresi", Diyarbakır: Müze Şehir, Ş.Beysanoğlu-M.Sabri Koz-Emin Nedret İşli, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 26-37.

SÖZEN, Metin, Anadolu Akkoyunlu Mimarisi, İstanbul 1981.

….., Anadolu Medreseleri II, İstanbul, 1972.

….., Diyarbakır'da Türk Mimarisi, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği, İstanbul 1971.

….., Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul 1975.

ŞEREF HAN (1012/1603), Şerefnâme, trc. M. Emin Bozarslan, Ant Yay., İstanbul 1971.

ŞİMŞEK, Mehmet, Süryaniler ve Diyarbakır, Kent Yay., İst. 2006.

….., "Doğu-Batı Süryani Kilise Tarihinde Silvan/Maipherkat ve Mar Marutha", Silvan Sempozyumu, s. 4. www.suryanilik.comsilvansempozyumu.pdf (24.02.2009).

TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Tarih-i Taberi Tercümesi, Can Kitabevi, I-III, Konya 1980, 1982, 1083.

TAHRALI, Mustafa, "Ahmed er-Rifâî", DİA, İstanbul 1989, II, 127–130.

TANMAN, M. Baha, "Arakıyye", DİA, İstanbul 1991, III, 266–267.

TAŞ, Kenan Ziya, Güneydoğu ve Diyarbakır, Erzincan 2003.

….., "Bir İnanç Merkezi Olarak Diyarbakır'da Dini ve Kültürel Çeşitlilik", Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi, TÜKSEN Yay., Ankara 2004, s. 1059-1080.

….., I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler, Diyarbakır Valiliği, 2004.

TAŞĞIN, Ahmet, Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat, AÜSBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.

….., "İnanç Merkezinin Sosyal Bütünleşmedeki İşlevi: Diyarbakır Örneği", Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi, TÜKSEN Yay., Ankara 2004, s. 1095-1108.

….., "Diyarbakır Arkeoloji Müzesinde Atak Tarihine Ait Bir Belge", ", I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler, Diyarbakır 2004, s. 407-409.

TEKİN, Mustafa, "Ali Emiri'nin Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyyesi Bağlamında Diyarbakır", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Ankara 2008, III, 633–645.

TOP, Mehmet, "Diyarbakır'daki Osmanlı Devri Mihrapları", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Ankara 2008, II, 501–529.

TELLİOĞLU, Ömer, "Önsöz", Diyarbakır Salnâmeleri, Haz. Ahmet Zeki İzgöer , DBB Yay., İstanbul 1999, I.

TUNCEL, Metin, "Diyarbakır", DİA, İstanbul 1994, IX, 469–472.

TUNCER, Orhan Cezmi, Diyarbakır Camileri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., 1996.

….., Diyarbakır Kiliseleri, D.B.B. Yay., Ank. 2002.

….., Anadolu Kümbetleri I, Güven Mat., Ank. 1986.

E-Kitap

…..., Diyarbakır Evleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul 1999.

…., "Diyarbakır Camileri", Diyarbakır: Müze Şehir, İst. 1999, s. 210-225.

….., "Sinan'ın aynı Plânı Uyguladığı Dört Yapısında Izgaralı Düzen", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Ankara 2008, II, 485-501.

ULUDAĞ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yay., İst. 2002.

….., İslam'a Giriş (Temel Esaslar), DİB Yay., Ankara 2008.

….., "Baba", DİA, İstanbul 1991, IV, 365–366.

….., "Halvetiyye", DİA, İstanbul 1997, XV, 393-395.

UYGUR, Esma Dicle, "Diyarbakır Halk Kültüründe Cigaret, Nevruz, Hızır İlyas ve Murat Gelenek ve Şenlikleri", Diyarbakır: Müze Şehir, s. 462–469.

ÜNAL, Rahmi Hüseyin, Diyarbakır İlindeki Bazı Türk-İslâm Anıtları Üzerine Bir İnceleme, Atatürk Ün. Yay., Erz. 1975.

ÜZÜLMEZ, Müslüm, Çayönü'nden Ergani'ye: Uzun Bir Yürüyüş, İstanbul 2005.

VÂKIDÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer (207/823), Futûhu'ş-Şâm, I-II, Dârü'l-Kütübi'lİlmiyye, Beyrut 1314/1997.

….., Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer (207/823), Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbur ve Diyarbekr ve'l-Irâk, thk. Abdülazîz Feyyâz Harfûş, Dârü'l-Beşâir, Dımeşk 1417/1996.

YAVUZ, Muhsine Helimoğlu, Diyarbakır Efsaneleri, Doruk Yay., (2.Bsk.) Ankara 1993.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Hurafe", DİA, İstanbul 1998, XVIII, 382–384.

YAZICIOĞLU, Selahattin, "Mesudiye Medresesi", Neşter, Ank. 1966, cilt: 10.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin- TOMENENDAL, Kerstin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, Ankara 2008.

YEL, Ali Murat, "Hurâfe", DİA, İstanbul 1998, XVIII, 381–382.

YILDIRIM, Savaş, "Diyarbakır'daki Osmanlı Dönemi Çinilerinin Motif ve Kompozisyon Özellikleri", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Ankara 2008, II, 595–607.

YILDIRIM, Suat, Kur'an-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali, İstanbul 1998.

YILDIZ, Hatip, "Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Hazırladığı Rapor", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kerstin Tomenendal, Ankara 2008, II, 387–401.

YILDIZ, M. Cengiz, "Bir İnanç Merkezi Olarak Eğil", Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD), Yıl: 1, S. 1, Mart 2003, s. 63–85 (www.akader.org).

YILMAZÇELİK, İbrahim, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK Yay., Ank.
1995.

….., "Osmanlı Hakimiyeti Sürecinde Diyarbekir Şehrinde Mahallelerin Tarihî ve Fizikî Gelişim Seyri", Diyarbakır: Müze Şehir, s. 470-511.

YINANÇ, Mükrimin H., "Diyarbekir", İA, MEB Yay., İst. 1965, III, 605-626.

YİĞİT, İsmail, Peygamberler Tarihi, Kayıhan Yay., İstanbul 2005.

ZORLU, Cem, "İlk İslam Coğrafyacılarına Göre Diyarbakır", I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildiriler, Diyarbakır 2004, s. 849–863.

www.bilinmeyendiyarbekir.com/danyal.html (14.02.2009).

E-Kitap

www.cermik.gov.tr/index.php?page=11 (08.02.2009).
www.derik.gov.tr/s2.htm (10.02.2009).
www.diyarbekirim.com/site/2008/09 (26.02.2009).
www.egil.gov.tr/tarihce.php (12..2.2009).
www.kulturvarliklari.org/kve/ (12.11.2008).

E-Kitap

Dini Yönleriyle Diyarbakır

PEYGAMBER MAKAM VE KABİRLERİ

SAHABE TÜRBE VE KABİRLERİ

TARİHİ CAMİ VE MESCİTLER

MEDRESELER

TÜRBELER

KİLİSELER

HAVRALAR

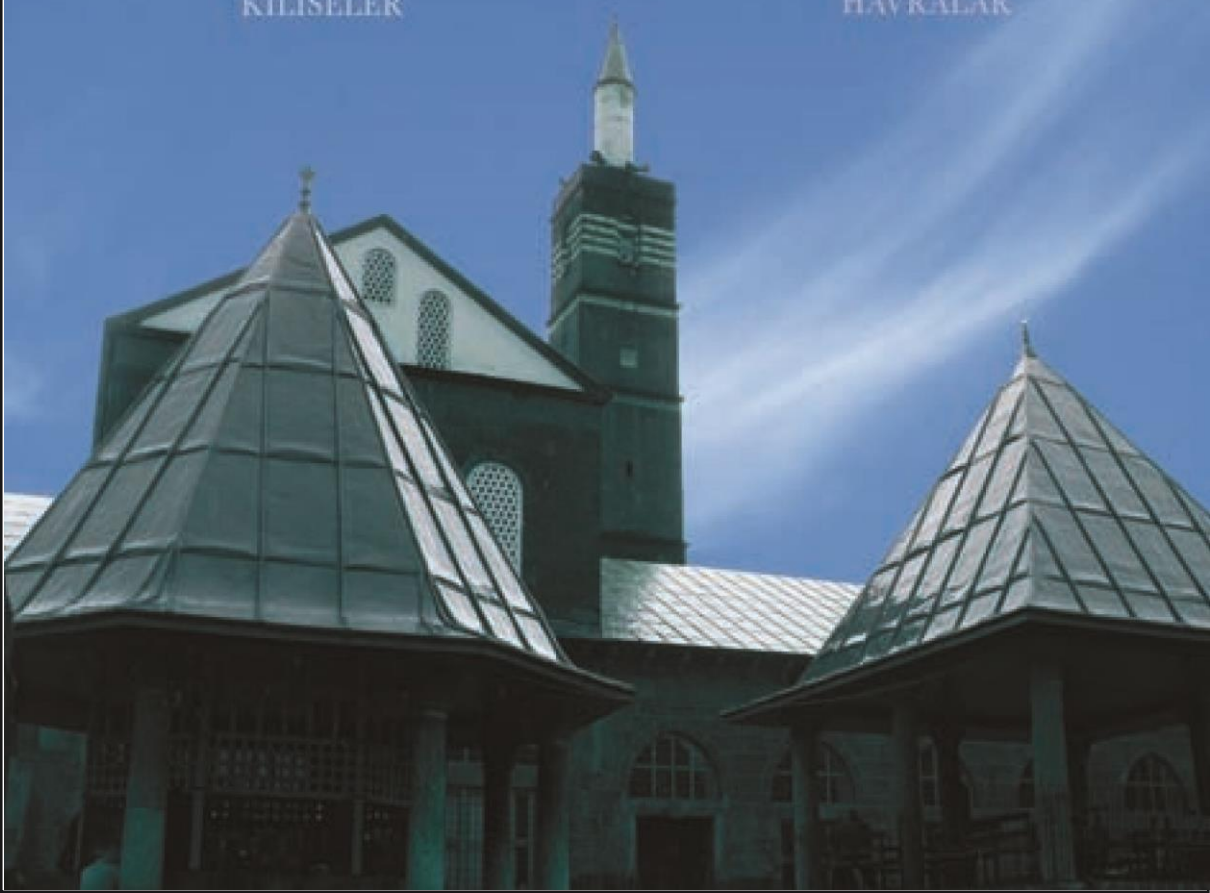

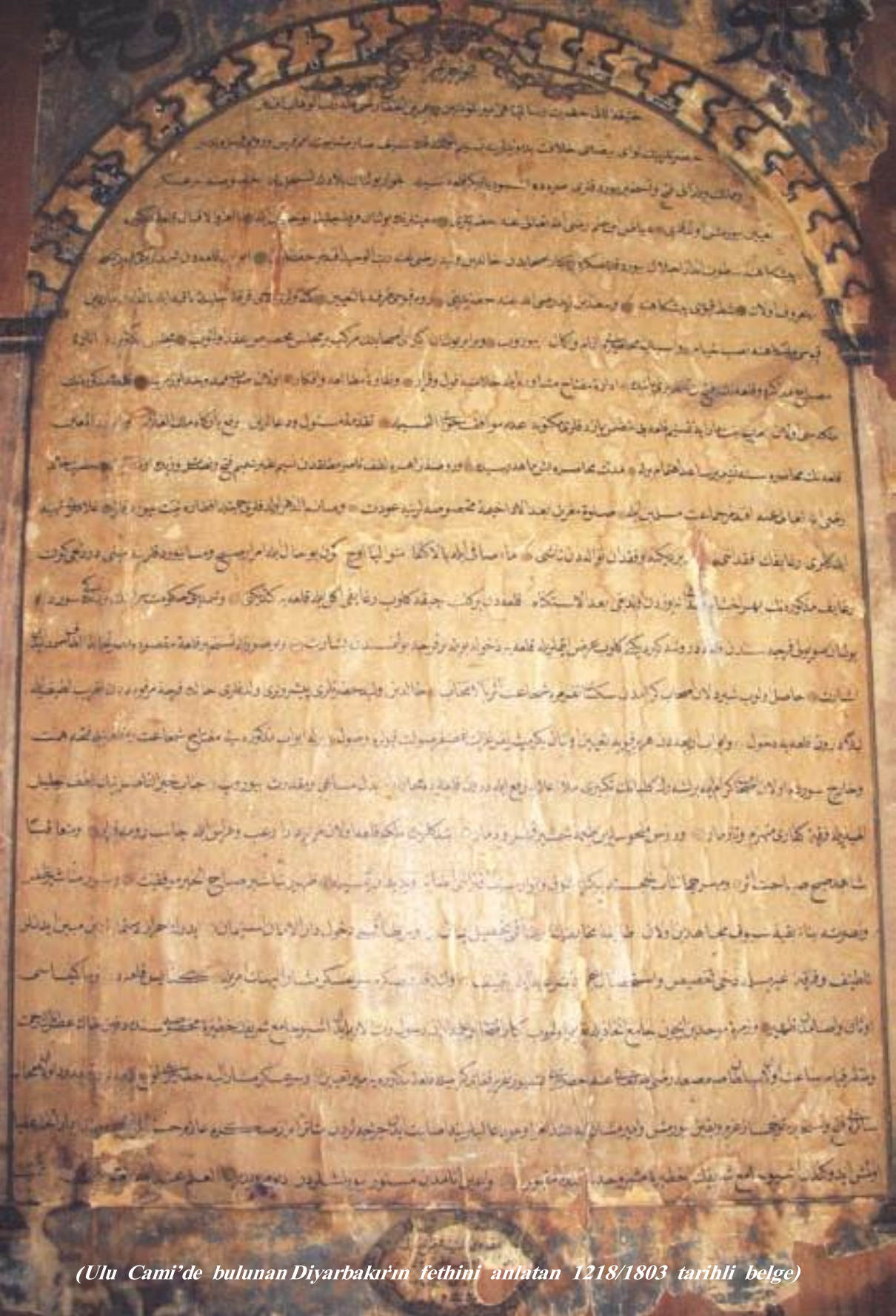

(Ulu Cami'de bulunan Diyarbakır'ın fethini anlatan 1218/1803 tarihli belge)